www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

داستان محبت

امام حسن و امام حسین

علیهما السلام

علامه بزرگوار سید محسن امین عاملی

مترجم: حسن سلیمی

بسم الله الرحمن الرحیم

در آستان اهل بیت (علیهم السلام) : امام حسن و امام حسین علیهماالسلام

نویسنده:

محسن امینی

ناشر چاپي:

موسسه چاپ و نشر وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ناشر دیجیتالي:

مرکز تحقیقات رایانه‌اي قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

در آستان اهل بیت (علیهم السلام) : امام حسن و امام حسین علیهماالسلام ----- ۱۰

مشخصات کتاب ----- ۱۰

اشاره ----- ۱۱

فهرست مندرجات ----- ۱۸

پیشگفتار ----- ۲۶

پیشگفتار چاپ هفتم ----- ۳۸

امّا این کتاب ----- ۴۱

بخش اوّل: امام حسن (علیه السلام) ----- ۴۳

اشاره ----- ۴۳

میلاد ----- ۴۵

ویژگی های ظاهری امام مجتبی (علیه السلام) ----- ۵۰

اخلاق و رفتار امام مجتبی (علیه السلام) ----- ۵۲

فضایل امام حسن و امام حسین علیهما السلام ----- ۵۴

محبت شدید پیامبر نسبت به امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) ----- ۵۶

مناقب امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) ----- ۵۹

مناقب امام حسن (علیه السلام) ----- ۶۰

سخاوت و بخشندگی ----- ۶۱

فروتنی امام حسن (علیه السلام) ----- ۶۳

امام مجتبی (علیه السلام) در زمان خلافت امیر مؤمنان علی (علیه السلام) ----- ۶۳

اقدامات امام از هنگامه شهادت پدر تا بعد از دفن ایشان ----- ۶۹

سخنان امام پس از شهادت امیرالمؤمنین و بیعت با او بر خلافت ----- ۷۰

مکاتبات بین امام حسن (علیه السلام) و ابن عبّاس و معاویه ----- ۷۳

گردآوری سپاه و آغاز نبرد ----- ۷۸

ماجرای قیس بن سعد بن عبادهٔ ---- ۸۸
چرا صلح؟ ---- ۹۱
شرایط صلح امام حسن (علیه السلام) با معاویه ---- ۹۴
متن صلحنامه بین امام حسن(علیه السلام) با معاویه ---- ۹۵
خراج منطقه دارا بجرد ---- ۹۸
انتقاد یاران به امام (علیه السلام) و پاسخ ایشان ---- ۹۹
هشدارهای امام (علیه السلام) به برخی از یاران معاویه ---- ۱۰۰
امام (علیه السلام) و زیاد بن ابیه ---- ۱۰۱
مناظره امام مجتبی (علیه السلام) با معاویه و یارانش ---- ۱۱۴
بازگشت امام (علیه السلام) به مدینه ---- ۱۲۶
شهادت امام (علیه السلام) ---- ۱۲۷
وصیت امام مجتبی به برادرش حضرت حسین بن علی (علیه السلام) ---- ۱۲۹
نگارش علوم ---- ۱۳۴
سخن امام (علیه السلام) در معرفت خدا ---- ۱۳۵
آخرین گفتار ---- ۱۳۵
گزیده ای از کلمات قصار امام مجتبی (علیه السلام) ---- ۱۳۷
اشعار منسوب و منقول از امام مجتبی علیه السلام ---- ۱۴۱
بخش دوم: امام حسین (علیه السلام) ---- ۱۴۴
اشاره ---- ۱۴۴
میلاد ---- ۱۴۶
شهادت و دورهٔ زندگانی ---- ۱۴۸
کنیه و لقب امام حسین (علیه السلام) ---- ۱۴۹
فرزندان امام (علیه السلام) ---- ۱۵۰
مناقب امام حسین (علیه السلام) ---- ۱۵۱
بخشش و بزرگمنشی امام (علیه السلام) ---- ۱۵۱
مهربانی امام (علیه السلام) با مستمندان و بینوایان ---- ۱۵۷

فروتنی امام (علیه السلام) ---------- ۱۵۸
بردباری امام (علیه السلام) ---------- ۱۵۸
رسائی بیان امام (علیه السلام) ---------- ۱۵۹
ظلم ستیزی امام (علیه السلام) ---------- ۱۵۹
شجاعت امام (علیه السلام) ---------- ۱۶۵
خاندان امام (علیه السلام) ---------- ۱۶۶
یاران امام (علیه السلام) ---------- ۱۶۷
دو ماجرای کوتاه از امام (علیه السلام) ---------- ۱۶۸
مکاتبه امام (علیه السلام) با معاویه ---------- ۱۷۰
مخالفت با معاویه در ماجرای بیعت یزید ---------- ۱۷۴
برپایی مراسم سوگواری سالار شهیدان ---------- ۱۷۸
بهانه تراشی برای کسانی که امام را یاری ننمودند ---------- ۱۸۵
گریه امام سجاد (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء (علیه السلام) ---------- ۱۸۷
گریه امام صادق (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء ---------- ۱۸۸
گریه امام ابو الحسن الرّضا علیه السّلام به یاد عاشورا ---------- ۱۹۱
سیاه پوشیدن و سوگواری بنی هاشم در ماتم سیدالشهداء ---------- ۱۹۲
سوگواری عاشورا سنّتی اسلامی است ---------- ۱۹۳
قیام بر ضد حکومت اموی مرحله اوّل: از مدینه تا کربلا ---------- ۱۹۵
خروج امام (علیه السلام) از مدینه ---------- ۱۹۵
دعوت کوفیان از امام (علیه السلام) ---------- ۲۰۲
نامه امام (علیه السلام) به مردم بصره ---------- ۲۰۸
ورود ابن زیاد به کوفه ---------- ۲۱۲
قیام مسلم در کوفه ---------- ۲۱۷
حرکت کاروان امام به سوی عراق ---------- ۲۲۵
دیدار با حرّ ---------- ۲۴۱
اشاره ---------- ۲۴۱

دلیران میدان نبرد ---- ۲۴۸
کاروان به کربلا می رسد ---- ۲۵۲
ورود ابن سعد به کربلا ---- ۲۵۳
جلوگیری از آب ---- ۲۵۷
ارسال پیام برای عمر بن سعد ---- ۲۶۱
جوانمردان سخن می گویند ---- ۲۶۶
عاشورا تجلّی گاه نبرد حقّ و باطل ---- ۲۷۱
ندامت و بازگشت حرّ ---- ۲۸۱
فهرست اسامی شهدای کربلا ---- ۳۰۵
مرحله دوم: گسترش قیام ---- ۳۲۰
اشاره ---- ۳۲۰
۱- هجوم به خیمه گاه امام ---- ۳۲۱
۲- سخنرانی زینب کبری در کوفه ---- ۳۲۷
۳- خطابه امام زین العابدین علیه السّلام ---- ۳۲۹
۴- مجلس عبیدالله بن زیاد ---- ۳۳۱
۵- مژدهٔ عبیدالله به یزید و عمرو بن سعید ---- ۳۳۵
۶- بسوی شام ---- ۳۳۷
۷- در برابر یزید ---- ۳۴۰
۸- خطابه زینب (سلام الله علیها) ---- ۳۴۳
۹- اقامت در شام ---- ۳۴۷
۱۰- بازگشت به مدینه ---- ۳۵۰
یزید و ابن زیاد را بهتر بشناسیم ---- ۳۵۴
چرا امام صلح نکرد؟ ---- ۳۵۷
سر مطهر را کجا به خاک سپردند ---- ۳۶۳
مدفن سر دیگر شهیدان ---- ۳۶۶
ساختمان مزار امام (علیه السلام) ---- ۳۶۷

نگاهی به خطبه ها و سخنان گهربار امام ---------- ۳۷۲

اشعاری در رثای امام (علیه السلام) ---------- ۳۷۹

ضمیمه ---------- ۳۸۲

خطابه امام سجّاد در شام ---------- ۳۸۲

منابع کتاب ---------- ۳۸۷

کتابشناسی ---------- ۳۹۲

درباره مرکز ---------- ۳۹۴

در آستان اهل بیت (علیهم السلام) : امام حسن و امام حسین علیهماالسلام

مشخصات کتاب

سرشناسه : امین ، محسن ، 1952 - 1865

عنوان و نام پدیدآور : امام حسن و امام حسین علیهماالسلام / محسن الامین العاملی ؛ ترجمه حسن طارمی

وضعیت ویراست : [ویرایش]2

مشخصات نشر : تهران : وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی ، سازمان چاپ و انتشارات ، 1374.

مشخصات ظاهری : ص 367

شابک : 8500ریال ؛ 8500ریال

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی

یادداشت : این کتاب ترجمه بخشی از جلد چهارم مجموعه 65 جلدی اعیان الشیعه است

یادداشت : بالای عنوان : در آستان اهل بیت (ع).

یادداشت : کتابنامه : ص . [362] - 367؛ همچنین به صورت زیرنویس

عنوان دیگر : اعیان الشیعه . برگزیده

موضوع : حسن بن علی (ع)، امام دوم ، ق 50 - 3

موضوع : حسین بن علی (ع)، امام سوم ، ق 61 - 4

موضوع : شیعه -- سرگذشتنامه

شناسه افزوده : طارمی راد، حسن ، 1344 - ، مترجم

شناسه افزوده : ایران . وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی . سازمان چاپ و انتشارات

رده بندی کنگره : BP40/الف 8الف 8 1374

رده بندی دیویی : 297/952

شماره کتابشناسی ملی : م 75-7568

اشاره

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ اَلْرَحيمْ

ص: 2

در آستان اهل بیت (علیهم السلام)

امام حسن و امام حسین

عَلیهما السّلام

علّامه بزرگوار السیّد محسن الامین العاملی

ص: 3

امین، محسن، 1865 - 1952.

امام حسن و امام حسین علیهما السلام / محسن الامین العاملی؛ ترجمه اداره کل مراکز و روابط فرهنگی - [ویرایش دوم]- تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، 1374

367 ص.

بالای عنوان: در آستان اهل بیت (علیهم السلام).

این کتاب ترجمه بخشی از جلد چهارم مجموعه 65 جلدی اعیان الشیعه است.

کتابنامه: ص. 367- 362؛ همچنین بصورت زیرنویس

1. حسن بن علی (علیه السلام)، امام دوم، 3 - 50 ق. 2. حسین بن علی (علیه السلام)، امام سوم، 4 - 61 ق. 3. شیعه - سرگذشتنامه. الف. ایران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. سازمان چاپ و انتشارات. ب. عنوان. ج. عنوان: اعیان الشیعه

BP40 / الف 8 الف 1374

297/952

چاپ ششم: تابستان 1369، تعداد 20000 نسخه

سازمان چاپ انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

امام حسن و امام حسین (علیهما السلام)

با تجدید نظر و اضافات

مؤلف: علّامه سید محسن امین

ترجمه حسن طارمی

چاپ هفتم: پائیز 1374، تعداد 5500 نسخه

تهران - میدان حسن آباد - خیابان استخر - ساختمان شماره 3

تلفن: 672606 و 671459 و 675882 - ص.ب 15815/1311

خیراندیش دیجیتالی: انجمن مددکاری امام زمان (عج) اصفهان

ویراستار کتاب: خانم شهناز محققیان

ص: 4

(اَلْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ إِمَامَانِ قَامَا أَوْقَعَدَاءِ)

حسن و حسین امامند (پیشوا و رهبرند) چه قیام کنند و چه قعود.

پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) -

ص: 5

فهرست مندرجات

پیشگفتار...11

پیشگفتار چاپ هفتم...22

اما این کتاب...25

بخش اوّل: امام حسن علیه السّلام...27

میلاد...29

ویژگی های ظاهری امام مجتبی (علیه السلام)...34

اخلاق و رفتار امام مجتبی (علیه السلام)...36

فضایل امام حسن و امام حسین علیهما السلام...38

محبت شدید پیامبر نسبت به امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام)...40

مناقب امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام)...43

مناقب امام حسن (علیه السلام)...44

سخاوت و بخشندگی...45

فروتنی امام حسن (علیه السلام)...47

امام مجتبی (علیه السلام) در زمان خلافت امیر مؤمنان علی (علیه السلام)...47

اقدامات امام از هنگامه شهادت پدر تا بعد از دفن ایشان...53

سخنان امام پس از شهادت امیرالمؤمنین و بیعت با او بر خلافت...54

مکاتبات بین امام حسن (علیه السلام) و ابن عبّاس و معاویه...57

گردآوری سپاه و آغاز نبرد...62

ماجرای قیس بن سعد بن عبادة...72

چرا صلح؟...74

شرایط صلح امام حسن (علیه السلام) با معاویه...77

ص: 7

متن صلحنامه بین امام حسن (علیه السلام) با معاویه...78

خراج منطقه دارابجرد...81

انتقاد یاران به امام (علیه السلام) و پاسخ ایشان...82

هشدارهای امام (علیه السلام) به برخی از یاران معاویه...83

امام (علیه السلام) و زیاد بن ابیه...84

مناظره امام مجتبی (علیه السلام) با معاویه و یارانش...97

بازگشت امام (علیه السلام) به مدینه...109

شهادت امام (علیه السلام)...110

وصیت امام مجتبی به برادرش حضرت حسین بن علی (علیه السلام)...112

نگارش علوم...117

سخن امام (علیه السلام) در معرفت خدا...118

آخرین گفتار...118

گزیده ای از کلمات قصار امام مجتبی (علیه السلام)...120

اشعار منسوب و منقول از امام مجتبی علیه السلام...124

بخش دوم: امام حسین علیه السّلام...127

میلاد...129

شهادت و دوره زندگانی...131

کنیه و لقب امام حسین (علیه السلام)...132

فرزندان امام (علیه السلام)...133

مناقب امام حسین (علیه السلام)...134

بخشش و بزرگمنشی امام (علیه السلام)...134

مهربانی امام (علیه السلام) با مستمندان و بینوایان...140

فروتنی امام (علیه السلام)...141

بردباری امام (علیه السلام)...141

رسایی بیان امام (علیه السلام)...142

ظلم ستیزی امام (علیه السلام)...142

شجاعت امام (علیه السلام)...148

خاندان امام (علیه السلام)...149

یاران امام (علیه السلام)...150

دو ماجرای کوتاه از امام (علیه السلام)...151

مکاتبه امام (علیه السلام) با معاویه...153

مخالفت با معاویه در ماجرای بیعت یزید...157

برپایی مراسم سوگواری سالار شهیدان...161

بهانه تراشی برای کسانی که امام را یاری ننمودند...168

گریه امام سجاد (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء (علیه السلام)...170

گریه امام صادق (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء...171

گریه امام ابوالحسن الرضا علیه السلام به یاد عاشورا...174

سیاه پوشیدن و سوگواری بنی هاشم در ماتم سیدالشهداء...175

سوگواری عاشورا سنّتی اسلامی است...176

قیام بر ضد حکومت اموی...178

مرحله اول: از مدینه تا کربلا...178

خروج امام (علیه السلام) از مدینه...178

دعوت کوفیان از امام (علیه السلام)...185

نامه امام (علیه السلام) به مردم بصره...191

ورود ابن زیاد به کوفه...195

قیام مسلم در کوفه...200

حرکت کاروان امام به سوی عراق...208

دیدار با حرّ...224

دلیران میدان نبرد...231

کاروان به کربلا می رسد...235

جلوگیری از آب...240

ارسال پیام برای عمر بن سعد...243

جوانمردان سخن می گویند...248

عاشورا، تجلی گاه نبرد حق و باطل...253

ندامت و بازگشت حرّ...263

فهرست اسامی شهدای کربلا...287

مرحله دوم: گسترش قیام...296

1- هجوم به خیمه گاه امام...297

2- سخنرانی زینب کبری در کوفه...303

3- خطابه امام زین العابدین علیه السلام...305

4- مجلس عبیدالله بن زیاد...307

5- مژدهٔ عبیدالله به یزید و عمر و بن سعید...311

6- به سوی شام...313

7- در برابر یزید...316

8- خطابه زینب (سلام الله علیها)...319

9- اقامت در شام...323

10- بازگشت به مدینه...326

یزید و ابن زیاد را بهتر بشناسیم...330

چرا امام صلح نکرد؟...333

سر مطهر را کجا به خاک سپردند...339

مدفن سر دیگر شهیدان...342

ساختمان مزار امام (علیه السلام)...343

نگاهی به خطبه ها و سخنان گهربار امام...348

اشعاری در رثای امام (علیه السلام)...355

ضمیمه: خطابه امام سجاد در شام...357

منابع کتاب...362

کتابشناسی...366

پیشگفتار

پیشوایـان دین، آموزگـاران و راهبران بشـریت بسوی فضایل و ارزش های متعالی الهی هسـتند. آنان برگزیـدگانی می باشـند که از ناپاکی و پلیدی بدورند و پاسداران صادق قرآن و سـنت رسول خدایند آنان مایهٔ شـکوه مسـلمانان و عزت مؤمنان و ستارگان درخشان شب های تار جاهلاـن و گمراهاننـد چشـمه های جوشان معارف اسـلامی ابرهای پرباران رحمت الهی و آبی گوارا برای تشـنگان وامانـده در بیابان های گمراهی هسـتند. آنان پـدران مهربان امت، پناهگاه امن بی پناهان امیدبخش گرفتاران و مشـعل داران پرصـلابت حماسه جاوید توحید می باشـند در سراسـر زندگی پرافتخارشان تنها بسوی خدا فراخوانده اند هر آن چه را که غیر او و راه اوست بکنار نهاده و با آن به ستیز برخاسـته اند. منافقان و کافران و ستمگران را رسوا کرده و در مقابل مستکبران و مستبدان پایداری نموده و همواره مدافعان پاکباز حریم مقدس اسلام محمدی (صلی الله علیه و آله) بوده اند.

این بزرگـان که چون 12 خورشـید بر تارک تاریخ می درخشـند به فرمان خداوند به جانشـینی پیامبر اسـلام برگزیده شدند تا دین حنیف را پاسدار باشند و آن را از انحراف و کژی در امان دارند و برای خدا جویان و دینداران اسوه و الگو شوند.

گذری کوتاه بر زندگی پیامبر اسـلام نشان می دهد که بسـیاری از آرمان های والای اسـلامی، هم در سـطح نظری و هم در سـطح اجرایی بطور کامل و برای همگان بیان نشـده و اجرا نگشـته بود. در سـطح نظری کلیّـة خطوط تفصـیلی مکتب اسـلام و مسائل فقهی زنـدگی فرد مسلمان و جامعه اسلامی بطور عمومی مطرح نشده بود، و در محدوده عملی نیز اهداف انقلابی اسلام که خواستار تغییر وضع اجتماعی و فردی مسلمانان بوده و نیز

بوجود آمـدن انسان مکتبی جدیـدی که در افکار و اعمال کاملاً منطبق بر ارزش های والای اسـلامی باشـد، به تمامه تحقق نیافته بود و این نکته بخوبی در شـیوه های عملی مردم زمان پیامبر و در شـهر مدینه که مرکز جهان اسـلام آن روز بوده است مشـخص می باشد و موضـع گیری های پس از رحلت پیامبر نیز نمونه بارز این مدعاست.

بنابراین لزوم اتخاذ یک استراتژی اصـیل که ضامن سـلامت حرکت اسـلامی و تحقق اهـداف عالیه اسـلام در سراسـر جهان و تعمیق فهم ارزش ها و معیارهای مکتب الهی خاتم باشد کاملاً مشـهود بود و این امر نمی توانست تحقق یابد مگر آن که رهبری فکری و سیاسی امت به کسانی واگـذار شود که ادامه دهنـده اصـیل و مورد تأییـد رسالت محمـدی بوده و از شایسـتگی ها و صـلاحیت های لازم جهت تداوم حرکت بنیادین پیامبر اسلام و حفظ طراوت و پویایی همیشگی دین بهره مند باشند.

لهـذا خـط امـامت علاـوه بر تـداوم و حفاظت رسالت محمـدی، ضـرورتی تاریخی است که امتـداد طبیعی مکتب و لزوم حمایت از آن وجودش را ایجاب می کند، مهم تر آن که مسـئولیت تبیین و تفهیم مفاهیم دقیق قرآن کریم و تشریع اسلامی را به عهده دارد که این نکته را از دو بعد اهتمام تمام پیامبر اسـلام در تربیت حضرت علی علیه السلام از زمان کودکی ایشان بعنوان وصی پیامبر و همچنین سفارشات و بیانات متعدد ایشان در معرفی آن حضرت بعنوان جانشین خود بخوبی می توان دریافت. (1)

1- نمونه هایی از این سـفارش های پیامبر اکرم (صـلی الله علیه و آله) عبارتنـد از: (مَنْ کُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلِيٌّ مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ، وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ). -الغدیر، علّامه امینی - الدّرایه، حافظ ابو داوود سجستانی هر کسی که من مولا و سرور اویم این علی نیز مولا و سـرور اوست بارالها دوست بدار هرکس که دوسـتش بدارد و دشمن بدار هرکس که با وی دشمنی کند و یاری کن هر کس که یاریش دهد و خوار گردان هرکس او را سبک شمارد. (اِنَّ هَذَا اَخِی وَ وَصِیی وَ خَلِیفَتِی فِیکُم فَاسمَعُوا لَهُ وَ اَطِیعُوا.) - خصائص، حافظ نسائی - مسـند احمد حنبل همانا این (علی) برادر و وصی و جانشین من در میان شماست پس به گفتارش گوش فرا دهید و فرمانش را گردن نهیـد. (یا عَلِيٌّ ! أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسـی، إِلّا أَنَّهُ لانَبِيّ بَعدی). - مسـند احمد حنبل جلد 1 صفحه 11- امالی صدوق صفحه 105 ای علی نسـبت تو به من همچون نسبت هارون است به موسی جز آن که پس از من پیامبری نخواهد بود. (أنتَ تُبَیّنُ لِأُمَتی مَا أَخْتَلَفُوا فِیهِ بَعْدی). - مسـتدرک صحیحین جلد 3 صفحه 122 (ای علی) تو آن چه را که پس از من، امتم در فهم آن اختلاـف کننـد برای آنان تبیین می نمایی.

اهمیت این خط در تاریخ اسلام وقتی بیشتر نمایان گردید که در عمل سعی شد، ائمه (علیه السلام) را از انجام وظایف تاریخی و کامل خود بازدارند ولی آنان علیرغم این مشکلات بصورت سنگری مستحکم برای حفظ و تداوم رسالت پیامبر، نقش خود را بخوبی ایفا کردند. نمونه بارز این ایفای نقش را در تشریح وظایف عملی مسلمانان می توان سراغ گرفت. بعنوان مثال وقتی پس از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) امت اسلامی، با نیازهای جدیدی روبرو شد که زمان رسول خدا با آن روبرو نبود مجریان امور ناچار شدند راه حل ها و پیشنهاداتی ارائه کنند که غالباً خصوصیاتی غیر مکتبی داشت. به همین جهت در مواردی که به ظاهر نص و متنی از قرآن یا پیامبر وارد نشده بود به «رأی» پناه بردند که آن را براساس استحسان و قیاس یا غیره بدست آورده بودند. بتدریج این تجربیات و انحرافات رشد کرد تا در زمان امویان به اوج خود رسید و بصورت مکتبی درآمد که بر اساس عمل به رأی شکل می گرفت و همین امر باعث شد که متقابلاً عکس العمل های شدیدی در محافل فکری بوجود آید که به ظهور مکتب حدیث در منطقه حجاز منجر گردید. پیروان این مکتب ترجیح می دادند که بر ظاهر احادیث پیامبر و اجتهادات صحابه و تابعین اکتفا کنند و معتقد بودند با بازگشت به ظاهر حدیث، اصالت مکتب حفظ شده و از انحرافاتی که مکتب «رأی» بوجود آورده است جلوگیری می شود.

با توجه به نمونه فوق بخوبی می توان گوشه ای از مشکلات جهان اسلام را در آن زمان دریافت. از سویی جریان «رأی» را اساس مکتب و طریق دستیابی به نظرات جدید می داند و چون پایبند مبانی اصیل اجتهاد واقعی نیست دخل و تصرفات زیادی در معیارهای مکتب می کند و از سوی دیگر جریانی دگم که هیچ توجهی به رویدادها و مسایل جدید نداشته و در حد ظاهر متن متوقف می شود از هرگونه انعطاف پذیری و هماهنگی با اوضاع اجتماعی مختلف بی بهره می ماند و در همین موقعیت است که نقش

تعیین کننده «خط امامت» و لزوم آن بگونه ای دیگر و در جهت تبیین چهارچوب ها و احکام تشریعی و شیوه اصیل و صحیح بیان احکام الهی و حفظ اصالت مبانی اسلام که هماهنگ با اوضاع نوین به حل مشکلات می پردازد، مشخص می گردد.

در ابعاد عملی نیز هنگامی که «خط امامت» از حکومت کنار گذارده شد و تز جدیدی مطرح گشت جدایی تدریجی از مکتب اسلام به کلیه مراکز راهنمای فکری و سیاسی و اجتماعی سرایت کرد و تمدن اسلامی به انحراف کشیده شد و به نوعی حکومت قبیله ای و موروثی بدل گردید که کم کم به تعطیل اجرای حدود و مسخ روح و محتوای تعالیم اسلام منجر شد. این انحراف که در حکومت امویان و عباسیان به اوج خود رسید، مشکلات اساسی و بزرگی برای نسل های متوالی مسلمانان بوجود آورد و بنوعی دیگر ضرورت حضور «امام» و «خط امامت» را بعنوان پاسدار راستین قوانین اسلام و مجری کامل دستورات حق مشخص کرد در عمل نیز تداوم این خط بود که توانسته است پایه های مکتب را در مواردی همچون توحید و رسالت جهانی و دعوت اسلامی و رشد و آگاهی امت و امر به معروف و نهی از منکر و جهاد و نماز و حج و... حفظ کرده، از مسخ و منحرف شدن آن ها جلوگیری کند تا نسل های متوالی مسلمانان در جهان اسلام در هر صورت قادر به شناخت مبانی اصیل و صحیح مکتب باشند. این تلاش پرثمر در ارتباط با اوضاع خارجی و خاص اجتماعی که «خط امامت» در طول زمان با آن روبرو بوده بدقت پیگیری شده و مقتضیات زمان و قدرت فکری و پذیرش مردم در چگونگی طرح مسایل و شیوه های برخورد با آن ها لحاظ شده است بنحوی که بازتاب های متفاوتی را در عمل نشان می دهد ولی از آن جا که محور اساسی هدایت و آگاهی امت و حفظ رسالت محمدی و دعوت اسلامی بوده است، کوشش های حکیمانه متفاوتی که در زمان های مختلف بصورت نبرد سیاسی یا نظامی یا تلاش علمی و... متبلور گشته اند همگی از روح و هدف واحدی بهره مند بوده اند.

با شناخت رسالت های فوق که در سراسر حرکت «خط امامت» و در طول تاریخ بخوبی متجلّی است می توان معانی ارزشمند و عمیق سخنان پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) را دریافت که می فرمودند:

(إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمُ اَلثَّقَلَيْنِ كِتَابَ اَللَّهِ وَ عِتْرَتِي أَهْلَ بَيْتِي وَ انَّهُما لَنْ يَفْتَرِقَا حَتّىٰ يَرِدًا عَلَيّ الحوض، فَلا تُقَدِمُوهُما فَتُهلكوا، وَلا تُقَصِّروا عَنها فَتَهْلِكُوا، وَلَا تُعَلِّمُوهُمْ فَأَنَّهُمْ أَعْلَمُ

مِنکُمْ) (1)

من در میان شـما (امّت) دو چیز گران قـدر باقی می گـذارم، کتاب خدا و اهل بیتم را آن ها از یکدیگر جدا نگردند تا در حوض کوثر بر من وارد آیند بر آن ها پیشی نگیرید و از آن ها کوتاهی نکنید که تباه می شوید و به آنان نیاموزید که از شما داناترند.

* (أَهْلُ بيتي اَمانٌ مِنَ الاختلافِ في الدّينِ). (2)

اهل بیت من پناهگاه امّت در قبال اختلاف ایشان در دین است.

* (أَلا إِنَّ مَثَلَ أهلِ بَيْتى فِيكُم مَثَلُ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ رَكِبَها نَجى وَ مَنْ تَخَلّف عَنْها غَرَقَ) (3)

آگاه باشید که اهل بیت من در میان شما مانند کشتی نوح هستند که هرکس بدان پیوست نجات یافت و هر که از آن تخلف کرد غرق شد.

بنابراین ائمّه اطهار تجسّم کامل حیات اسلامی و روح پرمعنای رسالت محمدی هستند که در تمامی احوال با التزام کامل به اجرای فرامین حق و رعایت عدالت و موازین شرعی اوضاع سیاسی اجتماعی و فکری زمان خویش را نیز در نظر گرفته و علیرغم محدودیت های زمانه به انجام وظایف خویش پرداخته و نشان داده انـد که حقیقت واحده «امامت» در اوضاع و احوال مختلف به صور گوناگون عرضه شده است. (4)

1- صحیح مسلم، ج 7، ص 122

2- مستدرک حاکم ج 3، ص 149

3- مستدرک حاکم ج 3، ص 151

4- برای آشـنایی بیشتر با مقام امامت مناسب است نظری دقیق بر معانی ارجمند گوشه هایی از دعاهای امام سـجاد (علیه السـلام) داشته باشـیم: (رَبِّ صَلِّ عَلى أطايب أهْل بيته الـذين اخْتَرْتَهُمْ لِامْرِكَ وَ جَعَلْتَهُمْ خَزَنَةَ عِلْمِكَ وَ حَفِظَةِ دينک وَ خُلَفَاءَکَ فِي أَرْضِکَ، وَ حُجَجَکَ عَلَى عِبَادِکَ، وَ طَهَّرْتَهُمْ مِنَ الرِّجْسِ وَ الدَّنَسِ تَطْهِيراً بِإِرَادَتِکَ، وَ جَعَلْتَهُمُ الْوَسِيلَةَ إِلَيکَ وَ الْمَسْلَكَ إِلَى جَنَّتِكَ...اَللَّهُمَّ إِنَّکَ أَيَّدْتَ دِينَکَ فِي كُلِّ أَوَانٍ بِإِمَامٍ أَقَمْتَهُ عَلَماً لِعِبَادِکَ، وَ مَنَاراً فِي بِلاَدِکَ، بَعْدَ أَنْ وَصَلْتَ حَبْلَهُ بِحَبْلِکَ، وَ جَعَلْتَهُ اَلـذَّرِيعَةَ إِلَى رِضْوَانِکَ، وَ اِفْتَرَضْتَ طَاعَتَهُ وَ حَذَّرْتَ مَعْصِيَتَهُ، وَ أَمَرْتَ بِامْتِثَالِ أَمْرِهِ وَ اَلاِنْتِهَاءِ عِنْدَ نَهْيِهِ، وَ لاَ يَتَقَدَّمُهُ مُتَقَدِّمٌ، وَ لاَ يَتَأَخَّرُ عَنْهُ مُتَأَخِّرٌ فَهُوَ عِصْمَةُ اللاّئِذِينَ، وَ كَهْفُ الْمُؤْمِنِينَ وَ عُرْوَةُ الْمُتَمَسِّكِينَ، وَ بَهَاءُ الْعَالَمِينَ). صحیفه سجادیه - دعای 47 پروردگار بر محمد و اهل بیتش درود فرست که پاکیزگان عالمند و تو آنان را برای امر خلافـت برگزیـدی و آنـان را گنجینه دار علم خود و نگهبان دین خود قرار دادی و جانشـینان خویش در زمین انتخاب فرمودی و حجت هـای بالغه خود بر خلق مقرر داشتی و از هر ناپاکی به اراده ازلیت کاملاً پاک و پاکیزه گردانیـدی و آنان را که حجت های الهی اند وسـیله ارشـاد و هـدایت خلق به درگـاه خود و سـلوک بسوی بهشت رضوانت قرار دادی... بار خـدایا همانا تو دین را در هر عصـر و زمان بواسـطه امام عادل و پیشوای کاملی که تو او را منصوب کردی تأیید و نصرت دادی و آن پیشوایان راه حق را در بلاد و دیار بندگانت معروف و مشـهور ساختی پس از آن که رشته وصل آن ها پیوسته بود و آن امام را وسیله وصول خلق به مقام رضا و خشنودی خود کردی و به امتثال او امرش امر و از ارتکـاب نواهیش نهی فرمودی و نیز امر کردی که هیـچ فردی از امت بر او تقـدم نجویـد و از او عقب نمانـد پس آن امام عـادل نگهبـان خلق است و پنـاه هر که به درگـاه خـدا التجـاء کنـد و کهف و پناه اهل ایمان است و حلقه محکم و محل اطمینان آنان که

متمسک به رشته ولایت آن امامند و او نور هدایت و حسن و بهای اهل عالم است برگرفته از ترجمه مهدی الهی قمشه ای –

از این رو آشنایی با ابعاد گوناگون شخصیت این نمایندگان الهی بهترین توشه برای سالکان راه حقیقت و پاکبازان طریق سعادت است و هر کس در جستجوی راستی و درستی و شهادت و ایثار است گریزی از زانو زدن در پیشگاه این فرزانگان پاک ندارد، تا که درس چگونه زیستن را برای رسیدن به مقام قرب الهی و فنای در محبت حق از ایشان بیاموزد و بر روش ایشان عمل نماید. (1)

در تحقّق همین نظر است که تاریخ نویسان و محققان بسیاری به بررسی و معرفی زندگانی ائمه علیهم السلام بعنوان اسوه ها و نمونه های متعالی حیات بشری همت گماشته اند. در عموم این تحلیل ها گرچه بررسی تاریخی «خط امامت» براساس ضرورت شناخت و درس آموزی از زندگی ائمه علیهم السلام استوار است ولیکن به گونه ای هستند که گویی بین روح حاکم بر زندگی هر یک از ائمه با دیگر امامان وحدت ملموسی وجود ندارد امام حسن (علیه السلام) شخصیتی است که برای مصالح اسلام با معاویه صلح می کند و امام

1- گرچه معدود کسانی نیز بوده اند که ظاهراً بعنوان تاریخ نگاری و نه درس آموزی - به ذکر زندگی ائمه (علیهم السلام) پرداخته و از دیدگاه های محدود و تنگ نظرانه ای که بر مبنای معیارهای غیرالهی استوار شده است و فاقد بصیرت مبتنی بر حقیقت می باشد به تحریف شخصیت این بزرگواران پرداخته و سعی کرده اند مطامع دشمنان اسلام را در این زمینه به نتیجه رسانده و مردم را از رشد و تعالی ملهم از زندگانی این بزرگواران بازدارند.

حسین (علیه السلام) موضعگیری انقلابی در مقابل حکومت اموی اتخاذ می کند و امام سجّاد (علیه السلام) به دعا پرداخته و امام باقر (علیه السلام) به تدریس و گسترش فقه اسلام می پردازد و....

بنابراین ضعف عمده این گونه تاریخ نویسی در آن است که عامل مشترک بین روش های بظاهر متفاوت ائمه (علیهم السلام) و کوشش های آن ها در جهت اهداف ثابت و متعالی اسلام بدرستی روشن نشده است و تاریخ نویسان این روش بر آن نیستند که زندگانی ائمه (علیهم السلام) را به صورت مجموعه ای بهم پیوسته که همچون حلقه های یک زنجیر به یکدیگر متصل بوده و بیانگر حقیقتی واحد و متعالی می باشند تشریح نمایند. لذا وظیفه همه دست اندرکاران تحقیق و بررسی در زمینه شناخت ائمه (علیهم السلام) است که به شیوه ای اصیل و دیدگاهی کامل که در آن خط واحد حرکت ائمه (علیهم السلام) و بویژه حضور پرثمر اجتماعی آنان بر همگان روشن شود، دست زنند تا بخوبی معلوم گردد که چگونه حقیقت واحده «امامت» و بالتّبع خط راستین تشیع در فراز و فرودهای مختلف اوضاع گوناگون به جلوه های متفاوتی عیان گشته است و هم لازم است که وظیفه ائمه (علیهم السلام) را بعنوان ادامه - دهندگان خط رسالت محمدی در تاریخ اسلام شناخته و حضور این تنها خط اسلامی متعهد را در فعالیت های گوناگون اجتماعی دریافته و بدانیم که چگونه این خط اسلامی با تلاش متغیر و به ظاهر متفاوت ائمه (علیهم السلام) هماهنگی کامل داشته است.

شاید زندگانی امامان عالی قدر حضرت مجتبی علیه السلام و حضرت سیدالشهدا علیه السلام از ظواهری متفاوت برخوردار باشند که در نگاه اول برای بسیاری ابهام آور و سئوال انگیز باشند ولی شناخت و تحلیل زندگی این دو پیشوای گران قدر دقیقاً بیانگر همان حقیقتی است که بدان اشاره کردیم و بدین سبب سبب هم از سوی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) از قبل به این ارزش والا اشاره شده و آمده است:

(الحَسَنُ وَالْحُسَیْنُ إِمَامَانِ قَامَا أَوْقَعَدا) (1)

حسن و حسین (علیهما السلام) امامند (پیشوا و رهبرند) چه قیام کنند، چه قعود.

یعنی اصالت «خط امامت» محفوظ و پابرجاست و این اوضاع متفاوت است که نمودهای مختلفی را در پی دارد و این کثرت ها همگی از یک حقیقت اند و هیچ یک از این ظواهر

1- إثباهُ الْهُداةُ ج 5 (چاپ دار الکتب الاسلامیة) ص 142

نبایـد ما را از حقیقت یگانه «امامت» و پیروی از آن بازدارد. لـذا نگرشـی با بصـیرت به رویدادها و تلاش های ایثارگرانه این پیشوایان عالی قـدر ضـرورتی بس مهم برای امت اسـلامی ما است تا بتوانـد با بهره گیری از اهل بیت (علیهم السـلام) مسـئولیت سـنگین خود را تا قیام جهانی حضـرت مهدی علیه السـلام و به رهبری و هدایت نایب آن بزرگوار امام خمینی مدظله العالی به انجام برساند. در این میان تشریح دقیق ابعـاد ظریف و وسـیع مکتب اسـلام و حضور پرصـلابت و بنیـادین خـط امامت بر عهـده دانشـمندان و اهل قلم است تا به گونه ای متناسب با درک جامعه انقلابی امروزمان به تحلیل این مهم پردازند و با استفاده از کتب ارزشمندی که در گذشته ایام نگاشته شده وحدت و انسجام کامل بین تلاش های امامان پاک را به قلم آورند.

کتـابی که در دست داریـد ترجمه بخشـی از مجموعه ارزشـمند «اعیـان الشـیعه» می باشـد که زنـدگی دو امام بزرگوار حضـرت مجتبی و حضـرت اباعبدالله علیهما السـلام را در بردارد. این مجموعه گران در را دانشمند فقید اسلام مرحوم سید محسن امین عاملی نگاشته که در 56 جلـد گرد آمده است. (1) هـدف نگارنـده در مجلدات سوم و چهارم این مجموعه ثبت و نقل تاریخ سراسـر مبارزهٔ امامان دوازده گانه اسلام بوده و کوشیده است با تتبع و دقت فراوان حقایق تاریخی زندگانی این معصومان را بازگو نماید.

گرچه چه در زبان فارسـی نیز کتاب هایی چنـد پیرامون زندگی امامان نوشـته شده است اما شاید در میان کتب جدید کتابی که همه مقاطع تاریخ زندگی آنان را در بر داشته باشد، کم تر یافت می شود. بعنوان نمونه نوشته های بی شماری درباره سالار شهیدان حضرت امام حسین (علیه السـلام) موجودنـد ولی بسـیاری از آن هـا فقـط به نقل و تحلیل قیام خونین حضـرتش پرداخته انـد، برخی دیگر تنها به ذکر مناقب و فضایل این امام بزرگ بسنده کرده اند، کتبی دیگر از جایگاه والای امام در نزد رسول خدا سخن بمیان آورده اند، در حالی که در این

1- جلد اوّل این مجموعه بررسـی ماهیت تشیّع و پاسخ به سئوالات پیرامون آن است. جلد دوم زندگانی رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) و جلـد سوم زنـدگانی امیر مؤمنان علی (علیه السـلام) و جلـد چهارم زنـدگی سایر ائمه می باشد جلدهای پنجم تا پنجاه و شـشم تشـریح زنـدگانی عالمان شـیعه در زمینه های مختلف و در طول تاریـخ می باشـد که بدرستی دایرةالمعارف شـیعه را تشـکیل می دهد. در ضـمن مجلّدات سوم و چهارم کتاب اعیان الشیعه بطور جداگانه و با نام «فی رحابِ الْأَئِمّةِ الأثنی عَشَر» نیز چاپ شده است.

نوشـتار، نویسـنده همهٔ این مطالب را با روشـی جالب آورده و با کوشـش و جسـتجوی فراوان به نقد و بررسی رویدادهای تاریخی پرداخته درباره درستی و نادرستی آن ها گفتگو کرده است.

این شـیوهٔ سودمند که در بعضـی از نوشـته های دانشمندان گذشته نیز دیده می شود بدون تردید برارزش علمی و تاریخی کتاب می افزاید و خواننده را به مطالعه آن تشویق می نماید. البته ممکن است برخی گمان کنند که ذکر بعضی از مطالب و بحث گسترده و دقیق درباره آن ها چنـدان ضـرورتی ندارد و گاه ملال آور نیز هست اما اگر این نکته را در نظر آوریم که هدف ما از مطالعه تاریخ زندگی امامان آموختن درس زنـدگی است خواهیم پـذیرفت که این هدف جز با ثبت دقیق مسایل تاریخی امکان پذیر نمی باشد ما باید دقیقاً بدانیم که هر امامی در چه زمانی زاده شد چه حوادثی را پشت سـرگذارد و شهادتش چگونه روی داد از طرف دیگر کم تر حادثه تاریخی را می توان یافت که درباره آن اختلاف نباشد و کاوشگران مسایل تاریخی ناگزیر باید به این اختلاف اشاره کرده تاریخ صحیح را بدست آورده ارائه نمایند.

در هر صورت، نویسـنده دانشـمند در شیوه نگارش کتاب از روش نویسندگان پیشین شیعه پیروی کرده ابتدا به ویژگی های فردی هر امام از قبیل زمان ولادت و صفات برجسته اخلاقی ایشان اشاره نموده آن گاه به بحث و بررسی دوران امامت آن امام پرداخته است.

در برگردان فارسـی کتاب نیز همین سـبک بکار گرفته شده و جز تغییرات ضروری هیچ گونه دگرگونی در متن نوشته صورت نپذیرفته است تا پیوسـتگی کتاب همان گونه که نویسـنده در نظر داشـته محفوظ بمانـد امیـد است در فرصت های آینده سایر بخش های این نوشـتار نیز در اختیار برادران و خواهران قرار گیرد.

اینک سزاوار است که اشارتی کوتاه به مقام علمی و خدمات ارزنده دینی دانشمند بزرگوار، مرحوم سید محسن امین داشته باشیم:

سید محسن بن عبدالکریم بن علی بن محمد الحسـینی از بزرگ ترین دانشمندان شیعه محسوب می گردد. وی در سال 1284 در روستای شقرا از توابع جبل عامل (1) بدنیا آمد.

1- جبل عامل از مناطق شـیعه نشـین لبنان بوده و در جنوب این کشور واقع شـده است. دانشـمندان بزرگی از این پایگاه اسـتوار اسـلامی برخاسته اند اولین مردی که اسلام را به این سرزمین آورد صحابه بزرگوار پیامبر و یار ارزشمند امیر مؤمنان ابوذر غفاری بود.

مقـدمات علوم را در جبـل عامل فرا گرفت و در سال 1308 بمنظور تکمیل مراتب علمی رهسـپار نجف اشـرف گردید. یازده سال در این دانشگاه بزرگ به کسب فیض از محضر عالمانی چون آخوند ملا محمدکاظم خراسانی (صاحب کفایة الاصول)، شریعت اصفهانی، حاج آقا رضا همدانی و شـیخ محمد طه نجف پرداخت و از خرمن دانش آنان خوشه ها چید. آن گاه به سوریه و لبنان بازگشت و بیش از نیم قرن خدمتگزار صدیق و کوشا برای شیعیان و دیگر مسلمانان بود.

او از یکسو به اصـلاح وضع شـیعیان دست زد و با تأسـیس مراکز خدمات فرهنگی و اقتصادی از گرایش روزافزون مسـلمانان به مؤسـسات تبشـیری و اسـتعماری کـاست و از سوی دیگر بـا نگـارش کتب سودمنـد به نشـر و گسترش عقایـد و معارف شـیعی پرداخت. از نخستین اقدامات وی ایجاد مدرسه ای برای فرزندان شیعه بود تا بدینوسیله دژی استوار در برابر هجوم استعمارگران غربی باشد و نقشه های شوم آنان را در جهت فرهنگ زدایی جوامع اسـلامی خنثی سازد. وی پس از تأسـیس این مدرسه از خانواده های مسـلمان خواست که به هیچ روی کودکان خود را در مدارس غیر اسلامی ثبت نام نکنند این مدرسه که ابتدا بنام «المدرسة العلویّه» خوانده می شد پس از وفات سید محسن امین به «المدرسة المحسنیّه» تغییر نام یافت. ارزش اقدام مرحوم امین عاملی هنگامی درست فهمیده می شود که بدانیم این ،اندیشه هشتاد سال پیش در ذهن این مرد متفکر و مصلح بوجود آمده و نقطه عطفی در زندگی شیعیان کشورهای لبنان و سوریه گردید. علاوه بر این مرکز مرحوم امین به تأسیس دارالایتام درمانگاه و مرکز امداد مستمندان نیز اقدام نمود و آشفتگی اوضاع اقتصادی شیعیان را به سامان رساند.

این مرد بزرگ تنها به خدمات اجتماعی بسنده نکرد بلکه گامی بزرگ در جهت شناساندن مکتب شیعه برای مسلمانان برداشت او از یکسو بـا نگاشـتن کتاب هایی چون الـدّروس الـدینیّه» و «رسالـة التّنزیه» به زدودن موهومات و خرافاتی که در میان توده مسـلمان رواج داشت، پرداخت و از سوئی دیگر سـخنرانان و مبلغـان بسـیاری را پرورش داده به روسـتاها و شـهرها اعزام نمود تـا مردم را ارشـاد نموده آنـان را به حقیقت و معارف

دین آشـنا سازنـد. البته در این راه سـختی هـا و گرفتـاری هـای فراوان از سوی فریبکاران و سوداگران و دشـمنان دین برای وی پیش آمـد و کارشـکنی های بسـیار در برابر اقدامات اساسـی او صورت گرفت اما این انسان نستوه با تدبیر و درایت خاص خود همه این مشکلات را از سرراه برداشت. تلاش پیگیر مرحوم امین برای بازداشتن مسلمانان از تفرقه و دوگانگی و نقشی که در ایجاد وحدت بین اهل سنت و پیروان تشیع داشت، خود از ویژگی های این مرد خدمتگزار بشمار می رود.

همان گونه که قبلاً اشاره شد بزرگ ترین خدمت و جاودانه ترین اثر سید محسن امین، نگاشتن کتابی است بنام «اعیان الشیعه» که آن را در 56 جلـد به رشـته تحریر درآورده است. او در این کتـاب به معرفی مبـانی اعتقادی شـیعه و پاسـخگویی اتهامات و ایرادات وارد بر شـیعه پرداخته و در مجلات متعدد آن شـرح حال تمام بزرگان و شخصـیت های شـیعی از صدر اسـلام تا اواخر قرن چهاردهم را آورده است و بـدین ترتیب نقش این مذهب را در گسترش همه جانبه فرهنگ بازگو نموده است. جلد سوم و چهارم این مجموعه در مورد زندگانی امامان معصوم می باشد که کتاب حاضـر ترجمه بخشی از جلد چهارم آن است. در این کتاب فقط سخن از امامان معصوم و فقیهان و محدثان و مفسـران شـیعه نیست بلکه ،فلاسفه پزشکان ریاضیدانان منجّمین، شاعران، نویسندگان، عرفا و سایر چهره های سرشناس شیعی نیز معرفی شده اند.

مرحوم امین کتاب های دیگری نیز به رشته تحریر در آورد که شماره آن ها بالغ بر سی عدد می شود ذیلاً برخی از آن ها را نام می بریم:

1- الْأجْرُومیّةُ الْجَدِیدِه (نحو) 2- أساسُ الشّریعة (فقه استدلالي) 3- اقْناعُ اللاّئم علی اقامة الْمَآثم 4- جَزیلَةُ الْمعانی فی أصول الدّین 5- الدُّرَةُ البَهیّه 6- شرح تبصرة علّامه حلّی 7- کَاشِفَةُ القناع 8- کَشْفُ الإرتیاب 9- کَشْفُ الْعَامِض 10- الْمَجَالِسُ السّنیّة 11- الشیعةُ بَیْنَ الْحَقَاقِ وَالأَوْهام.

سیـد محسن امین در سال 1371 بسن 87 سـالگی درگـذشت و پیکر پاک این مرد بزرگ پس از تشـییع با شـکوه در زینبیه دمشق بخاک سپرده شد. رحمة الله علیه.

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

ص: 21

پیشگفتار چاپ هفتم

یک قصّه بیش نیست غم عشق و این عجب *** از هر زبان که می شنوم نامکرّر است

حدیث زندگی پیشوایان دین حدیث شگفتی است. در تعلیم و تربیت دینی به استناد دلایل متین و استوار کلامی از جایگاه بلند این انسان های والا سخن گفته می شود و این که آنان راهبران خلقند – و أنتم ساسةُ العباد – و خلفای خدا بر مهد زمین – وَ رَضِيَكم خُلَفَاءَ في أرضه – و این راهنمایی نه تنها از رهگذر بیان صورت می پذیرد. بلکه رفتار ایشان نیز تجلّی زندگی انسان آرمانی است و باید سرمشق قرار گیرد.

لازمه این امر شناخت زوایا و ابعاد گوناگون زندگی فردی، اجتماعی و سیاسی این برگزیدگان خداست تا در پرتو آن بتوان در هر زمان و مکان به رهیافتی درخور مقتضیات و نیازها نایل آمد؛ رهیافتی که از یکسو ملتزم به مبادی و آموزه های دین است و از سویی واقعیت زندگی و عناصر دخیل در آن را نادیده نمی.انگارد و البته چنین کاری سخت و دشوار است از آن رو که:

اوّلاً عوامل و اسباب چندی به پوشیده ماندن بسیاری از ابعاد زندگانی امامان انجامید. حکومتگران هیچ گاه با تعالیم و دیدگاه های آنان همسو نبودند و همواره از تأثیرات رفتار ایشان بر مردم هراس در دل داشتند طبعاً نویسندگان و گزارشگران نیز به ثبت وقایع مربوط به این بزرگان توجه نمی کردند یا اگر در برخی موارد ناگزیر از ذکر مواضع و برخوردهای اجتماعی و سیاسی آنان می شدند، کم تر می توانستند حقیقت را آن گونه که باید بازگو کنند؛ بگذریم که برخی قلم بمزد بودند و آن چه حاکم می فرمود می نوشتند.

ص: 22

به علاوه، سال هایی از زندگی امامان در زندان یا تبعید و یا تحت نظر، و بالتّبع به دور از دید دوستان و شاگردان و مردم عادی سپری شد و تنها روایاتی پراکنده از همزندان ها و زندانبانان درباره رفتار ایشان حکایت گردید.

ثانیاً بسیاری از آن چه درباره اقدامات و مواجهه های ایشان در رویدادهای گوناگون گزارش شد بدون ارتباط با عناصر دیگر روایت گردید و طبعاً امکان تحلیل کامل و تطبیق درست با موارد مشابه را نفی کرد.

ثالثاً وقوع تحریف و جعل در تاریخ زندگی امامان چه بردست دشمنان و مزد بگیران دستگاه خلافت و چه به وسیلهٔ دوستداران ناآگاه به آمیختگی درست و نادرست در مجموعه این گزارش ها انجامید تا بدانجا که کار را بر مؤلفان و محققان دشوار و نقادی روایات تاریخی را ضروری ساخت.

رابعاً مقامات بلند و معنوی و مواهب والای الهی ایشان که در پاره ای روایات بدانها اشاره شده، گاه این دغدغه را در ذهن و دل مؤمنان پدید آورده بود که امامان از آن رو که آفرینشی برتر از انسان های دیگر دارند دست نایافتنی هستند و رفتن بر طریقت ایشان ناممکن است. این دغدغه خصوصاً با گزارش های بی شماری که درباره هر یک از این انوار تابناک روایت شده افزایش می یابد چراکه بنابراین گزارش ها امامان معصوم در میدان های مختلف اخلاق، شجاعت، جنگاوری، بلاغت، قرآن شناسی، تاریخ، کلام، مناظره دینی (و بویژه ادب مناظره) دانش های رایج و مرسوم بشر و... پیشتاز و یگانه بوده اند. شمار این گزارش ها در منابع مختلف – چه منابع شیعی و چه منابع دیگر – به اندازه ای است که حتی پیش از بررسی انتقادی یکایک آن ها از نظر صحّت و سقم و از نظر انتساب نظر قطعی به صورت تواتر اجمالی بر وجود این خصوصیت چندگانه بودن را ایجاد می کند.

با این همه واقعیّت اینست که مجموعه این گزارش ها به رغم همه مشکلات، ترسیمی کلّی از زندگی یکایک این گوهرهای گرانسنگ ارائه می کند و قرائن و شواهدی بسیار از درستی شمار زیادی از روایات مربوط به زندگی امامان خبر می دهد. وجود احادیث قوی در لزوم پیروی از آن بزرگواران نیز نگرانی یاد شده را زایل می کند، هرچند بوده اند و هستند نحله هایی که به استناد همین دیدگاه (برتری امامان از خلق و محال بودن رفتن برطریق ایشان) رفتارهایی ناهماهنگ با تعلیم دین را برگزیدند، همان ها که امام علی (علیه السلام)

ایشان «محبّ غالی» نامید.

این نکته را نیز بیفزاییم که از همـان روزگـار امامـان، بـا هـدایت و رهنمودهـای هم ایشـان، بسـیاری از محـدثان و عالمان شـیعه با دقّت و موشـکافی در سـند و محتوای روایات به نقل و تـدوین جوامع حـدیثی دست می یازیدنـد. بنابراین همواره نسـبت به این روایات پالایش و پیرایش و توضـیح وجود داشـته و تسـهیل کار پژوهشـیان را سـبب می شده است. این واقعیت برآگاهان از جوامع و منابع حدیثی پوشـیده نیست و، از همین دیدگاه است که کار نقد و بازنگری همچنان باید ادامه یابد.

آن چه در این میان بیشتر جلب نظر می کند، فراوانی آثار درباره زندگانی امامان است، خواه آثاری که زندگی آن ها را در همه ابعاد نگریسته خواه آثاری که به رفتارهای ایشان در ابعاد فردی و روابط اجتماعی و اخلاقی نظر کرده خواه آثاری که حیات سیاسـی آنان را در مدنظر قرار داده و خواه آثـاری که اخبار حاکی از مقامات و منزلت الهی آن ها را باز می گفته است. نگاهی هرچنـد سـریع به این آثار فراوان نشان می دهـد که این گوهرهای نهفته در صـدف از آن جا که همسـنگ قرآنند، مانند خود قرآن حقیقتی تو در تو و ذو- وجوه دارند هرکس به فراخور آگاهی و درک و ظرفیت خود آن ها را می شـناسد، از دریچه ذهن خود به ایشان می نگرد و از چشـمه سار زلال معارف و تعالیم ایشان در حـد نیاز بر می گیرد از این گذشـته در هر زمان معانی نو در نمونه های رفتاری آن ها جلوه می کنـد و در رویـدادها و شـرایط گوناگون نکته هـایی تازه یاب و راهگشا در تاریـخ زنـدگی پرفراز و فرود آنان دیـده می شود بر این همه بیفزاییم که پژوهش های جدیـد انتقادی روایات و منابع تاریخی نیز سـهمی وافر در شـناخت بهتر و رفع برخی ابهامات دارنـد. در پرتو این واقعیت هاست که آثار پیرامون زنـدگی امامان هر یک رنگ و بویی دیگر دارند و هر کدام برای خوانندگان خود سـخنی نو ارائه می کنند با آن که در بیشتر آن ها مطالب مکرر دیده می شود و نیز از این رهگذر است که همچنان باید کتاب ها و مقالات سودمند و پربار در شـناساندن ابعاد گوناگون زندگی این پاکان خصوصاً با قلم و بیان طراز عصر، نگاشته شود.

ص: 24

امّا این کتاب

در سال 1360 اداره کلّ انتشارات و تبلیغات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی به انگیزه فراهم آوردن و عرضهٔ مجموعه ای یکدست و نواز زندگی امامان، کار برگردان فارسی بخش زندگینامه امامان شیعه از کتاب ارجمند «اعیان الشیعه» را به این جانب پیشنهاد کرد و چنین مقرر شد که در زمانی کوتاه شرح احوال دو امام همام امام مجتبی و امام حسین علیهما السلام به چاپ سپرده شود فرصت کم بود و کار خطیر و در عین حال جذاب از این رو فقط به ترجمه فارسی بسنده گردید و جز در موارد ضروری به مآخذ منقولات کتاب مراجعه نشد. و دریغا که در ترجمه سایر بخش ها نیز وقفه افتاد.

در هر صورت، چاپ نخست با استقبال روبه رو شد و مدیران اداره یاد شده و سپس سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، در پاسخ به درخواست ها چندبار به تجدید چاپ همت گماشتند آخرین چاپ (چاپ ششم) در سال 1369 به بازار آمد اما این حقیر از همان چاپ نخست در نظر داشت اصلاحاتی را به عمل آورد نکاتی را بیفزاید و خصوصاً نشانی گزارش ها و منقولات را در منابع، به دست دهد تا خواننده پژوهشگر را بیشتر فایده برساند.

اینک خدا را سپاس که این خواسته در زمان اقدام به چاپ هفتم با همت مدیر عامل محترم سازمان چاپ و انتشارات آقای دشتی و پیگیری دوست گرامی آقای دلشاد (مدیر انتشارات سازمان) تحقّق یافت.

در این چاپ، ترجمه یکبار دیگر با متن مطابقت داده شد و طبعاً تغییراتی نه چندان

اندک در آن پدید آمد، نکاتی مهم در پانویس صفحات افزوده و مآخذ منقولات تا حد امکان آورده شد با این همه هنوز نمی توان ادعا کرد که کاری بی کاستی و به کمال ارائه شده است؛ چه بسا جنبه هایی از تاریخ زندگانی این دو امام بزرگوار ناگفته مانده و چه بسا ابعادی از حیات اجتماعی و سیاسی و دینی ایشان آن گونه که باید تحلیل نشده است. اما بی تردید این اقدام مسئولان دلسوز سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی گامی ارزنده و مثبت در جهت بالابردن آگاهی از احوال پیشوایان دین است. امید است که هم اهل ایمان را سودمند افتد هم جویندگان را مدد رساند و هم ذخیره ای معنوی برای این عزیزان باشد.

خدا را سپاس می گویم که این بنده را قرین این توفیق ساخت و از درگاه کرم او امید دارم که در به انجام رساندن باقیمانده کار نیز عنایت خود را شامل حال فرماید. بمنّه وکرمه.

شهریور 1373- حسن طارمی

ص: 26

بخش اوّل: امام حسن (علیه السلام)

اشاره

ص: 27

امام ابو محمـد حسن بن علی بن ابیطالب علیه السـلام؛ دومین پیشوا از اهل بیت پاک پیامبر یکی از پنج تن آل عبا و نخستین سـبط رسول خدا (صلی الله علیه و آله) است که پیامبر بزرگوار اسلام او و برادرش را دو سرور جوانان بهشت و دوگل خوشبوی خویش نامید.

مادرش فاطمه علیها السّلام دخت گرامی رسول الله و سرور بانوان جهان است.

میلاد

آن حضـرت در مدینه زاده شد و زمان به دنیا آمدن او بنابر نظر درست و مشهور عامه و خاصه پانزدهم رمضان سال سوم یا دوم هجرت بود البته در این مورد اقوال دیگری نیز نقـل شـده است. مثلاً بعضـی به جای رمضان ماه شـعبان را ذکر کرده انـد که احتمالاً با تولـد برادر آن حضـرت، امام حسـین علیه السّلام اشتباه کرده اند. نسبت به سال ولادت، اقوال دیگری ذکر شده که نظر نزدیک تر به واقع همان است که بیان شد. (1)

امـام حسن (علیه السـلام) نخستین فرزنـد امـام علی بن ابیطالـب و حضـرت فاطمه علیهما السّلام است. محـدّث عظیم الشأن شـیعه ثقة الاسـلام کلینی در کتاب کافی از حضـرت امام صادق (علیه السـلام) روایت می کند که فاصله بین ولادت امام حسن و (آغاز حمل) امام حسین فقط یک طُهر (2) بوده و بین زاده شدن این دو برادر شش ماه و ده روز فاصله شده

1- از جمله نگاه کنید به: تاریخ طبری، ج 2، ص 54 و 76؛ أُسدُ الغابه في معرفة الصّحابه، ج 2، ص 10 بحار الانوار، ج 4، ص 134 - 144؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 9.

2- طُهر به معنـای پاکی و به معنای پاکیزگی از عادت زنانگی است. در این جا مقصود فاصـله بین دو حیض است که کم ترین زمان آن ده روز است.

است. (1) بنـابراین، ده روز همـان کم ترین زمان طهر است و مـدّت حمل حضـرت حسـین (علیه السـلام) شـش ماه می شود. علیّ بن ابراهیم قمی نیز در تفسـیر خود گفته است که بین این دو برادر فقط یک طهر فاصـله بوده و امام حسـین مدت شش ماه در رحم مادر درنگ داشته است. (2)

امّـا این مطلب با آن چه دربارهٔ تاریـخ ولادت دو برادر ذکر کرده انـد، سازگار نیست؛ زیرا امام مجتبی (علیه السـلام) در نیمه رمضان سال سوم یا دوم زاده شـد و حضـرت حسـین (علیه السـلام) در شب پنجم شـعبان سال چهارم یا سوم بعـد از هجرت به دنیا آمد. در نتیجه بین میلاد این دو برادر ده ماه و بیست روز فاصـله بوده است. ابن شـهر آشوب نیز در کتاب «مناقب» همین مبنا را پـذیرفته است. (3) البته اگر تولد امام حسن (علیه السـلام) را سال دوم و تولد امام حسـین (علیه السـلام) را سال چهارم بدانیم این فاصله یکسال و ده ماه و بیست روز خواهد شد که به مضمون روایت قُتاده نزدیک است. او گفته است که فاصله بین ولادت دو برادر یک سال و ده ماه بوده است. (4)

با توجّه به آن چه گـذشت، می توان نتیجه گرفت که در روایت نخست اشـتباه وجود دارد و دوره شـش ماههٔ حمل از روی خطا به حضـرت حسـین (علیه السـلام) نسـبت داده شده و حال آن که مربوط به امام حسن (علیه السـلام) بوده است. بدین معنی که امام فرموده فاصله بین میلاد برادر بزرگ و آغاز حمل برادر کوچک فقط یک طُهر بوده و سپس بوده و سپس مدت حمل برادر بزرگ را شش ماه تعیین کرده است؛ اما راوی این مدت را به برادر کوچک نسـبت داده است. البته احتمال می رود که این اشتباه از نویسندگان، هنگام نوشتن روی داده باشد؛ از آن رو که دو اسم از نظر کتابت بسـیار به هم نزدیکند و خصوصاً آن که در نوشـته های قدیم فقط به کار نمی رفته است. آن گاه این اشتباه به آن جا انجامیده که فاصـله ولادت دو برادر را شـش ماه و ده روز بنویسـند و آن را به امام صادق (علیه السـلام) نسبت دهند در حقیقت می توان گفت که این امر ناشی از تلفیق دو روایت است: یکی این که بین آغاز حمل امام حسین و ولادت امام حسن فقط یک طهر فاصله بوده و، این درست است.

1- کافی، ج 1، ص 464

2- بحار الانوار، ج 43 ص 246 - 247 (به نقل از تفسیر علی بن ابراهیم).

3- مناقب آل ابی طالب، ج 4، ص 76

4- اُسدُ الغابه، ج 2، ص 18.

دوم آن که امام حسین (علیه السلام) در شش ماهگی به دنیا آمد، و این ناصواب است و به امام حسن مربوط می شود. و خدا داناتر است.

در این میان واقدی در کتاب «المغازی» می نویسد که بین ولادت امام حسن(علیه السلام) و آغاز حمل امام حسین (علیه السلام) مدّت 50 روز فاصله شده است.

هنگامی که امام حسن(علیه السلام) پا به عرصه گیتی نهاد، فاطمه زهرا سلام الله علیها از همسر خود خواست که او را نامگذاری کند اما علی (علیه السلام) فرمود که من در نامگذاری او بر پیامبر بزرگوار اسلام پیشی نمی جویم، تا آن که رسول خدا به خانه آنان وارد شد و نوزاد جدید را به خدمت حضرتش بردند ایشان ضمن دعا به درگاه خدا نسبت به در امان ماندن او و فرزندانش از شر شیطان در گوش راست وی اذان و در گوش چپش اقامه گفتند (1) و به نقل اُسدُ الغابة از ابواحمد عسکری او را «حسن» نامیدند اسمی که در دوران جاهلیت شناخته شده نبود. (2)

کلینی در کتاب کافی به سند خود از ششمین امام (علیه السلام) نقل می کند که حضرت رسول (صلی الله علیه و آله) با دست خود برای نواده خویش گوسفندی عقیقه کرد و فرمود:

«با نام خدا، این عقیقه را برای حسن تهیّه می کنم»

1- معانی الاخبار، ص 57؛ بحار الانوار، ج 43، ص 238 - 240 (به نقل از علل الشرایع و مآخذ دیگر) وسایل الشیعه، ج 15، ص 139 (به نقل از عیون اخبار الرضا)

2- اسدالغابه، ج 2، ص 9 - 10. ابن اثیر از ابن اعرابی و او از مفضل روایت کرده که اسم «حسن» و «حسین» پیش از نامگذاری دو نوادهٔ رسول خدا اسم شناخته شده ای نبود و خدا آن دو نام را محجوب کرده بود. سپس از قول همو افزوده است که در یمن اسم «حُسن» و «حَسین» رواج داشته و نیز در منطقهٔ «ضُبّه» وادیی به نام «حَسَن» بوده است. شیخ صدوق نیز در معانی الاخبار (57 - 58) در روایتی مُسنَد از جابر نقل کرده که بعد از ولادت امام مجتبی (علیه السلام) و نیز امام حسین (علیه السلام) پدر بزرگوارشان از نامگذاری آن دو ابا کرد و در انتظار رسول خدا ماند پیامبر نیز بعد از گفتن اذان و اقامه فرمودند که بر پروردگار خود در نامگذاری نوادهٔ خویش پیشی نمی گیرند در این میان جبرئیل به امر خدا فرود آمد و عرضه داشت علی نسبت به شما به منزله هارون نسبت به موسی است سپس نوادهٔ خود را به نام فرزند، هارون یعنی «شبر» و «شبیر» نامگذاری کن که در زبان عربی «حَسَن» و «حسین می.شود همو در روایتی از امام صادق (علیه السلام) نقل کرده که نام «حسن» و «حسین» از هدایای الهی به رسول خدا بوده است.

سپس عرضه داشت:

«بار پروردگارا استخوانش را بجای استخوان او، گوشتش را بجای گوشت او، خونش را بجای خون او و مویش را بجای موی او عقیقه می کنم خداوندا این عقیقه را پناه و نگاهبان محمّد و آل محمّد قرارده.» (1)

در روایت دیگر آمده که حضرت دو قوچ کبود رنگ عقیقه فرمودند، (2) ولی بعید نیست اصل روایت این بوده که ایشان برای هر یک از دو نواده خود یک گوسفند عقیقه کرده ،است همان گونه که ابن سعد در «الطبقات الکبری» چنین گفته است که پیامبر برای حضرت حسن و حضرت حسین دو گوسفند عقیقه کرد آن گاه در نقل های بعدی اشتباه روی داده است.

در ادامه روایت آمده است که رسول گرامی به قابله یک ران گوسفند و یک دینار طلا بخشید سپس موی سر فرزند دلبند دختر خود را تراشید و امر کرد که هموزن این مو، نقره صدقه بدهند که وزن آن اندکی بیش از یک در هم شد. بعضی گفته اند که حضرت به دختر خود امر کرد که این کارها را انجام دهد.

ابن صباغ مالکی گفته است: بدین گونه بود که عقیقه نمودن و صدقه دادن نقره هموزن موی نوزاد از سنت های دائمی اسلامی نزد دانشمندان گردید. (3)

همچنین پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) سر مبارک حسن بن علی (علیه السلام) را به ماده خوشبوئی (خَلوق) (4) آغشته فرمود و این کار را در مقابل عمل دوران جاهلیّت انجام داد که سر طفل را بخون آغشته می نمودند.

در کتاب اُسدُ الغابه با ذکر سند از امّ الفضل همسر عباس بن عبدالمطلب نقل شده که گوید من به رسول خدا عرض کردم: «یا رسول الله در خواب دیدم که عضوی از اعضای شما در خانه من است». حضرت فرمودند: «خیر است بزودی فاطمه فرزندی می آورد و

1- کافی، ج 6، ص 32 - 33

2- وسائل الشیعه، ج 15، ص 139

3- الفصول المهمّه، ص 149

4- خَلوق، عطری مرکّب از چند ماده ،است از جمله زعفران که غالباً قرمز و زرد بوده است (لسان العرب، ذیل خَلق).

تو او را شیر می دهی.» زمانی بیش نگذشت که امام حسن (علیه السلام) پای به جهان نهاد و امّ الفضل او را با شیر فرزندش قُثَم شیر داد. (1)

امام حسن (علیه السلام) فقط یک کنیه داشت و آن «ابو محمّد» است که بنابه نوشته اُسدالغابه به نقل از ابواحمد عسکری جدّ بزرگوارش برای او قرار داد. (2) مشهورترین القاب ایشان عبارتند از: تقیّ، زکیّ، سبط.

نقش نگین انگشتری آن بزرگوار را چند گونه نقل نموده اند: در الفصول المهمه «العزّة الله وحده» نقل شده وافی و کتاب های دیگر از امام ابو الحسن الرضا (علیه السلام) عبارت «العزّة الله» را روایت می نمایند، صاحب بن عبّاد در کتاب عنوان المعارف جمله «الله اکبر و به استعین» را ذکر می کند و وافی و دیگران بنقل از امام ششم می نویسند که نقش نگین هر دو نور چشم رسول خدا «حسبی الله» بوده است. (3)

حضرت حسن (علیه السلام) در زمان سلطنت معاویه می زیست. سفینه، مولی رسول الله سمت دربانی حضرتش را بر عهده داشت. (4)

از این امام بزرگوار مجموعاً پانزده فرزند دختر و پسر بر جای ماند که عبارت بودند از: زید ام الحسن و امّ الحسین از مادری بنام ام بشیر دختر ابو مسعود خزرجی؛ حسن از مادری بنام خولة دختر منظور فزاری؛ عمرو، قاسم و عبدالله از مادری کنیز؛ عبدالرّحمن

1- أسد الغابه، ج 2، ص 10.

2- پیشین ص 9؛ بحار الانوار، ج 43 ص 255

3- الفصول المهمّه، ص 151؛ کافی، ج 6، ص 473 - 474؛ بحار الانوار، ج 43، ص 258.

4- ابن شهر آشوب در مناقب، ج 4، ص 28 نوشته است که بوّاب (دربان) امام مجتبی (علیه السلام) «سفینه» بود و نام او را قیس بن ورقاء ذکر می کند. امّا خود او درج 1، ص 171 ضمن برشماری موالی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) از سفینه نام می برد که ابتدا برده امّ سَلَمه بود، امّ سَلَمه او را آزاد کرد بشرط آن که در خدمت رسول خدا بماند و نام سفینه را مفلح الأسود یا رومان بلخی ذکر می کند. در بحارالانوار ج 22، ص 255 همین مطلب از ابن شهر آشوب نقل شده است. طبری در ج 2 ص 217 تاریخ خود از سفینه مولی رسول الله نام برده و نام هایی را که برای او نقل کرده اند می آورد. ضمناً اشاره می کند که اصل او ایرانی بوده است. ابن اثیر نیز در اشد الغابه، ج 2، ص 324 شرح زندگی سفینه و نام های مختلف منسوب به او را آورده و سبب ملقب شدن او را به سفینه از سوی پیامبر نقل کرده است. به علاوه به زنده بودن او تا زمان معاویه و نیز انزجار او از امویان اشاره کرده است؛ همچنان که گفته است او بعد از نامگذاری از سوی پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) مایل نبود نام اصلی خود را بگوید.

که مـادر او هم کنیز بوده است؛ حسـین ملقب به اَثرَم، طلحه و فاطمه از مادری بنام امّ اسـحق دختر طلحـة بن عبیـدالله تیمی ام ،عبـدالله فاطمه امّ سـلمه و رقیه که مادرانشان متفاوت بوده انـد از این فرزندان فقط حسن و زید صاحب نسل بوده اند ولی از سـیزده نفر دیگر نسـلی برجای نمانده است. (1)

ویژگی های ظاهری امام مجتبی (علیه السلام)

غزالی در «احیاء العلوم» و مکّی در کتاب «قوت القلوب» می نویسند که پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) خطاب به حسن بن علی(علیه السلام) فرمود:

«تو در آفرینش و در رفتار و کردارت مانند من هستی».

شیـخ مفیـد در «ارشاد» چنین می نویسـد که حسن (علیه السـلام) از نظر آفرینش هیأت جسـمانی، روش و بزرگمنشـی شبیه ترین کس به رسول خدا بود. (2)

در اُسدُ الغابه به صورت مُسنَد از انس بن مالک نقل شده که هیچ فردی از حضرت امام حسن (علیه السلام) به رسول الله (صلی الله علیه و آله) شبیه تر نبود. (3)

حسین بن مسعود بغوی در کتاب «مصابیح السّنّة» این جمله را از انس روایت کرده و بنقل از او می افزاید که حسین (علیه السلام) نیز شبیه ترین فرد به پیامبر خدا (صلی الله علیه و آله) بود. (4)

این جمله اخیر را انس بن مالک زمانی بیان داشت که سـر مطهّر حضـرت حسین بن علی (علیه السلام) در مقابل ابن زیاد قرار داشت. اگر بخواهیم بین این دو روایت جمع کنیم، باید

1- در شـماره و نام های فرزندان امام مجتبی (علیه السـلام) اختلاف است؛ آن چه مؤلف آورده عیناً از ارشاد شـیخ مفید (ج 2، ص 20) نقل شده و مجلسـی نیز در بحار الانوار (ج 44، ص 163) از همو روایت کرده است. امّا ابن شـهر آشوب (ج 4، ص 29) با آن که شمار فرزندان آن حضـرت را سـیزده پسـر و یک دختر ذکر کرده، در نام بردن آن ها دچار اشتباه شده است. مصحح بحار الانوار درج 44 پاورقی ص 168 - 169 این اشـتباه ابن شـهر آشـوب را یـادآوری و برخی روایـات مربوط به موضوع را از کشف الغمّه اربلی سـبط ابن جوزی و دیگران نقل کرده است.

2- ارشاد ج 2، ص 5 (به استناد گفته انس بن مالک)

3- اُسد الغابه، ج 2 ص 12

4- مصابیح السّنة، ج 4، ص 187 - 188.

بگوییم که هر یک از این دو برادر نسبت بـدیگران، بدون در نظر گرفتن برادر خود، شبیه ترین فرد به جد بزرگوار خود بودند؛ یا آن که آن دو را براساس روایت احمد بن حنبل که از امام علی (علیه السلام) در مسند خود آورده است توجیه کنیم. ایشان فرمودند:

«حسن از سینه تا سر شبیه ترین فرد به پیامبر (صلی الله علیه و آله) است و حسین از سینه به پایین بیش ترین شباهت را به رسول الله (صلی الله علیه و آله) دارد.» (1)

ممکن است بگوییم امام حسن (علیه السلام) تا زمانی که در قید حیات بود شبیه ترین فرد برسول خدا از برادرش و از همه مردم بشمار می آمد و چون بشهادت رسید، حسین (علیه السلام) این صفت را بدست آورد.

البته این مطالب با آن چه از زهرای مرضیه علیها السّلام نقل شده سازگاری ندارد، چرا که نوشته اند این بانوی بزرگوار چون فرزندان خود را بازی می داد و آنان را به نشاط می آورد، خطاب به پسر بزرگ خود می فرمود:

«ای آن که به پـدرت مانـندهای حقیقت و راستی را آشـکار نما خـدای صاحب نعمت را عبادت کن و هرگز با انسان های کینه توز دوستی نورز.»

و خطاب به پسر کوچک خود می فرمود:

«تو به پدر من شبیه هستی، نه به پدر خودت» (2)

ممکن است برای رفع این ناسازگاری بگوئیم که مراد حضـرت زهرا (سلام الله علیها) تشبیه از بعضی جهات بوده است نه شباهت عمومی از همه جهات و خدا آگاه است. در هر صورت آن چه که دانشمندان تاریخ نگار، از جمله ابن صباغ مالکی در «الفصول المهمه» به روایت از احمد بن محمّد بن ایوب مقری، دربارهٔ صـفات آن حضـرت نوشـته اند چنین امام ابو محمد الحسن بن علی (علیه السـلام) رنگی سپید آمیخته با سرخی داشت است:

1- المسند احمد بن حنبل، ج 1، ص 99

2- مناقب، ج 3، ص 389؛ و به نقـل از او در بحار الانوار ج 43، ص 286؛ مجلسـی در شرح جمله حضرت زهرا (سلام الله علیها) آن جا که می گویـد: وَاخْلَعْ عن الحقِّ الرّسن (حقیقت را آشـکار کن)، این احتمال را می دهد که مقصود از آن بخشـندگی یا پرداختن به امور مهم باشد (ص 288)

دیدگانش درشت و سیاه گونه هایش هموار موی وسط سینه اش مستقیم و نازک موی ریشش انبوه پشت گوشش پرمو گردن حضرتش چون ابریقی از ،نقره استخوان های مفاصلش درشت و دو شانه اش از یکدیگر دور بودند.

انسانی میانه بالا و ملیح بود نیکوترین صورت را داشت، با رنگ سیاه خضاب می کرد مویش پرچین و کوتاه و قامتش رسا بود.» (1)

ابن سعد در طبقات می نویسد:

«حسن و حسین (علیه السلام) هر دو با رنگ سیاه خضاب می نمودند.»

اخلاق و رفتار امام مجتبی (علیه السلام)

شماری از دانشمندان گفته اند که امام حسن (علیه السلام) از گشاده سینه ترین و نرم خوترین مردم بود.

مدائنی می نویسد: «امام حسن (علیه السلام) ارشد فرزندان علی (علیه السلام) و انسانی بزرگوار، با سخاوت و حلیم بود و رسول الله (صلی الله علیه و آله) او را دوست می داشت.» (2)

شیخ صدوق در «امالی» با اسناد خود از حضرت صادق (علیه السلام) و او از پدرانش نقل می کند که امام حسن بن علی بن ابیطالب در میان مردم زمان خود عابدترین، پارساترین و گرامی ترین افراد بود چون قصد حج می کرد پیاده راه می رفت و گاهی پای خود را نیز برهنه می فرمود هیچ گاه دست بکاری نمی زد مگر این که خدا را یاد می نمود. راستگوترین مردم بود و رساترین بیان را داشت. هرگاه به در مسجد می رسید سرخود را بلند کرده و عرض می نمود:

«بارالها! مهمان تو بر آستانت ایستاده؛ ای احسان گر! بنده گناهکار به درگاهت شتافته؛ پس از زشتی هایی که مرتکب شده ام بخاطر زیبایی هایی که نزد تو است درگذر، ای کریم!» (3)

1- الفصول المهمّه، ص 151

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16 ، ص 37 (به نقل از ابوالحسن مدائنی)

3- امالی صدوق، ص 150 - 151 حدیث 8 (همهٔ آن چه در بالا آمد در امالی نیامده است).

زبیر بن بکـار در کتـاب «انسـاب قریش» می نویسـد: زینب دختر ابو رافع روایت می کنـد که فـاطمه سـلام الله علیهـا در زمـانی که پـدر بزرگوارش بر بستر بیماری مرگ افتاده بود، روزی دست دو فرزند خود را گرفت و بخدمت پدر آورد و گفت:

«ای پیامبر خدا! این دو، فرزندانت ،هستند پس برای آنان ارثی از خود قرار ده».

حضرت در پاسخ فرمودند:

«هیبت و آقایی خود را برای حسن و جرأت و بخشش خود را برای حسین قرار می دهم.» (1)

طبرسـی در کتاب «اعلام الوری» می نویسد: این روایت را روایت دیگری که محمّد بن اسحاق نقل کرده تأیید می کند. او می گوید: «پس از رسول خدا هیچ کس در شـرف و عزّت به رتبه حسن بن علی نرسید گاهی برای او کنار در خانه فرش می گستردند، پس چون ایشان بیرون آمده و می نشسـتند راه بسته می شد؛ زیرا هیچ کس از مردم، بخاطر تعظیم و بزرگداشت او، از مقابلش عبور نمی نمود و چون حضرت این نکته را در می یافتند بدرون خانه می رفتند و راه باز می شد.

همین راوی می گویـد: «حسن بن علی را در راه حـجّ ملاقات کردم که از مرکب خویش پیاده شده و قدم زنان حرکت می کرد در این موقع هیچ کس نماند مگر آن که از مرکب پایین آمد و پیاده رفت، حتی سـعد بن ابی وقاص را دیدم که فرود آمده و در کنار امام پیاده گام می زد. (2)

واصل بن عطاء می گوید: «سیمای حسن بن علی (علیه السلام) چون سیمای پیامبران و هیبت او چون هیبت پادشاهان بود». (3)

شیخ مفید در ارشاد می نویسد:

«حسن بن علی وصیّ پدرش امیرالمؤمنین بود که او را ناظر بر موقوفات و صدقات

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16 ، ص 10 (به نقل از «انساب القریش»).
2- إعلام الوری بأعلام الهدی، ص 210.
3- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 9.

خویش قرار داد و عهدنامه مشهوری برای او نگاشت. همچنین آن حضرت برای او وصیت نامه ای شامل تبیین مبانی روشن دین، چشمه های حکمت و ادب نوشت این وصیّت را بیشتر دانشمندان در کتب خود نگاشته و فقیهان بزرگوار در روش دینی و دنیایی خود از روشنائی های آن بهره برده اند». (1)

فضایل امام حسن و امام حسین علیهما السلام

شرافت نَسَب - برای این دو امام معصوم همین بس که نیای بزرگوارشان محمد مصطفی سرور فرزندان آدم پدرشان علی مرتضی سرور پیشوایان الهی و مادرشان فاطمه زهرا پاره تن رسول الله (صلی الله علیه و آله) و بانوی بانوان جهان می باشد مادر مادرشان نیز خدیجه دختر خویلد است که اولین بانوی مسلمان و نخستین زنی است که تمام دارایی خود را در راه خدا بخشید و یاور همیشگی پیامبر اکرم بود و او را در تلاش های بی وقفه اش در رساندن پیام اسلام همراهی می نمود و رنج های ناشی از آزار مردمان را در او تخفیف می داد.

عمّ بزرگوار این دو برادر، جعفر بن ابیطالب و عموی پدر حمزه شیر بیشه الهی و شیر رسول خدا و سرور شهیدان است. جد پدریشان ابو طالب یار خستگی ناپذیر پیامبر و پاسدار حریم او می باشد که در راه او آزارها را بجان خرید. جدّ پدرشان عبدالمطلب شیبة الحمد و آقای سرزمین بطحاء و جد جدشان هاشم، میزبان راهیان خانه خدا و آماده کننده غذا (هاشم (الثرید) برای نیازمندان و بزرگ قبیله قریش بوده اند.

آری، این شرافت را نوادگان رسول خدا از پدران خود و آنان نیز از پدرانشان به ارث برده اند و گویی گره های نیزه است که یکی بر روی دیگری قرار می گیرد بهترین شاخ ها و برگ ها و نیکوترین ریشه ها از آن ایشان است.

رسول گرامی (صلی الله علیه و آله) فرمود: «خدای یکتا نسل هر پیامبر را فقط از پشت خود او قرار داد، اما نسل مرا از پشت علی بن ابیطالب (علیه السلام) قرار داد». (2) بنابراین فرزندان پیامبر منحصر به حسن و حسین علیهما السّلام و نسل این دو امام همام می باشند.

نسائی در «خصائص» و ابن عبدالبر در «الاستیعاب» از ابوسعید خدری نقل می کنند

1- ارشاد، ج 2، ص 7.

2- بحار الانوار ج 43، ص 284 به نقل از تاریخ بغداد و معجم طبرانی

که رسول الله (صلی الله علیه و آله) فرمودند:

«حسن و حسین دو سرور جوانان بهشت هستند.» (1)

نسائی در روایت دیگری با اسناد خود از انس بن مالک نقل می کند که می گوید: «چه بسا می شد که بخدمت پیامبر عظیم الشّأن (صلی الله علیه و آله) شرفیاب می شدم و حسن و حسین (علیهما السلام) را می دیدم که بر روی سینه و شکم جد خویش حرکت می کنند و آن بزرگوار می فرماید:

«این دو، گل های خوشبوی امّت من هستند.» (2)

در کتاب «اُسدَالغابة» از عمر بن ابی سلمه پسر همسر رسول خدا نقل شده است که گفت: «پیامبر در خانهٔ امّ سلمه تشریف داشتند که این آیه نازل شد:

(إِنَّمَا يُرِيدُ اللهُ لِيُذْهِبَ عَنكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) (3)

«خداوند اراده کرده است که از شما اهل البیت پلیدی را بزداید و پاکیزگیتان بخشد.»

در این هنگام حضرت، دختر خود فاطمه و دو پسر او حسن و حسین را فرا خواند و در حالی که علی (علیه السلام) پشت سر او ایستاده بود عبایی را بر آن ها پوشاند، سپس فرمود:

(هَؤُلاَءِ أَهْلُ بَيْتِي فَأَذْهِبْ عَنْهُمُ اَلرِّجْسَ وَ طَهِّرْهُمْ تَطْهِيراً)

«بار پروردگارا اینان اهل بیت من هستند پس پلیدی را از آنان دور فرما و آنان را پاکیزه گردان.»

امّ سلمه از آن حضرت پرسید: آیا من نیز جزء آنان هستم؟ حضرت در پاسخ فرمودند: تو در جایگاه خودت هستی جایگاه تو بسیار نیکوست.

همان نویسنده در همان کتاب به اسناد خود از «زید بن ارقم» روایت می کند که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) فرمود:

1- خصائص نسایی ص 124؛ استیعاب، ج 1، ص 391؛ نیز شرح ابن ابی الحدید، ج 16، ص 14 به نقل از ابو هریره

2- خصائص نسایی، همان جا

3- قرآن، سوره احزاب، آیه 33

«من در میان شـما چیزی را به یادگار می گـذارم که تا زمانی که به آن چنگ زنیـد گمراه نخواهیـد شد یکی از این دو از دیگری ارزشـمندتر است. این دو گوهر همانـا کتاب خـدا، ریسـمان کشـیده شـده از آسـمان بسوی زمین و دیگری عترت من اهل بیتم می باشـند که هرگز از یکدیگر جدا نمی شوند تا در کنار حوض کوثر بر من وارد شوند پس بنگرید که پس از من با آنان چگونه رفتار می کنید!» (1)

محبت شدید پیامبر نسبت به امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام)

دوست داشـتن این دو دلداده زهرا (سلام الله علیها) واجب است و دوست داشتن آنان چیزی جز دوستی پیامبر نیست و دشمنی با آنان نیز دشمنی با پیامبر است.

شیخ مفید در کتاب ارشاد می نویسد: «حسن و حسین علیهما السّلام دو محبوب رسول الله در میان خاندانش بودند.» (2)

ترمـذی در «صـحیح» خود به صورت مسـند از انس بن مالک روایت می کند که از پیامبر خدا پرسـیدند: «در میان افراد خاندان شـما چه کسی نزدتان محبوب تر است». پاسخ شنیدند: «حسن و حسین» (3)

آن حضـرت همواره به فاطمه (سـلام الله علیها) می فرمودنـد: «دو پسـر دلبند مرا به نزدم فراخوان» و چون حسن و حسـین به خدمت جد بزرگوار خود می شتافتند، آنان را به سینه می فشرد و می بویید. (4)

نسائی در «خصائص» با سـند از اُسامة بن زید نقل می نماید که پیامبر (صلی الله علیه و آله) در حالی که حسن و حسین بر روی پاهای او نشسته بودند، می فرمود:

«این دو، پسران من و پسران دختر من هستند. خدایا تو می دانی که من این دو را دوست دارم، پس تو هم دوستشان بدار». (5)

1- اُسد الغابة، ج 2، ص 12.

2- ارشاد، ج 2، ص 27

3- سُنن ترمذی، ج 5، ص 657 - 658؛ و به نقل از او در بحارالانوار ج 43، ص 399

4- همان مأخذ، ص 658؛ و به نقل از او در بحارالانوار، همان جا

5- خصائص نسایی، ص 123

در اسدالغابه عین همین روایت با همان سند آمده است. (1)

در کتاب «الاستیعاب» بطرق مختلف از رسول گرامی (صلی الله علیه و آله) روایت شده که درباره حسن و حسین فرمود:

«خدایا من این دو را دوست دارم تو نیز آنان را و هر کس را که دوستدارشان است دوست بدار.» (2)

در کتاب «الاصابه» از طریق عبدالرحمن بن مسعود از ابو هریره نقل می کند که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) بر ما درآمد در حالی که حسن و حسین هر یک بر یک دوش او نشسته بودند و آن حضرت هر بار یکی از آن دو را می بوسید تا بما رسید و چنین فرمود:

«هر کس دوستدار این دو باشد، مرا دوست دارد و هر کس دشمنی با این دو نماید، با من دشمنی کرده است.»

و نیز فرمود:

«هر کس حسن و حسین (علیه السلام) را دوست بدارد من او را دوست دارم و هر کس را من دوست داشته باشم خدا او را دوست دارد و هر کس را خدادوست بدارد او را به بهشت داخل می.کند هر کس با حسن و حسین دشمنی ورزد، من با او دشمن خواهم شد و هر کس را من دشمن بدارم خدا دشمن او خواهد شد و آن کس را که خدا دشمن بدارد، به جهنّم داخلش خواهد نمود». (3)

ابوعَمْر و زاهد در کتاب «الیواقیت» از زید بن ارقم روایت می کند که من در مسجد نزد رسول الله بودم. در این هنگام فاطمه (سلام الله علیها) همراه با حسن و حسین از خانه اش خارج شد و بسوی جایگاه پدر گرامیش شتافت و بدنبال او علی (علیه السلام) نیز در رسید. آن گاه پیامبر سر برگرفت و رو به جانب من کرد و فرمود:

1- أُسد الغابة، ج 2، ص 11.

2- استیعاب، ج 1، ص 391

3- إصابه ج 1 ص 330 اعلام الوری ص 219

«هر کس این چند نفر را دوست بدارد با من دوستی نموده است و هر کس آنان را دشمن باشد، با من دشمنی ورزیده است.»

همچنین «زید بن ارقم» می گوید: رسول خدا علی (علیه السلام) و فاطمه و دو فرزندشان حسن و حسین را مورد خطاب قرار داده و فرمود:

«من با هر کس که شما با او آشتی ورزید، آشتی می ورزم و با هر کس که شما با او در ستیزید، می ستیزم.»

«اسلم» روایت کرده است که من حسن و حسین (علیه السلام) را دیدم که برشانه های پیامبر سوار شده بودند. به آن دو رو کرده گفتم چه مرکب راهواری دارید! در این لحظه پیامبر فرمود:

«و چه سواران نیکویی!» (1)

ترمذی و نسائی در کتب صحیح خود به صورت مسنَد از «بُرَیْدَة» نقل می کنند که رسول الله (صلی الله علیه و آله) در حال خطابه بود که ناگاه حسن و حسین (علیهما السّلام) را دید که لباسی قرمز رنگ بر تن دارند و بسوی او می شتابند و گاهی به زمین می افتند. حضرت بی اختیار از منبر فرود آمد و آن دو را در آغوش گرفت و بر روی دو پای خود نشاند، سپس فرمود:

خدای بزرگ راست گفته است که دارایی های شما و فرزندانتان سبب آزمایش شمایند من براین دو کودک خردسال نگریستم که راه می رفتند و بر زمین می افتادند، دیگر نتوانستم درنگ کنم؛ سخن خود را بریدم و آن دو را در آغوش گرفتم.» (2)

1- بحار الانوار، ج 43، ص 285؛ مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 387.

2- سنن ترمذی، ج 5، ص 658؛ سنن نسایی، جزء سوم، ص 108؛ اُسد الغابة، ج 2، ص 12.

مناقب امام حسن (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام)

نوشته اند که روزی حسن (علیه السلام) و حسین (علیه السلام) بر پیرمردی گذشتند که وضو می گرفت، اما وضوی او درست نبود. در این هنگام برای این که او را به خطایش آگاه سازنـد، بطور ساختگی با یکـدیگر مجادله کردند و هر یک به دیگری می گفت که تو درست وضـو نمی گیری و برای پایـان گرفتن جـدال نزد پیرمرد رفتنـد و به او گفتنـد: ای مرد، ترا به داوری می طلبیم تا درباره وضو گرفتن ما حکم کنی و بگویی که کدام یک از ما درست وضو می گیرد. پس پیرمرد (که به وضو گرفتن آن ها دقیق می نگریست) پاسخ داد: هر دوی شـما درست وضو می گیرید اما این مرد نادان وضویش درست نیست و هم اکنون از شما آموخت و به برکت شما و مهر و دلسوزیتان نسبت به امت جد بزرگوارتان، راه درست را شناخت. (1)

روزی ابن عباس در موقع سوار شدن بر مرکب نسـبت به حسن (علیه السـلام) و حسـین (علیه السلام) فروتنی نمود و آنان را در سوار شدن یاری کرد. «مُدرِک بن زیاد» بر وی معترض شد که چرا چنین می کنی، در حالی که تو از نظر سن برتر از آن دو هستی.

ابن عبـاس به تنـدی پاسـخش گفت که: «ای فرومایه آیا نمی دانی این دو کیسـتند؟ فرزنـدان پیامبر خـدا و آیا سـزاوار نیست که من در برابر نعمتی که خدا بر ما ارزانی داشته مرکب آنان را نگاه دارم؟!» (2)

در تذکرة الخواص به نقل از بخاری از ابن عباس روایت شده که پیامبر (صلی الله علیه و آله) برای دو فرزند خود حسن و حسین این تعویذ (3) را تلاوت فرمود:

(اُعیذُکُما بِکَلِماتِ اللّهِ التّامّاتِ مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ هامَّةٍ وَ مِنْ کُلِّ عَیْنٍ لامَّةٍ).

شما را از شرّ هر شیطان آزار دهنده و هر چشم شومی به پناه کلمات تامّ خدایی می برم.

سپس بیان داشت که این عبارت، تعویذی است که ابراهیم علیه السلام در حقّ اسماعیل و

1- بحارالانوار، ج 43، ص 319 (به نقل از مناقب)؛ مناقب، ج 3، ص 400.

2- مناقب، ج 3، ص 400

3- تعویذ دعایی را گویند که برای دفع بلا و آفت چشم زخم در کاغذ می نویسند و از گردن می آویزند یا به باز و می بندند (فرهنگ فارسی معین).

اسحق تلاوت نموده است. (1)

مناقب امام حسن (علیه السلام)

شدّت علاقه پیامبر(صلی الله علیه و آله) به آن حضرت.

در تذکرة الخواصّ به روایت از مسند احمد بن حنبل آمده است که او با اسناد خود از براء بن عازب نقل کرده که رسول خدا را در حالی که حسن (علیه السلام) را بر روی دوش خود نهاده بودند، دیدم که می فرمود: خدایا من او را دوست دارم پس تو هم او را دوست بدار (به نظر آن نویسنده) این روایت مورد اتفاق همه محدّثان است و در برخی از نقل های آن آمده است: «پس تو هر کس را که با او دوستی کند دوست بدار». (2)

ابونعیم نیز همین حدیث را به صورت مسند از براء نقل کرده با این تفاوت که در آن جا آمده است: «پس هر کس مرا دوست دارد باید دوستدار او باشد». احمد بن حنبل با اسناد خود از ابوهریره، حدیثی را روایت می کند که در آن آمده است: پس رسول خدا آمد و بر آستان خانه فاطمه ،نشست تا آن که می گوید پس حسن دوان دوان پیش آمد تا پیامبر او را در آغوش گرفت، بوسید و دعا کرد: پروردگارا او را دوست بدار و هرکس را که دوستدار اوست نیز دوست بدار سبط ابن جوزی می گوید که این حدیث مورد اتفاق همگان است. (3)

در کتاب «بشارة المصطفی» از یَعلی بن مرّة نقل شده است که همراه پیامبر بیرون آمدیم، آن حضرت مهمان بودند ناگهان حسن را در میان راه دیدیم که بازی می کرد. پس رسول الله پیشاپیش جمعیت با شتاب حرکت کرد دست های خود را گشود و این سو و آن سو می رفت و او را می خنداند تا وی را در آغوش گرفت یکی از دو دستش را برگردن او و دست دیگرش را بر روی سر وی نهاد و فرمود: حسن از من است و من از اویم خدا هر کس را که دوستدار حسن است، دوست می دارد».

1- تذکرة الخواص، ص 177

2- پیشین

3- تذکرة الخواصّ، ص 178

سخاوت و بخشندگی

ابو نُعَیم در حُلیَة الابرار می نویسد: «حسن بن علی (علیه السلام) دارایی خود را با پروردگار خود به دو بخش یکسان تقسیم نمود.»

هم او بصورت مَسند می نویسد: «حسن بن علی (علیه السلام) دو بار مال الله را از دارایی خود خارج نمود و سه بار دارایی خود را به دو نیم کرد نیمی را خود برداشت و نیم دی دیگر را در راه خدا داد؛ بگونه ای که اگر دو جفت کفش داشت، یک جفت را برای خود بر می داشت و جفت دیگر را به نیازمندان می ببخشید.»

مانند همین مطلب را محمّد بن حبیب در کتاب «امالی» خود نقل نموده است. (1)

ابن سعد در «الطبقات الکبری» می نویسد: «آن حضرت سه بار مال خود را به دونیم کرد. (نیمی را در راه خدا بخشید و نیمی را برای خود نگه داشت)، حتی اگر دو جفت کفش یا دو جفت پاپوش داشت یک جفت را برای خود بر می داشت و جفت دیگر را به نیازمندان می رساند. همچنین دو بار از مال خود، مال الله را اخراج فرمود.»

در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید آمده است که ابو جعفر محمد بن حبیب در کتاب امالی خود نوشته است: «حسن بن علی (علیه السلام) به فردی شاعر مبلغی پول عطا کرد. فردی که در آن جا نشسته بود به ایشان اعتراض کرد که چرا به شاعری مال می دهی که نافرمانی خدا می کند و سخن ناروا و بی اساس می گوید حضرت در پاسخ او فرمودند: «ای بنده خدا بهترین مالی که انسان می بخشد آن مالی است که انسان بوسیله آن آبروی خود را نگاه می دارد و یکی از موارد کسب خیر، دوری گزیدن از بدی است.» (2)

ابن شهر آشوب در مناقب روایت می کند که مردی از آن حضرت تقاضای کمک مالی نمود. حضرت پنجاه هزار درهم و 500 دینار به وی ارزانی داشتند، سپس فرمودند: «برو باربری را بیاور که این پول ها را برای تو حمل کند». مرد باربری را آورد حضرت ردای سبز خود را به مرد سائل داده و فرمودند: «این کرایه باربر است». (3)

روزی فردی از بیابان نشینان به خدمت حضرتش شرفیاب شده پیش از آن که اظهار

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 10.

2- مناقب ابن شهر آشوب ج 4، ص 16؛ در این جا سه بیت شعر از امام مجتبی (علیه السلام) نقل شده که ترجمه آن ها در آخرین قسمت، زیر عنوان «اشعار منقول از امام مجتبی» خواهد آمد.

3- مناقب ابن شهر آشوب ج 4، ص 16؛ در این جا سه بیت شعر از امام مجتبی (علیه السلام) نقل شده که ترجمه آن ها در آخرین قسمت، زیر عنوان «اشعار منقول از امام مجتبی» خواهد آمد.

نیاز بکند، حضـرت امر فرمودند که هر چه در خزانه هست به او بدهند. وقتی به سراغ خزانه رفتند مبلغی برابر با بیست هزار درهم در آن جا یافتنـد و همه را به سائل دادند. او که سـخت به شـگفت آمده بود عرض کرد ای آقای من آیا به من امان ندادید که نیاز خود را بیان کنم و در مدح شما سخن بگویم پاسخ شنید: «ما گروهی هستیم که بخششمان بیدرنگ صورت می گیرد» (1)

مدائنی می گوید: حضـرت امام حسن (علیه السـلام) و حضـرت امام حسین (علیه السلام) و عبدالله بن جعفر هر سه به قصد زیارت حجّ حرکت نمودنـد اما اثاث و لوازم خود را فراموش کردند، در نتیجه در راه گرفتار گرسـنگی و تشـنگی شدند. در این هنگام پیرزنی را دیدند که در خیمه ای زندگی می کند. از او آب خواستند پیرزن عرض نمود این گوسفند کوچک مال من است از او شیر بدوشید و بنوشید آنان چنین کردند، سـپس خواستار غذا شدند. عرض کرد: من جز این گوسفند غذای دیگری ندارم پس یکی از شما آن را بکشد آنان نیز چنین کردند و پوست گوسـفند را کندنـد آن گاه پیرزن از گوشت گوسـفند مقـداری را بریان نموده از میهمانان خود پـذیرایی کرد. میهمانان نیز از آن غـذا خوردنـد و مـدتی در همان خیمه اقامت کردند و سـپس براه افتادند. در موقع خداحافظی به پیرزن گفتند ما از افراد قریشـیم و در راه رفتن به خانه خدا می باشیم اما وقتی بازگشتیم تو نزد ما بیا تا این بزرگمنشی ترا جبران کنیم.

چون شب فرارسـید و همسـر پیرزن به منزل آمـد، او را از جریان روز آگاه کرد مرد انـدکی رنجیـد و به او گفت وای بر تو گوسـفند مرا برای افرادی ناشناخته کشته ای و می پنداری که آن ها از قبیله قریش هستند.

مـدت زمانی گـذشت و زندگی پیرزن به سـختی افتاد، ناچار از جایگاه خود کوچ نمود و در بین راه بمدینه رسـید در این بین حضـرت امام حسن (علیه السـلام) او را دیده و شـناختند نزدیک رفتند و از او پرسـیدند که آیا مرا می شناسـی؟ پیرزن ابتدا اظهار ناآشـنایی کرد حضرت فرمودنـد من در فلاـن روز میهمـان تـو بـودم. سـپس دسـتور داد که به او هزار گوسـفند و هزار دینـار ببخشـند و او را بـا فردی بسوی امـام حسین(علیه السلام) و سپس بسوی عبدالله ابن جعفر فرستاد و آن دو نیز هر یک به همین مقدار به او بخشیدند. (2)

1- همان.

2- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 16 - 17.

فروتنی امام حسن (علیه السلام)

ابن شهر آشوب در کتاب مناقب خود از کتاب «فنون» و کتاب «نزهة الابصار» نقل می کند که روزی حضرت امام حسن (علیه السلام) بر جمعی از فقرا گذشت که بر زمین نشسته بودند، استخوان هایی را در دست داشتند و ذرات گوشت را در آن ها یافته و می خوردند. هنگامی که امام حسن (علیه السلام) را دیدند از او خواستند که با آنان هم غذا شود. حضرت بدون درنگ نشسته، مشغول به خوردن غذا شد و فرمود: خداوند افراد متکبّر را دوست نمی دارد. سپس از آنان خواست که با او به خانه اش بروند و به آنان غذا و پوشاک بخشید. (1)

امام مجتبی (علیه السلام) در زمان خلافت امیر مؤمنان علی (علیه السلام)

یک - نمایندگی از جانب پدر در بسیج نیروهای رزمنده کوفه برای شرکت در جنگ جمل: هنگامی که امیر مؤمنان (علیه السلام) در تعقیب فتنه جویان جمل بسوی عراق حرکت کرد و به ربذه رسید عبدالله بن عبّاس و محمد بن ابوبکر را بسوی ابوموسی اشعری والی کوفه روانه کرد زیرا به او خبر رسیده بود که او مردم را از پیوستن به سپاه وی باز می.دارد ابوموسی از جانب عثمان برای ولایت کوفه برگزیده شده بود و حضرت علی (علیه السلام) نیز او را تثبیت کردند. ابو مخنف می گوید چون محمد بن ابی بکر و عبدالله بن عباس به طرف کوفه رفتند، مدتی گذشت و بازنگشتند و برای امیر مؤمنان معلوم نبود که آنان چه اقداماتی نموده اند لذا پس از آن که سپاه از ربذه حرکت نمود و درذی قار فرود آمد، آن حضرت فرزند خود حسن (علیه السلام)، عمار یاسر، زید بن صوحان و قیس بن سعد بن عبادة را فرا خواند و همراه آنان نامه ای برای مردم کوفه فرستاد. این نمایندگان حرکت کردند در قادسیه با مردم کوفه دیدار نموده همراه آنان داخل کوفه شدند و نخست نامه امام (علیه السلام) را برای مردم خواندند.

ابو مخنف می گوید: چون حضرت امام حسن و عمار یاسر داخل کوفه شدند، مردم نزد آنان شتافتند. در این هنگام امام حسن (علیه السلام) از جای برخاست و با سپاس بدرگاه خدا و درود بر پیامبر عظیم الشأن اسلام مردم را به حرکت بسوی میدان نبرد فراخواند و چنین

1- پیشین، ص 23؛ کتاب «فُنون» تألیف احمد بن مؤدّب و کتاب «نزهة الابصار» اثر ابن مهدی است.

فرمود:

«ای مردم! ما آمـده ایم تا شـما را بسوی خدا کتاب او، سـنّت پیامبرش و داناترین و دادگرترین و گرامی ترین و شایسـته ترین فرد برای بیعت دعوت کنیم؛ به سوی کسی که قرآن او را نادیده نینگاشته و در سنت رسول خدا ناشناخته نبوده و هیچ کس بر او پیشی نگرفته است کسی که خـدا و رسولش او را به خود نزدیک کردنـد؛ کسـی که دو پیوند با پیغمبر (صـلی الله علیه و آله) دارد یکی پیوند برادری دینی و دیگری پیوند خویشاوندی؛ کسـی که بر مردم در هر صفت نیکویی سبقت گرفته است؛ کسی که خدا او را برای پیامبر خود در حالی که همهٔ مردم رسول الله (صـلی الله علیه و آله) را خوار کرده بودند بسـنده دید، کسـی که به پیامبر نزدیک بود در حالی که همهٔ مردم از او دور بودند کسی که با پیامبر نماز گزارد در حالی که مردم بخـدا شـرک می ورزیدنـد، کسـی که در رکاب رسول الله (صـلی الله علیه و آله) نبرد نمود در حالی که مردم شـکست خورده بودند؛ کسی که همراه پیامبر در میدان نبرد آشکار می شد در حالی که مردم از ترس می گریختند؛ کسی که پیامبر را راستگو دانست در حالی که مردم به او نسبت دروغ می دادند؛ کسی که هیچ سبقت گیرنده ای در برابرش وجود ندارد تا با او برابری نماید.

آری، چنین انسان برجسته ای از شما یاری می طلبد و شما را بسوی حق فرا می خواند و از شما می خواهد که با او همراه گردید تا توانش را افزوده و او را بر گروهی کـه پیمـان خـود را شکسـتند پیروزی دهیـد. همـان گروهی کـه یـاران شایسـته علی (علیه السـلام) را کشـتند، از کـارگزارانش انتقام جویی کردنـد، بیت المال را به یغما برده و هم اکنون نیز در برابر او صف آرایی نموده انـد پس ای مردم بسوی او حرکت کنید امر بمعروف و نهی از منکر را در پیش گیرید و در کارزاری که نیکان و پاکان در آن شـرکت دارند حضور یابید. خدای بر شما رحمت فرستد.»

ابو مخنف گوید: چون امام حسن (علیه السـلام) گفتار خود را بپایان رسانید، بعد از او عمّار برخاست و با سخنان خود مردم را به همراهی امیرالمؤمنین تشویق نمود.

چون ابوموسـی از ماجرای سـخنرانی حضـرت حسن بن علی (علیه السـلام) و عمّار آگاه گردید برفراز منبر رفت و با سخنان بسیار طولانی مردم را نسـبت به علی (علیه السـلام) و یاری او دلسـرد نموده در این زمینه تلاش بسـیار کرد، ولی عمّار پاسـخ او را بیان داشـته و در نتیجه ابوموسی از منبر فرود آمد.

ص: 48

طبری در تاریخ خود می نویسد: علی (علیه السلام) ابن عباس را از «ذی قار» بسوی کوفه فرستاد. او با ابوموسی دیدار کرد، سپس رؤسای قبائل گرد آمدند و ابوموسی برای آنان سخن گفت و ایشان را از پیوستن به لشکر علی (علیه السلام) بازداشت ابن عباس به ذی قار بازگشته گزارش کار را به حضرت عرضه نمود. در این هنگام امام (علیه السلام) فرزند خود حسن و عمّار یاسر را فرا خواند و آن دو را به کوفه روانه کرد چون این دو نفر به کوفه رسیدند ابوموسی بدیدارشان شتافت و حسن بن علی (علیه السلام) را در آغوش گرفته خطاب به عمار گفت: آیا تو با ستم پیشگان همراه شده و به شورشیان بر امیرالمؤمنین پیوسته ای؟ عمار پاسخ گفت: چنین نیست و من هرگز چنین خطایی نکرده ام.

حضرت حسن بن علی (علیه السلام) سخن آن دو را قطع کرده فرمود:

«ای ابوموسی چرا مردم را از پیوستن به ما باز می داری به خدا سوگند ما جز اصلاح چیزی نمی طلبیم و کسی چون علی بن ابیطالب نیست که نسبت به حفظ کیان مسلمین مراقبت و از سستی و اختلاف آنان ترس و وحشت داشته باشد.»

ابوموسی گفت: «به پدر و مادرم سوگند راست می گویی، اما چه می توان کرد که انسان طرف مشورت باید با امانت سخت بگوید.»

عمّار به خشم آمده به او اعتراض کرد مردی از بنی تمیم برخاست و عمار را مورد انتقاد قرار داد زید بن صوحان و چندتن از نزدیکانش به هیجان آمدند و به یاری عمّار شتافتند.

پس از این درگیری کوتاه ابوموسی از منبر بالا ـ رفت. بلافاصله «شَبَث بن ربعی» از جای برخاست و با زیدبن صوحان مخالفت نمود حضرت امام حسن نیز بیدرنگ برخاست و فرمود:

«ای مردم ندای پیشوای خود را به گوش جان بنوشید و به برادران خود بپیوندید و بدانید که مسلّماً کسانی برای انجام این امر مهم یافت خواهند شد. بخدا سوگند اگر صاحبان خرد از او پیروی نمایند هم در دنیا و هم در آخرت نیکوتر است پس دعوت ما را بپذیرید و ما را در این امر یاری دهید. خدا شما را اصلاح کند.»

چون رویدادها به اطلاع امام علیّ بن ابیطالب (علیه السلام) رسید و بر اختلافات مردم کوفه آگاهی یافت به مالک اشتر فرمود: تو در مورد ابوموسی شفاعت کردی که من همچنان او را بر جای خود تثبیت کنم پس به کوفه برو و آن چه را تباه کردی خود اصلاح کن.»

مالک اشتر اطاعت کرده به کوفه داخل شد تا به مرکز حکومت رسید. مردم بسیاری در اطراف دارالحکومت گرد آمده بودند. ابوموسی برفراز منبر سخن می گفت و آنان را از رفتن به جهاد باز می داشت. از یکسو عمّار او را مخاطب قرار داده بود و از سوی دیگر امام مجتبی (علیه السلام) به او می فرمود: «ای کسی که مادرت شناخته شده نیست از مقابله با کار ما دوری گزین و از منبر ما فرود آی.»

ناگاه خدمتگزاران ابوموسی در رسیدند که چه نشسته ای، هم اکنون مالک اشتر وارد دارالحکومه شده و ما را مضروب ساخته از ساختمان حکومتی اخراج نمود. ابوموسی چون این سخن شنید، از منبر فرود آمد. (1)

دو - حضور در جنگ صفّین: امام حسن و امام حسین علیهما السّلام با پدر خود در جنگ های جمل صفّین و نهروان شرکت داشتند ولی مستقیماً اجازه نبرد نیافتند. در نهج البلاغه کلامی از امیر مؤمنان (علیه السلام) در هنگامهٔ نبرد صفین، چنین نقل شده است که آن حضرت فرزند خود حسن بن علی(علیه السلام) را دید که شتابان به سوی میدان نبرد می رود، به اطرافیان خود فرمود:

«این پسر را نگاهدارید تا مرا در هم نریزد که من نسبت به مرگ این دو نفر یعنی حسن (علیه السلام) و حسین (علیه السلام) بخل می ورزم مبادا که نسل رسول الله با کشته شدن آند و قطع گردد.» (2)

این سخن بر آن دلالت دارد که حضرت امام حسن (علیه السلام) و حضرت امام حسین (علیه السلام) ادامه دهنده نسل پیامبر و دو پسر پیامبر و دو فرزند او هستند گذشته از آن که آیه مباهله نیز بر همین معنا دلالت دارد که می فرماید:

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 25 - 28.

2- نهج البلاغه نسخه ابن ابی الحدید، خطبه 200؛ ترجمه دکتر سید جعفر شهیدی، خطبه 207، ص 240

(فَقُل تَعالَو اندَعُ اَبنائَنا وَ اَبناءَکُمُ...) (1)

«بگو بیایید پسرانمان و پسرانتان را فرا خوانیم»

همهٔ مفسّران گفته اند منظور از پسران در این آیه همانا حسن و حسین علیهما السّلام هستند. خدای تعالی در قرآن شریف پیامبر عظیم الشأن خود حضرت عیسی را نیز از فرزندان ابراهیم می داند و چنین می فرماید:

(وَ مِنْ ذُرِیّتِهِ دَاوُدَ وَ سُلَیْمان... وَ یَحْیی و عیسی) (2)

«و از فرزندان او داود و سلیمان و.... یحیی و عیسی می باشند».

اما در مورد آیه:

(ما کَانَ مُحَمّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِکُمْ) (3)

محمد (صلی الله علیه و آله) پدر هیچ یک از مردان شما نیست.

همه گفته اند منظور زید بن حارث است که مردم او را زید بن محمد می نامیدند. (4)

نَصر بن مزاحم در کتاب «وقعة الصفین» می نگارد که عبیدالله بن عمر در جنگ صفّین طیّ پیامی برای امام حسن (علیه السلام) خواستار دیدار ایشان شد حضرت نیز پذیرفتند. در موقع دیدار، عبیدالله به ایشان گفت: «پدر تو کوچک و بزرگ قریش را از خود رنجانید و به آنان آزار رساند و در نتیجه مردم از او روی گرداندند آیا تو می توانی او را از جایگاه خلافت دور کرده خود عهده دار این امر گردی؟»

امام در پاسخ او فرمودند: «هرگز بدون تردید چنین خواسته ای اجرا نمی گردد. اما تو ای فرزند خطّاب، سوگند به آن کسی که ما را آفرید گویی تو را می بینم که امروز یا فردا

1- قرآن، سوره آل عمران، آیه 61.

2- قرآن، سوره انعام، آیه 86

3- قرآن سوره احزاب، آیه 40

4- آیه مورد اشاره در مقام نفی روش فرزند خواندگی (تبنّی) بوده که در میان عرب ها رواج داشت و فرزند خواندگی همه احکام مربوط به رابطه پدر و فرزند را به دنبال می آورد. قرآن این نظریه را به شدت نفی می کند و بنابراین نمی خواهد بگوید که فرزندان واقعی رسول اکرم، فرزند او نبوده اند.

کشته می شوی تو چقدر فریب شیطان را خورده ای که وادارت نمود با استعمال بوهای خوش از خانه بیرون آیی در حالی که زنان شام ترا نظاره کنند ولی خدا ترا بر زمین خواهد زد و کشته ترا برو خواهد افکند.»

نصر گوید: بخدا قسم هنوز سپیدی روز تازه دمیده بود که عبیدالله به هلاکت رسید. چون امام حسن (علیه السلام) بر جنازه او گذشت مردی را دید که بر سر جنازه ایستاده نیزه خود را در چشمان او فرو کرده و اسبش را به پای او بسته است امام به همراهان خود فرمود ببینید این مرد کیست آن مرد از جنگاوران قبیله هَمْدان بود که عبیدالله را در اوّل شب کشته و تا دمیدن روز در کنار جنازه مانده بود. (1)

آری، پیشنهاد عبیدالله بن عمر به حضرت مجتبی نیرنگی بیش نبود و هرگز او نمی خواست که نواده رسول خدا زمام امر مسلمین را در دست گیرد، بلکه تنها دسیسه ای بود برای کنار گذاردن امیرالمؤمنین (علیه السلام) از خلافت.

سه - تولیت اوقاف علی (علیه السلام) امیر مؤمنان تولیت و سرپرستی اوقاف خود را بر عهده امام حسن و سپس بر عهدهٔ امام حسین علیهما السّلام قرار داده و در وقفنامه ای که سید رضی در نهج البلاغه روایت می کند، چنین فرموده است:

«این فرمانی است از بنده خدا علی بن ابیطالب امیرالمؤمنین درباره دارایی خود بخاطر بدست آوردن خشنودی خدا نخستین کس که این فرمان را انجام می دهد حسن بن علی است و او از این اموال بر اساس مبانی صحیح شرعی بهره می گیرد و می بخشد. اگر برای حسن پیشامدی روی داد و حسین (علیه السلام) زنده بود، او باید این کارها را انجام دهد و جانشین برادرش گردد.

بدانید که بهره فرزندان فاطمه از صدقات علی درست مانند بهره سایر فرزندان علی است اما من از آن رو رسیدگی به این امور را به عهده دو پسر فاطمه قرار دادم که می خواستم خرسندی خالق را بدست آورم به پیامبر خدا تقرب جویم، حرمت او را پاس دارم و پیوند با او را ارزش گذارم.» (2)

1- وقعة صفّین، ص 297؛ پیکار صفّین، ص 403 - 404.

2- نهج البلاغه، نامهٔ 24

امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) پس از بازگشت از نبرد صفّین برای فرزند خود حسن (علیه السلام) سفارش گهربار پرارج و پر محتوائی بیان داشت که در کتاب نهج البلاغه ثبت شده است. علاوه بر آن نیز وصایایی از آن حضرت برای امام حسن (علیه السلام) یا برای هر دو برادر بدست ما رسیده که در نهج البلاغه یافت می شود. (1)

حضرت امام حسن (علیه السلام) وصی پدر خود بود که چون ابن ملجم حضرتش را ضربت زد این وصیت را بیان فرمودند ابوالفرج اصفهانی وصیت نامه مذکور را در کتاب «مقاتل الطالبّین» آورده است که با جمله «اوصیک یا حسن و جمیع ولدی...» آغاز می گردد. (2)

اقدامات امام از هنگامه شهادت پدر تا بعد از دفن ایشان

طبری با ذکر سند از ابو عبدالرحمن سلمی نقل می کند که او می گوید حضرت حسن بن علی(علیه السلام) به من فرمودند:

«من از خانه خارج شدم در حالی که پدرم در مسجد به نماز ایستاده بود. پدرم به من فرمود: ای فرزندم! من امشب را بیدار مانده و افراد خانواده ام را نیز بیدار نگاهداشته ام، زیرا امشب شب جمعه نوزدهم رمضان است.... در این هنگام «ابن ابی الهیاج» آمد و به او خبر داد که وقت نماز صبح رسیده است پس حضرت برای اقامه نماز حرکت کردند و من نیز پشت سر ایشان رفتم اندکی نگذشت که دو مرد او را در برگرفتند و هر یک شمشیر بسوی حضرتش کشیدند ضربتِ یکی از آن دو به سقف مسجد خورد و ضربت دیگری فرق مبارک مولی را شکافت.» (3)

امام مجتبی (علیه السلام) خود عهده دار غسل پدر و نماز بر او و قصاص از قاتل امیرالمؤمنین گردید.

ابو الفرج اصفهانی با اسناد خود روایت می کند که چون امام امیرالمؤمنین بدرجة شهادت نایل گردید فرزندش حسن و عبدالله بن عباس او را غسل دادند و امام حسن(علیه السلام)

1- از آن جمله است نامه شماره 31 و 47

2- مقاتل الطالبیّین، ص 51 - 53.

3- این مطلب در طبری یافت نشد اما با تفاوتی اندک در کامل ابن اثیر (ج 3، ص 388) آمده است.

بر آن حضرت با پنج تکبیر نماز گزارد. (1)

همین نویسنده دربارهٔ ابن ملجم می نویسد که چون امام حسن (علیه السلام) پدر را به خاک سپرد ابن ملجم را احضار کرد و دستور داد بر او ضربتی بزنند. ابن ملجم به حضرت عرض کرد: اگر موافق باشید از من پیمانی بگیرید و چند روزی آزادم کنید تا من به شام بروم و ببینم که دوستم با معاویه چه کرده است؛ اگر او را کشته که به مراد خویش رسیده وگرنه او را بکشم؛ سپس بازگردم و خود را در اختیار شما قرار دهم، تا آن چه می خواهید درباره من حکم کنید.

امام فرمودند: هرگز چنین نیست بخدا سوگند تو آب سردی نخواهی نوشید تا این که در آتش دوزخ فرو افتی. آن گاه فرمان داد تا گردن او را بزنند. امّ هیثم دختر الاسود النخعی خواستار شد که جسم پلید ابن ملجم را به او دهند حضرت پذیرفتند و او نیز جسد را برد و سوزاند. (2)

سخنان امام پس از شهادت امیرالمؤمنین و بیعت با او بر خلافت

خطابهٔ معروف حضرت امام حسن (علیه السلام) را پس از شهادت امیرمؤمنان افرادی چند نقل کرده اند از آن جمله «ابشیهی» در کتاب «المستطرف»، ابو الفرج اصفهانی در «مقاتل الطالبیّین» و حاکم در «مستدرک» که هر یک از آن ها با سندهای معتبر که افراد آن را چهره های شریف و ارزشمندی تشکیل می دهند این خطبه را آورده اند اما. (3) امّا در آن چه نقل کرده اند، اندکی تفاوت وجود دارد و ما در این جا خطبه را به روایت «ابشیهی» می آوریم.

او می نویسد:

امام حسن (علیه السلام) پس از درگذشت پدر برفراز منبر رفت. چون خواست سخن خود را آغاز کند اشک از دیدگانش فروریخت و بغض گلویش را فشرد. اندکی درنگ کرد و سپس چنین فرمود:

1- مقاتل الطالبیّین، ص 54

2- پیشین، همان صفحه

3- مقاتل الطالبیّین ص 62 المستدرك علی الصحیحین، ج 3، ص 189؛ اعلام الوری، ص 208

«سپاس خالق یکتا را دربارهٔ همهٔ آن چه که هست خواه خوشایند ما بوده و خواه برایمان ناگوار باشد. گواهی می دهم که خدایی جز او نیست و او شریکی ندارد، و نیز گواهی می دهم که محمّد (صلی الله علیه و آله) بنده و فرستاده اوست. من مصیبت خود را نزد پروردگار مصیبت گرامی ترین پدر یعنی رسول الله (صلی الله علیه و آله) بشمار می آورم که خود فرمود: بر هر کس مصیبتی وارد آید، خود را با مصیبت من تسلیت دهد چرا که مصیبت رسول الله بالاترین و سخت ترین مصایب بوده است.

سوگند به خدائی که جز او خدائی نیست و سوگند به خالقی که بربنده خود قرآن را فرو فرستاد؛ در شبی که گذشت کسی از دار دنیا رخت بربست که در میان پیشتازان به سوی ایمان هیچ فردی جز رسول خدا بر او پیشی نگرفت و در میان آیندگان نیز کسی به رتبه او نمی رسد ما مصیبتی را که بر ما و بر تمام امت پیامبر خدا وارد شده سبب پاداش خدایی می دانیم. سوگند به خدای یگانه که امروز جز حق نگویم.»

سپس فرمود:

«پدر من از دارایی دنیا دیناری برجای نگذاشت و در همی نیز از او نمانده بود جز هفتصد در هم که می خواست برای خانوادهٔ خود خدمتگزاری بخدمت گیرد، ولی مقدّرات الهی بگونه ای دیگر عمل ،کرد، و چه چیزی بهتر از مقدرات الهی و چه چیزی بدتر از آن چه شما عمل کردید!

ای مردم! قریش زمام کار خود را بدست شیاطین خودش سپرد و این شیاطین نیز آن ها را بسوی آتش راندند. آری، برخی از قریش با رسول خدا به جنگ برخاستند تا خدا پیامبرش را بر آنان پیروز فرمود و برخی از آنان کینه در دل خویش پنهان نمودند تا بر این نفاق یارانی .یافتند در هر حال کارهایی صورت پذیرفته است که در کتاب از پیش ثبت شده است.»

پس از سخنان امام، عبدالله بن عباس برخاست و با مردم چنین گفت:

«ای مردم! این، فرزند پیامبر شما و جانشین پیشوایتان است، پس با او بیعت کنید.»

ص: 55

مردم با سرعت سخن ابن عباس را پذیرفتند و گفتند چقدر ما او را دوست داریم و او چقدر برگردن ما حق دارد و تا چه اندازه برای خلافت شایسته است سپس برای بیعت با امام پیش رفتند.

شیخ مفید در ارشاد می نویسد: «بیعت حضرت حسن بن علی (علیه السلام) روز جمعه بیست و یکم رمضان سال چهلم هجرت بوده است.» (1)

ابو الفرج اصفهانی می نویسد: «پس از انجام شدن بیعت امام از منبر فرود آمد و کارگزاران حکومت را سر و سامان داده برای فرمانروایان دستورات لازم را صادر کرد و نظارت خود را بر امور کشور اسلامی آغاز فرمود.» (2)

همچنین عبدالله بن عبّاس را بعنوان والی بصره برگزید. نخستین اقدام امام حسن (علیه السلام) این بود که شمار سپاهیان اسلام را صد درصد افزود این روشی بود که پدرش در نبرد جمل بکار گرفت و حضرت حسن (علیه السلام) در زمان خلافت خود این کار را انجام داد و پس از او نیز این سنّت همچنان باقی ماند. (3)

شیخ مفید می نویسد:

«چون معاویه از شهادت امیر مؤمنان و بیعت مردم با امام مجتبی (علیه السلام) آگاهی یافت، مخفیانه مردی از قبیله حِمیَر را بسوی کوفه و مردم از قبیله بني القین را بسوی بصره روانه کرد تا با خبرگیری از اوضاع داخلی کوفه و بصره او را در جریان اوضاع قرار دهند و همچنین در برابر حسن بن علی (علیه السلام) ایجاد اغتشاش و آشوب نمایند اما امام (علیه السلام) از فرستادن این دو جاسوس مطلع شد و فرمان داد مرد حمیری را که نزد قصابی اقامت گزیده بود دستگیر کنند و پس از دستگیری بیدرنگ حکم فرمود که گردن او را بزنند. به علاوه به بصره نامه ای نوشت و امر کرد جاسوس معاویه را که در میان مردم بنی سُلَیم بود بازداشت کرده و سریعا گردن بزنند.» (4)

1- ارشاد، ج 2، ص 9

2- مقاتل الطالبیّین، ص 64.

3- پیشین، همان صفحه

4- ارشاد، ج 2، ص 9.

مکاتبات بین امام حسن (علیه السلام) و ابن عبّاس و معاویه

امام حسن در نامه ای خطاب به معاویه چنین نگاشت:

«تو مردانی را برای جاسوسی به سوی ما روانه کرده ای، گویی دوستدار دیدار در میدان جنگ هستی. من در این میل تو کم ترین شکی ندارم و اگر خدا بخواهد گرفتار این جنگ خواهی شد دیگر این که شنیده ام تو بدگویی هائی کرده و سخنان زشتی گفته ای که خردمندان را نسزد آری تو در این گونه کارها مثال قول شاعر را می مانی که گفت:

ما و آن کس از ما که دار فانی را بدرود گفت به انسانی می مانیم که شب را در خوابگاه بسر بسر می برد تا صبح گردد. پس به کسی که زنده مانده است، بگو: برای نبرد دیگری آماده شو که گویی وقت آن فرا رسیده است». (1)

معاویه در پاسخ امام چنین نوشت:

«نامه ات را دریافت کردم و آن چه را نوشته بودی فهمیدم. من از رویدادهای کوفه آگاه بودم و از شنیدن آن ها نه خرسند گردیدم، نه اندوهگین شدم، نه بدگوئی کردم و نه حسرت و افسوس خوردم اما توجه ترا به شعری از اعشی ابن قیس جلب می کنم که با پدرت علی (علیه السلام) سازگاری دارد:

تو بخشنده ای و دلاور، آن هنگام که دل ها در سینه ها به طپش می افتد چنان در میدان نبرد بر دشمن می تازی که زن ها به سوک می نشینند و بر سینه می کوبند. امواج خروشان دریا که همهٔ نیزارها و پل ها را در بر می گیرند هرگز از تو بخشنده تر نیستند که هزاران بدره زر به مستمندان می بخشی.» (2)

ابوالفرج می نویسد:

عبدالله بن عباس در نامه ای برای معاویه نوشت ای معاویه تو مردی از قبیله بنی القین را به جاسوسی روانه بصره کردی و می خواستی از غفلت قریشیان سودجویی

1- ارشاد، ج 2، ص 9 - 10؛ مقاتل الطالبیّین، ص 63.

2- مقاتل الطالبیّین، ص 63.

کنی، همان گونه که یمانیان را (در هنگامه صفّین) فریفتی. گویی شاعر از زبان تو گفته است: به جان تو من و طارق خزاعی مانند گوسفندی هستیم که سحرگاه گورش را بدست خودش کنده و کارد تیزی را بدست خودش برگرفته و شبانگاهان با همان کارد کشته می شود. تو گروهی را شماتت می کنی که دوستت بودند و نابود شدند و سختی کشیدند.»

معاویه در پاسخ او نوشت: حسن بن علی نیز نام های شبیه نامه تو برای من نوشت اما تو در مورد تشبیه من و خودتان به خطا رفته ای مثل من و شما آن است که «طارق خُزاعی» در پاسخ امیه سرود:

«به خدا قسم، اگر چه راستگویم، ولی نمی دانم چگونه از کسی که مرا متّهم می کند عذرخواهی کنم وای بر من اگر زبینه هلاک شود و بنی لحیان از شرافت دور گردند.» (1)

مدائنی می نویسد: ابن عبّاس در نامه ای برای امام حسن (علیه السلام) چنین نگاشت:

«مردم پس از پدرت علی (علیه السلام) امور خود را به تو سپرده و با تو پیمان بر خلافت بسته اند بنابراین برای جنگ آماده شو با دشمن خود بستیز و یارانت را گرد آوری فرما.»

این نامه طولانی است که از ذکر آن می گذریم. (2) نکته قابل توجه این است که این نامه و نامهٔ پیشین که ابن عبّاس برای معاویه نوشته بود، گواه آن است که وی در بصره بوده همچنان که از اخبار مربوط به بیعت امام حسن بر می آید که او در زمان شهادت امیر مؤمنان(علیه السلام) در کوفه بسر می برده است. پس روایتی که نقل شده مبنی براین که ابن عبّاس بیت المال بصره را با خود برداشت و به مکه گریخت و با امیرالمؤمنین (علیه السلام) سر ستیز گذاشت و از حضرتش جدا گردید، با واقعیت سازگاری ندارد. حال باید گفت یا خبر جدایی او از علی (علیه السلام) درست نیست، یا آن که بعد از جدایی دو مرتبه بسوی امام (علیه السلام) بازگشته است. (3)

1- مقاتل الطالبیّین، ص 63 - 64؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 32 (در ترجمه عبارت نامهٔ ابن عباس استاد عباس زریاب راهنمایی کردند)

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 23 - 24.

3- درباره صحت و سقم ماجرای ابن عبّاس و اموال بصره، در کتاب های تاریخ مطالبی آمده و برخی محققان کتاب نوشته اند از جمله به کتاب «ابن عبّاس و اموال بصره» نوشته استاد سید جعفر مرتضی عاملی مراجعه شود.

ابوالفرج می نویسد: امام حسن بن علی (علیه السلام) نامه ای برای معاویة بن ابی سفیان نوشت و آن را توسط جَنْدَب بن عبدالله آزدی فرستاد مدائنی می گوید حارث بن سُوَیْد التَّیْمی نیز با جندب همراه بود.

متن نامه این است:

«بسم الله الرّحمن الرّحیم. از بنده خدا حسن فرزند علی امیرالمؤمنین به معاویة ابن ابی سفیان سلام بر تو من بدرگاه خدای یگانه که جز او خدایی نیست، .سپاسگزارم

اما بعد، خدای یکتا عزّ و جلّ محمّد (صلی الله علیه و آله) را برگزید که او رحمت برای تمام جهانیان بود و رسالت های الهی را ابلاغ نمود تا خداوند جان او را ستاند در حالی که هیچ کوتاهی و سستی ننموده بود. سرانجام خداوند بوسیلهٔ او حق را پیروز کرد، شرک را نابود کرد، همهٔ عرب را عزّت بخشید و بویژه قریش را آقایی و بزرگی عطا فرمود پروردگار در قرآن می فرماید: (وَ إِنَّهُ لَذِکْرٌ لَّکَ وَ لِقَوْمِکَ).

پس از آن که رسول الله از جهان مادّی رخت بربست، عرب درباره قدرت و حاکمیّت با یکدیگر درگیر شدند. قریش مدعی بود که ما از طایفه و خانواده او هستیم. مردم این سخن را پسندیدند و آن را حق دانستند. در پی آن ما با قریش احتجاج کردیم به همان گونه که آن ها با عرب احتجاج نمودند. اما قریش دربارهٔ ما انصاف بخرج نداد، و چون ما اهل بیت محمّد (صلی الله علیه و آله) و خاندان او با قریش به احتجاج برخاستیم و از آنان خواستار انصاف شدیم ما را دور نمودند و همگی برای ستم به ما و دشمنی و جنگ با ما گرد آمدند البته ما از درگیری با ایشان اجتناب می ورزیدیم زیرا بر دین خدا می ترسیدیم و بیم آن داشتیم که منافقون و احزاب فرصت بهانه جویی و سرزنش بیابند.

امّا امروز، شگفتا از ادّعای تو نسبت به امری که کم ترین حقّی بر آن نداری، تو نه از نظر دیانت معروف به فضل هستی و نه در اسلام سابقه ستوده ای داری تو فرزند یکی از احزاب و فرزند یکی از کینه توزترین سران قریش نسبت به

رسول الله (صلی الله علیه و آله) هستی و بزودی پس از بازگشت به جهان دیگر خواهی دانست که عالم آخرت از آن کیست.

همانا علی- که رضوان و رحمت خدا بر او باد - روزی که جان به جان آفرین تسلیم کرد و روزی که خدا بر او با دین اسلام منت گذاشت و روزی که زنده خواهد شد چون رخت از جهان بربست مسلمانان مرا بعد از او به سرپرستی خویش برگزیدند.

بـدان که انگیزه من در نوشـتن این نامه، اتمام حجت برتو است تا در نزد خـدا معذور باشم. حال اگر تو زیر بار حق بروی بهره نیکو خواهی برد و صلاح مسلمین نیز در همین خواهد بود پس، از پافشاری بر باطل دست بردار و همراه دیگر مردم در بیعت با من وارد شو. تو می دانی که من نسـبت به این امر در نزد خدا و هر انسان دیندار خدا ترسـی از تو سـزاوارترم. پس سـتم را رها کن و خون مسـلمین را از ریخته شدن نگاهـدار اما بـدان اگر تو همچنان بر گمراهی خود پایدار بمانی من با مردم مسـلمان شـتابان بسویت خواهیم آمد و ترا به مقابله فرا خواهیم خواند تا خدا بین ما داوری فرماید که او بهترین داوران است.» (1)

مـدائنی گویـد: «دو نماینـده امام علیه السـلام نزد معاویه آمدنـد و او را به بیعت با حضـرت حسن بن علی (علیه السـلام) فرا خواندند، اما معاویه هیچ گونه پاسخی نگفت». (2)

ابوالفرج می گوید: معاویه در جواب این نامه چنین نوشت:

«از بنده خدا معاویه امیرمؤمنان به حسن بن علی سلام بر تو، بدرگاه خدای یکتا شکر می گزارم.

امّا بعد نامه ات را دریافت کردم و آن چه را درباره رسول خدا و فضایل او بیان داشـته ای فهمیدم و می دانم که او سزاوارترین انسان در میان اولین و آخرین بود تو در نامه ات نوشـته ای که مسـلمانان پس از رسول خـدا دربارهٔ جانشـینی او با یکدیگر درگیر شدند. من می بینم که تو آشکارا بر ابوبکر صدّیق

1- مقاتل الطالبیّین، ص 64 - 66؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 11، ص 24 و 33 - 34.
2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 25.

و عمر فاروق و ابو عبیده امین و حواریان رسول خدا و نیکان از مهاجران و انصار تهمت زدهای این سخنان را برای تو ناخوشایند می دانم تو مردی هستی که نزد ما و نزد مردم به بخل و تهمت شناخته نشده ای و من دوست دارم که تو همواره سخن شایسته بگویی و همه ترا به نیکی یاد کنند.

این امّت پس از آن که درباره جانشینی پیامبر خدا به اختلاف افتادند هرگز فضل شما و سوابقتان و خویشاوندیتان را با رسول الله (صلی الله علیه و آله) از یاد نبرده و جایگاه شما را در اسلام انکار ننمودند؛ بلکه امت اسلامی معتقد بودند که باید امر حکومت در اختیار قریش قرار گیرد که با پیامبر پیوندی نزدیک داشتند و نیز نیکان از مردم براین باور بودند که از میان قریش فردی که پیشتاز تر و دانشمندتر و در اجرای امر خدا تواناتر است عهده دار این امر گردد. بدین گونه بود که آنان ابوبکر را برگزیدند اما این گزینش سبب متهم شدن آنان نزد شما شد و حال آن که اگر مسلمانان در میان شما کسی را می یافتند که بتواند در جایگاه ابوبکر بنشیند هرگز از وی روی نمی گرداندند.

تو در نامه خود مرا به سازش فرا خوانده ای ولی امروز حال من و تو مانند همان حالتی است که بین شما و ابوبکر بعد از پیامبر وجود داشت، و اگر من می دانستم که تو در حفظ امور مردم و گرد آوری اموال و رودررویی با دشمن تواناتر و کارآمدتری هر آینه ندای ترا پاسخ می گفتم. اما من می دانم که از تو در امر اداره حکومت سابقه دارتر و کار آزموده ،ترم، سنّ من از تو بیشتر و آگاهی سیاسی ام افزون تر است بنابراین به فرمان من در آی و بدان که امر حکومت بعد از من از آن تو است و در حال حاضر نیز بیت المال عراق را در اختیار تو قرار خواهم داد و خراج هر استان عراق را که خواهی به تو خواهم سپرد تا فردی امین از جانب تو هر سال آن ها را جمع کند و بسویت آورد. دیگر این که اجبار و زورگویی در حق تو بکار نخواهد رفت، هیچ کاری بدون نظر و مشورت تو انجام نخواهد شد و در هر کار که فرمان خدا را اراده کنی از دستور تو سرپیچی نخواهد شد.» (1)

1- مقاتل الطالبیّین، ص 66 - 67 .

مدائنی می نگارد: معاویه در آخر نامهٔ خود خطاب به امام مجتبی (علیه السلام) نوشت:

«پـدر تو بر ضدّ عثمان بسـیار کوشـید تا آن که عثمان مظلومانه کشـته شد و خدا خونخواه او شد و هر کس که خدا خونخواه او باشد، هرگز چیزی از دست نخواهـد داد. پس از آن پـدر تو امر حکومت بر امت را به سـتم بدست گرفت و اجتماع مسـلمین را پراکنده ساخت بهمین دلیل کسانی که در جهاد و اسلام بسان او پیشتاز بودند با وی ناسازگاری کردند ولی وی مدعی شد که اینان پیمان شکنی نموده اند و با آنان به جنگ برخاست خون ها را بزمین ریخت و همسـر رسول الله را بی حرمت کرد. بعد از این جنگ بسوی ما آمد، بدون این که از ما طلب بیعت کند؛ بلکه او می خواست بر ما پیروز شود و خود را عزیز کند. بدین ترتیب ما با او نبرد کردیم تا آن که کار به آن جا کشید که هر یک از ما داوری برگزیدیم تا این دو نفر بر آن چه صلاح امّت است و موجب بازگشت پیوند جامعه مسلمین و الفت آنان می گردد حکم نمایند. ما با آن دو نفر و با پدر تو و با خودمان پیمانی اسـتوار بستیم که آن چه را داوران می گویند با خرسـندی بپذیریم و تو می دانی که داوران چه حکمی کردنـد و چگونه علی را از خلافت خلع نمودنـد. اما بخـدا سوگنـد که او تن به این حکم نـداد و در پـذیرش فرمان خـدا اندکی نیز شکیبـایی نکرد حـال تو چگونه مرا بسوی حکمی دعوت می کنی که میزان و ملاک آن را پـدرت می دانی در حالی که او خود از این حکم خارج شده است!

پس نیک بنگر و دینت را دریاب والسّلام.» (1)

گردآوری سپاه و آغاز نبرد

معاویه پس از نوشتن نامه به دو نمایندهٔ امام (علیه السلام) گفت: «بازگردید که بین من و شما جز شمشیر چیزی حکم نخواهد کرد.» (2)

آن دو بازگشتند و معاویه نیز با لشکری به شماره شصت هزار روانه عراق شد و در شام

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 24 - 25 و ص 35 - 36

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 26

ضحّاک بن قیس فهری را جانشین خود قرار داد.

جنـدب گویـد: «چون من نامه معاویه را به امام حسن (علیه السـلام) ارائه کردم، عرض نمودم که این مرد به جانب شـما روانه شده پس به سوی او حرکت کنید تا با او در سـرزمین و کشور خودش مصاف دهید. بخدا قسم اگر قرار باشد او بفرمان شما در آید، این امر جز با نبردی سخت تر از جنگ صفین محقق نخواهد داشت.» امام فرمودند: «چنین خواهیم کرد.» (1)

معاویه در نامه ای برای امام (علیه السلام) نوشت:

امّا بعـد، خـدای عزّ وجلّ دربارهٔ بنـدگانش هر چه خواهـد انجام می دهد، در پی حکم او هیچ حکم دیگری بکار نیاید و او در حسابرسـی سریع است. بنابراین زینهار که مرگ تو بـدست مردمان فرومایه و ناپایـدار صورت پـذیرد و از این که ما از خواسـته خود چشم پوشـی کنیم نومیـد باش اما تو اگر از طرح و نقشه خود دست برداری و با من بیعت کنی به وعده ای که به تو داده ام وفا خواهم نمود و نیز خلافت رسول الله پس از من برای تو خواهد بود که تو سزاوارترین فرد برای این امر هستی. والسّلام».

امام در پاسخ او چنین نگاشتند:

«نامه ات را دریافت داشـتم و آن را بی جواب گذاشـتم زیرا بیم آن داشتم که ستم پیشگی آغاز کنی. بنابراین به تو سفارشی می کنم از حقی که می دانی من از افراد آن هستم پیروی نما والسّلام». (2)

چون نامهٔ امام حسن (علیه السلام) به دست معاویه رسید بخشنامه ای سراسری برای تمام کارگزاران خود به این عبارت فرستاد:

«سپاس خدا را که شما را در برابر دشمنتان و قاتلان خلیفه رسول الله کفایت نمود خدای یکتا با مهر خود و روش نیکویش مردی از بندگان خود را برای قتل علی بن ابیطالب تقدیر فرمود و آن مرد با ایجاد آشوب و غائله علی را

1- پیشین، ص 36

2- پیشین، ص 37

کشت و در نتیجه یاران او را پراکند و در هم پاشید. امروز نامه های بزرگان و رهبران ایشان بدست ما رسیده که از ما برای خود و قبائلشان امان طلبیده اند. پس شما به محض دریافت این نامه با تمام توان و کوشش و امکانات خود حرکت کنید که به شکر خدا انتقام خون عثمان را گرفتید، به آرزوی خود رسیدید و، خداوند ستم پیشگان و کینه توزان را نابود فرمود. والسلام». (1)

سپاه معاویه گرد آمده و بسوی عراق براه افتاد خبر حرکت او به امام (علیه السلام) رسید و گفته شد که به «پل منبج» (2) رسیده است. امام بیدرنگ حرکت کرد و حُجر بن عدی را برگزید تا مردم و فرمانروایان را خبر دهد که برای نبرد با معاویه آماده شوند.

از طرفی منادی مردم را برای نماز جماعت فراخواند مردم به تکاپو افتاده و بسرعت جمع شدند. امام دستور فرموده بودند که چون مردم گرد آمدند، مرا خبر کنید. بعد از مدتی کوتاه سعید بن قیس همدانی بخدمت حضرت رسید و آمادگی مردم را ابلاغ نمود و از ایشان خواست که به مسجد تشریف ببرند.

حضرت پس از رسیدن به مسجد برفراز منبر رفته چنین فرمودند:

«خدای یکتا برای بندگان خود جهاد را واجب نموده و آن را «کُره» و شیئی ناخوشایند نامیده است. سپس مؤمنان جهادگر را به شکیبایی فراخوانده و گفته است که خدا با شکیبایان است. هان ای مردم شما به آن چه دوست دارید دست نخواهید یافت مگر آن که در برابر ناملایمات صبر پیشه کنید به من خبر داده اند که معاویه چنین شنیده که ما تصمیم به نبرد با او داریم و به سوی شام حرکت کرده ،ایم لذا با سپاه خود بجانب عراق روانه شده است. حال شما برای رو در رویی با او پیشگیری از ورود وی به سرزمین خودتان بجانب لشگرگاه اسلام «نُخَیْلَة» (3) حرکت نمایید. (4)

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 37 - 38.

2- شهری باستانی در چند فرسخی جلب که به دست ساسانیان ساخته شده است.

3- نخیله ناحیه ای است نزدیک کوفه و در راه شام

4- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 38

امام هنگام سخن گفتن نسبت به همراهی نکردن مردم نگران بود. مردم پس از شنیدن این سخنان آرام نشستند و از هیچ کس کلامی شنیده نشد و حتی یک حرف نیز در پاسخ گفته نشد. عدی بن حاتم چون چنین دید از جای برخاست و خشمگینانه با مردم سخن گفت:

«مردم! من فرزند حاتم هستم. سبحان الله این حالت شما چقدر زشت است. آیا به ندای پیشوایتان و دختر زاده پیامبرتان لبیک نمی گویید؟ سخنرانان قبیله مضر کجایند که به گاه ادعا زبانی تیز دارند و گویی قهرمانانه از عهده هرکاری بر می آیند اما چون زمان کار و تلاش فرا رسد روباه صفت می گریزند؟! آیا شما از خشم خدا و عیب گرفتن او بیم ندارید؟»

پس رو بسوی امام حسن (علیه السلام) نموده عرض کرد:

«اماما! خدا بدست تو راه های هدایت را بگشاید تو را از رویدادهای ناگوار دور فرماید و بر آن چه نیکوست موفقت فرماید. ما گفتار شما را شنیدیم بفرمان تو پایبند شدیم، سخن ترا بگوش جان نیوشیدیم و در مورد آن چه نظر داری و امر فرمایی فرمانبرداریت می کنیم من هم اکنون آماده ام که بسوی لشکرگاه حرکت کنم پس هر کس خواهد با من همراه شود.»

عدّی بن حاتم پس از این سخنان براه افتاد و از مسجد بیرون شد، بر مرکبش که در کنار مسجد بود سوار شد و بجانب نُخَیله روان گردید و به خدمتگزارش نیز دستور داد که به او بپیوندند. به این ترتیب عدّی بن حاتم نخستین فرد سپاه امام (علیه السلام) بود.

بعد از وی قیس بن سعد بن عُباده انصاری و معقل بن قیس الرّیاحي و زیاد بن صعصعه تَیمی یک به یک از جای برخاستند و مردم را مورد سرزنش قرار داده و آنان را به رفتن به میدان جهاد تشویق نمودند و در لبیک بدعوت امام سخنانی بسان عدیّ بن حاتم بیان داشتند.

حضرت به آنان فرمود: «شما راست می گویید من شما را از دیرباز به درستی نیّت، پایمردی، قبول و دوستی صادقانه می شناختم، خدا به شما پاداش نیکو عطا فرماید.»

آن گاه امام از منبر فرود آمد. مردم نیز برای حرکت بسوی جبهه نبرد مهیّا شده و

بدنبال حضـرت حرکت کردند. امام (علیه السـلام) در کوفه مُغیرةَ بن نَوْفِل بن حارث بن عبدالمطلب را بجای خود برگزید و به او دستور داد که مردم را در پیوسـتن به سـپاهیان اسلام ترغیب و تشویق نماید و او چنین کرد تا بدانجا که لشکری انبوه گرد آمد و امام با سپاهیان فراوان و ساز و برگ بسیار به راه افتاد و به «دیر عبدالرحمن» رسید.

در این مکان، حضرت سه روز درنگ کردند تا دیگران نیز به سپاه بپیوندند. سپس عبیدالله بن عبّاس را فراخواند و به وی فرمود: ای پسر عمو من همراه تو دوازده هزار نفر از سواران عرب و قاریان مصـر را روانه می کنم که هر یک به تنهایی می تواند با گروهی برابری کند. پس با این عـده حرکت کن بـا آنـان بنرمی رفتار نما، گشاده رو باش بال فروتنی در برابرشان بگستران و جایگاه خود را نزدیک آنان قرار داده و بـدان که اینان باقیمانده یاران وفادار امیرالمؤمنین (علیه السـلام) هسـتند آنان را برکنار شط فرات ببر و از آن جا بگذر بعد از آن به سرزمین «مسکِن» می رسـی و چون از آن جا گذشتی با معاویه روبرو خواهی شد و اگر او را ملاقات کردی از حرکت بازش دارتا ما شـتابان و سریع در پی تو فرا رسـیم. ضـمناً بایـد هر روز اخبـار جنگ را به آگاهی من برسانی. به علاوه با این دو نفر یعنی قیس بن سـعد و سـعید بن قیس در کارها مشورت کن.

بـدان که چون با معاویه برخورد کنی، در نبرد با او پیشـدستی منما تا آن که او جنگ را آغاز کنـد و در این صورت با او خواهی .جنگید اگر حادثه ای برای تو روی داد، قیس فرمانده سپاه خواهد بود و اگر او نیز دچار حادثه شد سعید بن قیس جانشین وی خواهد گردید.

عبیدالله بن عباس حرکت کرد و از مناطق «شـینور» و «شاهی» گذشت، در پی آن فرات و روسـتاهای فَلُّوجه را پشت سر نهاد تا به سرزمین «مَسکِن» رسید. (1)

«مفید» می فرماید: «امام (علیه السلام) مردم را به جهاد فرا خواند ولی آنان در پذیرش دعوت او سستی کردند و سرسنگینی نمودند. پس از آن حرکت کردنـد، در حالی که افرادی گونه گون بودنـد برخی پیروان پـدر و خود آن حضـرت بودنـد عـده ای از خوارج بودنـد که جنگ با معاویه را (در رکاب هر کس و) به هر نیرنگی که ممکن شود ترجیـح می دادنـد، برخی از فتنه جویان و غنیمت طلبان بودند و برخی از افراد شکّاک و سست عنصر بودند

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 19، ص 38 - 40.

که فقط به خاطر پیروی از رؤسای قبایل حرکت کرده بودند و کم ترین پایه دینی نداشتند.» (1)

در هر صورت امام (علیه السلام) با سپاه خود منازل بین راه؛ حمّام عُمر، دیر کعب و دیار بکر، را پشت سرگذاشت و در «ساباط» نزدیک پل فرود آمد و شب را در آن جا بسر برد. چون روز فرا رسید حضرت تصمیم گرفت افراد خود را بیازماید و میزان فرمانبرداری آنان را دریابد تا بدینوسیله دوستان را از دشمنان بشناسد و دیدارش با معاویه سپاه شام در میدان جنگ بر مبنای بصیرت و شناخت باشد بهمین دلیل منادی مردم را به نماز جماعت فرا خواند و آن گاه حضرت برفراز منبر رفت و چنین فرمود:

«سپاس خدا را آن گونه که سپاسگزاران بدرگاهش سپاس می گزارند. گواهی می دهم که جز خدای یکتا پروردگاری نیست آن گونه که همهٔ گواهان گواهی می دهند، گواهی می دهم که محمد (صلی الله علیه و آله) بنده و فرستاده اوست که او را همراه با آیین حقّ روانه کرد و امین وحی خود قرارش داد.

امّا بعد، بخدای بزرگ سوگند من امیدوارم که همواره ستایشگر قادر متعال بوده و دلسوز، همدل ترین آفریده خدا برای بندگانش باشم. من هیچ گاه کینه مسلمانی را در دل نپرورانده ام و هرگز برای کسی بدی و فتنه نخواسته ام. آگاه باشید که پیوستن به اجتماع بهتر از جدائی و دوگانگی است، اگر چه اجتماع برایتان ناخوشایند آید و آن چه را دوست دارید در جدائی بدست آورید. من خیر شما را بیش از آن چه خودتان به آن می اندیشید در نظر دارم بنابراین از فرمان من سرپیچی نکنید و نظر مرا رد ننمائید خدای یکتا من و شما را بیامرزد و ما را به آن چه که خواست و خوشنودی او در آنست رهنمون گردد.» (2)

چون سخنان امام (علیه السلام) پایان پذیرفت مردم بیکدیگر نگریستند و از خود می پرسیدند که او چه قصدی دارد؟ برخی از آنان گفتند: «به خدا ماگمان داریم که او در اندیشه سازش با

1- ارشاد، ج 2، ص 10.

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 11، ص 40 - 41.

معاویه و تسلیم امر حکومت به اوست» و سپس فریاد برآوردند: «سوگند به خدای یکتا که این مرد کافر شده است.» (1)

این گروه بیدرنگ به خیمه حضرت هجوم برده و اثاث و وسایل آن را به یغما بردند، تا بدان جا که جایگاه نماز حضرتش را نیز از زیر پای ایشان کشیدند. عبدالرحمن بن عبدالله ابن جعال آزدی امام را محکم گرفت و ردا از دوش حضرتش برداشت به طوری که امام (علیه السلام) با شمشیری آخته بدون ردا نشست. آن گاه حضرت اسب خود را خواست و سوار شد و گروهی از یاران خاصش او را در بر گرفته و مانع دست یافتن آزار دهندگان به ایشان شدند. امام (علیه السلام) سپس افراد قبیلهٔ «هَمْدان» و «ربیعه» را احضار فرمود و آنان در حالی که عده دیگری نیز در میانشان بودند فرا رسیدند و مردم را پراکندند.

چون امام (علیه السلام) به تاریکی ساباط رسید، مردی بنام جراح بن سنان یا سنان بن جراح که پیش از ایشان خود را به آن جا رسانده بود جلو آمد و افسار اسب یا استر حضرت را گرفته در حالی که خود خنجری (2) در دست داشت با لحنی تند گفت: «الله اکبر، ای حسن تو نیز همان گونه که پدرت شرک ورزید مشترک شدی!» (3)

شخص نامبرده سپس با خنجرش به حضرت حمله کرد خنجر به ران ایشان اصابت نمود و آن را شکافته تا کشاله ران پیش رفت. (4)

در روایت دیگری آمده که بریدگی حاصل از نیزه به استخوان نیز رسید. امام (علیه السلام) بی درنگ با شمشیر خود به وی حمله کرده با وی گلاویز شدند. در نتیجه هر دو نفر بزمین افتادند.

در یک روایت می خوانیم که «جراح» بیهوش بر زمین افتاد و در این هنگام مردی از شیعیان امام بنام «عبدالله بن خطل الطائی» در رسید و خنجر را از دست وی گرفت و آن را به او فرو برد. سپس «ظبیان بن عماره» بر جراح حمله برد و بینی او را برید. آن گاه هر دو

1- این جمله گویای آن است که اینان از خوارج بوده اند.
2- این کلمه را در ترجمهٔ «مِغوَل» آورده ایم و آن تازیانه ای است که در آن آهن پنهان کرده اند یا شمشیری که دسته آن چون تازیانه است.
3- این سخن نشان آن است که او از خوارج بوده است.
4- ارشاد شیخ مفید، ج 2، ص 11 - 12؛ ابن ابی الحدید، ج 19، ص 41 مقاتل الطالبیّین، ص 72.

نفر با آجری به وی حمله ورشده سر و صورتش را شکستند و سرانجام او را کشتند. (1)

یاران امام (علیه السلام) ایشان را به مدائن انتقال داده در خانه سعید بن مسعود ثقفی که از کارگزاران امیرمؤمنان بود اسکان دادند امام (علیه السلام) فرد مذکور را بر پست خود تثبیت فرمودند و خویشتن به مداوای زخم خود پرداختند سعید نیز برای درمان ایشان پزشکی آورد تا آن که زخم کاملاً بهبود یافت.

شیخ مفید و ابو الفرج اصفهانی ماجرا را چنین نوشته اند؛ اما طبری، ابن اثیر و سبط ابن جوزی به نقل از شعبی آورده اند که چون امام (علیه السلام) در مدائن فرود آمد منادی در میان سپاهیان فریاد برآورد که قیس بن سعد کشته شد دیگر درنگ نکنید و از میدان جنگ بگریزید.

مردم بلافاصله بسوی خیمه گاه حضرت هجوم آورده و لوازم و اثاثیه ایشان را به غارت بردند و حتی فرش زیر پای امام را نیز برجای نگذاشتند (2)، و بدین گونه بود که ترس و بیم از ایشان بوجود آمد و خشم امام نسبت به آن ها افزوده شد.

راستی آیا کسانی که چنین روشی داشتند چگونه ممکن بود امام (علیه السلام) به آن ها پشت گرم باشد و با اعتماد بر همراهی اینان به نبرد با دشمن بپردازد؟!

بنا به نقل مفید جمعی از رؤسای قبایل در نامه ای پنهانی به معاویه آمادگی خود را برای فرمانبرداری از وی اعلام کردند و او را به حرکت بسوی خودشان تشویق نمودند و به وی وعده دادند که به محض نزدیک شدن به اردوی او امام حسن را تسلیم خواهند کرد. امّا خبر این نامه به امام رسید. (3)

شیخ صدوق در کتاب «علل الشرایع می نویسد:

معاویه چهار نفر جاسوس بنام های «عمرو بن حُرَیث»، «اشعث بن قیس»، «حجّار بن

1- مؤلف یادآوری کرده است که در ارشاد مفید به جای کلمه «آجر» کلمه «آخر» ضبط شده و در نتیجه مفهوم عبارت تغییر کرده است. از آن عبارت که مجلسی نیز به نقل از مفید در بحارالانوار ج 4، ص 47 آورده بر می آید که علاوه بر جراح بن سنان فرد دیگری نیز همراه او بوده که او نیز کشته شده است؛ ولی از عبارت ابوالفرج و ابن ابی الحدید دانسته می شود که چنین نبوده و جرّاح کسی را به همراه نداشته است.

2- تاریخ طبری، ج 3، ص 195؛ تذکرة الخواص، ص 179

3- ارشاد، ج 2، ص 12

ابجر» و «شبث بن ربعی» را برای کشتن حضرت امام حسن (علیه السلام) برگزید و برای مراقبت هر یک از آنان جاسوسی انتخاب نمود تا هرگز از مأموریت خود سرپیچی نکنند. وی جایزه قتل امام را مبلغ صد هزار در هم سرداری یکی از لشکرهای شام و ازدواج با یکی از دختران خود قرار داده بود. این جریان به اطلاع امام (علیه السلام) رسید، زره پوشید و آن را پنهان داشت بسیار مراقبت می نمود و هیچ گاه برای نماز حاضر نمی شد مگر این که زره بر تن می فرمود. لذا یکی از آنان روزی حضرت را هدف نیزه قرار داد، امّا کاری نشد.» (1)

در کتاب «خرائج» آمده است:

«امام مجتبی (علیه السلام) یکی از سران قبیلهٔ «کنده» را همراه با چهار هزار نفر برای جنگ با معاویه روانه کرد وی چون به شهر انبار رسید معاویه مقدار پنجاه هزار در هم برای وی فرستاد و او را به فرمانداری برخی از مناطق شام و جزیره وعده داد. فرمانده مذکور بیدرنگ بهمراه دویست نفر از نزدیکان خود به معاویه پیوست. امام (علیه السلام) چون این خبر را شنید مردی از قبیلهٔ «مراد» را بجای وی برگزید و با او پیمان وفاداری بست و این که اگر کوه ها بلرزند او نلرزد و مانند فرمانده قبلی سستی نورزد. اما امام (علیه السلام) به وی فرمودند که تو نیز چنین خواهی کرد. چنین نیز شد یعنی نفر دوم نیز به خیل فریب خوردگان پیوست و با معاویه همراه شد. (2)

ابوالفرج در «مقاتل الطالبیّین» می نویسد:

«معاویه حرکت کرد تا در روستایی بنام حبونیّه (3) در منطقه مَسکِن فرود آمد. عبیدالله ابن عبّاس نیز از طرف مقابل پیش آمد تا در نزدیکی لشکر معاویه جای گرفت. فردای همان روز معاویه کسی را بسراغ عبیدالله فرستاد و به دروغ به او خبر داد که امام حسن (علیه السلام) با من در مورد صلح مکاتبه کرده و در نظر دارد امر حکومت را به من بسپارد. حال تو اگر امروز بفرمان من در آیی بر مقام خود باقی خواهی ماند وگرنه بناچار در حالتی بفرمان من درخواهی آمد که اسیر و مطیع خواهی بود. به علاوه اگر امروز بمن بپیوندی یک میلیون درهم بتو می رسد که نیمی از آن در آغاز و نیم دیگر در زمان

1- بحار الانوار ج 44، ص 33 (به نقل از علل الشرایع)

2- پیشین، ص 43 (به نقل از خرایج راوندی).

3- به نوشته مصحّح ارشاد مفید ضبط درست کلمه «اَخنونیه» است (ارشاد، ج 2، ص 13).

ورود به کوفه در اختیارت قرار خواهد گرفت. عبیدالله شبانگاه شمشیر خود را برگرفت و بهمراه نزدیکان و خاصانش داخل سپاه معاویه شد و البته معاویه هم به وعده خود عمل کرد.»

چون بامداد فرا رسید، مردم که در انتظار خارج شدن فرمانده بودند تا با او نماز بگزارند، هر چه جستجو کردند او را نیافتند. به این ترتیب قیس بن سعد نماز صبح را اقامه کرد و پس از نماز خطابه ای به این مضمون ایراد کرد

«ای مردم! هیچ رویدادی شما را به وحشت نیندازد و کاری که این مرد آزمند بدسیرت سست پیمان ترسو انجام داد شما را به شگفت نیاورد. او و پدر و برادرش هرگز برای اسلام کار خیری انجام نداده اند. پدر او همان کسی است، که در جنگ بدر به نبرد با رسول الله (صلی الله علیه و آله) آمد و ابو الیسر کعب بن عَمْرو انصاری او را به اسارت گرفت و به نزد رسول الله (صلی الله علیه و آله) آورد و پیامبر از او فدیه گرفت و بین مسلمانان تقسیم فرمود برادرش فرماندار امیرمؤمنان در بصره بود که مال الله و مال المسلمین را به سرقت برد و برای خود کنیز خرید و می پنداشت که این کار برای او حلال است.

همین عبیدالله را نیز امیر مؤمنان فرماندار یمن کرد و او از جنگ با بشر بن اَرْطاة گریخت و فرزندان خود را رها نمود که همه بدست دشمن متجاوز کشته شدند و امروز نیز با شما این گونه رفتار کرد.»

مردم یکپارچه فریاد برآوردند:

«سپاس بدرگاه خدا که او را از جمع ما راند اینک تو ما را به سوی دشمن پیش ببر.» (1)

شیخ مفید (رحمه الله علیه) می نویسد: چون نامهٔ قیس بن سعد به امام (علیه السلام) رسید و از روش زشت و خیانتکارانه عبیدالله بن عبّاس آگاهی یافت دانست که مردم او را خوار خواهند کرد و نیات پلید خوارج، همانان که او را دشنام دادند و تکفیر کردند و خونش را مباح نمودند

1- مقاتل الطالبیّین، ص 72 - 73.

و دارائیش را به غارت بردنـد برایش روشن شـد و یقین کرد که یاران او جز اندکی از پیروان خاص خود و پدرش نیسـتند که این گروه کم نیز توان رودررویی با سپاه شام را ندارند. (1)

در همین هنگامه معاویه نیز نام های به امام (علیه السـلام) نوشـته ایشان را به آتش بس و صـلح فراخواند و به پیوست نامه، نوشته های یاران آن حضرت را که به معاویه وعده کشتن غافلگیرانه امام و یا تسلیم حضرتش را به او داده بودند فرستاد. همچنین برای صلح شرایط بسیاری را بیان کرده و وعده های فراوانی داده بود که البته اگر بهمین پیمان نیز عمل می شد بسیاری از مصالح مسلمین را در برداشت.

امّا امام (علیه السـلام) می دانست که او جز نیرنگ هـدفی ندارد و هرگز به این شـروط پایبند نخواهد بود. از طرفی هیچ راهی جز رها کردن جنگ و اعلام آتش بس نـداشت، چراکه یارانی سـست پیمان و بی بصـیرت داشت و بسـیاری از آنان ،خود دشـمنان او بودند و در صورت امکان حضرتش را بدست دشمن می سپردند. از سوی دیگر عموزاده او عبیدالله به دشمن پیوسته بود و اکثریت مردم نیز بدنیا گرایش داشته از آخرت روی گردان بودند.

بدین گونه بود که امام (علیه السـلام) از معاویه خواست تا به او وعده عمل به شـروط صـلح را بدهد و در پیشـگاه خدا پیمان بندد که بر این شرایط و فادار باشد. معاویه نیز خواسته حضرت را پذیرفت. (2)

ماجرای قیس بن سعد بن عبادة

ابو الفرج اصفهانی می نویسد او همراه یاران خود برای نبرد با معاویه حرکت کرد. از طرف معاویه بسر بن ارطاة با بیست هزار سپاهی با وی رو در رو شـد. آن ها بانگ برزدنـد این امیر شـماست که بیعت کرده و این حسن بن علی است که صـلح نموده پس برای چه می جنگید و خویشتن را به کشتن می دهید؟

در این لحظه قیس به یاران خود گفت: «شما دو راه در پیش دارید یکی نبرد بدون امام و دیگری بیعت همراه با خواری و ذلت.» آنان نبرد را ترجیح دادند و با اهل شام

1- الارشاد، ج 2، ص 13.

2- پیشین، ص 13 - 14

درگیر شدند تا تار و مارشان نمودند و به جایگاهشان بازشان گرداندند.

معاویه به قیس نامه نوشت و او را به همراهی و همکاری فراخوانـد و خواست او را با وعـده بفریبـد. اما قیس در پاسخ نوشت: «بخدا سوگند مرا نخواهی دید، جز این که بین من و تو شمشیر و نیزه حکومت خواهد نمود.»

به این ترتیب بین معاویه و قیس نامه نگاری های شدید و تندی صورت گرفت و هر یک طرف مقابل خود را با سـخت ترین اخطارها تهدید نمود. کار بدانجا کشید که عمرو عاص معاویه را از ادامه نامه نگاری برحذر داشت و گفت این مکاتبه ها موجب جسارت و گستاخی بیشتر او خواهد شد؛ اما اگر او را رها کنی همراه دیگر مردم به تو خواهد پیوست.» (1)

راستی ببینیـد تفاوت ره از کجاست تا به کجا عبیدالله بن عباس چگونه عمل کرد و قیس بن سـعد چگونه! او با آن که بسـر بن ارطاة نماینده معاویه، فرزندان خردسالش را در راه صـنعاء کشته ،بود با معاویه سازش کرد و شرف خود را در برابر دنیا فروخت و به ذلت و خواری تن در داد. (2) اما قیس بن سـعد، چون شنید که امام (علیه السلام) صلح نموده اند سوگند یاد کرد که معاویه را جز با نیزه و شمشیر دیدار نخواهد کرد.

آری، مردانگی هرگز از اهل خود جدا نمی شود و انسان عزیز هیچ گاه تن به خواری و ذلت نمی دهد.

در هر صورت قیس بن سعد با لشکریان خود به کوفه بازگشت و امام (علیه السلام) نیز از محلّ جنگ برگشتند. (3)

1- مقاتل الطالبیّین، ص 73

2- درباره ماجرای یورش بشـر بن ابی ارطاة به دستور معاویه به حجاز و یمن، و گریختن عبیدالله بن عباس از آن جا و کشته شدن دو فرزند خردسال او در این واقعه به تاریخ طبری، ج 3، ص 153 رجوع شود.

3- قیس بن سـعد بن عبـاده از بزرگـان صـحابه پیـامبر (صـلی الله علیه و آله) و از انصار بود. مردی زیبا روی بخشـنده بزرگوار و دلیر و از تیزهوشـان عرب بود. او از دوسـتان و یـاران خـالص امیرمؤمنـان علیه السـلام بود و مقـام منزلت ایشـان را می شـناخت هنگامی که امام حکومت را در دست گرفتند، با تمام توان به خدمت ایشان درآمد و در جنگ های جمل و صـفین حضور یافت امام (علیه السـلام) او را به ولایت مصـر منصوب کردنـد ولی بخاطر مصالحی او را برکنار کرده و محمد بن ابی بکر را به جای وی گماشـتند. قیس در ابتدا رنجید و از مصـر به مدینه بازگشت امام در کوفه بودند و آماده حرکت برای نبرد صـفین می شدند. برخی از طرفداران عثمان به او سـخنان اسـتهزا آمیز گفتنـد و گویا می خواسـتند او را از ادامه همکاری با ایشان باز دارند؛ اما قیس بیدرنگ راهی کوفه شد و گزارش نامه های رد و بدل شده بین خود و معـاویه را به امیر مؤمنـان ارائه کرد و سـپس در رکاب امام در جنگ صـفین شـرکت جُست. به گفتـهٔ نصـر بن مزاحم منقری قیس از فرمانـدهان بزرگ جنگ صـفین و رئیس انصار در این جنگ بود و معاویه از او و چنـد تن دیگر بیم داشت. بعـد از صـلح امام حسن (علیه السلام) با معاویه او ابتدا تصمیم بر ادامه جنگ گرفت، اما سپس چون یقین کرد که امام بنا بر مصالحی قرارداد صلح را پذیرفته اند دست از جنگ کشـید. در رجال کشـی از امام صادق (علیه السـلام) روایت شده که وقتی معاویه بعد از صـلح در حضور امام حسن و امام حسـین علیهما السّلام از قیس خواست که بیعت کنـد او به حضـرت حسـین (علیه السـلام) نگاه کرد (گویا می خواست نظر ایشان را بدانـد)، آن حضـرت فوراً فرمودند: امام من حضرت حسن بن علی (علیه السلام) است یعنی چون ایشان صلح را پذیرفته و با معاویه بیعت کرده اند ما هم همین کار را انجام می دهیم. قیس هم نزد علما و تراجم نویسان اهل سنت محترم است و همه به پاکی و دیانت و زهد او تصریح کرده

انـد و هم در کتاب های رجال شـیعه از او به نیکی یاد رفته است. در حقیقت، مخالفت اولیه او با صـلح نه از سـر ناسازگاری با امام (علیه السـلام) بوده بلکه غیرت دینی و احسـاس وظیفه او را به ادامه جنـگ و نـامه نگـاری های تنـد و تهدیـد آمیز به معاویه واداشـته بوده است. درگذشت قیس به سال 60 روی داد. شـرح حال قیس در بیشتر کتب تراجم احوال اصحاب و کتب رجال آمده است از جمله اعیان الشیعه ج 8، ص 453 - 457؛ قاموس الرجال، ج 7، ص 396 - 402 (مترجم).

چرا صلح؟

بررسـی این رویدادها گویای آن است که امام (علیه السلام) در رفتار سیاسی خود کوتاهی یا تندروی نمی فرمود بلکه با تدبیر و دوراندیشی پیش می رفت در آغـاز که از وجود جاسوسـان معاویه آگاهی یافت بیـدرنگ فرمان قتلشان را صادر نمود و پس از آن نیز مردم عراق را برای نبرد با معاویه تشویق کرد و خود همراه پیروانش بسوی میدان نبرد شـتافت و پیشاپیش نیز دوازده هزار سپاهی را گسیل داشت همچنین پسر عموی خود عبیدالله بن عباس را به فرماندهی لشـکر برگزید و قیس بن سـعد و سـعید بن قیس را که از دلسوزی و اخلاص آن ها آگاه بود به عنوان مشـاورین او انتخاب کرد. نشانه هایی از یاری فروگذاشـتن امام در رفتار مردم عراق کاملاً آشـکار بود چراکه از همان آغاز از رفتن به نبرد تن می زدند و سرانجام جز پس از نکوهش و سرزنش رو به میدان جنگ ننهادند.

ص: 74

یاران پاکدل امام بسیار اندک بودند و بیشتر سپاهیان او را خوارج، غنیمت طلبان، طرفداران رؤسای قبایل و افرادی از این دست تشکیل می دادند که هر آن امکان داشت دست از یاری او بردارند.

بر این اساس بود که امام (علیه السلام) در مدائن بمنظور آزمایش همراهان خود سخنرانی فرمود تا آنان آن چه را در دل دارند آشکار کنند. اصولاً در آن شرایط حرکت دادن مردم به سوی میدان نبرد خردمندانه نبود، زیرا امام از این که او را تسلیم معاویه کنند امنیت نداشت. و همان گونه که خواندیم خوارج نیات پلید خود را نشان دادند، به حضرتش ناسزا گفتند او را کافر خواندند دارائی هایش را به غارت بردند و قصد جانش نمودند. روش زشت عبیدالله بن عباس و سایر سران سپاه نیز خود یکی از قرائن شکست امام (علیه السلام) در جنگ با معاویه بود نامه هایی که رؤسای قبایل به معاویه نوشته و وعده همکاری با او و خیانت کردن به امام (علیه السلام) یا تسلیم او را داده بودند، به اطلاع حضرت رسیده بود. بنابر این حضرت می دانست که اگر صلح را نپذیرد، خطر دستگیری خود او توسط اطرافیان و تسلیم کردنش به معاویه وجود دارد و فساد و زیان این حالت به مراتب بیش از صلح بود، لذا با تمام کراهت و ناخرسندی که از صلح داشت زیان کمتر را برگزید.

نکته ای که در این صلح قابل توجه است آن است که صلح امام (علیه السلام) با معاویه موجب می شد که معاویه هیچ گونه عذری نداشته باشد و از طرفی همواره وزر و وبال برای خود بیافریند و مورد نکوهش همگان قرار گیرد یکی از دلایل ما بر این برداشت و توجیه، مطلبی است که ابن اثیر در کتاب «الکامل» نگاشته است. او می نویسد:

چون معاویه با امام مجتبی (علیه السلام) نامه نگاری نمود و ایشان را به صلح فرا خواند؛ حضرت برفراز منبر رفته چنین فرمودند:

«به خدا سوگند، هیچ گونه تردید و پشیمانی ما را از نبرد با اهل شام (= سپاه معاویه) بازنداشته و ما با آنان بر اساس سلم و آشتی و شکیبایی جنگ نمودیم. اما سوگمندانه هم اکنون می بینیم که روح آشتی با کینه توزی در آمیخته و شکیبایی با بی صبری همراه شده است شما ای مردم! آن روز که برای نبرد صفین حرکت نمودید در حالتی بودید که دینتان بر دنیایتان برتری داشت؛ اما امروز دنیای خود را بر دین ترجیح می دهید شما امروز دو گونه کشته در پیش رو دارید؛ کشتگان صفّین که برایشان می گریید و کشتگان نهروان که به

خونخواهیشان بپاخاسته اید. اما بدانید که گریه کننده دست از یاری ما می شوید و خونخواهان نیز با ما سرکینه توزی دارند.

بدانیـد که معاویه ما را به امری فرا خوانـده که در آن نه عزّت است و نه انصاف. حال اگر شـما برای کشـته شـدن آماده اید دعوتش را رد می کنیم و اگر دنیای خود را دوست دارید دعوت او را می پذیریم و خوشنودی شما را بدست می آوریم.

در این هنگام مردم از همه سو فریاد برآوردند زندگی، زندگی، باقی ماندن در دنیا. (1)

در همین زمینه سبط ابن جوزی از شدی نقل می کند که امام حسن (علیه السلام) با معاویه به خاطر علاقه بدنیا صلح ننمود، بلکه انگیزه او برای صلح این بود که دید مردم عراق با او همراهی ندارند و بر حضرتش نیرنگ خواهند زد. آن ها با او آن کردند که کردند و بیم آن می رفت که امـام (علیه السـلام) را دسـتگیر کرده به معـاویه تسـلیم کننـد. گواه بر این ادعـا آن است که حضـرت قبل از صـلح در نُخَیله برای مردم سخنرانی نموده چنین فرمود:

«ای مردم! این امری که من و معاویه در آن اختلاف کرده ایم، حقّی است که به خاطر اصلاح امت و حفظ خون مسلمین از آن گذشت می کنم و نمی دانم شاید این برای شما آزمایشی باشد و بهره مندیی تا زمانی. (2)

ابن اثیر می گوید چون صلح انجام گرفت، امام مجتبی (علیه السلام) فرمود:

«ای مردم عراق در مورد سه چیز از شما گذشت کردم، پدرم را کشتید، به من حمله کردید و داراییم را به غارت بردید.» (3)

طبرسی در کتاب «احتجاج» گفتاری از حضرت را نقل می کند که ضمن آن چنین فرموده اند:

«به خدا سوگند من حکومت را تسلیم معاویه نکردم، جز این که یارانی برای نبرد

1- الکامل ابن اثیر، ج 3، ص 406.
2- تذکرة الخواص، ص 180 - 181؛ جمله آخر امام اقتباسی است از آیه 111 سوره انبیاء.
3- الکامل، همان، ص 405

با او نیافتم، ولی اگر همراهانی داشتم شب و روز با وی می جنگیدم تا خدا بین من و او حکم کند.» (1)

از مجموعه آن چه گذشت فلسفهٔ صلح امام (علیه السلام) آشکار می شود و معلوم می گردد که کار درست و شایسته همان بود که حضرت انجام دادند. ما در فصل آینده هنگام بررسی زندگی امام حسین(علیه السلام) به تفاوت شرائط ،زمانی اجتماعی و سیاسی این دو امام همام اشارت خواهیم نمود.

شرایط صلح امام حسن (علیه السلام) با معاویه

صدوق از کتاب «الفروق بین الاباطیل و الحقوق» تألیف محمد بحر شیبانی با سلسله سند (2) نقل می کند که «حضرت امام مجتبی (علیه السلام) با معاویه براساس چند شرط بیعت نمود:

1- معاویه را امیرالمؤمنین نخوانَد

2- نزد وی شهادتی اقامه نکند.

3- معاویه از شیعیان امیرالمؤمنین کسی را تعقیب نکند، برای آنان مصونیت در نظر گیرد، متعرّض هیچ یک از آنان نگردد و حق هر یک از آنان را به خودشان باز پس دهد.

4- مبلغی برابر با یک میلیون در هم را بین بازماندگان همه کشته شدگان صفّین و جمل در رکاب امیرالمؤمنین، تقسیم کند و این مبلغ را از خراج منطقه دارا بجرد در منطقه فارس مقرر نماید.» (3)

یکی دیگر از شروط صلح امام حسن (علیه السلام) برای صلح این بود که دشنام امیرالمؤمنین (علیه السلام) و نفرین بر او در نماز ترک شود ابن اثیر می نویسد که معاویه خواسته امام (علیه السلام) را در دست برداشتن از دشنام امیرالمؤمنین اجابت نکرد تا آن که امام از او طلب کرد که لااقل

1- احتجاج طبرسی

2- سلسله سند بدین قرار است: محمّد بن بحر شیبانی از ابوبکر محمد بن حسن بن اسحاق بن خزیمه نیشابوری نقل می کند که ابو طالب زید بن حزم برای ما حدیث کرد و او از ابو داود از قاسم بن فضل از یوسف بن مازن راسبی حدیث کرد و گفت ...

3- مجلسی در بحار الانوار ج 44، ص 2 - 19 این مطلب را از صدوق نقل کرده و همچنین بیان او را درباره یکایک شروط، از جمله دلیل انتخاب منطقه «دارا بجرد» بطور کامل آورده است (مترجم).

در حضور او چنین نکنند و معاویه پاسخ مثبت داد اما هیچ گاه به این پیمان نیز وفا ننمود». (1)

در هر صورت، معاویه شروط صلح با امام (علیه السلام) را پذیرفت و بر پایبندی به آن سوگند یاد نمود و سپس عهدنامه ای بین آن دو نگاشته شد که معاویه هرگز به آن عمل نکرد.

متن صلحنامه بین امام حسن(علیه السلام) با معاویه

ابن صباغ مالکی در کتاب «الفصول المهمّه» عهدنامه صلح را چنین نگاشته است:

«بنام خداوند بخشنده مهربان این عهدنامه ایست که براساس آن حسن بن علی ابن ابیطالب با معاویة بن ابی سفیان صلح نموده است و امر حکومت مسلمین را به او سپرده است. معاویه وظیفه دارد که خط مشی حکومت خود را کتاب خدا و سنت پیامبرش قرار دهد. او نمی تواند برای پس از خود جانشینی برگزیند. در حکومت او باید همهٔ مردم از هر سرزمینی که هستند، شام و یمن و عراق و حجاز، آزاد و مصون باشند. شیعیان و یاران علی (علیه السلام) باید نسبت به جان و مال و ناموس و اولادشان در هر کجا هستند امنیت داشته باشند. معاویه پیمان قطعی بر این موارد بسته است معاویه نباید نسبت به حسن بن علی و برادرش حسین و هیچ یک از افراد خاندان رسول الله (صلی الله علیه و آله) کمترین آشوب فتنه جویی و بدی را بخواهد، خواه آشکار و خواه پنهان و نیز نباید برای هیچ یک از آنان در هیچ نقطه ای از حکومت خود کمترین هراسی بوجود آورد.

براین عهدنامه فلان کس و فلان کس گواهی می دهند و خدای یکتا برای گواه دادن کافی است.» (2)

شیخ مفید می نویسد:

چون صلح به پایان رسید، معاویه حرکت کرد تا به سرزمین نُخَیله - لشکرگاه کوفه -

---

1- الکامل ابن اثیر، ج 3، ص 405

2- الفصول المهمّه، ص 161

رسید. آن روز جمعه بود، او بر مردم نماز گزارد و سپس خطبه های نماز را ایراد نمود. (1)

ابو الفرج اصفهانی می نویسد:

«معاویه در نُخَیله مردم را گرد آورد و قبل از ورود بکوفه برای آنان سخن گفت این سخنرانی بسیار دراز بود، لذا هیچ یک از رواة متن کامل آن را بازگو ننموده اند و ما نیز بخش هایی از آن را که به ما رسیده نقل می کنیم».

معاویه گفت:

«هیچ امتی بعد از پیامبرش گرفتار دو دستگی و اختلاف نشد مگر آن که اهل باطل آن بر اهل حق پیروز شدند (سپس دریافت که سخن نابجایی گفته است و به شتاب آن را اصلاح کرد و گفت: جز امت اسلامی که چنین و چنان است.» (2)

شیخ مفید و ابوالفرج هر دو نوشته اند که معاویه در خطبه خود گفت:

«به خدا سوگند من با شما مردم نجنگیدم تا نماز بگزارید، روزه بگیرید، حجّ را بجا آورید و زکوة بپردازید چرا که شما این کارها را انجام می دهید اما من با شما به خاطر آن نبرد کردم که امر حکومتتان را در دست بگیرم و خدا این خواسته مرا برآورده فرمود و حال آن که برای شما ناخوشایند است. آگاه باشید که من به حسن بن علی (علیه السلام) وعده هایی داده و با او پیمان هائی بسته ام و هم اکنون همهٔ آن ها را زیر پا می گذارم و به هیچ یک وفا نمی کنم.»

عبارت ابوالفرج چنین است:

من آن چه را که به حسن بن علی (علیه السلام) بخشیدم زیر دو پای خود نابود کرده بهیچ یک وفادار نخواهم ماند.

آن گاه ابوالفرج از زبان شریک، ناقل ماجرا می نویسد:

1- ارشاد مفید، ج 2، ص 14.

2- مقاتل الطالبیّین، ص 76 - 77

«این گفته معاویه، همانا جز آبروریزی و بی حرمتی چیز دیگری نمی باشد». (1)

مدائنی می گوید:

معاویه برای اهل کوفه چنین سخن گفت:

«آیا می پندارید که من برای نماز و زکوة و حجّ با شما جنگیدم، در حالی که من می دانستم که شما به نماز و زکوة و حج پایبندید؟ آری نبرد من با شما تنها بخاطر آن بود که بر شما حکومت کنم و شما را فرمانبردار خویش قرار دهم و خدا نیز به این آرزوی من جامه عمل پوشانید اگر چه شما را خوش نیاید. بدانید هر مالی که در این رویداد آسیب دیده و هر خونی که ریخته شده به هدر رفته است و هر پیمانی که بسته ام زیر پای من قرار گرفته است». (2)

ابوالفرج می نویسد:

چون معاویه از مردم بیعت گرفت، خطبه ای ایراد کرد و در آن خطبه از علی (علیه السلام) و حسن بن علی (علیه السلام) به زشتی یاد کرده و هر دو را دشنام داد. در این هنگام حضرت حسین ابن علی (علیه السلام) از جا برخاست تا پاسخش را بگوید اما برادرش حسن بن علی (علیه السلام) دست او را گرفت و نشاند و خود برخاست و چنین فرمود:

«ای کسی که از علی (علیه السلام) یاد کرده ای بدان من حسن هستم و پدرم علی (علیه السلام) است اما تو معاویه ای و پدرت ابوسفیان (صخّر) است. مادر من فاطمه علیها السّلام و مادر تو هند است جدّ من رسول الله (صلی الله علیه و آله) و جدّ تو «حرب» است. جدّه من خدیجه و جدّه تو فتیله می باشد پس نفرین خدا بر هر یک از ما که گمنام تر، نژادش پست تر، پلیدیش دیرینه تر و کفر و نفاقش طولانی تر باشد.»

گروهی از مردم که در مسجد نشسته بودند یک صدا گفتند: «آمین». یحیی بن معین گفت: ما نیز می گوییم «آمین». ابو عبید نیز همین سخن را تکرار کرد. ابوالفرج می نویسد: من نیز

1- همان

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 1، ص 15.

می گویم «آمین». نویسنده این سطور نیز (همنوا و همراه با دیگران) می گوید: «آمین». (1)

معاویه و پادشاهان اموی بعد از او برنامه دشنام نسبت به امیرالمؤمنین (علیه السلام) را بر پا کردند تا آن که عمر بن عبدالعزیز از این روش ناپسند و زشت جلوگیری نمود. معاویه همچنین پیروان علی بن ابیطالب را به وحشت انداخت آنان را به قتل رساند از سرزمین هایشان دور ساخت و بسیاری از خانه های آنان را به ویرانی کشاند. از جمله این که عَمْرو بن حَمِق را شهید کرد و همسر او آمنه بنت الشرید را بمدت دو سال در دمشق زندانی نمود. حجر بن عدی و یارانش را در منطقه مرج عذراء به قتل رسانید و عبدالله بن هاشم مرقال را از عراق به شام فراخواند در حالی که در طول راه به غل و زنجیرش بسته بودند.

خراج منطقه دارا بجرد

ابن اثیر در این باره می گوید که مردم بصره امام را از گرفتن این اموال بازداشتند و گفتند که ما فیی خود را در اختیار هیچ کس قرار نمی دهیم البته واقع امر این بود که معاویه آنان را از پرداخت درآمد منطقه دارا بجرد منع کرده بود. (2)

مدائنی می گوید:

حضین بن منذر رقاشی گفت: بخدا سوگند معاویه به هیچ یک از پیمان هایی که با امام حسن (علیه السلام) بسته بود وفا نکرد؛ حجر بن عدی و یارانش را به قتل رساند برای پسرش بزید بیعت گرفت و حسن بن علی (علیه السلام) را مسموم نمود. (3)

1- مقاتل الطالبیّین، ص 78

2- الکامل ابن اثیر، ج 3، ص 405 فیی غنایمی را گویند که بدون خونریزی و جنگ، از راه مصالحه بدست آید و این مطلب اشاره به آن دارد که مردم منطقه «دارا بجرد» پیش از آن که سرزمینشان با جنگ فتح شود به ارشاد بزرگان شهر خود با مسلمانان مصالحه کردند؛ از این رو خراج و غنائم آنان را فیئ گفته اند دلیل عمده ای که برای انتخاب این منطقه از سوی امام حسن علیه السلام ذکر شده همین امر است. زیرا فیئ برخلاف غنائم اختصاصاً به پیامبر و جانشینان آن حضرت می رسد که آن را بر طبق مصالح مصرف می کنند. لذا امام مالیات این منطقه را برای بازماندگان جنگ های صفین و جمل تعیین فرمود (به بحار الانوار، ج 44، ص 10 - 12 رجوع شود) - مترجم.

3- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 17

ابن عبدالبرّ در کتاب «الاستیعاب» می نویسد:

صلح امام مجتبی (علیه السلام) با معاویه در تاریخ پانزدهم جمادی الاولی سال چهل و یکم، هجرت روی داد. بنابراین هر کس آن را سال چهل هجری بداند، خطا کرده است. (1)

حاکم نیشابوری نیز در کتاب «المستدرک» می نویسد که عهدنامه صلح در سال 41 هجری صورت پذیرفته است. (2)

گفته شده است که این قرار داد در بیست و پنجم ربیع الاوّل انجام گرفته و برخی آن را بیست و پنجم ربیع الآخر می دانند. به این ترتیب اگر جمادی الاولی را بپذیریم، زمان خلافت ظاهری امام حسن (علیه السلام) هفت ماه و بیست و چهار روز می شود زیرا بیعت ایشان در بیست و یکم رمضان سال 40 روی داد. اگر ربیع الاول را بپذیریم این زمان شش ماه و چهار روز یا بنابر اختلاف در تاریخ شهادت امیرمؤمنان اندکی بیشتر می گردد و در صورت سوم این مدت چندین روز بیشتر می گردد.

انتقاد یاران به امام (علیه السلام) و پاسخ ایشان

ابوالفرج اصفهانی در مقاتل الطالبیّین می نویسد:

پس از برقراری صلح شخصیت های برجسته شیعه و بزرگان یاران امیرالمؤمنین (علیه السلام) گرد امام مجتبی را گرفتند ایشان را سرزنش کرده و با ناراحتی شدید به خاطر اقدامات آن حضرت، آه و ناله سر دادند. (3)

مدائنی می نویسد:

هنگامی که معاویه در کوفه برای مردم سخن گفت و آشکارا اعلام کرد که شروط صلح را زیر پاگذاشته است؛ مسیب بن نجبه به امام عرض کرد: «هرگز شگفتی من از شما پایان نمی پذیرد، شما با معاویه صلح کردید در حالی که چهل هزار نفر آماده پاریتان بودند و از او نیز نسبت به انجام شرایط و پیمان هایش وثیقه و تعهدی نگرفتید! و سپس شنیدید که او چه گفت: به خدا سوگند مقصود او کسی جز شما نبود (یعنی او قصد جان

1- استیعاب، ج 1، ص 387

2- المستدرك على الصحيحين، ج 3، ص 191.

3- مقاتل الطالبیّین ص 75

شما را کرده است).

امام فرمودند: حال نظر تو چیست؟ مسیّب عرض کرد: به همان موقعیّت اوّل برگردید، زیرا او رسماً اظهار کرده که شروط صلح را زیر پا گذاشته و پیمان خود را شکسته است.

امام در پاسخ فرمودند: ای مسیّب، اگر من با اقدام به این جنگ در جستجوی دنیا بودم بدون شک معاویه شکیباتر از من به هنگامه نبرد و پایدارتر از من در زمان جنگ نبود اما من خواستار صلاح شما بودم و می خواستم برخی از شما را از درگیری با برخی دیگر بازدارم بنابراین شما از قدر و قضای الهی خرسند باشید تا در این حالت، نیکوکاران آسوده باشند و از چنگال بدکاران در امان بمانند. (1)

مدائنی همچنین می نویسد:

عبید بن عمرو الکندی بخدمت امام رسید در حالی که زخمی بر صورتش بود که در رکاب قیس بن سعد بن عباده بر او وارد شده بود امام از او پرسیدند: صورتت چه شده است؟ عرض کرد: در هنگامه نبرد چنین شده است.

پس از آن حجر بن عدی رو بسوی امام (علیه السلام) نموده و سخنی گفت که از گستاخی و بی ادبی نسبت به امام به دور نبود، گرچه این سخن از محبت بسیار وی نسبت به خاندان رسول خدا (صلی الله علیه و آله) ناشی شده بود. حجر سپس عرض کرد ما از درگیری با معاویه و یارانش با بی میلی و رنجیدگی بازگشتیم، ولی دشمنانمان شاد و خوشنود روانه شدند. این سخن چهره حضرت را دگرگون کرد و امام حسین (علیه السلام) حُجر را نکوهش نمودند. در این لحظه حضرت سخنی به این عبارت بیان کردند:

«ای حُجر! همهٔ مردم آن چه را تو دوست داری دوست ندارند و نظر همه آنان نظر تو نیست. آن چه را من انجام دادم هدفی جز نگاهداشتن و بقاء تو نداشتم و خداوند هر روز در کاری است.» (2)

هشدارهای امام (علیه السلام) به برخی از یاران معاویه

مدائنی گوید: ابوالطفیل روایت کرده است که امام مجتبی (علیه السلام) بیکی از دوستان خود

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 15.
2- همان مدرک

فرمود آیا معاویة بن خدیج را می شناسی؟ مرد گفت: بلی. فرمودند: «هرگاه او را دیدی بمن خبر ده». روزی آن فرد معاویه را دید که از خانه عمر و بن حریث بیرون می آید. وی را به امام معرفی کرد. امام (علیه السلام) به نامبرده رو کرده فرمودند: «آیا تو از علی (علیه السلام) به نزد پسر هند جگرخوار بدگویی کرده ای؟ بخدا سوگند اگر بر حوض کوثر وارد شوی - که هرگز بر آن داخل نخواهی شد - آن را می بینی که شتابان پیش می رود، دو طرفش باز و آماده بهره برداری است و منافقین از آن رانده می شوند.» (1)

مدائنی، همچنین از سلیمان بن ایّوب و او از اسود بن قیس عبدی نقل می کند که روزی امام (علیه السلام) با حبیب بن مسلمه برخورد نموده به او فرمود: «ای حبیب موارد چندی پیش آمده که تو در طاعت خدا حرکت نکرده ای!» حبیب عرض کرد: اما در مورد پدر شما چنین نبوده و من فرمانبردار خدا بوده ام. امام (علیه السلام) فرمودند: درست است، ولی تو از معاویه بخاطر دنیای کم بهره زودگذر اطاعت نموده ای و حال آن که اگر او دنیای ترا آباد کند عالم آخرت را از دستت گرفته است. در این صورت تو که مرتکب کار بد شده ای، اگر سخن نیکو می گفتی مصداق آیه (خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیّئاً) (2) می شدی، اما تو امروز مصداق آیة (کَلاَبَلْ رَانَ عَلی قُلُوبِهِمْ مَا کَانُوا یَکْسِبُونَ) (3) می باشی. (4)

امام (علیه السلام) و زیاد بن ابیه

پیش از آن که وارد بحث اصلی گردیم مناسب است درباره نشب زیاد و چگونگی ملحق شدن او به خانواده معاویه مطالبی را بگوییم:

مادر زیاد سمیّه نام داشت و کنیز حارث بن کلده بن عمر و ثقفی بود، که او یکی از پزشکان عرب است. شوهر سمیه مردی بنام عبید از بردگان قبیله ثقیف بود. روزی ابوسفیان به شهر طائف ،رفت بر مردی شراب فروش بنام ابو مریم وارد شد و از او خواستار زنی بدکاره شد. ابو مریم بیدرنگ سمیه را در اختیار او قرار داد و این در حالی بود که او با عبید ازدواج کرده بود. بدین ترتیب مردی اجنبی با سمیه همبستر شد. زیاد از

1- همان مدرک، ص 18

2- قرآن سوره توبه، آیه 102 (کسانی که کاری نیک را با عملی بد در آمیختند)

3- قرآن، سوره مطفّفین آیه 14 (حقّا که کارهایی که کرده بودند بر دل هاشان مسلّط شده است.)

4- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 18.

این عمل زشت متولّد گردید و البته او را همواره زیاد بن عبید می نامیدند. در زمان خلافت عمر ابوسفیان مدعی پدری زیاد شد ولی گستاخی اظهار آشکار این جریان را نداشت، زیرا از خلیفه دوم و مسلمانان سخت می ترسید، (1) چرا که این ادعا مخالفت آشکار با سخن رسول خدا (صلی الله علیه و آله) داشت که فرموده بودند:

(الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ وَ لِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ)

«فرزند متعلق به صاحب بستر است و نصیب آدم زناکار سنگ است» (2)

حال از آن جا که زیاد بر بستر عبید به دنیا آمده بود شرعاً فرزند وی به شمار می آمد و زنای ابوسفیان با مادر او موجب الحاق این فرزند به ابوسفیان نمی شد.

شماری از مورخان داستان را چنین نقل می کنند که روزی در مجلس خلیفه دوم در حضور ابوسفیان علی بن ابیطالب (علیه السلام) و عمرو عاص زیاد که نوجوانی بیش نبود سخنی گفت که حاضرین را بشگفت آورد عمر و اظهار داشت: بخدا سوگند اگر این جوان از قبیله قریش بود می توانست بر عرب حکومت کند. ابوسفیان بیدرنگ گفت که این نوجوان قریشی است و من آن کسی را که با مادر او همبستر شده می شناسم امام علی(علیه السلام) پرسیدند: او کیست؟ ابو سفیان گفت: خودم امام (علیه السلام) با خشونت فرمودند: ساکت باش. عمرو عاص رو به ابوسفیان کرده از او پرسید پس چرا زیاد را بخود نسبت نمی دهی؟ ابو سفیان اشاره کرد که می ترسم این مرد (یعنی عمر) پوستم را بکند. (3)

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 187.

2- دربارهٔ این جمله مشهور پیامبر اکرم و مراد از آن شریف رضی در کتاب «المجازات النبویّه» (ص 139 - 141) چنین گفته است این جمله دو تأویل دارد، یکی این که فرد مرتکب فحشاء از کار زشت خود هیچ بهره ای نمی برد و فقط زیانکار می شود. در این تأویل «سنگ» اشاره به بی فایده بودن دارد. شاهد این معنا آن که جمله ای دیگر در همین موضوع از آن حضرت نقل شده که در آن آمده «وَلِلْعاهر الأثلث» و اَثلب خاک آمیخته به سنگ را گویند. تأویل دیگر این که مراد از «حجر» در این جا اقامه حدّ است، یعنی آدم فاسق باید سنگسار شود. در این صورت باید بگوییم که گونه ای از حد فحشاء در این جمله ذکر شده و مفهوم کلی آن اراده شده است. البته این تأویل با شیوه های فصاحت چندان موافق نیست و بهتر است همان تاویل نخست را بپذیریم

3- اُسد الغابه، ج 2، ص 215؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16 ص 179 - 181

مدائنی در ادامه داستان می نویسد: چون زمان حکومت علی(علیه السلام) فرا رسید، آن حضرت زیاد را والی فارس یا برخی از مناطق آن ،نمود زیاد به خوبی از عهده اداره آن جا برآمد و خراج این مناطق را گرد آورد. معاویه نامه ای به او نوشت و وی را تهدید کرد و در پایان نامه شعری را نگاشت که در آن اشاره به برادری خود با زیاد دارد یک بیت از آن شعر این است:

«آیا پدرت را فراموش می کنی در آن روز که شوکتش فرو شکسته بود و او برای مردم در زمان عمر سخن گفت!»

چون زیاد این نامه را دریافت کرد برای مردم چنین سخن سخن گفت:

«شگفتا از فرزند هند جگر خوار و پیشوای نفاق که مرا تهدید می کند در حالی که بین من و او شخصیّتی چون علی بن ابیطالب قرار دارد پسر عم رسول خدا همسر بانوی بانوان جهان پدر دو نوادهٔ رسول الله (صلی الله علیه و آله) صاحب مقام ولایت و حدیث منزلت و کسی که از میان صدهزار نفر مهاجر و انصار و ،تابعین دارنده عنوان برادری با رسول الله می باشد. به خدا سوگند اگر همهٔ این افراد بر من بتازند، مرا شمشیر زنی با استقامت خواهند یافت.»

زیاد سپس نامه ای به امیرالمؤمنین نگاشته و نامه معاویه را نیز همراه آن فرستاد. امام در پاسخ او چنین نگاشتند:

«اما بعد، من ترا برای کاری برگزیده ام که شایستگی آن را در تو می بینم [امّا درباره ادعای معاویه] بدان که این لغزشی بوده از ابوسفیان که در زمان عمر سرزد و انگیزهٔ آن آرزوهای برباد رفته و دروغپردازی بوده است که هرگز میراثی را در پی نمی آورد و با آن انتساب تو به او اثبات نمی گردد. معاویه همچون شیطان رجیم است و از هر سو بسراغ انسان می آید، از روبرو از پشت سر از جانب راست و از جانب چپ پس از او پرهیز کن باز هم از او پرهیز کن و باز هم از او پرهیز نما والسّلام.» (1)

چون زیاد این نامه را خواند با خود گفت: «به خدای کعبه، امیرالمؤمنین نیز به این

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 181-182.

حقیقت اعتراف کرده است.» این نکته، همواره در ذهن او خلجان می کرد تا آن که معاویه او را برادر خود خواند. (1) چون امام علی (علیه السلام) به شهادت رسید، زیاد برسمت خود باقی ماند در این هنگام معاویه که از او واهمه داشت برای وی نامه تهدید آمیزی نوشت که در آن آمده بود:

«از امیرالمؤمنین معاویة بن ابی سفیان به زیاد بن عبید امّا بعد، تو بنده ای هستی که کفران نعمت کرده ای و استحقاق مجازات داری تو کسی هستی که نه مادرت شناخته شده است و نه پدرت آیا پنداشته ای که از قبضه من خارج می گردی و سلطه من ترا فرا نمی گیرد؟ دیروز تو بنده ای بیش نبودی و امروز فرمانروای سرزمینی شده ای که شخصی چون تو به چنان مقامی نمی رسد ای پسر سمیه چون این نامه مرا دریافت داشتی مردم را به فرمانبرداری و بیعت با من فراخوان اگر این دستور را انجام دادی خون خویش را حفظ کرده ای و گرنه با بیچارگی تمام به چنگم خواهی افتاد و من ترا با کمترین تلاش دستگیر خواهم نمود والسلام».

زیاد نامه معاویه را دریافت داشت و با اطلاع از مضمون آن به خشم آمد، بیدرنگ برفراز منبر رفت و خطاب به مردم چنین گفت:

«فرزند هند جگرخوار قاتل حمزه شیر خدا و آشکار کننده اختلافات پنهان کننده نفاق، پیشتاز جنگ افروزان احزاب و کسی که دارایی خود را در راه خاموش کردن نور خدا صرف نمود به من نامه نوشته و سرو صدای پوچ به راه انداخته است. او مانند ابر باران ریخته ای است که دیگر قطره آبی به همراه ندارد و بزودی بادها او را متلاشی خواهند نمود و حال برای من ایجاد رعد و برق کرده است. من چگونه از او واهمه داشته ،باشم در حالی که بین خودم و او نوادهٔ دختری رسول خدا و پسر عموزاده او یعنی حسن بن علی (علیه السلام) را می بینم که با صدهزار از مهاجران و انصار رو در رو با معاویه ایستاده است. بخدا سوگند، اگر حضرتش مرا درباره معاویه اجازت فرماید ستاره ها را در روز به او نشان خواهم داد». (کنایه از مقابله شدید و سرسختانه است)

آن گاه در نامه ای برای معاویه نوشت:

«نامه ات بدستم رسید. ترا همچون انسانی غرق شده می بینم که امواج سهمگین از هر

1- پیشین، ص 181

سو او را در بر گرفته انـد، و غریق بینوا هر چه را بیابد چه تار مویی باشد و چه پای نازک قورباغه ای بدان چنگ می زند؛ به امید آن که لحظه ای بیشتر زنده بماند. آری کسـی که با خدا و پیامبرش دشمنی ورزد و در زمین بر فساد بکوشد نعمت ها را نادیده می انگارد و بدنبال نقمت و بدبختی می رود.

اما دشـنام هایی که تو به من داده ای اگر نبود بردباری من که مرا از دست یازیدن به تو باز می دارد و اگر نبود بیم آن که کم خرد شمرده شوم رسوائی هایت را بازگو می کردم و تر دامنیت را بر ملا می ساختم بگونه ای که با هیچ آبی شسته نشود.

اما در مورد مادر من سـمیه که مرا سـرزنش کرده ای، اگر من به خاطر فرزندی سـمیّه مورد سـرزنش قرار می گیرم تو نیز باید سرزنش شوی زیرا تو «فرزند همگانی» هستی.

دیگر این که مرا بیم داده ای که ممکن است بـا کمترین کوشـش و به نـاتوان ترین حالت دسـتگیرم کنی، آیا تاکنون دیـده ای که شاهین تیز پرواز از آواز چکاوکی به وحشت افتد و آیا تا کنون شنیده ای که گرگی را گوسفندی بدرد؟! والسلام.»

نامه چون بدست معاویه رسـید غمگین و افسرده شد. کسی را نزد مغیرة بن شعبه فرستاد و او را فراخواند و پس از خلوت کردن با وی ماجرا را بصورت پنهـان بـا وی در میـان گـذاشت و به او اظهار کرد که من ترا به فرزنـدانم ترجیـح می دهم؛ بنابراین انتظار راهگشایی و همـدلی صادقانه از تو دارم مغیره پاسخ گفت: به خدا سوگند مرا در فرمانبرداری از خودت روان تر از آب در سراشیبی خواهی یافت.

معاویه ادامه داد:

«زیاد در سـرزمین فارس حکومت می کنـد و از آن جا بر ما بانگ می زنـد و چونان افعی می غرّد. او آدمی است صاحبنظر، قاطع و دارای انـدیشه ای فعال هرگاه اقـدامی می کنـد آن را به ثمر می رسانـد من اینک از او بیمناکم تا زمانی که آقای او (= علی بن ابیطالب) زنده بود از وی در امان نبودم و حال نیز خوف آن دارم که به حسن بن علی (علیه السلام) بپیوندد.»

مغیره پاسـخ گفت: «من اگر زنـده مانـدم بر او دست خواهم یـافت. زیاد انسانی است جاه طلب و مقام خواه که دوست دارد همواره برفراز منبر رود. بنـابراین اگر تو با او به نرمی سـخن گفته از وی دلجویی می نمودی گرایشـش به سوی تو افزون تر و اطمینانش بیشتر می شـد هم اکنون نامه ای برای او بنویس تا من آن را ببرم.»

معاویه نامه ای نگاشت که در ضمن آن به مسألهٔ برادری خود با زیاد اشاره نموده و به

او وعده فرمانروایی داده بود بخشی از نامه اینست:

«از امیرالمؤمنین معاویة بن ابی سفیان به زیاد بن ابی سفیان تو پیوند خویشاوندی را بریده و به دشمن پیوست های بدبینی و کینه تو نسبت به من موجب شده که با من قطع رحم کنی تا بدانجا که گویی من برادر تو نیستم و صخر بن حرب (یعنی ابوسفیان) پدر من و پدر تو نیست راستی چقدر تفاوت است بین من و تو من به خونخواهی فرزند ابی العاص عثمان بن عفان برخاسته ام و تو با من دشمنی می ورزی تو به مرغی می مانی که تخم خود را در فضای باز را می گذارد و تخم مرغی دیگر را زیر بال خود می خود می آورد.

اما با همهٔ این کجرفتاری های تو مرا عقیده چنین شده که بر تو عطوفت ورزم و ترا بخاطر این شیوه نادرست مؤاخذه نکنم بلکه صله رحم نموده و دربارهٔ تو پاداش نیکو را طلب نمایم پس ای ابا مغیره بدان اگر تو بفرمان بنی هاشم حرکت کنی و در راه آنان چنان شمشیرزنی که تیغه شمشیرت بشکند جز دوری از آنان چیزی بدست نخواهی آورد چرا که کینه توزی بنی هاشم نسبت به فرزندان عبدالشمس از تیزی کارد برای بدن گاوی که دست و پایش را برای ذبح بسته اند شدیدتر است. بنابر این بر اصل و نسب خود بازگرد و به خانواده خویش بپیوند. حال اگر بمن اعتماد داشته باشی و همکاری با مرا دوست بداری حکومتت را ادامه خواهی داد و گرنه روش نیکوئی در پیش گیر و نه بر زیان من و نه بسود من قدمی برندار والسّلام».

مغیره نامهٔ معاویه را برای زیاد آورد زیاد بعد از قرائت نامه مدتی بفکر فرو رفت و سپس خندید مغیره به او گفت: «خیره سری را کنار بگذار و به سوی خانواده خودت بازگرد و به برادرت (معاویه) بپیوند.»

دو یا سه روز پس از این ماجرا زیاد مردم را گرد آورد و چنین سخنرانی کرد:

«ای مردم! بلا و رنج را آن گاه که از شما دور شدنی است، از خود دور کنید و برای آسودگی و دوام راحتی خود بسوی خدا بروید. من مدتی درباره وضع مردم از زمان قتل عثمان بدینسو اندیشیدم و آنان را بسان قربانی هایی یافتم که در هر عید سر بریده می شوند. ای مردم این دو روز یعنی جنگ جمل و صفین، بسیاری از افراد را بنابودی کشاند و جمعیتی در حدود صدهزار نفر از آنان کشته شدند در حالی که هر یک خود را حق طلب می پنداشتند. حال اگر واقع امر نیز چنین باشد، در این صورت هم قاتل و هم مقتول در بهشتند. اما چنین نیست بلکه موضوع سخت پیچیده شده و مردم به گمراهی

افتـاده انـد، و من بیم آن دارم که مسـأله به همـان وضع نخستین (زمـان جـاهلیّت) بـازگردد و دیگر چه کسـی می توانـد دین خود را سالم نگاهدارد.

آری، من درباره اوضاع کنونی نگریسـتم و چنین یافتم که نیکوترین عاقبت ها عافیت و آسودگی است و بزودی درباره شـما اقدامی می کنم که همه شما سرانجام آن را نیکو می دانید و من نیز فرمانبرداری شما را می ستایم»

پس از این خطابه، زیاد از منبر فرود آمد و در پاسخ معاویه چنین نوشت:

«ای معاویه! نامه ات را که مغیرة بن شـعبه حامل آن بود، دریافت داشـتم و دانستم که چه می گویی. خدا را سپاس که ترا نسبت به حق آشنا فرمود و بر پیوند با خویشان بازگشـتت داد البته تو از کسانی نیستی که کار صحیح و درست را نشناسی من آن روز که نامه ات را خواندم در موقعیتی قرار داشـتم که سـخنرانان زبردست را به رنـج و سـختی می افکند، اما برای مردم چنان سـخن گفتم که همه گیج و مبهوت شدند و بسان کس بودند که راه را گم کرده و راهنمایی نمی یابد من بر این گونه امور توانا هستم.»

معـاویه به محض آن که از همراهی زیاد آگاهی یافت تمام آن چه را که زیاد طلب کرده بود، به وی بخشـید و با دسـتخط خود به او نامه ای نوشته وی را بشام دعوت نمود. (1)

مدائنی گوید:

چون معـاویه خواست که زیـاد را به خانـدان خود ملحق کنـد، برفراز منبر رفت و زیـاد را با خود همراه برده و بر پله پائین تر نشانیـد. آن گاه گفت: «ای مردم! بر من معلوم شده که زیاد از خانواده ماست. پس هر کس در این باره گواهی دارد بیان کند».

گروهی از مردم برخاسته گواهی دادند که او فرزند ابوسفیان است و گفتند که ابوسفیان در روزهای پایان عمر خود به این واقعیت اقرار نموده است. در این هنگام ابو مریم سـلّولی که در گذشـته شراب فروشی داشت برخاسته و ماجرای ابوسفیان را با مادر زیاد مشروحاً بیان کرد. او در گزارش خود گفت که ابوسفیان در سفری به طائف از وی شراب خریده و فاجره خواسته بود ابو مریم نیز با تمهیداتی سمیه را نزد وی برده بود. زیاد که می دید در اجتماع مردم آشکارا مادر او به بدکارگی و رسوایی معرّفی شده با خشونت فریاد زد:

1- پیشین، ص 182 - 186

«ای ابا مریم! مادران مردم را به بی عفتی نسبت مده تا مادرت را بی عفّت و بدکاره نخوانند.» (1)

بدینگونه زیاد به معاویه پیوست و معاویه او را زیاد بن ابی سفیان نامید. به علاوه برای جایگزین کردن این انتساب در ذهن مردم دختر خود را به همسری فرزند زیاد، محمد درآورد این ماجرا چنان چه در استیعاب آمده به سال 44 هجری روی داد. (2)

مسلمانان از این ماجرا سخت بر آشفتند و از این که او را زیاد بن ابی سفیان بنامند تن می زدند. از طرفی از گفتن زیاد بن عُبید نیز بیم داشتند. لذا وی را با عناوینی چون «زیاد بن ابیه»، «زیاد بن امّه»، «زیاد بن سمیّه» و زیاد صدا می کردند تا آن که در اوج سلطنت معاویه نام «زیاد بن ابی سفیان» رایج ،شد چراکه مردم با پادشاهان خود همنوا هستند یا از روی ترس و یا از روی گرایش قلبی؛ ولی دینداران و خدا باوران اند کند، بسان قطره ای در اقیانوسی. (3)

روزی عایشه برای زیاد نامه نوشت و در حیرت بود که او را با چه عنوان خطاب کند. اگر او را زیاد بن عبید یا زیاد بن ابیه بنامد زیاد بخشم خواهد آمد و اگر زیاد بن ابی سفیان خطابش نماید دروغ گفته و گناهکار خواهد بود. ناچار نوشت:

«از عایشه امّ المؤمنین به فرزندش زیاد»

هنگامی که زیاد نامه را خواند خندید و گفت این عنوان عایشه را به رنج و زحمت انداخته است؟ (4)

جاحظ می نویسد: در زمانی که زیاد فرمانروای بصره بود، روزی بر ابوالعریان عدوی که پیرمردی نابینا ولی فصیح و زبان آور بود گذشت ابوالعریان چون صدای موکب زیاد را ،شنید از اطرافیان پرسید این غوغا و آواز چیست؟ گفتند زیاد بن ابی سفیان است که از این جا می گذرد ابوالعریان با تعجب اظهار کرد که فرزندان ابوسفیان نام های معلومی دارند و او فرزندی بنام زیاد از خود باقی نگذاشته است.

1- پیشین، ص 187

2- الاستیعاب، ج 2، ص 529.

3- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 180

4- پیشین، ص 204

این سخن به گوش زیاد رسید. دستور داد برای ساکت کردن وی، دویست دینار به او بدهند آورندهٔ پول به ابوالعریان گفت: این پول را پسر عمّ ،تو زیاد، فرمانروای بصره فرستاده است. ابوالعریان گفت صله رحم کرده است آری به خدا سوگند او پسر عموی من است.

فردای آن روز چون زیاد از همان نقطه گذشت، ابوالعریان گریست از او پرسیدند چرا می گریی؟ گفت: آوای ابوسفیان را از طنین صدای زیاد شنیدم و به یاد او افتادم. معاویه از داستان مطلع شد طی چند شعر از ابوالعریان انتقاد کرد او نیز پاسخ دندان شکنی به وی داد.

شعر معاویه این بود:

«ای ابوالعریان چگونه پول هایی که برایت فرستادند، ترا رنگ کرد؟ تو دیروز زیاد را با آن که کریم النسب است نمی شناختی و امروز همان ناشناس دیروز را می شناسی! خدا به زیاد خیر دهد. ای کاش این بخشش را زودتر انجام می داد و نزدیکی تو را به دست می آورد».

ابوالعریان در پاسخ گفته بود:

«برای ماصله ای بفرست و جان ها را با آن زنده کن ای پسر ابوسفیان تو نزدیک است ما را فراموش کنی اما زیاد، درستی نَسَبَش در نزد ما اثبات شده و من هرگز قصد بهتان ندارم. آری کسی که به خیر روی آورد بدان می رسد و کسی که بدی پیشه کند آن را در هر کجا که باشد می یابد». (1)

افراد دیگری نیز دربارهٔ داستان ملحق شدن زیاد به خانواده معاویه، اشعاری سروده اند که بیان آن ها در این مختصر نمی گنجد. (2)

1- پیشین، ص 187 - 188

2- از کسانی که در این باره شعر سرودند یکی عبدالرحمن بن حکم برادر مروان بود. او در شعر خود خطاب به معاویه گفته بود: «راستی آیا تو از این که پدرت به پاکدامنی شناخته شود خشمگین می شوی و خوشحالی که به او نسبت فحشاء داده شود؟ حقیقت آن است که زیاد از سمیه زاده شد بدون این که پای ابوسفیان در میان باشد.» (طبری در تاریخ خود، ج 3، ص 257 این شعر را به یزید بن مفرّغ نسبت داده است. خبر این شعر به معاویه رسید و او به خشم آمد و گفت که عبدالرحمن باید نزد زیاد رود و از او پوزش بطلبد تا من از او راضی شوم از این رو عبدالرحمن چنین سرود: «من از سخن نادرستی که در شام بر زبانم جاری شد، پشیمانم و بعد از گمراهی به حق رسیدم ،باری زیاد شاخه ای از ابوسفیان است و من این انتساب را بیش از انگشت میانی دستم دوست دارم. به معاویه خبر دهید که تو به آن چه می خواهی دست یافتی. البته معاویه نیز ایهام شعر عبدالرحمن را دریافت. یزید بن مُفَرّغ حمیری نیز در چند شعر این ماجرا و آشفته بودن نسب زیاد را به باد انتقاد گرفت. یکجا گفت گواهی می دهم که مادر تو هرگز نزد ابوسفیان نرفته است و در جای دیگر گفت: وضع حال سه برادر زیاد و نافع و ابابکره شگفت انگیز است؛ آن ها هر سه از یک مادر و پدرند، در حالی که یکی به قریش منسوب می شود دیگری از موالی (بردگان) است و سومی پسر عمویی از نژاد عرب دارد. و سرانجام اظهار کرد: بیندیشید که از اندیشیدن عبرت حاصل می آید، سمیّه (مادر زیاد) عمری را سپری کرد در حالی که نمی دانست فرزندش در میان مردم به قریش منسوب شده است (شرح ابن ابي الحديد، ج ، 16 ، ص 189 - 192) - مترجم.

به همان گونه که معاویه زیاد را بخود ملحق نمود، زیاد نیز عبیدالله بن مرجانه قاتل حسین بن علی (علیه السلام) را بخود ملحق کرد. بهمین دلیل است که می بینیم حضرت حسین (علیه السلام) درباره عبیدالله می فرمایند:

(أَلَا وَإِنّ الدّعِيّ ابْنَ الدّعِي قَدْ رَكَزَنَى بَيْنَ اثْنَتَيْنِ: السّلّةِ وَالذّلّةِ)

«این زنازاده پسر زنازاده مرا بین دو چیز مخیّر کرده است کشته شدن با شمشیر و خواری» (1)

ابن کلبی می گوید: زیاد فردی بنام عباد را نیز فرزند خود خواند، همچنان که معاویه او را به نسب خود ملحق کرد. بدین گونه که زیاد عازم حج بود و قبل از سفر حج، نزدیکان به دیدار او می آمدند و خود را معرفی می کردند عباد که خرّاز بود به نزد او آمد و گفت که فرزند اوست و مادرش کنیزی از مردم بنی قیس بن ثعلبه بوده است. زیاد چون ماجرا را از دهان او شنید به صدق گفتارش اعتراف کرد و وی را که برده بنی قیس بود، خرید و آزاد نمود. معاویه نیز پس از مرگ زیاد، فرمانروایی سجستان (سیستان) را به عبّاد و فرمانروایی بصره را به عبیدالله سپرد. یزید بن مفرغ حمیری در این باره سروده است:

«ای عبّاد! پلیدی و فرومایگی از تو جدا نمی شود و تو پدر یا مادر قریشی نداری، به عبیدالله نیز بگو که تو به راستی بی پدری و هیچ کس نسَب تو را

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 3، ص 249 - 250

نمی داند.» (1)

در زمانی که زیاد از معاویه اجازه سفر حجّ خواست و معاویه به او اجازه داد برادر مادری زیاد بنام ابابکره آگاه شد. او قبلاً سوگند یاد کرده بود که با زیاد سخن نگوید، زیرا در زمان خلافت عمر وقتی به مغیرة بن شعبه نسبت زناکاری دادند و ابابکره جزء شهود بود زیاد از دادن شهادت سرباز زد و در نتیجه ابابکره صد ضربه شلاق خورد هنگامی که ماجرای ملحق شدن زیاد را به معاویه شنید بیشتر به خشم آمد. لذا وقتی از قصد او برای سفر حج آگاهی یافت نزد او آمد و به یکی از فرزندان زیاد گفت: «پدر تو در اسلام گناه بزرگی مرتکب شده است از طرفی مادرش را زناکار خوانده و از پدر خود نیز سلب رحم نموده و هم اکنون در موسم حج تصمیم دارد با «ام حبیبه» دختر ابو سفیان که از امّهات المؤمنین است ملاقات کند. (2) حال اگر امّ حبیبه به او اجازه ملاقات دهد، بر پیامبر خدا دروغ بزرگی بسته و خطای بزرگی از او سرزده است و اگر از ملاقات با او سرباز زند برای پدر تو بسیار زشت خواهد شد.» چون زیاد از این نکته آگاهی یافت، از رفتن به حجّ خودداری نمود این داستان را جاحظ نقل کرده است. (3)

ابن عبدالبرّ در کتاب «الاستیعاب» می نویسد:

«زیاد همراه معاویه به حجّ آمد، ولی چون خواست با امّ حبیبه ملاقات کند به یاد سخن ابوبکره افتاد و از دیدار امّ حبیبه منصرف شد برخی گفته اند که ام حبیبه به وی اجازه ملاقات نداد عده دیگری معتقدند که او مراسم حج را بجا آورد، ولی بخاطر همین مشکل به مدینه نرفت» (4)

ابن ابی الحدید از قول حسن بصری چنین نقل می کند:

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 191 و 193.

2- ام حبیبه از همسران رسول خدا بود. او با همسر نخستین خود از مکه به حبشه مهاجرت نمود. در حبشه همسرش به آئین نصرانیت گروید و پس از مدتی مرد. آن گاه به همسری رسول خدا در آمده و همراه سایر مهاجرین از حبشه به مدینه انتقال یافت (اُسدُ الغابه، ابن اثیر، ج 5، ص 457 - 458 و 573 - 574).

3- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 188 - 189.

4- الاستیعاب، ج 2، ص 526 و به نقل از او: ابن ابی الحدید، ج 11، ص 189.

«سه عمل از معاویه سرزده که اگر فقط یکی از آن ها را مرتکب می شد برای هلاکت او کافی بود. نخست این که بر این امت افراد بی خرد را حاکم نمود، به گونه ای که آنان در زشتی و ستم بر یکدیگر سبقت گرفتند و خلافت را از دست شایستگان ربودند؛ دوم این که زیاد را به خود ملحق نمود و حال آن که رسول الله (صلی الله علیه و آله) فرموده بودند:

(الْوَلَدُ لِلْفَرَاشِ وَ لِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ)

سوم این که حجر بن عدی را بقتل رساند. پس وای بر معاویه از جنایتی که در حق حجر و یاران او نمود». (1)

ابن ابی الحدید همچنین می نویسد: شرقی بن قطامی می گوید:

«سعید بن سرح از موالی حبیب بن عبد شمس و شیعه علی بن ابیطالب بود. هنگامی که زیاد به کوفه آمد او را طلبید و سخت ترساند سعید به حضرت امام حسن (علیه السلام) پناهنده شد. زیاد بمنظور انتقام گیری برادر سعید و فرزندان و همسر او را دستگیر و زندانی نمود، دارایی او را ضبط کرد و خانه اش را ویران ساخت.

امام (علیه السلام) در اعتراض به این عمل ناروا نامه ای به زیاد نوشتند:

«تو به مسلمانی از مسلمانان حمله کرده ای که با دیگر مسلمانان فرقی ندارد، هر حقی که آنان دارند او هم دارد و هر جریمه ای که به دیگران تعلق می گیرد او هم باید بپردازد. اما تو خانه او را ویران کرده ای اموالش را به غارت برده ای و خانواده اش را به اسارت گرفته ای پس چون نامه ام به دستت رسید، برای او خانه اش را بساز همسرش را به او بازگردان و میانجیگری مرا دربارهٔ او بپذیر

زیاد در پاسخ نوشت:

«از زیاد بن ابی سفیان به حسن بن فاطمه نامه ات را دریافت داشتم تو نام خود را قبل از نام من نوشته ای در حالی که تو حاجت داری و من سلطانم، تو از مردم فرومایه ای و بمن دستور می دهی، گویی فرمانروایی هستی که دستوراتش برای زیردستان بی چون و چرا اجرا می.شود تو درباره مردی فاسق که او را

1- همان، ص 195

پناه داده ای، به من نامه نوشته ای ولی این کار تو از بداندیشی سرچشمه می گیرد. بخدا سوگند اگر او را بین پوست و گوشت خود نگاهداری بر من پیشی نتوانی گرفت. من هرگز با تو مدارا نخواهم کرد و ترا مراعات نخواهم نمود. بدان که دوست داشتنی ترین گوشتی که من میل بخوردن آن دارم گوشتی است که تو از آن هستی. بنابراین سعید را به کسی واگذار که نسبت به او از تو سزاوارتر است (منظور این بوده که سعید از امویان است و باید به زیاد که اموی است سپرده شود). حال اگر او را بخشودم نه بخاطر شفاعت تو است و اگر او را بقتل رساندم علّتش فقط دوستی او با پدر توست. والسّلام»

چون این نامه بدست امام رسید، آن را خواند و لبخندی زد و در پاسخ زیاد دو جمله نوشت بدون آن که جملهٔ سومی بیفزاید. امام (علیه السلام) چنین نوشت:

«از حسن بن فاطمه به زیاد بن سمیّه. اما بعد، رسول خدا فرمودند: فرزند متعلّق به صاحب بستر است و نصیب زناکار فقط سنگ .است والسّلام» (1)

ابن ابی الحدید در شرح حال امام مجتبی بنقل از مدائنی می نویسد:

زیاد یکی از یاران امام (علیه السلام) را که به او امان داده بودند (در قرارداد تأمین نام برده شده بود) فراخواند. امام (علیه السلام) خطاب به وی نوشتند:

«از حسن بن علی به زیاد. تو می دانی که ما برای یاران خود امان گرفته ایم. ولی فلان کس برای من نقل کرده است که تو متعرض او شده ای. من دوست دارم که برخورد تو با او براساس نیکی و عدالت باشد. والسلام.»

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 19 ص 194. ابن ابی الحدید همچنین نوشته است که امام مجتبی علیه السّلام بعد از دریافت نامهٔ زیاد ماجرا را برای معاویه نوشته و پاسخ زیاد را نیز همراه آن برای او فرستادند. معاویه از دیدن پاسخ زیاد بر آشفت و نام های عتاب آمیز به او نوشت و از او خواست که سعید بن سرح را بیدرنگ آزاد کند. او در نامه اش یادآوری کرد که مقام حسن بن علی بمراتب برتر از آن است که امثال زیاد آن را کوچک شمارند و نسبت دادن او به مادرش نه تنها از قدر وی نمی کاهد بلکه فخر او را می افزاید؛ چرا که مادر او دختر رسول خداست (ص 195) - مترجم.

زیاد از این که امام (علیه السلام) او را به ابو سفیان نسبت نداده اند، خشمگین گردید و در پاسخ چنین نوشت:

«از زیاد بن ابی سفیان به حسن.»

متن نامه همان است که در داستان سعید بن سرح نقل شد و ظاهراً هر دو داستان باید یکی باشد. در هر صورت معلوم می شود که در داستان سعید بن سرح امام (علیه السلام) زیاد را به ابو سفیان نسبت نداده اند و لذا وی به خشم آمده حضرت را به مادر بزرگوارشان نسبت داده است. (1)

آری، این نتیجه بی وفایی و جفا کاری هایی است که امت اسلامی با خاندان رسول خدا انجام دادند حقّ الهی آنان را غصب کردند و آنان را از جایگاه رفیعشان راندند و سفارش رسول الله (صلی الله علیه و آله) را در مورد آنان بجای نیاوردند در اثر این روش ناپسند بود که آزاد شدگان فتح مکه و پسرانشان و زنازادگان و فرزندان زنازاده آن ها بحکومت رسیدند. تا کار بدانجا رسید که پسر زنی روسپی و بدنام با نواده رسول خدا چنین سخن می گوید و دربارهٔ امیرمؤمنان چنان عباراتی را بکار می برد.

روزگار هرگز خندان مباد، در حالی که فرزندان رسول خدا ستمدیده و رنج کشیده می باشند.

مناظره امام مجتبی (علیه السلام) با معاویه و یارانش

سبط ابن جوزی الحنفی (یوسف قزاوغلی) (2) در کتاب «تذکرة الخواصّ» داستان مناظره

1- همان، ص 18 - 19. طبری در حوادث سال 160 هجری در دوران خلافت مهدی عبّاسی گزارش بازگرداندن نسب فرزندان زیاد را به خانواده خودش (عُبید و سمیّه) آورده است. در آن زمان هارون الرشید والی بصره بود مهدی بخشنامه ای صادر کرد و آن را برای وی فرستاد که طبق آن باید نام فرزندان و بازماندگان زیاد از فهرست نام قریشیان در دفاتر دیوانی خارج شود. او در بخشنامه خود یادآوری کرده بود که کار معاویه برخلاف حکم خدا و سنت پیامبر اکرم بوده و با صریح «الوَلَدُ لِلْفراش و للعاهر الحجر» مخالف است و معاویه حق چنین مخالفتی نداشته و نباید سنتی برخلاف قول رسول خدا و اجماع امت بر جای بماند (تاریخ طبری، ج 4، ص 556 - 557) - مترجم.

2- قِزاوغلی در ترکی به معنای پسر دختر (نواده دختری) و دقیقاً مترادف «سبط» است. نسَب سبط ابن جوزی از طرف مادر به ابوالفرج عبدالرحمن ابن جوزی واعظ و محدث و مفسّر مشهور حنفی می رسد و از این رو به «سبط» و «قزاوغلی» مشهور شده است.

امام حسن (علیه السلام) را با معاویه به اختصار آورده است زبیر بن بکّار نیز در کتاب «المفاخرات» بنا به نقل ابن ابی الحدید در شرح نهج البلاغه این ماجرا را به تفصیل گزارش کرده است. البته بین نوشته های دو کتاب تفاوت های مختصری وجود دارد که ما در این جا داستان را بصورت برگزیده از هر دو متن نقل می کنیم.

گفته اند: بعد از آن که امام حسن (علیه السلام) حکومت ظاهری را به معاویه تسلیم کرد، گروهی از اطرافیان معاویه نزد او گرد آمدند اینان عَمْر و بن عاص ولید بن عُقبة بن ابي مُعَیط، عُتبَة بن ابی سفیان (برادر معاویه) و مُغیرة بن شُعبه بودند. همه این افراد از زبان صریح و حق گوی امام، سخنان آزاردهنده و رنجش آور شنیده بودند و خود نیز به امام (علیه السلام) کلمات زشت و ناسزا گفته بودند آنان به معاویه اظهار داشتند که حسن بن علی در مناسبت های مختلف، نام و یاد پدرش را زنده می کند او می گوید و، مردم تصدیق می کنند، امر می کند و فرمان می برند و صدای کفش های انبوهی که به سراغش می روند بلند است و کم کم دارد به مقامی برتر از آن چه هست (!) بالا می رود. در این باره خبرهای بدی بما می رسد بنابراین از تو می خواهیم او را نزد خود فرا خوانی تا به خود و پدرش ناسزا گوییم، او را سرزنش کنیم و با زبان زشت بیازاریم و به او بگوییم که پدرش عثمان را به قتل رسانده است و او را وادار به اقرار نماییم.

معاویه اظهار داشت که من به این کار اعتقادی ندارم و مرتکب چنین عملی نمی شوم آنان اصرار ورزیدند و معاویه همچنان انکار نمود و گفت هرگز نشده است من با حسن ابن علی در جایی بنشینم مگر این که از مقام او ترسیده ام و بیم آن داشته ام که مورد عیب گیری از جانب او واقع شوم. سپس گفت: حسن بن علی زبان آورترین فرد بنی هاشم است.»

دشمنان همچنان برخواسته خود پافشاری داشتند تا آن که معاویه گفت: «اگر من او را فراخوانم به وی حقّ خواهم داد که آن چه را لازم می داند بگوید عمرو عاص اظهار داشت: «آیا می ترسی که باطل او بر حق ما غلبه کند؟» معاویه در پاسخ گفت: «اگر من او را به این جمع دعوت کنم از او خواهم خواست که به شما هر چه می خواهد بگوید. در

ضمن بدانیـد که اهل بیت رسول الله (صـلی الله علیه و آله) را هیـچ کس نمی توانـد سـرزنش کنـد و به آنان ننگی را نسـبت دهد یا از آنان عیبجوئی ،کند بنابراین تلاشتان آن باشد که دامن او را با نسبت دادن قتل عثمان به پدرش آلوده کنید و به او بگویید که پدرش عثمان را کشته و از خلافت سه نفر خلیفهٔ پیش از خود خرسند نبوده است.»

همه پذیرفتند و معاویه کسـی را خدمت امام (علیه السـلام) فرسـتاد. هنگامی که فرستاده معاویه بخدمت امام رسید و پیام معاویه را عرضه داشت حضرت لباس خود را خواستند، دست به دعا برداشتند و گفتند:

«بارالها! از بـدی های این گروه به تو پناه می برم و از تو می خواهم که زشتی های آن ها را به خودشان بازگردانی من برای رویا رویی با آنان به یاری تو امیدوارم پس به هر گونه و هرگاه که می خواهی شر آن ها را بر طرف فرما به نیرو و توان تو ای بخشنده ترین بخشندگان.»

آن گاه امام برخاست و در جمع معاویه و یارانش وارد شد.

معاویه، حضـرت را گرامی داشت و او را بزرگ شـمرد و نزد خود نشاند. سـپس آن جمعیت با حال تبختر و روح بزرگی طلبی و سـتم پیش آمدند. معاویه رو به امام (علیه السلام) کرده عرض نمود این گروه مرا بر این کار واداشته و بر ارتکاب این کار ناشایست مجبورم کردند.»

امام (علیه السـلام) فرمودنـد: «سـبحان الله، خانه، خانه توست و اجازه هر کاری در این خانه به تو مربوط است. حال اگر خواسـته آنان را اجابت کرده ای من از عمل زشتی که تو مرتکب شده ای شرم می کنم و اگر آنان بر تو غلبه کرده و به این کار و ادارت کرده اند، از ناتوانی و بیچـارگیت شـرم می نمـایم. البتـه اگر من می دانسـتم که چنین کسـانی بـا تـو همراه هسـتند، من نیز افرادی در ردیـف و رتبه آنـان از بنی عبدالمطلب می آوردم. البته من هرگز از تو و این افراد هراسی بدل راه نمی دهم چرا که ولیّ من خداوند یکتایی است که قرآن را فرو فرستاد و صاحب اختیار نیکوکارانست.»

معاویه اظهار نمود:

«من دعوت شـما را ناخوشایند می دانسـتم. امّا این گروه مرا بر این کار وادار کردند و تو حق داری آن چه را لازم می دانی به من و این گروه بگویی. اما ما خواستیم از تو درباره

کشته شدن مظلومانه عثمان بدست پدرت اقرار بگیریم تو به این جمعیت در این باره پاسخ بگو و اجتماع اینان و یکی بودن تو موجب نشود که آن چه را باید نگویی بلکه از تو می خواهم که هر چه را ضرورت می دانی بدون کاستی بیان نمایی.»

پس از این گفتگوها عمرو عاص آغاز به سخن نمود و علی علیه السّلام را نام برد و هر چه در بدگویی از حضرتش می دانست بی پروا بر زبان آورد. او گفت که علی از ابوبکر بدگویی کرده است و از خلافتش خوشنود نبوده و از روی بی میلی با وی بیعت کرده است علی در ریخته شدن خون عمر و کشته شدن عثمان شریک بوده است. علی مدعی خلافتی شده که حق او نبوده است.

آن گاه عمرو عاص به فتنه پس از قتل عثمان اشاره کرد و سپس گفت:

«خدا شما فرزندان عبدالمطلب را به حکومت نرسانده است برای آن که خلفای رسول الله را بکشید و خون های محترم را بریزید و برای رسیدن به حکومت حرص ورزید و آن چه را روا نیست انجام دهید.

دیگر این که این حسن تو ادّعا کرده ای که خلافت بتو می رسد، در حالی که نه خرد این کار را داری و نه توان آن را ما ترا به این جا دعوت کردیم تا تو و پدرت را دشنام دهیم اما پدرت که خدا به تنهایی سزایش را داد و ما را بی نیاز از پرداختن به او کرد اما تو اگر بدست ما کشته شوی هرگز بر ما گناهی نیست و مردم نیز ما را سرزنش نخواهند کرد.»

نفر دوم، ولید بن عقبه بود و چنین گفت:

«ای بنی هاشم! شما دائی عثمان بودید و او چه فرزند نیکوئی برای خاندان شما بود و در مورد شما چقدر حق شناسی داشت. او داماد شما بود و چه داماد نیکویی! (1)

اما شما نخستین کسانی بودید که بر او حسد بردید تا آن که پدر تو او را به ستم کشت راستی اکنون چگونه می بینید که خدای یکتا انتقام خون او را گرفته است! بخدا سوگند بنی امیه نسبت به بنی هاشم به مراتب خوش رفتار تر و با وفاتر

1- دو تن از دختران رسول الله (صلی الله علیه و آله) به نام های رقیّه و ام کلثوم، همسر عثمان بودند.

و سودمندترند تا بنی هاشم نسبت به بنی امیّه.»

سومین نفر عُتبَة بن ابی سفیان بود. او گفت:

«ای حسن! پـدر تو بـدترین فرد قریش برای قبیله اش بود. بیش از همه خون آنان را ریخت و روابط خانوادگی را از هم گسـست شمشـیر او بسان زبانش دراز بود، زنـده را می کشت و مرده را می آزرد. اما امیـدی که تو به خلافت بسـته ای ترا نرسد که از این سـنگ آتش زنه آتشـی بیاوری و در ترازوی آن بر دیگران برتری یابی.

شما ای بنی هاشم عثمان را کشتید و هم اکنون سزاست که ما ترا و برادرت را به کیفر آن بکشیم اما پدرت را خدا خودش به سزا رسانید و ما را از کشتن او بی نیاز کرد.»

آخرین نفر مغیرة بن شـعبه بود که همانند دیگران به علی (علیه السـلام) ناسـزا گفت و اظهار کرد که من علی (علیه السلام) را به خیانت در موضوعی یا داوری براساس امیال نفسانی و انحراف از حق نسبت نمی دهم، بلکه سخن من آن است که او عثمان را کشته است.

همهٔ مخالفین سـخن خود را گفتند و آرام گرفتند. آن گاه امام حسن (علیه السـلام) گفتار خود را آغاز کرد. ابتدا بدرگاه خدا سـپاس گزارد و قادر متعال را ستایش کرد و بر پیامبر بزرگوار اسلام درود فرستاد و سپس فرمود:

«ای معاویه! این گروه بمن ناسـزا نگفتنـد بلکه تو بمن ناسـزا گفتی چرا که تو به زشـتخویی انس گرفته ای بـدخواهی تو شـناخته شده است، اخلاق ناپسـند در جانت ریشه گرفته است، با محمّد و خاندان او دشـمنی می ورزی و از آن رو بر ما ستم روا می داری اما اینک ای معاویه بشنو و شما نیز بشنوید. اکنون دربارهٔ تو و اینان سخنانی خواهم گفت که به مراتب اندکتر از آن چیزهایی است که حق شماست.

شما را بخـدا سوگنـد می دهم: آیا می دانیـد آن کسـی که به او دشـنام دادیـد، بسوی هر دو قبله نماز گزارده است در حالی که تو ای معاویه نسبت به هر دو قبله کافر بوده ای؟ او در دو بیعت فتح و رضوان شرکت داشته و تو نسبت به

یکی از دو بیعت کفر ورزیده ای و بیعت دیگر را شکسته ای؟

شما را بخدا سوگند می دهم آیا می دانید که علی (علیه السلام) نخستین کسی است که به رسول الله (صلی الله علیه و آله) ایمان آورد ولی ای معاویه تو و پدرت از کسانی بودید که پیامبر خدا با بذل مال قلب آنان را به اسلام متمایل ساخت؟ تو و پدرت کفر در سینه پنهان می کردید و ظاهراً دم از اسلام می زدید و بوسیله مال دلجویی می شدید علی (علیه السلام) کسی است که پرچم رسول الله را در روز بدر بردوش خود حمل می کرد ولی معاویه و پدرش پرچم مشرکین را در دست داشتند. همچنین در نبردهای اُحد و احزاب او پیوسته لوای توحید را بدست گرفته بود و معاویه و پدرش پیشتاز مشرکین بودند اما در هر سه جنگ او بود که شاهد پیروزی را در آغوش کشید و حجّت الهی آشکار گردید و خدای متعال دین خود را یاری داد و گفتار پیامبرش را به تصدیق آورد. در همهٔ این جنگ ها رسول خدا از او خرسند بود و از تو و پدرت غضبناک

علی (علیه السلام) کسی بود که شب را در بستر پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) آرمید تا حضرتش از چنگال مشرکین در امان بماند و درباره او این آیه نازل شد:

(وَ مِنَ النّاسِ مَنْ یَشْری نَفْسَهُ ابْتَغَاء مَرْضاةِ اللهِ) (1)

از میان مردم کسی هست که جان خود را برای جلب خوشنودی خدا خالصانه می فروشد.»

همچنین دربارهٔ او آیه (إِنّما وَلَیکُمُ الله) نازل گردید. (2)

رسول گرامی اسلام دربارهٔ او و خطاب به خود وی فرمودند:

1- قرآن سوره بقره، آیه 207

2- قرآن، سوره مائده آیه 55. این آیه به ماجرای بخشش انگشتری حضرت علی علیه السّلام در حال رکوع اشاره کرده و مقام ولایت مؤمنان را از آن ایشان دانسته است درباره این که آیه در شأن آن حضرت و ستایش بخشش ایشان نازل شده بین محدثان و مفسران اتفاق نظر وجود دارد و درباره چگونگی دلالت آن بر امامت حضرت علی (علیه السلام) نیز بحث های مفصل تفسیری و کلامی شده است (مترجم)

(أَنْتَ مِنِّی بِمَنْزِلَهِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی وَ أَنْتَ أَخِی فِی اَلدَّنْیَا وَ اَلآخِرَهِ) (1)

«نسبت تو به من مانند نسبت هارون است به موسی و تو برادر من در دنیا و آخرت هستی».

امّا تو ای معاویه، پدرت در روز نبرد احزاب بر اشتری قرمز رنگ سوار بود و مردم را به جنگ با مسلمین تشویق می نمود در حالی که تو آن شتر را می راندی و برادرت عتبه مهارش را می کشید. آن گاه چون رسول الله (صلی الله علیه و آله) شما را دید، بر هر سه شما سواره و راننده و مهارگیرنده نفرین کرد.

ای معاویه، آیا فراموش کرده ای که چون پدرت تصمیم گرفت اسلام بیاورد، تو خطاب به او شعری سرودی و او را از اسلام آوردن بازداشتی؟

شعر تو این بود:

«ای صخر! مبادا امروز اسلام بیاوری ما را رسوا کنی، بعد از آن که خاندان ما در جنگ بدر در بدر شدند دائی من، عموی من، عموی مادر من و حنظل نیکوکار را می گویم که با مرگ خود خواب از چشم ما ربودند. مبادا به امری روی آوری که ما را به زحمت افکند و بر اثر آن رقاصان در مکه دچار سختی شوند. آری، مرگ نزد من آسان تر است از این سخن که دشمنان بگویند پسر حرب از بت عزّی دست برداشت.»

ای معاویه! به خدا سوگند آن چه از کارهای تو که من پنهان داشته ام به مراتب افزون تر است از آن چه فاش ساختم.

شما را به خدا سوگند می دهم آیا می دانید که علی(علیه السلام) از میان یاران رسول الله (صلی الله علیه و آله) تنها کسی بود که شهوات را بر خود حرام نمود و آیه نازل شد که:

(یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُحَرِّمُوا طَیِّباتِ ما أَحَلَّ اللّهُ لَکُمْ). (2)

«ای باورداران، چیزهای پاکیزه ای را که خدا برای شما حلال فرموده، بر خویشتن حرام نکنید.»

1- این حدیث با سندهای مختلف در کتب حدیث نقل شده و به «حدیث منزلت» مشهور است.

2- قرآن، سوره مائده، آیه 87

در حـالی که تو ای معاویه، روزی پیامبر برای نوشـتن نام های به بنی خُزَیْمَه فرایت خواندنـد، ولی تو از آمـدن سـرباز زدی و رسول الله در حقت نفرین کرده فرمودند:

(اَللَّهُمَّ لاَ تُشْبِعْهُ): خدایا او را سیر مگردان.

در غزوهٔ بنی قُرِیْظَة، رسول خدا بزرگان صـحابه را برای فتح دژ کفّار روانه کرد و آنان شکست خوردند. آن گاه پدرم را فرستاد و پیروز شده و افراد قبیله را به فرمان خدا و رسول درآورد. همین عمل را او در فتح خیبر نیز انجام داد.

اما شـما ای گروه بخدا سوگندتان می دهم: آیا نمی دانید که رسول الله (صـلی الله علیه و آله) در هفت جا برابوسـفیان لعنت کرده که هیچ یک را نمی توانید انکار کنید؟ این هفت مورد عبارتند از:

1- روزی که در خارج مکه نزدیکی طائف، حضـرتش را دید در حالی که ایشان قبیلة ثقیف را به دین اسـلام فرا می خواندند ابوسفیان پیش آمـد و به پیامبر بدگویی کرد و زبان به ناسـزا گشود حضـرت را دیوانه خواند ایشان را دروغگو شـمرد، تهدید کرد و کوشـید که بر آن بزرگوار حمله نماید. در آن روز خدا و پیامبرش به ابوسفیان لعنت فرستادند.

2- روزی که کاروان مشـرکین قریش از شام می آمـد و پیامبر می خواست آن کاروان را در برابر اموالی که از مسـلمانان گرفته بودنـد توقیف کند ولی ابوسفیان کاروان را از بیراهه به مکه برد و جنگ بدر را راه انداخت و رسول گرامی اسلام او را نفرین کرد.

3- روز جنگ اُحد هنگامی رسول الله بر بالای کوه بودند و او زیر کوه ایستاده و نعره می زد بر فراز باد هُبَل. در این جا پیامبر و مسلمانان او را لعنت کردند.

4- در جنگ احزاب، رسول خدا بر او لعنت فرستاد.

5 - روز صـلح حـدیبیه که ابو سـفیان بهمراه قریش راه را بر مسـلمانان بسـتند و آنان را از انجام دادن فریضه حجّ محروم نمودند در این روز رسول خدا بر رهبر مشـرکین و پیروانش لعنت فرسـتادند به پیامبر گفته شد آیا امید اسـلام هیچ یک از آنان را نداری؟ حضـرت فرمودند این لعنت شامل پیروانشان که اسلام بیاورند نمی شود اما زمامدارانشان هرگز روی رستگاری را نخواهند دید.

6- روزی که ابوسفیان بر شتر قرمز سوار بود و مورد لعن پیامبر (صلی الله علیه و آله) قرار گرفت.

7- روزی که ابوسفیان بهمراهی یازده نفر دیگر در تنگه عَقَبه به کمین پیامبر خدا

نشسته بودند تا شتر حضرتش را رم دهند و پیامبر را بر زمین زنند، در این موقعیّت نیز رسول مکرّم اسلام بر او لعنت فرستادند.

ای معاویه همین مقدار در پاسخ تو کافی است.

اما تو ای ابن نابغه (عمرو عاص)! پنج نفر از مردان قریش ادّعای پدری ترا داشتند و در میان این پنج نفر، آن کس که نژادش از همه پست تر و جایگاه اجتماعیش از همه فروتر بود بر سایرین پیروز گردید و ترا به خود نسبت داد. بدین گونه تو بر بستری مشترک بدنیا آمدی پدر تو (عاص) همان کسی است که صریحاً خود را دشمن رسول الله (صلی الله علیه و آله) خواند و حضرت را ابتر نامید. آن گاه آیه نازل شد که:

(إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ). (1)

همانا دشمن و بدخواه تو (ای رسول گرامی) بریده دودمان است.

خود تو در تمام جنگ ها رویاروی با رسول الله (صلی الله علیه و آله) جنگیدی، در مکه او را آزردی به وی سخنان زشت گفته و بر او نیرنگ زدی تو از سرسخت ترین مردمی بودی که حضرتش را در مکه دروغگو خواندند و با وی دشمنی ورزیدند. تو همان کسی هستی که برای بازگرداندن جعفر طیار و همراهانش از حبشه به نزد نجاشی رفتی و چون نجاشی خواسته ترا بجا نیاورد و خدای یگانه ترا ناامید بازگرداند از دوست همراه خود عمارة بن ولید نزد نجاشی بدگویی کردی و روابط پنهانی وی را با کنیز حبشی برملا ساختی، ولی نجاشی هر دوی شما را رسوا نمود.

تو در زمان جاهلیّت و در دورهٔ اسلام با بنی هاشم دشمنی داشته ای و پیامبر خدا را در شعری هفتاد بیتی هجو کردی که پیامبر در این باره فرمود: «خدایا من شعر نمی گویم و شعر گفتن برای من سزاوار نیست. بارالها بر او به ازای هر حرف از این اشعار هزار بار لعنت فرما.»

امّا آن چه را که دربارهٔ عثمان گفتی تو کسی هستی که برای عثمان در این دنیا آتشی برافروختی و خود به فلسطین گریختی آن گاه چون خبر کشته شدنش را دریافت داشتی، گفتی: من ابوعبدالله (کنیه عمرو عاص) هستم که چون زخمی را بیابم با انگشتم آن را

1- قرآن، سوره کوثر، آیه 3

می شکافم و به خون می آورم سپس به معاویه پیوستی و دینت را به دنیایت فروختی. آری ما نه ترا از روی کینه توزی سرزنش می کنیم و نه به انگیزه دوستی (با کسی) مؤاخذه می نماییم اما به خدا قسم تو نه عثمان را از روی دوستی یاری کرده ای و نه هنگامی که کشته شد، بخاطر او خشمگین شدی.

وای بر تو ای پسر عاص! آیا شعری را که در موقع حرکت بسوی نجاشی سروده ای فراموش کرده ای؟ همان شعری را می گویم که در آن از بنی هاشم بدگویی نمودی و گفتی:

«دخترم پیوسته می پرسد به کجا می روی و حال آن که سفر کردن برای من کاری ناشناخته نیست؟ به او گفتم مرا واگذار که من می خواهم برای بدگویی از جعفر ابن ابیطالب نزد نجاشی بروم و در حضور وی به جعفر و گروهی که با او همراهند ناسزا گویم منظورم احمد (پیامبر اسلام) است که می خواهم نزد نجاشی از وی برشتی یاد کنم... من از بنی هاشم دست برنمی دارم و تا بتوانم در پنهان و آشکار با آنان می ستیزم...»

(این هم پاسخ عمرو عاص)

امّا تو ای ولید! من ترا به خاطر کینه ای که نسبت به علی داری، سرزنش نمی کنم؛ زیرا او پدر ترا در پیشگاه پیامبر خدا و به منظور اطاعت از فرمان حضرتش به قتل رسانید و ترا نیز آن هنگام که در حالت مستی بر جماعت مسلمین نماز صبح خواندی هشتاد ضربه تازیانه زد. خطیئه ماجرای شرابخواری ترا به شعر نیز درآورده است:

«... او خطاب به نمازگزاران با حال مستی و در حالی که چیزی نمی دانست او گفت: آیا باز هم نماز بخوانم؟ و اگر آنان می پذیرفتند نمازشان ده رکعت می شد ... آنان عنان تو را نگاه داشتند وگرنه پیوسته بر رکعات نماز می افزودی».

خدای تعالی ترا در قرآن فاسق نامیده و امیرالمؤمنین را مؤمن خوانده است. داستان از این قرار است که تو بر پدرم فخر فروختی و به او گفتی: «ای علی ساکت باش که من از تو دلیرتر و زبان آورترم. آن گاه پدرم به تو گفت ای ولید ساکت باش که من مؤمنم و تو

فاسقی». در این هنگام آیه نازل شد و سخن پدرم را تأیید کرد که:

(أَفَمَن كَانَ مُؤْمِناً كَمَن كَانَ فَاسِقاً لا يَسْتَوُونَ) (1)

«آیا آن کس که مؤمن است مانند کسی می باشد که فاسق است؟ آن ها هرگز برابر نیستند».

سپس در بارهٔ تو آیهٔ دیگری نازل شد که:

(إِن جَاءكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا) (2)

«اگر فاسقی برای شما خبری آورد، درباره آن بررسی کنید.»

ای ولید! اگر این داستان را فراموش کرده باشی سخن آن شاعر را که دربارهٔ تو و علی سروده، فراموش ننموده ای. او می گوید:

«خدا در کتابش قرآن، دربارهٔ علی و ولید آیه نازل کرد ولید را فاسق و علی را مؤمن خواند. سوگند به جان تو هرگز مؤمن بمانند فاسق خیانتکار نیست. ولید بزودی احضار خواهد شد و علی نیز برای حساب آخرت خواهد رفت. به علی (علیه السلام) بهشت داده می شود و ولید بپاداش کردارش خوار می گردد آری، چه بسا جدّ عُقبه بن ابان در دیار ما شلوارکی کوتاه می پوشد.»

ای ولید! تو را به قریش چکار تو بیگانه ای از قبیله صفوریه هستی و به خدا قسم که عمرت از آن کس که می گویند پدر تو است زیادتر است.

امّا تو ای عتبه! بخدا سوگند نه مرد صاحب رأیی هستی که پاسخت را گویم و نه از خرد بهره داری که با تو گفتگو نمایم و سرزنشت کنم نزد تو نه خیری است که بتوان به آن امید بست و نه شری است که پرهیز از آن لازم باشد عقل تو و کنیزت به یک اندازه است. اگر تو در حضور همهٔ مردم نیز علی (علیه السلام) را دشنام دهی به او زیانی نخواهد رسید. اما این که مرا از کشتن می ترسانی چرا آن مرد لحیانی را که او را بر بسترت یافتی، نکشتی، تا بدان جا که نصر بن حجاج درباره این بی آبرویی تو شعر سرود:

«ای مردم به شما از دست حوادث زمانه و از ننگی که خاندان ابوسفیان را

1- قرآن، سوره سجده، آیه 18

2- قرآن، سوره حجرات، آیه 6.

خوار کرد، پناه می برم خبر دار شده ام که مردی ترسو و پلید از بنی لحیان به عتبه خیانت کرده است!»

راستی من چگونه ترا درباره کینه ات نسبت به علی بن ابیطالب سرزنش کنم؟ در حالی که او دایی تو ولید را که قهرمان جنگ بدر بود به قتل رسانید و با حضرت حمزه در کشتن جدّت عتبه شرکت داشت و در یک آن بین تو و برادرت حنظله جدایی افکند و او را از پای درآورد.

امّا تو ای مغیره! شایستگی آن را نداری که در امثال این مناظرات شرکت داشته باشی مثَل تو مثل پشه ای است که چون می خواست از شاخه درخت خرما برخیزد، به نخل گفت مواظب باش که می خواهم از رویت پرواز کنم درخت خرما گفت: مگر من بودنت را احساس کردم که حالا از پروازت با خبر گردم.

ای مغیره! حدّی که به خاطر زنا باید درباره تو اجرا گردد، ثابت است و اگر چه عمر این حدّ را از تو دفع کرد خدای متعال او را در این باره بازخواست خواهد فرمود. خود تو از رسول الله (صلی الله علیه و آله) :پرسیدی آیا مرد می تواند به زنی که قصد همسری با او را دارد نگاه کند؟ حضرت فرمودند تا زمانی که قصد زنا نداشته باشد مانعی ندارد. این پاسخ بیانگر آن است که حضرت پیامبر ترا زناکار می دانسته اند اما شما ای گروه که بخاطر حکومت داشتن کنونیتان بر ما فخر می فروشید، بدانید که قادر متعال در قرآن می فرماید:

(وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِکَ قَرْیَهً أَمَرْنا مُتْرَفِیها فَفَسَقُوا فِیها فَحَقَّ عَلَیْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْناها تَدْمِیراً.) (1)

«چون بخواهیم مردم سرزمینی را [بر اثر نافرمانی هایشان] نابود کنیم، تبهکاران را بر آن ها می گماریم پس آن ها فسق می ورزند و شایستهٔ عذاب می شوند و آن گاه سرنگونشان می سازیم».

سخن امام (علیه السلام) با دشمنانش بپایان رسید حضرت برخاسته لباس خود را تکان داد و عزم رفتن کرد عمر و عاص لباس امام را گرفت و خطاب به معاویه گفت: «تو گفتار او را دربارهٔ

1- سوره اسراء آیه 16. دربارهٔ تفسیر این آیه و معانی مختلفی که برای آن شده است به تفسیر مجمع البیان طبرسی و تفسیر المیزان مرحوم علامه طباطبایی مراجعه شود (مترجم).

من و (مادرم شـنیدی. من از تو می خواهم که بسـزای این تهمت ناروا بر او حد قذف جاری سازی معاویه بخشم آمده گفت: «رهایش کن خدا به تو خیر ندهد.» و او دامن امام را رها کرد.

پس از آن معاویه به یارانش اظهار داشت. «من قبل از آمدن حسن بن علی به شـما اخطار کردم که شما یارایی معارضه با چنین شخصی را نداریـد و شـما را از دشـنام دادن به او بازداشـتم اما شـما مرا به ارتکاب این عمل ناروا وادار کردیـد. بخدا سوگند، حسن ابن علی از این جا برنخاست مگر این که تاریکی این جا را فرا گرفت. برخیزید و از نزد من دور شوید. خدا شـما را به سـبب بداندیشیتان خوار و رسوا گرداند، چراکه رأی ناصح مشفق را نپذیرفتید.» آن گاه چند بیت شعر در سرزنش از اطرافیان خود سرود، بدین مضمون:

«شـما را به کاری فراخواندم نپذیرفتید، از شما خواستم کسی را به سراغ حسن نفرستید. «من از زبان او و بلندی ریسمانی که رها می کند بر شما بیمناکم. و چون شما از قبول خواسته من تن زدید، من نیز یکی از شما شدم و سخن گفتن من با او زیانی بزرگ بود... » (1)

بازگشت امام (علیه السلام) به مدینه

مدائنی می نویسد:

امام چند روزی را در کوفه اقامت گزید سـپس برای سـفر به مدینه آماده شد. دو نفر از شـیعیان بنام مسیب بن نجبه فزاری و ظبیان بن عُماره تیمی برای خداحافظی به خدمتش شرفیاب شدند امام (علیه السلام) به آنان چنین فرمود:

«خدایی را که بر کار خود تواناست سپاسگزارم. اگر همهٔ مردم جمع شوند تا آن چه را انجام شدنی است منتفی کنند نخواهند توانست.»

آن گاه مسیّب و ظبیان از ایشان خواستند از تصمیم خود صرف نظر کنند، امام فرمودند:

1- تذکرة الخواص، ص 182 - 190 (همراه با شرح نکاتی از این مناظره)؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 1، ص 285 - 294

«چاره ای جز این نداریم.»

فردای آن روز حضـرت همراه با برادر خود امام حسـین (علیه السلام) و خانواده و اطرافیان از کوفه خارج شده و بسوی مدینه حرکت کردند مردم در موقع خداحافظی سخت می گریستند چون کاروان مدینه به دیرهند (1) رسید امام (علیه السلام) درنگی نموده و شعری را خطاب به کوفه خواندند:

«من خانه دوستانم را از روی کینه و نفرت ترک نمی گویم *** زیرا آن ها از پایگاه و پیمان من دفاع می کردند.» (2)

شیخ مفید می نویسد:

حضـرت حسن بن علی (علیه السـلام) از کوفه به مدینه بازگشت و در آن جا اقامت گزید، در حالی که خشم خود را فرو می برد و در خانه خویش سکنی گزیده در انتظار تقدیر پروردگار خویش بود. (3)

شهادت امام (علیه السلام)

زبیر بن بکّار در کتاب «انساب قریش» به نقل از محمّـد بن حبیب از ابن عباس نقل می کنـد که نخستین خواری عرب زمانی بود که حسـن بن علی(علیه السلام) درگذشت. (4)

در کتاب «مقاتل الطالبیّین» آمده است که به ابو اسـحق گفتند: مردم چه زمانی ذلیل شدند؟ گفت آن روز که حسن بن علی (علیه السـلام) درگذشت زیاد به عنوان فرزند (نامشروع) ابوسفیان شناخته شد و حجر بن عدی به قتل رسید. (5)

گفتیم که یکی از شـروط امام (علیه السلام) در صلح با معاویه این بود که او برای بعد از خود کسی را به عنوان جانشین برنگزیند و خلافت بعد از وی به امام مجتبی (علیه السلام) برسد.

ابوالفرج می نویسد: معاویه تصمیم گرفت برای سلطنت فرزند خود، یزید، از مردم

1- ناحیه ایست در حیره که به نام «هند» دختر نعمان بن منذر معروف شده است.

2- شرح ابن ابی الحدید، ج 16، ص 16.

3- ارشاد مفید، ج 2، ص 15

4- شرح ابن ابی الحدید، ج 16، ص 10.

5- مقاتل الطالبیّین، ص 83

بیعت بگیرد، در این راه هیچ مشکلی برای او مهم تر از وجود حسن بن علی و سعد بن ابی وقاص نبود برای رفع این مانع نیرنگ زد و سمّی را توسط مأمورین خود به مدینه فرستاد و هر دو نفر براثر آن از دنیا رفتند.

معاویه برای دختر اشعث پیغام داد که اگر تو حسن بن علی را مسموم کنی، من ترا به عقد همسری فرزندم یزید در خواهم آورد همچنین برای وی صدهزار درهم فرستاد و او مرتکب این جنایت شد. اما معاویه به عهد خود وفا نکرد و این زن خیانت پیشه با مردی از قبیله آل طلحه ازدواج کرد و از او فرزندانی آورد که مردم در نزاع ها و درگیری ها آن ها را با لقب «بنی مُسمّةِ الأَزْوَاج» (1) سرزنش می کردند. این ماجرا در سال دهم حکومت معاویه روی داد. (2)

ابن عبدالبرّ در کتاب «الاستیعاب» می نویسد:

قتاده و ابوبکر بن حَفْص گفته اند حسن بن علی (علیه السلام) را همسر او که دختر اشعث بن قیس بود مسموم نمود. برخی این اقدام او را ناشی از فریب معاویه و مالی که به او ،بخشید می دانند. (3)

مدائنی می نویسد:

معاویه با فریب دادن جَعْدَه دختر اشعث بن قیس همسر امام حسن (علیه السلام) آن حضرت را مسموم نمود. به او وعده همسری با پسرش یزید و مبلغ صد هزار درهم را داده بود بر اثر این سمّ، امام (علیه السلام) چهل روز مریض بود و آن گاه از این دنیا رخت بربست. معاویه مبلغ مذکور را برای جعده فرستاد و از تزویج او برای پسرش یزید سرباز زد و گفت: «می ترسم همان کاری را که با فرزند رسول الله (صلی الله علیه و آله) نمودی، با پسر من بنمایی.» (4)

شیخ مفید می نویسد: چون ده سال از سلطنت معاویه گذشت و تصمیم گرفت برای خلافت یزید از مردم بیعت بگیرد بصورت مخفیانه از جعده دختر اشعث بن قیس که همسر امام حسن بن علی (علیه السلام) بود خواست که امام را مسموم کند و در قبال این جنایت

1- یعنی فرزندان زنی که شوهرش را مسموم می کند.

2- مقاتل الطالبیّین، ص 80 - 81

3- الاستیعاب، ج 1، ص 389

4- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16 ص 11.

وعده همسری با یزید را به او داد و صد هزار درهم برایش فرستاد. جعده این عمل را انجام داد و حضرت پس از گذراندن چهل روز بیماری به لقاء حق شتافت. (1)

سبط ابن جوزی در کتاب تذکرة الخواصّ به نقل از تاریخ نگاران، از جمله ابن عبدالبرّ می نویسد:

«امام حسن بن علی به دست همسرش جعده دختر اشعث بن قیس کندی مسموم شد و طبق گفته شعبی، معاویه او را بر این عمل تشویق نموده وعده صد هزار درهم و همسری یزید را به وی داده بود چون امام (علیه السلام) شهید شد، معاویه آن مبلغ را برای او فرستاد، ولی از تزویج جعده برای یزید، سرباز زد.»

سبط ابن جوزی همچنین می گوید: جدّ من در کتاب «صفوة» (2) به نقل از یعقوب بن سفیان در تاریخش می نویسد که جعده همان کسی است که حضرت امام مجتبی را مسموم نمود.

شاعری در این باره سرود:

«ای روزگار تا به کی می خواهی آسوده و خرسند باشی، در حالی که اندوه سراسر عالم را گرفته است. چرا که رسول الله (صلی الله علیه و آله) درگذشته علیّ مرتضی به شهادت رسیده، حسین بن علی کشته شد و حسن بن علی مسموم گردیده است.» (3)

امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «اشعث در خون امیرالمؤمنین شرکت داشت، دخترش جعده حضرت حسن بن علی (علیه السلام) را مسموم نمود و پسرش محمّد از همکاران قتل حسین بن علی (علیه السلام) بود.» (4)

وصیت امام مجتبی به برادرش حضرت حسین بن علی (علیه السلام)

شیخ طوسی در کتاب امالی خود، وصیّت امام حسن (علیه السلام) را به برادرش حسین بن علی (علیه السلام) به نقل از ابن عبّاس چنین آورده است:

«این وصیّتی است که حسن بن علی به برادرش حسین (علیه السلام) نموده است.

1- ارشاد مفید، ج 2، ص 15

2- مقصود او کتاب «صفة الصّفوة» تألیف ابو الفرج ابن جوزی است. ر.ک. ج 1، ص 762.

3- تذکرة الخواص، ص 191 - 192

4- کافی، ج 8 (کتاب الروضه)، ص 167؛ بحار الانوار، ج 44، ص 142

وصـیّت او اینست: به یگانگی خدای یکتا گواهی می دهد و بر آسـتان ربوبیش، آن گونه که سزاست، سربندگی می ساید. خدای یگانه را در فرمانروائیش شـریک و انبازی نیست و هرگز از روی خواری یاوری نگرفته و هر چیزی را او آفریـده و به انـدازه آفریـده است. او برای بندگی سزاوارترین و برای سپاسـگویی شایسته ترین کس می باشد هر کس فرمانبر خدا باشد، راه درست را یافته است و هر کس او را نافرمانی کند به گمراهی افتاده و هرکس به سوی او ،بازگردد، از گمراهی رسته است.

ای حسـین، من ترا درباره بازماندگان و فرزندان و خاندانم سـفارش می کنم که خطا کارانشان را با بزرگ منشـی ببخشی و نیکوکارانشان را بپذیری و هم جانشین من و هم پدری مهربان برای آنان باشی.

مرا در کنار آرامگاه جدم رسول الله (صـلی الله علیه و آله) دفن نما، چراکه من سـزاوارترین فرد برای دفن در کنار پیامبر خدا هستم البته اگر از این کار ترا بازداشـتند ترا به خـدا و مقامی که در نزد او داری و پیونـدی که با رسول الله (صـلی الله علیه و آله) داری سوگنـد می دهم که مبادا به خاطر من حتی به اندازه گنجایش شـیشه حجامت، خون ریخته شود تا آن که پیامبر خدا را ملاقات کنیم شـکایت نزد او بریم و او را از رفتاری که مردم با ما نمودند، با خبر سازیم.»

حـاکم در مسـتدرک می نویسـد: «چون امـام حسن بن علی (علیه السـلام) درگـذشت زنـان بنی هاشم در سوک او یک ماه به نوحه و عزا پرداختند.» امام ابو جعفر محمّد الباقر فرمودند:

«بهنگام درگذشت حضرت مجتبی مردم عزاداری بر پا نمودند و شهر بصورت تعطیل درآمد.»

شیخ طوسی همچنین در کتاب امالی می نویسد:

چون امام حسن(علیه السـلام) دار فانی را وداع گفت حضـرت حسین (علیه السلام) ابن عبّاس، عبدالرحمن بن جعفر و علیّ بن عبدالله بن عبّاس را فراخواندند و آنان حضرتش را در غسل دادن و حنوط و تکفین یاری نمودند سپس جنازه را به مسجد آورده بر آن نماز گزاردند.

ص: 113

شیخ مفید می نویسد:

بعد از وفات امام (علیه السلام) برادرش حضرت حسین (علیه السلام) جنازه را غسل داد و کفن کرد و آن را بر روی تابوت بسوی قبر رسول الله آورد مروان و یاران اموی او تردید نکردند که آن ها می خواهند پیکر مطهر حسن بن علی را در کنار پیامبر دفن کنند. پس با یکدیگر گرد آمدند و سلاح برگرفتند.

هنگامی که حضرت حسین (علیه السلام) جنازه را برداشتند تا برای آخرین بار آن را به مزار جدشان نزدیک کنند آشوبگران به آن ها روی آوردند در حالی که عایشه نیز سوار بر استر به جمعشان پیوسته بود. عایشه فریاد می زد که: «من چگونه می توانم تاب بیاورم، در حالی که شما می خواهید کسی را به خانه من داخل کنید که من او را دوست ندارم.»

مروان نیز آغاز به سخن نمود و گفت: «چه بسا آشوبی که از آرامش بهتر است. آیا سزاوار است که عثمان در دور دست ترین نقطه مدینه به گور سپرده شود و حسن بن علی در کنار پیامبر خدا دفن گردد! هرگز چنین نخواهد شد و من با شمشیر آخته حمله خواهم کرد.» نزدیک بود فتنه گسترش یابد و بنی هاشم با بنی امیه درگیر شوند. (1)

سبط ابن جوزی می نویسد:

ابن سعد از واقدی نقل می کند که چون امام مجتبی (علیه السلام) بر بستر بیماری افتاد و نشانه های مرگ در وجودش آشکار شد به برادر خود فرمود: «مرا در کنار جدّم رسول الله دفن کنید». لذا آن گاه که حضرت درگذشت امام حسین بن علی (علیه السلام) تصمیم گرفت که ایشان را در آرامگاه پیامبر خدا دفن کند اما بنی امیه با پشتیبانی مروان بن حکم و سعید بن عاص والی مدینه بپا خاستند و از انجام شدن این کار جلوگیری نمودند. کار بدان جا کشید که بنی هاشم برای نبرد با مخالفین قیام کردند. ابو هریره که ناظر جریان بود گفت: «راستی آیا اگر پسر موسی بن عمران از دنیا می رفت در کنار پدرش دفن نمی شد؟ پس چرا با تدفین حسن بن علی مخالفت می ورزید؟!»

ابن سعد می گوید که از جملهٔ مخالفین عایشه بود که اظهار داشت در کنار رسول خدا هیچ کس نباید دفن شود. (2)

1- ارشاد مفید، ج 2، ص 18

2- تذکرة الخواصّ، ص 193

ابو الفرج اصفهانی می نویسد:

یحیی بن حسن گفته است که از علی بن طاهر بن زید چنین شنیدم: چون هنگام دفن امام مجتبی (علیه السلام) فرا رسید عایشه که سوار بر استری بود به پشت گرمی بنی امیه و یاری مروان و دیگر همکارانش در رسید بهمین دلیل شاعر درباره او گفته است:

«روزی بر استر سوار است و روزی بر شتر» (1)

مفید رحمه الله علیه در ادامه گزارش قبلی می نویسد:

ابن عبّاس بیدرنگ به سراغ مروان آمد و از او خواست که برگردد. او به مروان گفت: «ما قصد نداریم که پسر عمّ خود را در کنار رسول الله دفن کنیم، بلکه پس از تجدید دیدار او با مزار رسول الله، جنازه را به بقیع خواهیم برد تا طبق وصیتش در کنار جدّه پدریش فاطمه بنت اسد به خاک سپرده شود...»

1- مقاتل الطالبیّین، ص 82؛ شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 19، ص 50 - 51. منظور شاعر، جنگ جمل است که عایشه در آن روز بر شتری ماده سوار بود و آتش جنگ را شعله ور می ساخت. در نسخه چاپی مقاتل الطالبیین کلمة استَنْفَرَتْ بنوامیه و مروان بن حکم آمده که با نقل ابن ابی الحدید نیز سازگار است. در نتیجه همان طور که ابن ابی الحدید توضیح داده، معنای عبارت این می شود که مروان و همراهانش گریختند ابن ابی الحدید می افزاید که این نقل درست است، زیرا عایشه به انگیزه فرو نشاندن آشوب آمده بود و خود قبلاً به امام اجازه دفن در حرم پیامبر - (صلی الله علیه و آله) را داده بود اما این نقل ابن ابی الحدید با روایات همهٔ مورّخان سازگار نیست و برخی از جمله ابن سعد (تذکرة الخواص، ص 193) نوشته اند که عایشه اجازه دفن نداد به علاوه، شواهد تاریخی متعددی در دست است که عایشه با امام حسن و برادر بزرگوار آن حضرت چندان رابطه خوشایندی نداشت و به ظنّ قوی در جلوگیری از این امر نیز بی نقش نبود. البته ممکن است حضور عایشه در صحنه ابتدا سبب گریختن مروان و همراهانش شده باشد - زیرا عایشه بهیچ روی با امویان روابط دوستانه برقرار نکرد و سپس هر دو (عایشه و مروان) در اقدام نسبت به جلوگیری از دفن امام در کنار مرقد رسول خدا همداستان شده باشند. مؤیّد این احتمال حدیثی است که کلینی از امام باقر علیه السّلام روایت کرده است. در آن حدیث به تفصیل از اقدام عایشه برای جلوگیری از دفن امام مجتبی (علیه السلام) در کنار مرقد پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) سخن به میان آمده است. البته بنابراین حدیث، امام از برادر ارجمند خود خواسته بودند که پیکر مطهر ایشان را نزد جد و سپس مادرش ببرد و آن گاه او را در بقیع دفن کند (کافی، ج 1، ص 302؛ بحارالانوار ج 44، ص 142 - 144) - مترجم.

امام حسین (علیه السلام) نیز فرمود:

«به خدا قسم اگر برادرم از من پیمان نگرفته بود که در پای جنازه اش خونی ریخته نشود، به شما شمشیر زدن را نشان می دادم شما همان کسانید که پیمان هایتان را درباره ما شکستید و به شرط هایی که در مورد ما قایل شدید وفا نکردید.» (1)

بدین گونه جسد مطهر نواده بزرگ رسول خدا را از کنار مزار جدش به سوی قبرستان بقیع حرکت دادند و در کنار آرامگاه فاطمه بنت اسد به خاک سپردند.

هنگامی که خبر شهادت امام به معاویه رسید معاویه و اطرافیانش به سجده افتاده و تکبیر گفتند. این مطلب را زمخشری در ربیع الابرار و ابن عبدالبرّ در «الاستیعاب» نقل نموده اند. (2)

شاعری در این باره سرود:

امروز فرزند هند زبانی سرزنشگر و خودخواهی آشکار یافته است، از آن رو که حسن درگذشته است. ای پسر هند آن روز که تو به کام مرگ فرو روی (چنان از یادها می روی که گویی اصلاً در روزگار نبوده ای. تو هرگز جاوید نیستی، پس آن کس را که در گرو مرگ است، سرزنش نکن.

مدائنی می نویسد:

مردم بصره به محض دریافت خبر شهادت حضرت مجتبی (علیه السلام) آه و ناله سردادند و در این زمان «زیاد بن سمیّه» فرمانروای بصره بود ابوبکره برادر زیاد که بیمار بود صدای گریه مردم را شنید و از همسر خود سبب گریه مردم را پرسید. همسرش که زنی از قبیله ثقیف بود با بی پروایی اظهار داشت: حسن بن علی در گذشته است. خدا را سپاس که مردم را از دست او آسوده کرد. ابوبکره خشمگینانه گفت: «ساکت باش، وای بر تو چه می گویی؟ خداوند یکتا او را از شرّ بسیار آسوده نمود و مردم نیز با مرگ او خیر بسیاری را از دست دادند. خدا حسن بن علی را بیامرزد.» (3)

1- ارشاد مفید، ج 2، ص 18

2- ربیع الابرار، ؛ استیعاب، ؛ تذکرة الخواص، ص 194

3- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 11 حاکم نیشابوری در المستدرك علی الصحیحین (ج 3، ص 189 - 190) از ابن عمر روایت کرده که در روز شهادت امام مجتبی (علیه السلام) بازارها بسته شد و ازدحام مردم در بقیع به اندازه ای بود که اگر سوزنی در هوا رها می شد، بر سر کسی فرود می آمد (مترجم).

شهادت امام مجتبی (علیه السلام) در مدینه، روز پنجشنبه بیست و هشتم ماه صفر روی داد. البتّه بعضی هفتم ماه نوشته اند عده دیگری تاریخ شهادت امام (علیه السلام) را بیست و پنجم ربیع الاوّل ثبت کرده اند حاکم پنجم ربیع الاوّل نوشته است در مورد سال شهادت نیز اقوال گوناگون از سال پنجاه، پنجاه و یکم، چهل و نهم، چهل و پنجم، چهل و چهارم، چهل و هفتم و پنجاه و هشتم در کتب تاریخ ذکر گردیده است. بنابراین مدت عمر حضرت امام حسن (علیه السلام) برابر با چهل و هفت یا چهل و شش سال و چند ماه می گردد. اقوال دیگری نیز در این باره وجود دارد. (1)

نکته ای که یادآوری آن در این سطور سودمند می باشد اشتباهاتی است که از دانشمندان بزرگی چون کلینی مفید و طبرسی رخ داده است. (2)

به هر تقدیر مراحل مختلف زندگانی امام حسن (علیه السلام) را می توان به این صورت بیان کرد. هفت سال و شش ماه یا هشت سال در زمان جدش رسول الله (صلی الله علیه و آله)، سی سال تا شهادت پدر بزرگوارش شش ماه و پنج یا سه روز حکومت ظاهری تا صلح با معاویه نه سال و نه ماه و سیزده روز از هنگام صلح تا شهادت

نگارش علوم

سیوطی در کتاب «تدریب الراوی» می نویسد: «دربارهٔ نگاشتن علوم بین صحابه و تابعین اختلاف نظر وجود داشت. عدّه زیادی این کار را ناروا می دانستند و برخی انجام دادن آن را روا می شمردند. از جمله کسانی که دانش نگاری را ارج نهادند، علی بن ابیطالب و فرزند او حسن بودند.» (3) آری در این واقعیت هیچ گونه تردیدی نیست که اگر دانش های

1- از جمله رجوع کنید به مقاتل الطالبیّین، ص 83.

2- ما این مطلب را به تفصیل در جزء پنجم کتاب «المجالس السّنیه» بازگو کرده ایم.

3- تدریب الراوی، سیوطی، ج 2، ص 61 - 62؛ دربارهٔ انگیزه ها و زمینه های سیاسی و اجتماعی مخالفت با نگارش احادیث پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) محققان مطالب ارزنده ای فراهم آورده اند و نشان داده اند که دو عامل اساسی در این مخالفت نقش داشت یکی دیدگاه آنان درباره پیامبر که او را جز نسبت به ابلاغ وحی بشری عادی می دانستند و دوم انحرافی که بعد از رحلت آن حضرت در مسیر اسلام روی داد. تفصیل این بحث را در کتاب «معالم المدرستین»، ج 2، ص 43 - 65 و نیز نقش ائمّه دین، هر دو، تألیف علّامه سیّد مرتضی عسکری، بخوانید. البته چنان چه سیوطی نیز نقل می کند بعدها بر طرف شد و امّت بر جواز کتابت حدیث اجماع کردند (ص 62)- مترجم. ص 45 - 46

دینی به نگارش در نمی آمدند علوم و معارف اسلامی تباه شده و اثری از آن ها بر جای نمی ماند و این فضیلتی است برای علی و فرزندش

سخن امام (علیه السلام) در معرفت خدا

از امـام مظلوم حضـرت مجتبی گفتارهایی در زمینه های گوناگون بـدست رسـیده که هر یک حقایق ارزشـمندی را در بر دارد. از آن جمله است کلام گهربار امام پیرامون توحید که عالم بزرگوار شیعی، شیخ صدوق علیه الرّحمه در کتاب «توحید» آورده است:

مردی نزد امـام مجتبی علیه السّلام آمـد و عرض کرد: «ای پسـر رسول خـدا! پروردگارت را برای من آن گونه وصف کن که گویی به او می نگرم». امام لختی درنگ کرد و سپس سر خود را بلند کرد و فرمود:

«حمـد مخصوص خـدایی است که برای او آغاز شـناخته شـده و پایانی که به آن برسـد نیست؛ وصف «قبل» که به درک آیـد و «بعـد» که محـدودیت آورد، در خور او نیست؛ او پایانی نـدارد که با لفظ «تا» (حتّی) مشـخص شود؛ او تجزیه پذیر نیست؛ صـفات گوناگون که او را متناهی کنند ندارد. بنابراین، خردها، اندیشه ها و ذهن های جسـتجوگر هرگز به وصف او راه نیابند تا از «زمان» او بپرسند؛ خدا نه از چیزی نشـأت گرفته نه نشـأت گرفته، نه بر چیزی قرار گرفته نه به درون چیزی رفته و نه آفرینش چیزی را وانهـاده تا از سـبب این وانهادن سؤال شود خـدا آفریدگان را بیافرید در حالی که نو (بی هیچ نمونه قبلی) بودند و از نیستی به هستی در آمدند: خلقت آن چه را بی هیچ سابقه ای آفرید از چیزی آغـاز نکرد، و آن چه را از نیستی به هستی آورد از روی نمونه ای نسـاخت. آن چه را اراده کرد انجام داد و آن چه را خواست افزود اینست «الله» پروردگار جهانیان».

آخرین گفتار

همچنین در آخرین روزهای حیات پربار حضرتش هنگامی که در بستر بیماری

آرمیده بود یکی از یاران ایشان بنام جنادة بن ابی امیّه بخدمت امام شـرفیاب شده و عرضه داشت: «ای پسـر پیامبر خدا مرا پند دهید.» امام چنین فرمودند:

(اسْتَعِدَّ لِسَفَرِكَ وَحَصِّلْ زَادَكَ قَبْلَ حُلُولِ أَجَلِكَ).

برای سفر آخرت آماده شو و توشه ات را پیش از فرا رسیدن اجل تهیه نما.

(وَاعْلَمْ أَنَّكَ تَطْلُبُ الدُّنْيَا وَالْمَوْتُ يَطْلُبُكَ، وَلا تَحمِل هَمَّ يَومِکَ الَّذِی لَم يَأتِ عَلی يَومِکَ الَّذِی لَم اَنتَ فيهِ).

بدان که تو در جستجوی دنیائی در حالی که مرگ بدنبال تو است هیچ گاه اندیشه و اندوه روز آینده ات را بر امروزت تحمیل مکن.

(ووَ اِعْلَمْ أَنَّکَ لَنْ تَکْتَسِبَ شَيْئاً فَوْقَ قُوتِکَ إِلاَّ کُنْتَ فِيهِ خَازِناً لِغَيْرِکَ).

بدان که تو چیزی از دارایی دنیا را بیش از قوت لازمت گرد نمی آوری مگر آن که تنها خزینه دار دیگران خواهی بود.

(وَ اعْلَمْ أَنَّ فِی حَلَالِهَا حِسَابٌ وَ فِی حَرَامِهَا عِقَابٌ وَ فِی الشُّبُهَاتِ عِتَابٌ فَأَنْزِلِ... الدُّنْيَا بِمَنْزِلَةِ الْمَيْتَةِ خُذْ مِنْهَا مَا يَكْفِيكَ فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ حَلَالًا كُنْتَ قَدْ زَهِدْتَ فِيهَا وَ إِنْ كَانَ حَرَاماً لَمْ يَكُنْ فِيهِ وِزْرٌ فَأَخَذْتَ كَمَا أَخَذْتَ مِنَ الْمَيْتَةِ وَ إِنْ كَانَ الْعِتَابُ فَإِنَّ الْعِتَابَ يَسِيرٌ).

بـدان که دارایی دنیا اگر از راه حلال به دست آید حسابرسـی خواهد شد اگر از راه حرام کسب شود کیفر خواهد داشت و اگر از جاهایی که شبهه ناک است فراهم شود، سـرزنش در پی دارد بنابراین تو دنیا را بسان مُرداری بدان و از آن در حد نیازت بهره بگیر در این صورت آن چه را مصـرف کرده ای اگر حلال باشد تو از بی رغبتی به آن زیانی نبردهای اگر حرام باشد گناهی بر تو نیست و تو به اندازه نیاز از مردار استفاده کرده ای و اگر سرزنشی بدنبال داشته باشد آسانست و زودگذر

(و اِعْمَلْ لِدُنْيَاکَ کَأَنَّکَ تَعِيشُ أَبَداً وَ اِعْمَلْ لآخِرَتِکَ کَأَنَّکَ تَمُوتُ غَداً)

برای کارهای دنیایی خود چنان اقـدام کن که گویی سالیان دراز در جهان خواهی زیست و در مورد امور اخروی آن گونه بینـدیش که گویی فردا از جهان رخت بر می بندی.

(وَاذَا أَرَدْتَ عِزّاً بِلا عَشيرةٍ وَ هَيْبَةٌ بِلاسُلْطانِ فَاخْرُج مِنْ ذُلّ مَعْصِيَةِ الله إِلی عِزّ طَاعَةِ اللّهِ)

اگر ارجمندی بدون وابسـتگی خانوادگی و شکوه بدون سلطنت را طالبی از خواری نافرمانی خدا دور شو و لباس عزّت فرمانبرداری از خدا را بر تن نما

(وَ إِذَا نَازَعَتْکَ إِلَی صُحْبَهِ اَلرِّجَالِ حَاجَهٌ فَاصْحَبْ مَنْ إِذَا صَحِبْتَهُ زَانَکَ وَ إِذَا خَدَمْتَهُ صَانَکَ وَ إِذَا أَرَدْتَ مِنْهُ مَعُونَهً عَانَکَ وَ إِنْ قُلْتَ صَدَّقَ قَوْلَکَ وَ إِنْ صُلْتَ شَدَّ صَوْلَتَکَ وَ إِنْ مَدَدْتَ یَدَکَ بِفَضْلٍ مَدَّهَا وَ إِنْ بَدَتْ مِنْکَ ثُلْمَهٌ سَدَّهَا وَ إِنْ رَأَی مِنْکَ حَسَنَهً عَدَّهَا وَ إِنْ سَأَلْتَهُ أَعْطَاکَ وَ إِنْ سَکَتَّ عَنْهُ اِبْتَدَأَکَ وَ إِنْ نَزَلَتْ بِکَ إِحْدَی اَلْمُلِمَّاتِ وَاسَاکَ مَنْ لاَ یَأْتِیکَ مِنْهُ اَلْبَوَائِقُ وَ لاَ یَخْتَلِفُ عَلَیْکَ مِنْهُ اَلطَّرَائِقُ وَ لاَ یَخْذُلُکَ عِنْدَ اَلْحَقَائِقِ وَ إِنْ تَنَازَعْتُمَا مُنْقَسِماً آثَرَکَ).

هر گاه به همنشینی با مردم نیازت افتد این گونه همنشینی را برگزین کسی که چون با او می نشینی بر وقار و شکوه تو می افزاید چون به او خدمتی می کنی از تو نگاهبانی می نماید هرگاه احتیاج مالی داشته باشی به یاریت می شتابد، آن گاه که سخن می گوئی تصدیقت می کند، اگر در مورد کاری شدت بخرج می دهی با تو همنوا می شود، چون برای کار ارزشمندی دست خود را پیش می بری او نیز دست خود را جلو می آورد اگر از تو خطائی سر زند آن را جبران می کند اگر از تو نیکوئی ببیند همواره آن را یادآوری می نماید اگر از او خواسته ای داشته باشی برآورده می سازد، اگر از او جدا شوی او به تو می پیوندد و اگر بر تو مصیبتی وارد شود با تو همدردی می کند.

همنشین تو باید کسی باشد که از او به تو زیانی نرسد دشواری ها از جانب او برای تو پیش نیاید در مسائل اساسی ترا خوار نگرداند و اگر مالی را بین خود تقسیم می کنید، او ترا بر خویشتن ترجیح دهد. (1)

گزیده ای از کلمات قصار امام مجتبی (علیه السلام)

بخش پایانی این نوشتار را با شماری از کلمات کوتاه و پرارج دومین امام زینت می بخشیم بدان امید که گامگزار راهی باشیم که نیکان و پاکان در سراسر تاریخ از آغاز تاکنون رقم زده اند. سخنان پیشوایان معصوم شیعه در کتب گوناگون گرد آمده اند از جمله این مجموعه ها کتاب ارزشمند «تُحَفُ العقول» نوشته «ابن شعبه حرّانی» از دانشمندان جلیل القدر قرن چهارم می باشد آن چه در سطور زیر می خوانیم، بیشتر از همین کتاب گزیده شده است. همچنین از دو کتاب «الفصول المهمّه» و «کشف الغمّه»

1- بحار الانوار، ج 44، ص 138 - 140 (به نقل از کفایة الاثر).

جملاتی را انتخاب کرده ایم.

1- (ما تشاوَرَ قَوْمٌ إِلّا هُدُوا إِلَی رُشْدِهِمْ)

هیچ گروهی با یکدیگر مشورت نکرده اند مگر آن که راه صحیح را باز شناخته اند.

2- (اَللُّؤْمُ أَنْ لاَ تَشْکُرَ اَلنِّعْمَهَ)

پستی آنست که سپاس نعمت را بجای نیاوری.

3- (وَ قالَ لِبَعْضِ وُلْدِهِ: یَا بُنَیّ لَا تُؤَاخِ أَحَداً حَتّی تَعْرِفَ مَوَارِدَهُ وَ وَ مَصادِرَهُ)

به یکی از فرزندانش فرمود :پسرم با هیچ کس دوستی مکن مگر آن که بدانی به کجاها می رود و از کجاها می آید.

4- (لقَریب مَن قَرَّبَتْهُ المَودّةُ و إنْ بَعُدَ نَسَبُهُ ، و البَعیدُ مَن باعَدَتْهُ المَودّةُ و إنْ قَرُبَ نَسَبُهُ)

خویشاوند کسی است که دوستی او را نزدیک کند اگر چه از نظر نسب نزدیک نباشد؛ و بیگانه کسی است که از دوستی بدور است اگر چه از نظر نسب نزدیک باشد.

5- (الْخَیْرُ الّذی لا شَرّفیه الشُکْرُ مَعَ النعْمَةِ وَالصّبْرُ عَلَی النّازِلَةِ)

آن خوبی که هیچ بدی با آن آمیخته نشده شکر در برابر نعمت و شکیبائی در برابر رویدادهاست.

6- (سُئِلَ عَنِ اَلْمُرُوَّهِ فَقَالَ عَلَیْهِ اَلسَّلاَمُ شُحُّ اَلرَّجُلِ عَلَی دِینِهِ وَ إِصْلاَحُهُ مَالَهُ وَ قِیَامُهُ بِالْحُقُوقِ)

درباره جوانمردی فرمودند: جوانمردی آنست که انسان نسبت به دین خود بخل ورزد دارائی خود را اصلاح کند و حقوق خدا را بجا آورد.

7- (وَ قَالَ عَلَیْهِ اَلسَّلاَمُ فِی وَصْفِ أَخٍ کَانَ لَهُ صَالِحٍ : کَانَ مِنْ أَعْظَمِ اَلنَّاسِ فِی عَیْنِی وَ کَانَ رَأْسُ مَا عَظُمَ بِهِ فِی عَیْنِی صِغَرُ اَلدُّنْیَا فِی عَیْنِهِ کَانَ خَارِجاً مِنْ سُلْطَانِ اَلْجَهَالَهِ فَلاَ یَمُدُّ یَداً إِلاَّ عَلَی ثِقَهٍ لِمَنْفَعَهٍ کَانَ لاَ یَشْتَکِی وَ لاَ یَتَسَخَّطُ وَ لاَ یَتَبَرَّمُ کَانَ أَکْثَرَ دَهْرِهِ صَامِتاً فَإِذَا قَالَ بَذَّ اَلْقَائِلِینَ کَانَ ضَعِیفاً مُسْتَضْعَفاً فَإِذَا جَاءَ اَلْجِدُّ فَهُوَ اَللَّیْثُ عَادِیاً کَانَ إِذَا جَامَعَ اَلْعُلَمَاءَ عَلَی أَنْ یَسْتَمِعَ أَحْرَصَ مِنْهُ عَلَی أَنْ یَقُولَ کَانَ إِذَا غُلِبَ عَلَی اَلْکَلاَمِ لَمْ یُغْلَبْ عَلَی اَلسُّکُوتِ کَانَ لاَ یَقُولُ مَا لاَ یَفْعَلُ وَ یَفْعَلُ مَا لاَ یَقُولُ کَانَ إِذَا عَرَضَ لَهُ أَمْرَانِ لاَ یَدْرِی أَیُّهُمَا أَقْرَبُ إِلَی رَبِّهِ نَظَرَ أَقْرَبَهُمَا مِنْ هَوَاهُ فَخَالَفَهُ کَانَ لاَ یَلُومُ أَحَداً عَلَی مَا قَدْ یَقَعُ اَلْعُذْرُ فِی مِثْلِهِ).

درباره دوست صالح خود چنین می فرمایند: او بزرگ ترین انسان در نظر من بود زیرا دنیا در نظرش بسیار خُرد می نمود؛ هرگز از روزگار شکوه نمی کرد خشمگین نمی شد و اظهار دلتنگی نمی نمود؛ بیشتر روزگار خود را به سکوت می گذراند و چون

لب به سخن می گشود برای گویندگان جای سخن گفتن باقی نمی گذاشت؛ هنگامی که با دانشمندان می نشست به شنیدن بیش از گفتن حرص می ورزید، اگر در سخن براو چیره می شدند در سکوت مغلوبش نتوانستند نمود؛ هیچ گاه آن چه را که انجام نمی داد نمی گفت و آن چه را نمی گفت انجام می داد اگر برای او دو کار پیش می آمد که نمی دانست کدام یک به رضای خدا نزدیک تر است، دقیق می نگریست و آن را که به هوای نفس نزدیک تر بود رها می کرد هرگز کسی را در مورد کاری که احتمال عذر در آن وجود داشت سرزنش نمی نمود.

8- (قبلَ لهُ فِیکَ عَظَمَهٌ فقَالَ: بَلْ فِیَّ عِزَّهٌ قَالَ اَللَّهُ: وَ لِلّهِ اَلْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ).

به آن حضرت گفته شد در شما بزرگی وجود دارد. پاسخ داد: در من عزّت هست، خدا فرمود: عزّت مختص خدا و پیامبر و مؤمنان است.

9- (سَأَلَهُ رَجُلٌ أَنْ یُجالِسَهُ، فَقالَ ایّاكَ أَنْ تَمْدَحَنِی فَأَنَا أَعْلَمُ بِنَفْسِي مِنْكَ، أَوْ تُكَذِّبَنِي فَإِنَّهُ لاَ رَأْیَ لِمَكْذُوبٍ أَوْ تَغْتَابَ عِنْدِی أَحَداً فَقَالَ لَهُ اَلرَّجُلُ: انْذَنْ لِي فِي الْإِنْصِرافِ. قَالَ: نَعَمْ إذا شِئْتَ).

مردی از او خواست که با وی همنشین شود حضرت فرمود: مبادا زبان به مدح من بگشایی، که من نسبت به خودم از تو آگاه ترم؛ یا مرا دروغگو بخوانی، که نظر انسان دروغگو پذیرفته نیست؛ یا نزد من از کسی غیبت کنی در این هنگام آن مرد اجازه بازگشت خواست و امام فرمود: اگر می خواهی بازگرد.

10- (مر علیه السّلام في یوم فطر بقومٍ یَلْعَبُونَ وَ یَضْحَكُونَ فَوَقَفَ عَلَی رُءُوسِهِمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ شَهْرَ رَمَضَانَ مِضْمَاراً لِخَلْقِهِ یفَیَسْتَبِقُونَ فِیهِ بِطَاعَتِهِ إِلَی مَرْضَاتِهِ فَسَبَقَ قَوْمٌ فَفَازُوا وَ قَصَّرَ آخَرُونَ فَخَابُوا فَالْعَجَبُ كُلُّ الْعَجَبِ مِنْ ضَاحِكٍ لَاعِبٍ فِی الْیَوْمِ الَّذِی یُثَابُ فِیهِ الْمُحْسِنُونَ وَ یَخْسَرُ فِیهِ الْمُبْطِلُونَ وَ ایْمُ اللَّهِ لَوْ كُشِفَ الْغِطَاءُ لَعَلِمُوا أَنَّ الْمُحْسِنَ مَشْغُولٌ بِإِحْسَانِهِ وَ الْمُسِیءَ مَشْغُولٌ بِإِسَاءَتِهِ فمَضَی).

امام مجتبی (علیه السلام) روز عید فطر بر مردی گذر کرد که به بازی و خنده سرگرم بودند. نزد آنان ایستاد و فرمود خدا ماه رمضان را میدان مسابقه بندگانش قرار داد تا از راه فرمانبرداری رضای او را کسب کنند پس گروهی پیشی گرفتند و رستگار شدند و دیگرانی کوتاهی کردند و زیان بردند و شگفتا از کسی که در روزی به خنده و بازی سرگرم است که نیکوکاران پاداش می بینند و باطل گرایان زیانکار می شوند. به خدا

سوگنـد، اگر پرده برگرفته شود، خواهند دانست که نیکوکار به نیکی خود مشـغول است و بدکار گرفتار بدرفتاری خودش است. سـپس از آن جا گذشت.

11- (هَلاَكُ الْمَرْء في ثلاث: اَلْكِبْرِ وَ اَلْحِرْصِ وَ اَلْحَسَـدِ فَالْكِبْرُ هَلاَكُ اَلدِّينِ وَ بِهِ لُعِنَ إِبْلِيسُ وَ اَلْحِرْصُ عَدُوُّ اَلنَّفْسِ وَ بِهِ أُخْرِجَ آدَمُ مِنَ اَلْجَنَّهِ وَ اَلْحَسَدُ رَائِدُ اَلسُّوءِ وَ مِنْهُ قَتَلَ قَابِيلُ هَابِيلَ).

سه چیز مرد را بهلاکت می کشانـد خویشـتن بزرگ دانسـتن، آزمندی داشـتن، رشک بردن. بزرگی فروختن موجب نابودی دین می شود و ابلیس به سـبب همین صـفت از رحمت خدا دور گردید آزمندی دشـمن نفس است و آدم بر اثر همین صفت از بهشت بیرون رفت رشک، بدی را بهمراه می آورد و همین صفت موجب شد که قابیل هابیل را بقتل رساند.

12- (لَا أَدَبَ لِمَنْ لا عَقْلَ لَهُ)

کسی که عقل ندارد، از ادب بی بهره است.

13- (لا مُروءَهَ لَهُ لا هِمَّهَ لَهُ)

آدم بی همت از مردانگی بدور است.

14- (لأحَيَاءَ لِمَنْ لا دينَ لَهُ)

شرم و حیا در انسان بی دین وجود ندارد.

15- (رَأسُ الْعَقْلِ مُعَاشَرَهُ النَّاسِ بِالْجَمِيلِ وَ بِالْعَقْلِ تُدْرَكُ الدَّارَيْنِ وَ مَنْ حَرُمَ مِنَ الْعَقْلِ حَرُمَهُمَا جَمِيعاً).

بالاترین کار عقل خوشـرفتاری با مردم است از راه عقل است که دنیا و آخرت به دست می آید و هرکس از عقل بهره نداشـته باشد از هر دو عالم محروم است.

16- (لا تَأْتِ رَجُلاً إِلّا أَنْ تَرْجُوَ نَوَالَهُ أَوْتَحَافَ يَدَهُ أَوْتَسْتَفِيدَ مِنْ عِلْمِهِ أَوْ تَرْجُوَ بَرَكَهَ دُعَائِهِ أَوْتَصِلَ رَحِماً بَيْنَكَ و بَيْنَهُ).

به سـراغ کسـی مرو مگر آن که به عطایش امید داشـته باشـی یا از استیلای او بیمناک باشی، یا از دانشش بهره مند شوی یا به برکت دعایش امیدبندی یا با او صله رحم کنی.

17- (ما رَأَيْتُ ظالِماً أَشْبَهَ بِمَظلوم مِن حَاسِدٍ)

هیچ سـتمگری را ندیدم که به سـتمدیده شبیه باشد، آن گونه که حسود به ستمدیده شباهت دارد (زیرا حسود هیچ سودی از این رفتار ناپسند خود نمی برد، بلکه آدمی است بینوا و ناتوان و زیانمند.)

18- (لأتعاجِلِ الذّنْبَ بِالْعُقُوبَةِ وَاجْعَلْ بَيْنَهُما لِلاعْتذَارِ طَرِيقاً)

هیچ گاه در کیفر دادن خطاکاران شتاب روا مدار بلکه بین خطا و کیفر زمانی را فاصله انداز، شاید خطاکار راهی برای عذر جوئی بیابد.

19- (القُرصَةُ سَريعةُ الْقَوْتِ بطيئةُ العَوْدِ)

فرصت زود از دست می رود ولی بزودی باز نمی گردد.

20- (تُجْهَلُ اَلنِّعَمُ مَا أَقَامَتْ، فَإِذَا وَلَّتْ عُرِفَتْ).

آن گاه که نعمت ها ترا در برگرفته اند، شناختی از آن ها نداری و چون از تو روی می گردانند قدر شناس می شوی. (1)

اشعار منسوب و منقول از امام مجتبی علیه السلام

از میان اشعار برجای مانده از امام حسن علیه السّلام شماری را ابن شهر آشوب در «مناقب» آورده است. از جمله:

«کدورت ها و ناراستی های روزگار را و انِه که صفا و پاکی آن روزهای شادمانی را به ارمغان می آورد.

روزگار چگونه می تواند انسان را به عزّت برساند در حالی که بین او و شب ها تجربه های استوار وجود دارد!»

و نیز فرمود:

«به آن کس که در خانه ای نه در خور اقامت، مقیم شده است بگو: هنگام کوچ فرا رسیده است؛ با دوستان بدرود گوی، همانا آن هائی که تو ایشان را دیدار و با آن ها گفتگو کردی امروز در دل خاک نهفته اند».

و شعری دیگر:

ای کسانی که دل در گرو لذت های دنیای فانی دارید، (بدانید که) ایستادن در

1- اتحف العقول، مترجم، ص 236 - 240؛ کشف الغمّه فی معرفة الائمّه، ج 2، ص 142 - 152 ؛ الفصول المهمّه، ص 157 - 158.

زیر سایه ای که نمی پاید، از کم خردی است».

و نیز فرمود:

«تکه کوچک نانی مراسیر می کند؛ با اندکی آب سیراب می شوم، جامه ای کهنه تا هنگامی که زنده ام مرا می پوشاند و چون مردم، همان جامه برای کفن من بسنده است».

مردی بیابان نشین به خدمت حضرتش شرفیاب شد. امام فرمود هر چه در خزانه است به او بدهید.

این مبلغ بیست هزار در هم بود مرد عرضه داشت چرا اجازه ندادید نیازم را بگویم و مدح شما را بر زبان آورم؟

امام چنین فرمود:

ما گروهی هستیم که بخشش هایمان بیدرنگ صورت می گیرد و امید و آرزو در آن به ثمر می رسد؛ جان ما پیش از آن که کسی درخواست کند به تکاپو می افتد از آن رو که نگران ریخته شدن آبروی سائل است.

اگر دریا از بخشش زیاد ما با خبر می شد شرمگینانه بعد از عرضه داشتن دارائی های خود به زمین فرو می شد.» (1)

ابن رشیق نیز روایت کرده است که روزی امام حسن (علیه السلام) در حالی که خضاب کرده بود به میان دوستان خود آمد و این شعر را خواند

«ظاهر این موها را سیاه می کنیم ولی ریشه و درون آن ها از پذیرش رنگ سیاه ابا دارد و ای کاش آن که رنگ سیاه را می پذیرفت، ریشه مو بود (کنایه از آرزوی بازگشت جوانی)». (2)

1- مناقب آل ابیطالب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 15 - 16

2- العمده، ابن رشیق، ص 35

بخش دوم: امام حسین (علیه السلام)

اشاره

ص: 127

میلاد

حضـرت ابو عبدالله الحسـین بن علیّ بن ابیطالب علیهم السّلام، سومین پیشوای معصوم از خاندان پاک رسول الله (صلی الله علیه و آله) دومین نوادهٔ پیامبر اسـلام (صـلی الله علیه و آله) یکی از دو سرور جوانان بهشت و یکی از دو گل خوشبوی محمّد مصطفی و یکی از پنج تن آل عبا، سالار شهیدان و فرزند فاطمه زهرا سلام الله علیها می باشد.

در سوم شعبان از مادر زاده شد، برخی آن را پنجم ذکر کرده اند، سال تولد امام (علیه السلام) را سوم یا چهارم هجرت نقل نموده اند.

حاکم در مستدرک به نقل از محمد بن اسحق ثقفی و او از قُتاده آورده است که میلاد حضرتش در نیمهٔ اوّل ماه ششم از سال ششم هجرت روی داد. (1)

عـده ای زادروز امـام را در اواخر مـاه ربیع الاـوّل و گروهی پنجم جمـادی الاولی دانسـته انـد، اما نظر مشـهور همانست که در آغاز گفتار آوردیم.

در زندگینامه امام مجتبی (علیه السـلام) به این نکته اشاره نمودیم که گفته اند مدّت حمل امام حسـین (علیه السلام) شش ماه بوده و فاصله بین ولادت امام مجتبی (علیه السـلام) و حمل امام حسـین (علیه السـلام) فقط یک طهر بوده است. اما این مطلب با تاریخ مشـهوری که ثبت شده سازگاری ندارد و کمترین فاصله بین میلاد دو برادر را همان ده ماه و بیست روز باید دانست؛ یعنی از نیمه رمضان تا پنجم شعبان البته ممکن است مدت شش ماه مذکور را چنین توجیه کنیم که

1- المستدرک علی الصحیحین، ج 3، ص 194 شمارهٔ 417

ولادت حضـرت حسـین (علیه السـلام) بنابر یک روایت در آخر ماه ربیع الاول بوده است، ولی بنظر می رسد که راوی، تاریخ مذکور را از همین روایت شش ماه و ده روز استنباط نموده است.

حاکم در مستدرک به نقل از محمد بن اسحق ثقفی می نویسد که بین زاده شدن این دو برادر یک سال و ده ماه فاصله افتاده است. (1)

در هر حـال، چون فـاطمه (سـلام الله علیهـا) پسـر دوم خود را بـدنیا آورد، مژده ولادتش را به پیامبر بزرگوار دادنـد و این مولود پاک را نزد جـدش بردنـد حضـرت در گوش راست او اذان و در گوش چپش اقامه خواندنـد و در روز هفتم او را حسـین نامیدند؛ برای او گوسـفندی را عقیقه کرده و به دختر دلبنـد خود دسـتور دادند که موی سـر فرزند خود را بتراشد و هم وزن آن نقره صدقه دهد همان گونه که در مورد برادر بزرگ ترش این کارها را انجام داد. فاطمه (علیه السلام) نیز فرمان پدر را به دقت اجرا کرد.

زبیر بن بکار در کتاب «انساب قریش» می نویسد رسول مکرم اسـلام هر دو نواده خود را در روز هفتم نامگذاری کرده و کلمه «حسـین» را از نام «حسن» انتخاب فرمودند. (2)

حاکم در مسـتدرک با سـندی که صحیح خوانده از «ابو رافع» آورده است که من رسول خدا را دیدم که بعد از زاده شدن حسین بن علی در گوش او اذان گفتند. همین نویسـنده در روایت دیگری که صـحیح دانسـته از حضـرت جعفر بن محمد و او از پدرش و وی نیز از پدر خود نقل می کند که امام علی (علیه السـلام) فرمودند: «چون حسـین زاده شد رسول گرامی به مادر او امر نمودند که هم وزن موی حسـین نقره صدقه دهد و ران گوسفند عقیقه را به قابله ببخشد.»

بـاز در روایت دیگری نقل می کنـد که پیامبر برای هر دو نواده خود در روز هفتم میلادشان عقیقه کرده و در همان روز آن دو را نامگـذاری نموده و دعا کردند که ناراحتی از آن دو دور شود.

حاکم در روایت دیگری به نقل از امام صادق و او از پدرانش تا امیرالمؤمنین آورده

1- همان.

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 16، ص 9.

است که پیامبر معظم اسلام برای حسین بن علی گوسفندی را عقیقه کرده و به دختر خویش دستور دادند که موی سرش را تراشیده هم وزن ،آن نقره صـدقه دهد و چون موی سـر را وزن کردند برابر با یک در هم بود در حدیث دیگر آمده است که رسول الله (صـلی الله علیه و آله) برای هر یک از دو نوادهٔ خود یک گوسفند عقیقه فرمودند که هر دو گوسفند یکسان و هم وزن بودند. (1)

شهادت و دورهٔ زندگانی

امام حسین (علیه السلام) در سرزمین کربلا بهنگام بعد از ظهر روز دهم محرم سال 61 هجرت، مظلومانه با لب تشنه و در نهایت سختی و رنج در راه خدا به شهادت رسید.

مفید علیه الرّحمه می نویسد: دهم محرم سال 61 هجری روز شنبه بوده است، (2) ولی ابوالفرج در کتاب مقاتل الطالبیّین روایت صحیح شهادت امام را جمعه می داند و می گوید که با بهره گیری از حساب هندی (3) و مراجعه به جداول نجومی (زیجات) معلوم می شود. که در سال 61 هجری روز اوّل محرّم برابر چهارشنبه بوده و بدین ترتیب روز

1- المستدرك علی الصحیحین، ج 3، ص 197، شماره 425 و 426 و ص 183 شماره 379

2- مفیـد در ارشاد (ج 2 ص 84) روز ورود امـام حسـین علیه السّلام را به کربلاـ پنجشـنبه دوم محرّم ثبت کرده، و روز نهم محرّم را نیز پنجشنبه نوشته (ص 89) و روز عاشورا را جمعه دانسـته (ص 95) است. سـپس گفته «و قیـل یَوْمَ السَّبْتِ». بنابراین خود او همان جمعه را پذیرفته است.

3- مقصود از «حساب هندی» روش محاسبه به وسیله دستگاه شمار دهگانی است که امروزه در سراسر جهان رایج است مبتکر این روش هندیان بودند و مسلمانان در قرن سوم هجری با آن آشنا شده و فوراً بکار گرفتند (نَسَوی نامه، ابوالقاسم قربانی، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، 1351، ص 34 - 35). اروپائیان نیز با این روش محاسـبه از طریق متون ریاضـی اسلامی آشنا شدند. لئوناردو فیبوناچی ریاضیدان نامدار ایتالیایی قرن سـیزدهم میلادی این دسـتگاه شـمار را در سـرزمین های اسـلامی فراگرفت و آن را به اروپا انتقال داد (اصول حساب هندی، مقدمه مترجم، ص 14). از همان آغاز قرن سوم که مسـلمانان این شـیوه محاسـبه را به جای حساب جُمّل مورد اسـتفاده قرار دادند کتاب هایی در تبیین و توضـیح آن نوشـتند از آن جمله است: «اصول حساب الهند» به زبان عربی نوشته کوشیار گیلانی، ریاضیدان و اختر شناس نامبردار قرن چهارم متن تصحیح شده این کتاب همراه با ترجمه فارسی آن به قلم آقای محمد باقری از سوی انتشارات علمی و فرهنگی در سال 1366 چاپ شده است.

عاشورا جمعه خواهـد شـد. وی می گوید البته در میان عموم مردم شایع است که عاشورای سال 61 با روز دوشنبه مصادف بوده ولی این مطلب به هیچ روی معتبر نیست و در هیچ روایتی نیز به آن اشاره نشده است. (1)

عمر شـریف امام سوم در موقع شهادت، پنجاه و شش سال و پنج ماه و هفت روز (یا پنج روز) بود برخی نه ماه و ده روز عده ای هشت ماه و هفت (یا پنـج) روز و گروهی پنجاه و هفت سال ذکر کرده اند که در حقیقت چند ماه را تقریباً یک سال فرض کرده اند. همچنین پنجاه و هشت سال و پنجاه و پنج سال و شش ماه نیز ثبت شده است که منشأ این اختلافات همان اختلافاتیست که دربارهٔ میلاد وجود دارد.

جـالب توجّه است که دانشـمند بزرگوار شـیعی، مفیـد علیه الرّحمه بـا آن که زمـان ولادت را پنجم شـعبان المعظّم سال چهارم هجرت و هنگام شـهادت را دهم محرم سال 61 دانسـته است عمر امـام (علیه السـلام) را پنجاه و هشت سال ذکر نموده، در حالی که بنابر نقل وی، مدت عمر حضرت برابر با پنجاه و شش سال و پنج ماه و پنج روز می گردد. (2)

شش یا هفت سال از دوره زندگانی امام حسین (علیه السلام) در زمان جدّ بزرگوارش سپری شد، سی و هفت سال را با پدر خود گذراند که سی سال آن پس از وفات رسول الله (صـلی الله علیه و آله) بود و 47 سال را با برادرش زیست که ده سال آن و به گفته مفید یازده سال پس از شـهادت امیرالمؤمنین و همان دوره امامت حضـرت مجتبی (علیه السـلام) بوده است. برخی با توجه به اختلاف روایات تاریخ شهادت امام مجتبی (علیه السلام) پنج سال و چند ماه نیز گفته اند.

کنیه و لقب امام حسین (علیه السلام)

کنیة امام حسـین (علیه السـلام) «ابو عبدالله» و القاب حضرتش رشید، وفّي، طیب، سیّد، زکیّ مبارك، التابع لمرضاة الله، الدّلیل علی ذات الله و سـبط می باشـند. امّا برترین لقب همان دو لقبی است که رسول مکرم اسـلام بر او و برادرش نهادنـد که: حسن و حسـین دو سـرور جوانان بهشتند و در جای دیگر فرمودند: او «سبط» است و یکی از اسباط (3)

1- مقاتل الطالبیّین ص 84 - 85؛ تاریخ طبری، ج 3، ص 317

2- ارشاد مفید، ص 198، 252

3- الفصول المهمّه ص 168 - 169.

در کتاب «الفصول المهمّه» آمـده است که بر نگین انگشتری امام حسـین (علیه السـلام) این جمله نقش شده بود: «لِکُلِّ أَجَلٍ کِتابٌ» (1) در کتـاب وافی و غیر آن از امـام صادق (علیه السـلام) عبارت «حَسْبِیَ اللّهُ» روایت گردیـده و از امام ابوالحسن الرّضا عبارت «إِنَّ اَللّهَ بالِغُ أَمْرِهِ» نقل شده است. شاید چنین باشد که حضرت چند انگشتری داشته اند و بر هر یک عبارتی نقش شده بوده است.

یحیی بن حاکم و جماعتی دیگر برای حضرت شعر سروده اند.

اسعد هَجَری باب ایشان بود و دو پادشاه اموی به نام های معاویه و یزید در دوره امامت آن حضرت سلطنت نموده اند.

فرزندان امام (علیه السلام)

حضرت حسین بن علی (علیه السلام) را شش پسر و سه دختر بود.

علی اکبر از مـادری به نام لیلی بنت ابی مرّة که در کربلا بشـهادت رسـید؛ علیّ اوسط؛ علی اصـغر زین العابـدین از مادری به نام شاهزنان دختر یزدگرد ساسـانی؛ محمـد؛ جعفر که در زمـان حیات پـدرش درگـذشت و فرزنـدی بجا نگـذاشت از مادری از قبیله قضاعه عبـدالله شیرخوار که در کربلا در آغوش پدرش بوسیلهٔ تیر بشهادت رسید؛ سکینه که مادر او و مادر عبدالله بانویی به نام رباب دختر امرئ القیس بن عدی بوده است؛ زینب؛ فاطمه از مادری بنام ام اسحق دختر طلحة بن عبیدالله تیمی.

از این میان تنها فرزندی که یادش جاویدان و نامش ابدی است امام زین العابدین (علیه السـلام) می باشد که نسل حضرت حسین بن علی (علیه السلام) نیز بوسیله او برجای مانده است. (2)

1- همان، ص 169

2- شـیخ مفید (ارشاد، ج 2، ص 135) فرموده است که حضـرت زین العابدین همان علی اکبر است و علی اصـغر در کربلا شـهید شده است ولی آن چه در متن آمـده مشـهورتر می باشد (مؤلف) از روایات مختلف بر می آید که امام زین العابدین (علیه السـلام) علی اَوسَط بوده اند، چنان چه مجلسـی نیز در بحارالانوار (ج 45، ص 332) اشاره کرده است. اما درباره مادر امام چهارم و نسب او به زنـدگینامه آن حضـرت در همین مجموعه مراجعه شود. نکته جالب توجه اینست که به گفته امام زین العابدین (علیه السـلام) در پاسخ یزید پدر بزرگوار ایشان بخاطر علاقه به امیر مؤمنان (علیه السـلام) نام «علی» را برای فرزنـدان خود چنـد بار انتخاب کردند (بحارالانوار) - همان جلد، ص 329 مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 173) و این اصـرار خصوصاً با توجه به شیوه های دشمنانه ای که حتّی قرار بود نام «علی» را نیز از صفحه تاریخ حذف کنند، قابل تأمّل و دقّت است (مترجم).

مناقب امام حسین (علیه السلام)

درباره مناقب و مکرمت های آن حضرت بخشی را که با برادر خود امام مجتبی (علیه السلام) در آن مشترک بودند در زندگینامه آن حضرت آوردیم و دیگر نیازی به بازگویی ندارد.

بخشش و بزرگمنشی امام (علیه السلام)

در این جا سزاوار است چند نمونه از بخشش های بی شمار امام را یاد کنیم:

1- روزی حضرت حسین بن علی (علیه السلام) بر اُسامة بن زید وارد شد در حالی که او مریض بود و پیوسته اظهار اندوه و افسردگی می کرد امام از او علت اندوهش را پرسیدند. عرض کرد مقدار شصت هزار در هم بدهی دارم. امام فرمودند: من پرداخت این مبلغ را بر عهده می گیرم عرض کرد بیم آن دارم که اجل سررسد و هنوز این بدهی پرداخت نشده باشد. امام فرمودند: قبل از درگذشت تو این مبلغ پرداخت خواهد شد و چنین نیز کردند و پیش از مرگش دین او را ادا نمودند. (1)

2- هنگامی که مروان اموی، فرزدق شاعر را از مدینه بیرون کرد، او به نزد حضرت حسین (علیه السلام) آمد و امام به وی چهار صد دینار بخشیدند به ایشان گفته شد که فرزدق شاعری فاسق است، چرا به او کمک مالی می نمایید؟ در پاسخ فرمودند: «بهترین دارایی آنست که انسان بوسیله آن آبروی خود را حفظ کند پیامبر بزرگوار به کعب بن زهیر پاداش دادند و دربارهٔ عباس بن مرداس فرمودند که زبان او را از بدگویی به من قطع کنید.» (2)

1- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 65 .

2- همان مأخذ، ص 65؛ بحار الانوار، ج 44، ص 189 (به نقل از مناقب) در این گزارش به کعب بن زُهَیْر و عبّاس بن مرداس اشاره شده است کعب از شعرای جاهلی بود که با سرودن اشعار خود به پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) آزار بسیار رساند آن حضرت بر او غضبناک بودند؛ تا آن که وی به قصد پوزش طلبی قصیده ای طولانی سرود و به صورت ناشناس وارد مدینه شد به مسجد رفت و سرودهٔ خود را در مدح رسول اکرم خواند. شعر او بیش از 60 بیت دارد و مطالب ارجمندی در آن دیده می شود و به قصیده «بانَتْ سُعاد» مشهور است. وقتی او در حضور پیامبر اشعار خود را خواند، رسول اکرم جامه گران بهایی (برده) را به او بخشیدند و از این رو قصیده را «قصیدهٔ بُرده» نیز می خوانند. البتّه این غیر از «قصیدهٔ بُرده» ای است که شرف الدین بوصیری در نعت رسول خدا سروده است شرح حال کعب و بخشش پیامبر به او در کتب سیره و شرح حال صحابه آمده است؛ از جمله رجوع شود به: اُسد الغابة، ج 4، ص 241 - 240. عباس بن مرداس نیز شاعری بلند مرتبه بود که در زمانی کوتاه پیش از فتح مکه اسلام آورد. او از کسانی بود که با تألیف «قلوب اسلام» آورد و هنگامی که در تقسیم یکی از غنائم سهم او و عده ای را کم دادند، زبان به اعتراض گشود و اشعاری در هجو رسول خدا سرود پیامبر فرمودند آن قدر به او ببخشید تا این بی پروایی را رها کند (اسد الغابة، ج 3، ص 112 - 113).

3- ابن عساکر در تاریخ دمشق نوشته است که مرد مستمندی در کوچه های مدینه قدم می زد تا به خانه امام (علیه السلام) رسید کوبه در را بصـدا درآورد و دو بیت شـعر گفت: «آن کس که به درگاه تو آیـد و حلقه در خانه ات را به صدا درآورد هرگز زیان نمی بیند تو بخشـنده ای بلکه بالاتر از آن که معدن بخششی پدر تو قاتل بدکاران بود.» در این لحظه حضرت به نماز ایستاده ،بودند چون صدای او را شنیدند نماز را کوتاه کردند، در را گشودند و پیرمردی را دیدند که نیاز و ناداری از چهره اش نمایان است. فوراً بازگشته از قنبر پرسیدند که چقدر پول نزد تو موجود است؟ عرض کرد: دویست درهم که به دسـتور شـما باید آن را بین افراد خاندانتان تقسیم کنم فرمودند: آن را نزد من آور تا به کسی که برای دریافت آن سـزاوارتر است بدهم. بدین گونه آن مبلغ را به مرد مسـتمند بخشیدند و چنین سرودند: «این پول را بگیر و عذر ما بپذیر که من برای تو دلسوزم».

مرد بی اختیار این شـعر را سـرود: «اینان پاکانی هستند نیک سیرت و باید همواره برایشان درود فرستاد. آری شما ای فرزندان رسول برترین انسان ها هستیـد و دانش قرآن و حقایق دینی نزد شـماست؛ هر کس به شـما نپیوندد و افتخار «علوی» بودن را نداشـته باشد هیچ گاه افتخار کسب نخواهد کرد.» (1)

4- ابو عبد الرّحمن عبدالله بن حبیب السُّلَمی به یکی از فرزندان حضرتش سوره حمد را فرا داد. چون امام از این موضوع آگاه شدند به وی هزار دینار و هزار جامه نو بخشیدند و دهان او را آکنده از در نمودند به ایشان عرض شد: در برابر این کار چرا چنین

1- این داسـتان را مؤلف در کتاب «لواعج الاشجان» به گونه ای دیگر آورده است و در آن جا مبلغ بخشش حضرت را چهار هزار دینار ذکر نموده و بیتی نیز به دو شعر اوّل پیرمرد مستمند افزوده است، ولی سه شعر اخیر را یاد نکرده است؛ مختصر تاریخ دمشق، ج 7، ص 131 - 132.

بخششی می فرمایید؟ حضرت فرمودند: آن چه من به او بخشیدم، در برابر خدمت بزرگ وی بسیار اندک است. آن گاه چنین سرودند:

«چون دنیا دارائی های خود را در اختیار تو می گذارد تو این دارائی ها را پیش از آن که از دستت برود، بر مردم ببخش و بدان که اگر دارایی و توانایی مالی به تو روی آور شده باشد با بخشش از بین نخواهد رفت و اگر از تو روی گردان شده باشد بخل ورزیدن نیز نمی تواند آن را برای تو نگاهدارد.» (1)

5- روزی کنیزی برای حضرتش دسته گلی آورد امام در همان لحظه به او فرمودند: تو در راه خدا آزادی فردی به ایشان گفت دسته گل بهایی ندارد که در برابر آن برده ای آزاد شود امام پاسخ دادند: خداوند ما را چنین تربیت کرده است. در قرآن می خوانیم:

(وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها) (2)

«هرگاه بر شما درود فرستادند آن درود را به شیوه ای بهتر یا همانند خود آن پاسخ دهید.»

آری، نیکوترین هدیه برای این کنیز آزادی او بود.» (3)

6- مردی بیابان نشین بخدمت امام شرفیاب شد و عرضه داشت ای پسر رسول خدا من دیه کاملی را بر عهده دارم و از پرداخت آن ناتوانم؛ با خود گفتم از گرامیترین مردم تقاضای کمک نمایم و دیدم از خاندان پیامبر خدا کسی کریم تر و بخشنده تر نیست. امام فرمودند: ای برادر عرب از تو سه پرسش می کنم اگر یک پرسش را جواب دهی یک ثلث خواسته ات را می پردازم، اگر دو پرسش را جواب دهی دو ثلث آن را می دهم و اگر پاسخ هر سه پرسش را بیان کنی تمام خواسته ات را خواهم بخشید. مرد سائل عرض کرد: ای پسر رسول خدا آیا کسی مانند شما از فردی مانند من سؤال می کند؟ حضرت

1- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 66

2- قرآن، سوره نساء، آیه 86

3- بحار الانوار، ج 44، ص 195؛ کشف الغمّه، ج 2، ص 206.

فرمودند: از جد بزرگوار خود شنیدیم که می فرمود:

(الْمَعروف بِقَدْرِ الْمَعْرِفَةِ)

بخشش به مردم باید با میزان شناخت آنان هماهنگی داشته باشد.

مرد عرض کرد: بنابراین آن چه را در نظر دارید بپرسید اگر بلد بودم، پاسخ می گویم وگرنه از شما می آموزم و تنها به لطف و یاری خدا امیدوارم.

حضرت فرمودند: ارجمندترین کارها چیست؟ پاسخ داد: ایمان بخدای یگانه پرسیدند راه رستگاری از نابودی چیست؟ عرض کرد امیدواری به خدا پرسیدند: زینت مردان چیست؟ جواب گفت: دانشی که با حلم و بردباری قرین شده باشد. فرمودند: اگر از این شرافت بهره نداشت چه چیزی جانشین آن می گردد؟ عرض کرد: دارایی که با جوانمردی همراه باشد فرمودند: اگر بر این زینت نیز دست نیافت؟ عرض کرد ناداری همراه با شکیبایی فرمودند: اگر به چنین صفتی نیز مفتخر نگشت؟ عرض :کرد در این صورت سزاوارتر است که صاعقه ای از آسمان فرود آید و او را در آتش بسوزاند امام خندیدند و کیسه ای حاوی هزار دینار به ضمیمه انگشتری خود به او عطا کردند که نگین انگشتری دویست درهم می ارزید و به او فرمودند: هزار دینار را برای دین خود مصرف کن و با دویست در هم هزینه های زندگیت را تهیه نما مرد بیابان نشین شاد و خرسند از خدمت امام رخصت گرفت در حالی که این آیه را بر لب داشت:

(اللّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ)

خدا داناتر است بر این که رسالت خود را در کجا قرار دهد! (1)

7 – در کتاب تحف العقول آمده است: مردی بخدمت حضرتش رسیده تقاضای کمک نمود. حضرت فرمودند: سؤال فقط در مورد بدهی سنگین، فقر توانفرسا و دیه فزون از طاقت جایز می باشد مرد عرض کرد من نیز بخاطر یکی از این موارد به این جا آمده ام. در این هنگام امام (علیه السلام) امر فرمودند که به وی صد دینار ببخشند. (2)

1- بحار الانوار، ج 44، ص 199 - 197.

2- تحف العقول مترجم، ص 251

ابن شعبه حرّانی در «تحف العقول» می نویسد: مردی از انصار به حضور امام (علیه السلام) رسید و اظهار حاجت نمود امام به او فرمودند ای برادر انصاری آبروی خود را برای بیان نیازت مریز و آن چه را می خواهی در رقعه ای بنویس و به من تسلیم کن ان شاء الله من تمام خواسته ترا برخواهم آورد و تو خشنود خواهی شد.

مرد انصاری نوشت: ای ابا عبدالله من مبلغ پانصد دینار به فلان کس بدهکارم و او پیوسته از من مطالبه می کند. اگر ممکن است شما از او بخواهید به من مهلت دهد تا قدری توانایی مالی بیابم و سپس آن را بپردازم. امام (علیه السلام) به محض خواندن نامه داخل خانه شدند و کیسه ای پول حاوی هزار دینار برداشته به وی دادند و فرمودند: «پانصد دینار آن برای پرداخت بدهی و پانصد دینار دیگر برای اداره مخارج زندگیت. ای برادر انصاری هیچ گاه حاجت خود را جز برای سه نفر اظهار منما انسان دیندار یا جوانمرد یا دارای شخصیت خانوادگی اما فرد دیندار بخاطر دینش خواسته ترا برآورده می سازد، اما انسان جوانمرد از مردانگیش شرم می کند که ترا بی جواب بگذارد و اما کسی که شخصیت خانوادگی دارد می داند که تو از روی رغبت آبروی خود را برای اظهار نیاز از دست نمی دهی لذا آبروی ترا حفظ می کند و نیاز ترا برطرف می نماید.» (1)

9- بخاری در صحیح خود و دیگران می نویسند أسامة بن زید خدمتکار خود حَرْمَلَة را از مدینه به کوفه فرستاد تا از امام امیرالمؤمنین درخواست مبلغی از مال کند، و به او :گفت: قطعاً امیرالمؤمنین از تو خواهد پرسید که چرا من از همکاری با او سرباز زده ام تو در پاسخ ایشان از زبان من بگو: «من بسیار مایل بودم که با شما همراه باشم اما متأسفانه اعتقادی به این جنگ ندارم.» امام این بهانه جویی را نپذیرفته و خواسته او را اجابت ننمودند.

چون امام (علیه السلام) از کمک به اُسامة امتناع ورزیدند، حَرْمَلَه به سراغ حسن بن علی (علیه السلام)، حسین بن علی (علیه السلام) و عبدالله بن جعفر رفت و آنان به او مقادیر زیادی بخشیدند. (2)

ابن حجر در «فتح الباری» که شرح بر صحیح بخاری است، به نقل از ابن بطّال، عمل اُسامة را توجیه کرده و می گوید: انگیزهٔ عدم شرکت اُسامه در جنگ های امیرالمؤمنین این

1- تحف العقول، مترجم، ص 251 - 252

2- صحیح بخاری، ج 9، ص 689 (باب چهاردهم از کتاب الفتن)

بود که او نبرد با مسلمین را روا نمی دانست بهمین سبب علی (علیه السلام) از کمک به او دریغ ورزیدند، اما فرزندان او از دارائی های خودشان به حرمله پرداختند تا خود را به مدینه برساند.

بنظر نویسنده این سطور عذرخواهی اسامة هرگز پذیرفته نیست، چرا که خدای می فرماید:

(فَقَاتِلُوا الَّتي تَبْغِي حَتّى تَفيءَ إِلَى أَمْرِ اللّهِ)! (1)

(هرگاه دو دسته از مؤمنین با یکدیگر جنگ می کنند...)

با آن گروه که ستم پیشه است بجنگید تا به فرمان خدا در آید.

اُسامة باید از علی بن ابیطالب شرم می کرد و بعد از آن که از یاری او سر باز زده بود از وی تقاضای کمک مالی از بیت المال مسلمانان نمی نمود حتی در برخی روایات آمده که اُسامة با امیرالمؤمنین بیعت نیز نکرد بنابراین آن چه را که درباره امتناع علی بن ابیطالب از پرداخت مال به وی نقل کرده اند، اگر درست باشد عین صواب است و شایسته اُسامة بوده است. اما عمل دو فرزند امیرالمؤمنین علیهما السّلام و عبدالله بن جعفر حکایت از روح بخشندگی و کرم بنی هاشم می کند و این که آنان بدی را با نیکی پاداش می دهند، لذا اگر چه امیرالمؤمنین به اسامة مالی را که استحقاق آن را نداشت، نپرداختند؛ اما آنان بزرگوارانه از دارایی خود به مدد وی شتافته اند اینست شیوه کریمانه خاندان وحی. (2)

10- احمد بن سلیمان بن علی البحرانی در کتاب «عِقْدُ اللّآلِ في مناقب الآلِ» آورده است: «امام حسین بن علی (علیه السلام) پس از شهادت برادر خود حضرت مجتبی، روزی در مسجد نشسته نبوی نشسته بودند عبدالله بن زبیر و عتبة بن ابی سفیان نیز هر یک در گوشه ای بودند. در این هنگام مردی بیابان نشین سوار بر شتری ماده در رسید، شتر خود را در کناری بست و داخل مسجد شد. نخست بسوی عتبة بن ابی سفیان رفته سلام کرد و به او گفت: من پسر عموی خود را کشته ام و اکنون باید دیه بپردازم، آیا تو می توانی به من کمکی بنمایی؟ عتبه به پیشکار خود دستور داد که صد در هم به مرد بپردازد. مرد

1- قرآن، سوره حجرات، آیه 9.

2- فتح الباری، ج 13، ص 72 - 73

بیابان نشـین گفت: من فقط دیه می خواهم و این پول اندک برایم سودی ندارد. سـپس نزد عبدالله بن زبیر رفت و عین آن چیزی را که با عتبه در میان گذاشـته بود به وی گفت عبدالله بن زبیر از خدمتکار خود خواست که دویست در هم به او بپردازد، ولی مرد عرب همان پاسخی را که به عتبه داده بود تکرار نمود و از گرفتن پول سرباز زد و یکسره بسراغ حضرت حسین بن علی رفت سلام کرد و نیاز خود را عرضه داشت.

امـام به او فرمودنـد: ای مرد، مـا خانـدانی هستیم که بخششـمان به هرکس به انـدازه شـناخت و آگاهی اوست مرد عرض کرد: هر چه می خواهیـد بپرسـید. امام فرمودنـد: «راه رسـتگاری از هلاکت چیست؟» گفت: توکّل به خداونـد عزّ و جلّ. فرمودند: همت چیست؟ عرض کرد: اطمینان داشتن به خدای یکتا آن گاه امام سؤال دیگری کردند و مرد پاسخ آن را نیز بیان کرد. در این هنگام حضرت دستور دادند که ده هزار درهم برای پرداخت دیه و ده هزار درهم برای رفع مشـکلات و گشایش کارها و رسیدگی به هزینه های خانوادگی به مرد عرب ببخشند آن مرد چون این مبلغ را دریافت داشت بی درنگ چنین سرود:

«به وجـد آمـده ام نه از آن جهت که بوی خوش به مشامم رسـیده و نه از آن جهت که مقامی بـدست آورده ام و نه از آن جهت که دلباخته کسـی شده ام، بلکه وجد و طرب من بخاطر فرزندان رسول الله (صلی الله علیه و آله) است که شعر و گفتار را برایم گوارا نموده است. آری آنان انسان های گرامی و پاکیزه هسـتند که ستارگان آسمان به سبب این ها می درخشند شما ای خاندان پیامبر در اقدام به کارهای پرارج از همه کس گوی سبقت ربوده اید و خدای یگانه به وسیله شما راه هدایت را گشوده و راه فساد را بسته است.»

مهربانی امام (علیه السلام) با مستمندان و بینوایان

بعد از شـهادت حضـرت حسین بن علی در سرزمین کربلا هنگامی که می خواستند جسد مطهرش را به خاک بسپارند متوجه آثار زخم بر دوش ایشان شدند و از امام زین العابدین علت آن را پرسیدند امام فرمودند: پدرم پیوسته برای بیوه زنان، یتیمان و

مستمندان غذا تهیّه می کرد و خود ایشان غذا را بر دوش می کشید. (1)

فروتنی امام (علیه السلام)

روزی آن حضـرت از کنار عده ای گذشت که تکه های نان خشک را روی عبایی ریخته بودند و می خوردند امام به آنان سـلام نمود و آنان ایشان را به هم غذایی با خود دعوت کردند. حضـرت نشسـتند و فرمودند: اگر این نانی که شـما می خورید، صدقه نبود با شما هم غذا می شدم؛ حال برخیزید و با من به خانه بیائید چون به خانه رسیدند، به ایشان غذا و پوشاک داده و مبلغی پول نیز در اختیارشان قرار دادند. (2)

ابن عساکر در تاریخ دمشق می نویسد: امام حسـین (علیه السـلام) از کنار عده ای بینوا گذشت که بر سکوی مسجد مدینه (صُفّه) نشسته و بخوردن غذا مشـغول بودند. آنان از حضـرت تقاضا کردند که بنشـیند و در غذا خوردن شـرکت جوید حضرت بی درنگ خواسته ایشان را اجابت کرده و فرمودنـد خـدا خود پسـندان را دوست نـدارد پس از پایان یافتن غذا، امام این عده را به منزل خود دعوت کرده و به خدمتکار خانه خود فرمودند: هر چه در خانه اندوخته داریم به این بینوایان ببخشید. (3)

بردباری امام (علیه السلام)

یکی از خدمتکاران حضرت، مرتکب کار زشتی شد که باید کیفر می دید. امام (علیه السلام) دستور داد که به او تازیانه زده شود وی عرض کرد ای سرور گرامی، خدا فرموده است: وَالْکَاظِمِینَ الْغَیْظَ - آنان که خشم خود را فرو می برند - حضرت فرمودند: او را رها کنید و از تنبیه وی دست برداریـد خـدمتکار بلافاصـله ادامـهٔ آیه را تلاـوت کرد که: (وَالْعَـافِینَ عَنِ النَّـاسِ) - آنـان که مردم را مورد عفو قرار می دهنـد - حضـرت فرمودند: از گناه تو گذشت کردم. شخص مزبور خوشنود و مسرور قسمت دیگر آیه را تلاوت کرد که: (واللهُ یحِبُّ الْمُحْسِنِینَ) - خداوند نیکوکاران را دوست دارد (4) - امام فرمودند: ترا در راه خدا آزاد کردم

1- مناقب، ج 4، ص 66 بحار الانوار، ج 44، ص 190 - 191.

2- مناقب، ج 4، ص 66.

3- بحار الانوار، ج 44، ص 189 (به نقل از تفسیر عیّاشی)؛ مختصر تاریخ دمشق، ج 7، ص 129

4- قرآن، سوره آل عمران، آیه 134

و بعد از این دو برابر حقوق همیشگی ات دریافت خواهی نمود.

رسائی بیان امام (علیه السلام)

امام حسین بن علی (علیه السلام) در دامان جدّ بزرگوارش پرورش یافت، کسی که فصیح ترین فرد عرب بود. (1) پدر وی امیرالمؤمنین، کسی است که بعد از پیامبر گرامی اسلام سخنانش را برتر از کلام آفریدگان و پائین تر از کلام خدا دانسته اند. مادر او فاطمه زهرا (علیه السلام) دخت مکرم رسول الله بود که چون سخن می گفت گویی پدرش بود که خطابه سر داده بود. بنابر این شگفت آور نیست که فرزند این خانواده فصیح ترین گویندگان بوده و رساترین بیان را داشته باشد. او کسی است که در روز عاشورا هنگامی که مشکلات از هر سوی وی را در برگرفته بودند و مصیبت ها یکی پس از دیگری بر او فرود می آمدند، هرگز از این همه سختی بر خود نلرزید، نگرانی بر وی راه نیافت هیچ گونه پریشانی پیدا نکرد و در جمع مردم کوفه با روح توانا قلب محکم و زبان گویا به سخنرانی پرداخت. کلامش چنان کوبنده بود که گویی سیل بنیان کنی است که دشمن را نابود می کند؛ خطابه ای که تا آن زمان مانندش شنیده نشده بود و بعد از آن نیز شنیده نشد. آن روز که امام (علیه السلام) به سخن گفتن پرداخت، دشمنش درباره او گفت:

وای بر شما مردم! چرا ساکت ایستاده اید؟ بخدا سوگند او پسر پدرش می باشد و اگر به همین شیوه امروز برای شما سخن بگوید دیگر از محاصره و آزار او دست برخواهید داشت.

ظلم ستیزی امام (علیه السلام)

حضرت حسین بن علی (علیه السلام) را اسطوره پایداری در برابر ظلم و آسان شمردن مرگ در راه حق خوانده اند. درباره مقاومت و جانبازی او کتاب ها نوشته اند شعرها سروده اند، سخن ها گفته اند، مثل ها ساخته اند و به یاد او قهرمانان پرورانده اند. او پیشوای هر انسان بزرگمنش و ظلم ستیز است هر کس که همت بلند و روح آزاد دارد باید از مکتب حسین بن علی

1- حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) دربارهٔ خود فرمودند: (اَنَا أَفْصَحُ مَنْ نَطَقَ بالضّادِ) «من فصیح ترین فرد عرب هستم».

درس بیاموزد و روش زیستن فراگیرد راهی که حسین بن علی (علیه السلام) در برابر انسان ها گشود، برای تمامی کسانی که از زبونی گریزان و از ظلم پذیری ناخشنودند، راهی است روشن و رهایی بخش.

جانبازی این امام همام عقل ها را به شگفتی درآورده خردها را مدهوش ساخته، روح ها را از خود بیخود نموده قلب ها را آکنده ساخته و امت ها را از آوردن مانند آن عاجز نموده است. راستی کدامین قهرمان بزرگ را می شناسید که این گونه بایستد و اندکی سست نشود؟ دربارهٔ کدام ملت شنیده اید که برای نفی ستم چنین افتخار بیافرینند؟ بی جا نیست که می بینیم که فریاد خدایی حسین بن علی (علیه السلام) جاودانه شده و انسان ها در همه زمان ها و در هر کجا در پیشگاه عظمت حسین بن علی (علیه السلام) سر تعظیم فرود می آورند و انگشت حیرت بر دهان دارند.

حضرت حسین بن علی (علیه السلام) از بیعت با یزیدبن معاویه سرباز زد و این جنایت کار می گسار، کفر پیشه، ملحد، مسخره کنندهٔ دین، سرگرم به کنیزان و غلامان و رامشگران را که همبازی میمون ها و سگ ها بود شایسته فرمانروایی بر مسلمین نشناخت. او به مروان بن حکم فرمود:

«اگر فردی چون یزید فرمانده مسلمین گردد و امّت اسلامی به چنین مرد پلیدی گرفتار شود، باید برای آینده اسلام اندوهگین بود.»

همچنین به برادر خود محمّد بن حنفیّه فرمود:

«به قادر متعال سوگند اگر در جهان هیچ پناهگاه و جایگاهی نمی یافتم، با کسی چون یزید بیعت نمی کردم.»

امام (علیه السلام) در لحظاتی این سخن را بر زبان آورد که اگر خلافت یزید را می پذیرفت، دنیا با تمام امکاناتش در اختیار او قرار می گرفت مورد احترام واقع می شد، حکومت گران خاطرش را گرامی می داشتند و هر چه را فرمان می داد بجا می آوردند، چرا که یزید از جایگاه معنوی و نفوذ روحانی او در قلوب مسلمانان آگاه بود و از مخالفت او سخت می هراسید معاویه نیز پیش از هلاکت خود به یزید دربارهٔ آن حضرت هشدار داده بود. به همین دلیل یزید برای جلب رضایت امام (علیه السلام) از هیچ کوششی دریغ نمی ورزید و تمام

توان خود را برای خوشنود کردن ایشان بکار می گرفت. اما حسین بن علی (علیه السلام) بیدی نبود که از این بادها بلرزد و چنین ظواهر دلفریبی او را از ادای حق باز دارد. او پیشوایی الهی بود که باکژی و ناراستی و بیداد سر ستیز داشت و چنین می فرمود:

«ما خاندان وحی و مرکز رسالت و جایگاه رفت و آمد فرشتگان هستیم. خدای یگانه ما را در آفرینش مقدّم داشت و پایان امر رسالت را در ما قرار داد، در حالی که یزید مردی بدکاره، شرابخوار و قاتل است و کسی چون من با مردی چون او بیعت نخواهد کرد.»

بدینگونه امام(علیه السلام) با همسر و خواهران و فرزندان خویش از مدینه خارج شد و از شاهراه اصلی مدینه به سوی مکه روان شد برخی از افراد خانواده به ایشان پیشنهاد کردند که مانند ابن زبیر از بیراهه حرکت کند تا مزدوران حکومت بر او دست نیابند، اما بزرگمردی چون حسین بن علی (علیه السلام) بلند نظر تر از آن بود که ترس و ناتوانی از خود بروز دهد و چنین فرمود: «بخدا سوگند هرگز از راه اصلی دور نمی شوم تا خدای متعال آن چه را خواهد انجام دهد.»

هنگامی که حرّ بن یزید ریاحی فرمانده سپاه کوفه راه را بر کاروان امام (علیه السلام) بست و از ورود آنان به کوفه جلوگیری کرد خطاب به نوادهٔ رسول الله گستاخانه چنین گفت: «ای حسین بن علی (علیه السلام) به تو یادآوری می کنم که اگر آغاز به جنگ کنی، خود کشته خواهی شد.»

اما کلام استوار و قاطع حضرت چنان او را به شگفت آورد که دیگر پاسخی نداشت. امام مرگ در راه حق و کسب عزّت را آسان ترین کار می داند و می فرماید:

«آیا تو مرا از مرگ می ترسانی و آیا کار شما به این جا رسیده که مرا به قتل برسانید؟ پاسخ من به تو همان پاسخی است که یکی از یاران رسول الله برای پسر عموی خود بیان داشت. او می خواست به یاری پیامبر خدا برود و عموزاده اش وی را از کشته شدن بیم می داد در این لحظه این شعر را سرود بزودی می روم و از در آغوش کشیدن مرگ باکی ندارم چراکه جوانمرد اگر در جستجوی حق باشد و در راه اسلام به جهاد بپردازد، هرگز از کشته شدن عار ندارد. من جان خود را فدا می کنم و بقای آن را خواستار نیستم و بزودی در

میدان نبرد همراه با سپاهیان اسلام نبرد را آغاز خواهم کرد حال اگر زنده ماندم پشیمان نیستم و اگر کشته شدم حسرتی بر دل ندارم، در حالی که تو همواره احساس خواری می کنی و از جانبازی نکردن در راه خدا پشیمانی.»

آری، برای حسین بن علی (علیه السلام) وحشت و هراس از مرگ معنی ندارد، چه می گویم که او در راه نیل به اهداف والای الهی و بپاداشتن حق و عدل آسان تر از مرگ چیزی را نمی شناسد و مرگ در راه عزّت و شرف را زندگی جاویدان می نامد و در برابر آن زیستن همراه با ذلّت را مرگ می خواند.

راستی چه خطاکار است کسی که حسین را از کشته شدن بیم می دهد و چه گمان نابجایی دارد آن کس که به ظلم پذیری این انسان نستوه امید بسته است. او حسین را به بیعت با یزید فرا می خواند و دریغ که حسین چنین کند همت بلند حسین برتر از آنست که مرغان تیز پرواز به آن دست یابند و حال آیا چنین انسانی را می توان با مرگ و ترس از کشته شدن به سازش و تسلیم وادار نمود؟ هرگز یزیدیان می پندارند که حسین را می توان فریفت و ترس از کشته شدن را بهانه خاموش کردن ندای ملکوتی او نمود، اما کورخوانده و نوادهٔ رسول الله را نشناخته اند؛ آن ها بالاترین اقدامی که انجام می دهند کشتن فرزند زهر است و بس؛ اما آیا یارایی آن را دارند که شوکت و شکوه حسین را نابود ،سازند یادش را از خاطرها بزدایند و راهش را بفراموشی بکشانند؟ هرگز بنابراین حسین را از مرگ چه باک! آیا آنان نشنیده اند که حسین می فرماید:

(مَوْتٌ فِي عِزّ خَيْرٌ مِنْ حَيَاةٍ فِي ذُلّ).

«مرگ با عزّت پرارجتر از زندگی همراه با خواری است.»

راستی را که یزیدیان چه کور باطنند و ناشنوا! گویی هیچ فریادی از خواب گران بیدارشان نمی کند و سخنان آتشین امام جان های افسرده شان را به جنبش نمی آورد! این پیشوای توانمند اسلام است که در روز عاشورا بر دشمن فریب خورده می تازد و می خروشد که:

مرگ، از ننگ برتر و ننگ از آتش جهنّم بهتر است و خداوند مرا از این و آن پناه می دهد.

و هم اوست که چون در کربلا به محاصره می افتد و دشمن به او پیشنهاد همراهی با یزید را می دهد، خشمگینانه می فرماید:

بخدا سوگند من به اختیار خود نزد یزید نمی روم و خواری بیعت با او را نمی پذیرم و بسان بردگان در پیشگاهش سر تعظیم فرود نمی آورم. (1)

آری این پسر علی است که کشته شدن را بر ماندن با پستی ترجیح می دهد و و مرگ را بر می گزیند تا از ننگ رهایی یابد او در یکی از گفتارهای پرشور خود می فرماید:

این زنازاده پسر زنازاده (عبیدالله زیاد) مرا بین دو چیز مخّیر کرده: کشته شدن با شمشیر و خواری. دور باد از ما خواری خدای بزرگ و پیامبرش و باورداران ما را از پذیرش ننگ باز داشته اند چرا که ما را نیاکانی پاک دامن هایی پیراسته و جان هایی بلندنظر است و هرگز فرمانبرداری از مردم پست و پلید را بر شهادت جوانمردانه ترجیح نمی دهیم. (2)

حسین (علیه السلام) با آغوش گشوده به سوی مرگ می رود و فرزندان و خاندان و یارانش را همراه خود می برد تا از دین جدّش پاسداری کند. او در این راه کم ترین در نگی نمی نماید و با بخشندگی و گذشت جان خویش را در طبق اخلاص نهاده ندا سر می دهد که:

إنْ کانَ دینُ مُحَمّدٍ لَمْ یَسْتَقِمْ *** اِلاّ بِقْتلی، فَیاسُیُوفُ خُذِینی

گر جز به کشتنم نشود دین حق بلند *** ای تیغ ها بیائید بر فرق من فرود

مدائنی می نویسد:

هنگامی که حضرت مجتبی با معاویه صلح کرد برادرش امام حسین بن علی (علیه السلام) فرمود: «برای من صلح با معاویه سخت ناگوار بود و شیوه نیکو را همان روش پدرم امیرالمؤمنین می دانستم اما کار بجایی رسید که برادرم به صلح با معاویه تن درداد و من از او فرمان بردم، در حالی که بسیار افسرده بودم و به انسانی می ماندم که بینی اش را با تیغ

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 319

2- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 3، ص 249 - 250.

جدا می کنند و او دردها را بجان می خرد.»

ابن ابی الحدید در ستایش حضرتش چنین می نگارد:

پیشوای آزادگان، کسی که به انسان ها مرگ در سایه شمشیر را فراداد و به آنان آموخت که این گونه کشته شدن بر زندگی همراه با خواری ترجیح دارد، ابو عبدالله حسین ابن علی بن ابیطالب علیهم السلام است. در کربلا برای او و یارانش امان نامه آوردند، اما حسین ننگ را از خود دور ساخت و از این که با ابن زیاد در حالت خواری دیدار کند، دوری جست اگر چه یقین داشت که ابن زیاد او را نخواهد کشت، اما فرزند امیرالمؤمنین کشته شدن را از پذیرش ستم نیکوتر می داند من از عالم بزرگوار، یحیی بن زید علوی بصری شنیدم که می گفت گویی ابو تمام شاعر برجسته عرب، ابیاتی را که درباره محمّد بن حمید طائی گفته، در حقیقت به یاد حسین بن علی سروده است:

«مرگ برای او آسان است و زنده ماندن را دشوار و ناگوار می داند او انسانی است که ستم پذیری را ننگ می داند، آن گونه که گویی چنین کاری، و حتی کاری کمتر از آن در هنگامهٔ ترس و وحشت نیز کفر است. چون مرگ نزدیک می شود پای خود را محکم به زمین می کوبد و فریاد بر می آورد که زیرگودی پای من بهشت است. آری صبحگاهان لباس سرخ شهادت بر تن کرد و هنوز شب فرا نرسیده بود که دیبای سبز بهشتیان زینتش بخشیده بود» (1)

ابن ابی الحدید همچنین در شرح نهج البلاغه می نویسد:

مانند حسین، چه کسی را سراغ دارید که درباره اش گفته اند: روز عاشورا هنگامی که تمام یاران و برادران و فرزندان خود را از دست داده بود و دشمن از همه سو او را احاطه کرده بود، چون شیر می غرید و جنگاوران دلیر را از پای در می آورد. راستی این مرد مافوق بشر کیست که لحظه ای پستی را نمی پذیرد و با اختیار خود در برابر ستمگران سرتسلیم فرود نمی آورد بلکه برای نابودی ستم و ستمگران می جنگد و با آن که به او امان می دهند برخصم زبون می تازد و برادران و فرزندان و خویشان و یارانش را در این راه مقدس فدا می کند و خود نیز شربت شهادت می نوشد. آری حسین پیشوای آزادگی

1- شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج 3، ص 249

است و تمامی رزمندگان و ظلم ستیزان از او درس جانبازی و فداکاری آموخته اند.

شجاعت امام (علیه السلام)

درباره شـجاعت این قهرمان مبارز چه می توان گفت؟ شجاعت او جنگاوری های دلیران پهلوانان و قهرمانان بزرگ را برای همیشه از یادها برد او بود که دشمنان را به نبرد می خواند و هرکس به سویش می آمد، به دست وی کشته می شد.

برخی راویان گفته انـد: بخـدا سوگند هیچ انسان محاصـره شده در میان انبوه مردم را چون حسـین (علیه السـلام) ندیدم یاران و خویشان و برادرانش بشـهادت رسـیده بودند، اما او با قلبی محکم، روحی قوی و شـجاعتی کم نظیر به نبرد ادامه می داد. هر چه هواداران یزید و مردم اوباشـی که در صـحرای کربلا گرد آمده بودند کار را بر او دشوارتر می ساختند، چهره اش شـکفته تر می شد و با شمشیر بران خود صفوف دشمن را در هم می شکست و این جمعیت بسیار بسان رمه ای که گرگ بدان هجوم برده از هر سو می گریختند؛ (1) حسین (علیه السلام) بر قلب لشـکر می تاخت و آنان را در صحرای گسترده کربلا پراکنده می نمود، گویی دسته های ملخ هستند که به این سو و آن سو می روند هم او بود که در آخرین لحظات نبرد، چون از اسب برزمین افتاد با پای پیاده به جنگ ادامه داد و کار را بر دلیران سـپاه دشمن سخت کرد و فریاد برآورد ای جمعیت انبوه آیا مردانگی است که شـما با این بسـیاری بر یک نفر حمله کنیـد؟ او درست در لحظات بین مرگ و زنـدگی، پهلوانان را به هراس افکند و چون «خُولی» خود را به ایشان نزدیک ساخت تا سر مبارک را از تن جدا کند چنان از هیبت امام بر خود لرزید که دچار ضعف و ناتوانی شد.

شاعر دلباخته شیعی، سیّد حیدر حلّی در این باره می گوید:

«قهرمانی که چون پهلوانان با او در میدان نبرد روبرو می شوند، رنگ از رخساره شان می رود. آری میدان جنگ، کشـته ای چون او را سراغ ندارد که پس از مرگ نیز دلیران از دیدارش به هراس می افتند.»

او بود که در برابر پرتاب نیزه ها و چکاچک شمشیرها و ضربه خنجرها ایستادگی کرد، تا

1- ارشاد مفید، ج 2، ص 111 به نقل از حمید بن مُسلم یکی از شاهدان روز عاشورا

بدانجا که زره مبارکش از بسیاری تیرهای پرتاب شده به پوست خار پشت می مانست. نوشته اند که بر لباس شریف حضرتش صد و بیست نیزه دیده می شد و بر جسد مطهرش اثر سی و سه تیر و سی و چهار زخم شمشیر وجود داشت.

خاندان امام (علیه السلام)

فرزندان، برادران، برادر زادگان و عموزادگان حضـرتش را باید برگزیدگان زمین از نظر وفا به عهد آزادگی، دلیری همّت بلند، شـرافت روح و نستوهی دانست. آنان هرگز از پیشوای خود جدا نشدند با آن که او به ایشان اجازه رفتن داده بود؛ جان های پاک خود را در راه او فدا کردند و خون های مقدّسـشان را بر پای نهال جوان اسـلام ریختند. هنگامی که امام (علیه السلام) افراد خانواده خود را گرد آورد و به آنان فرمود که شما می توانید بروید، یکصدا فریاد برآوردند:

«ما هرگز از شما جدا نخواهیم شد آیا سزاوار است که مازنده بمانیم و شما کشته شوید؟ خدا چنین روزی را پیش نیاورد.»

آن گاه امام به فرزندان عقیل روی آورد و فرمود: «من به شـما پیشنهاد می کنم که سرزمین کربلا را ترک کنید برای شما شهادت مسلم کافی است اما پاسخ فرزندان عقیل این بود:

«سـبحان الله! در این صورت مردم به ما چه خواهند گفت و ما چه جوابی برای آن ها خواهیم داشت؟ آیا می توانیم بگوئیم که ما پیشوا و آقا و عموزادگان خود را در دست دشـمن واگـذاشتیم و همراه آنان نبرد نکردیم؛ نه تیری بسوی دشـمن افکندیم، نه نیزه ای پرتاب کردیم و نه با شمشیر بر پیکر پلیدشان زخم وارد ساختیم و نمی دانیم که دشمن با خویشان ما چه کرد!

نه، هرگز ما چنین نخواهیم کرد بلکه جان های خود را در راه توفدا می نمائیم دارائیمان را می بخشـیم از فرزندان و همسـرانمان گذشت می کنیم و در رکاب تو ای حسـین عزیز می جنگیم و آنی ترا تنها نخواهیم گـذاشت. آری، زندگی پس از کشـته شدن تو چه زشت و چه ناگوار است.»

این چنین انسان های پاکباخته ای بودند که پایمردی کردند و چون کوه استوار ایستادند و سرانجام شربت شهادت نوشیدند. در لحظاتی که آتش جنگ شعله ور بود و سختی از هر سو بر آنان حمله ور گردیده بود آهنگ ملکوتی امام را شنیدند که:

ای فرزندان ،عمویم شکیبا باشید و ای خاندانم صبر پیشه سازید، بخدا سوگند بعد از امروز دیگر رنج و خواری نخواهید دید.

خدا این رزمندگان پیروز را از دریاهای رحمت خود سیراب سازد. آنان افتخار آفریدند، لباس عزّت و شرف بر تن کردند و ردای پایمردی پوشیدند، روزگاران را از عطر جانفزای آزادگی آکندند، پرچم مردانگی و آزادگی برافراشتند، با کارهای نیکویشان در سراسر جهان راه گشودند یادشان مشرق و مغرب را تا پایان عمر دنیا پرکرد بر سطر سطر تاریخ، خاطرات فراموش نشدنی خود را نگاشتند درخشش انوار تابناکشان برای همیشه سیاهی ستم و بیداد را محو نمود و فروزندگی ایمانشان چنان فزونی یافت که تابش خورشید و ستارگان را در برابرشان رمقی .نماند اینان بودند خویشان و فرزندان و برادران سالار شهیدان و سیّد مظلومان، حضرت حسین بن علی (علیه السلام).

یاران امام (علیه السلام)

آنان که در رکاب امام (علیه السلام) جانبازی کردند و مردانه شهید شدند، برگزیده ترین یاران مردان الهی بودند؛ کسانی که همسر و فرزندان و دوستان را رها کردند و به نواده رسول الله پیوستند و در کنار او قهرمانانه جنگیدند و برای رفتن به میدان از یکدیگر سبقت گرفتند. سخن این انسان های فداکار با مولا و پیشوای خود این بود که ما خویشتن را فدای تو می کنیم و ترا از دست دشمن مصون خواهیم داشت در شب عاشورا تبسم بر لب داشتند و کمترین هراسی از مرگ بدل راه ندادند و از این که بزودی به درجه رفیع شهادت نائل آمده پروردگار خود را ملاقات می کنند، در پوست نمی گنجیدند.

هنگامی که امام (علیه السلام) به آنان فرمود که شما آزادید و می توانید از منطقه جنگی دور شوید، آزرده خاطر شدند و عرضه داشتند: «ما هرگز شما را تنها نخواهیم گذاشت و از این سرزمین باز نخواهیم گشت آیا ما شما را رها کنیم در حالی که دشمنان قصد جانتان را نموده اند؟ در این صورت در پیشگاه خدا چه عذری خواهیم آورد؟»

یکی از آنان گفت: «بخدا سوگند، چنین کاری از من سر نخواهد زد و من در برابر این گروه ستم پیشه چنان ایستادگی خواهم کرد که نیزه ام را در سینه هایشان بشکنم و با شمشیر خود تا آن زمان که دسته آن را در اختیار داشته باشم بر آنان زخم وارد خواهم ساخت و اگر سلاحی در دست نداشته باشم باز هم از پای نخواهم نشست، بلکه با سنگ بر دشمن خواهم تاخت و هرگز از پیشوای خود جدا نخواهم شد تا در رکاب او به شهادت رسم.»

دیگری اظهار داشت:

«بخدای یگانه قسم، اگر می دانستم که در رکاب شما کشته می شوم، سپس زنده می گردم برای بار دوم کشته شده و جسدم را به آتش می سوزانند، باز هم زنده می شوم و کشته و سوزانده می گردم و این کار هفتاد مرتبه انجام می شود؛ در چنین صورتی نیز از شما جدا نخواهم شد.»

سومی گفت: «اگر من هزار مرتبه کشته شوم و سپس زنده گردم و خدای یگانه بدینوسیله دست دشمن را از شما و خاندانتان کوتاه نماید، برای این کار آماده ام.»

چهار می عرض نمود: اگر من از شما جدا شوم، دیگر ارزش زنده بودن ندارم و بهتر آنست که وحوش مرا زنده زنده بدرند.»

یاران حسین (علیه السلام) این گونه بودند و هیچ کدام تاب جدایی از سرور خود را نیاوردند، بلکه ایستادگی کردند و خویشتن را سپر بلای حضرتش نمودند. برخی از آنان آن قدر هدف تیر و نیزه قرار گرفتند که جان خود را از دست دادند.

روز عاشورا چنان دلیرانه نبرد کردند که مانند آن در سراسر تاریخ دیده نشده است. مردانه بر سپاه زبون تاختند و حال آن که شماره ایشان از سی و دو نفر بیشتر نمی شد، ولی بهر سو هجوم می بردند، لشکر دشمن از هم می پاشید.

دو ماجرای کوتاه از امام (علیه السلام)

1- صاحب کشف الغمّه می نویسد: «هنگامی که معاویه، حجر بن عدی و یارانش را به قتل رسانید، در همین سال با امام ابو عبدالله الحسین دیدار کرد و به ایشان گفت: آیا می دانی که با حجر و یارانش که همه از شیعیان پدرت بودند، چه رفتاری کردم؟ امام فرمودند: نه. او گفت آنان را کشتیم، کفن نمودیم و بر جسدشان نماز گزاردیم. حضرت

لبخنـدی زدنـد و سـپس پاسخ دادند: «امّا آن گروه در روز قیامت تو را به محاکمه خواهند کشـید. بخدا سوگند اگر ما بر جمعی از یاران تو دست می یافتیم هرگز این رفتار را با آنان نداشتیم، اما به من خبر رسیده که تو نسبت به امور ابی الحسن» بدگویی کرده و متعرّض بنی هاشم شـده ای والله به خطا رفته ای تیر به تاریکی انـداخته ای هدف را گم کرده ای و کینه توزی را به سـرعت فرا گرفته ای؛ تو از مردی فرمان می بری که نه ایمانش دیرینه است و نه نفاقش جدیـد او بـدوستی با تو نظری ندارد و غرض دیگری در سـر می پروراند تو خود در این کارهایت نظرنما و نیک بنگر در غیر این صورت این مرد را بخود واگذار [منظور عمرو بن عاص است].» (1)

2- ابن عساکر در تاریخ دمشق می نویسد: نافع بن ازرق، از رؤسای خوارج، از امام حسـین بن علی (علیه السلام) تقاضا کرد که خدایی را که می پرستد برای او وصف کند. امام فرمودند:

ای نـافع، هر کس دین خود را بر مبنای قیاس قرار دهـد همواره دچار اشـتباه خواهـد بود از راه روشن منحرف خواهـد شـد در حرکت خود سرگردان خواهد بود، هدف را گم خواهد نمود و سخنان ناصواب خواهد گفت.

ای نافع، من خدا را برای تو آن گونه که خویشتن را وصف کرده، وصف می نمایم. خدای یگانه با حواس بشری درک نمی شود، با مردم دنیا قابل مقایسه نیست به مخلوقات نزدیک است اما نه به آنان پیوسته، از آن ها دور است اما نه غیر قابل دسترسی یکی است و قابل تجزیه نمی باشد، با نشانه ها شناخته می گردد و با علامت ها وصف می شود هیچ خدایی جز قادر کبیر متعال وجود ندارد.

نافع بن ازرق با شـنیدن این بیانات گریست و عرض کرد چه سـخنان نیکویی! امام به او فرمودند: به من خبر رسـیده که تو به پدر و برادر من نسبت کفر داده ای و مرا نیز کافر خوانده ای او در پاسخ گفت: بخدا سوگند اگر اعتقاد شما آن باشد که بیان فرمودید، بدون تردید شما چراغ های روشن اسلام و ستارگان درخشان احکام الهی هستید.

1- کشف الغّمه، ج 2، ص 205 - 206.

آن گـاه امـام به او فرمودنـد: من از تو یک سؤال دارم و آن این است که درباره آیه (وَ أَمَّا الْجِـدارُ فَکانَ لِغُلامَیْنِ یَتِیمَیْنِ فِی الْمَـدِینَهِ) چه می گویی؟ چه کسـی برای آن دو پسـر یتیم، گنجی را کنار گذاشـته بود؟ ازرق در جواب گفت: پدر آن دو پسر امام فرمودند: آیا پدر آن دو پسر ارجمندتر است یا رسول الله (صلی الله علیه و آله)؟ (1)

ابن ازرق که جوابی نداشت، برای فرار از حقّ، گسـتاخانه گفت: خدای یگانه در قرآن به ما خبر داده که قوم قریش افرادی ستیزه جو هسـتند. [یعنی چون شما از قریش هستید، ما با شما مخالفت می ورزیم.] (2)

مکاتبه امام (علیه السلام) با معاویه

*مکاتبه امام (علیه السلام) با معاویه (3)

ابن قتیبه دینوری در کتاب الامامة والسّیاسة و کشّی در کتاب «الرّجال» می نویسند: مروان از طرف معاویه حکمران مدینه بود. در نامه ای به او نوشت: عمرو بن عثمان گزارش می دهد که مردانی از اهل عراق و چهره های سرشناس حجاز با حسین بن علی (علیه السلام) رفت و آمـد دارنـد و ما از قیام او در امان نیستیم. من نیز در این باره تفحّص نموده ام و بر من معلوم شده که او قصد مخالفت با حکومت را دارد از تو می خواهم نظر خودت را در این باره به من ابلاغ کنی.

معاویه در پاسخ وی نوشت:

«نامه ات را دریافت داشـتم و آن چه را درباره حسـین بن علی (علیه السـلام) نوشته ای دانستم، من به تو سفارش می کنم که مبادا متعرّض وی شوی. تا زمانی که او با تو کاری نـدارد، برای او مزاحمتی فراهم مکن که ما قصـد نـداریم تا هنگامی که او بر بیعت ما باقی است، او را برنجانیم. بنابراین تو در کمین او باش و مراقبت کن که با وی درگیر نشوی.»

معاویه، نامه ای نیز به امام نوشت و در آن نامه گفت:

1- منظور امام این است که شـما چرا علی رغم این همه سـفارش های پیامبر درباره دو نوادهٔ خود، با ما این گونه رفتار کرده و به ما نسـبت کفر داده اید.

2- مختصر تاریخ دمشق، ج 7، ص 130 - 131.

3- امام حسـین (علیه السـلام) بعد از شـهادت برادر بزرگوار خود براساس همان معاهده صلح با معاویه، هیچ گونه اقدام سیاسی نکردند و همواره در پاسـخ برخی از افراد که ایشـان را به قیام دعوت می نمودنـد، به همین معاهـده اشاره می فرمودنـد. از جمله رجوع شود به ارشاد مفید، ج 2، ص 31

«به من درباره تو خبرهایی رسیده که اگر راست باشد، سزاوار تو نیست و من ترا از ارتکاب چنین کارهایی برحذر می دارم بخدا سوگند هرکس پیمانی بندد، شایسته است که بر پیمان خود استوار بماند و در میان مردم چه کسی سزاوارتر از تو برای وفای به عهد و پیمان می توان یافت مقام و شرف و جایگاه الهی تو ایجاب می کند که بر پیمان ها ثابت قدم بمانی و همواره استوار باشی. این نکته را نیز بدان که اگر تو در مورد من نیرنگ زنی من نیز دست به نیرنگ خواهم زد اگر حق مرا انکار کنی من نیز مقام ترا انکار خواهم نمود. بنابراین از ضربه زدن به کیان امّت اسلامی بپرهیز و اجازه نده که این مردم بدست تو گرفتار فتنه شوند تو مردم را شناخته و آنان را آزموده ای لذا اندکی درباره خودت و دینت و امت پیامبر بیندیش و از همراهی با افراد کم خرد و بی دانش دوری بگزین.»

به محض این که نامهٔ معاویه بدست امام حسین (علیه السلام) رسید، در پاسخ چنین نگاشتند:

«امّا بعد نامه ات را دریافت داشتم نوشته بودی که درباره من مطالبی شنیده ای که برایت گوارا نبوده و به نظر تو چنین کارهایی شایسته من نیست، کاری که از نیکان سر نمی زند و فقط خدای یکتا درباره آن داوری می فرماید اما دربارهٔ این گزارش ها باید بگویم که این داستان ها را گزارشگران سخن چین ساخته اند، همان ها که تلاششان جدایی افکندن بین افراد هم پیمان و مردم به همدیگر پیوسته است. البته گمراهان همواره دروغ می گویند من هرگز قصد نبرد با تو نداشته و پرچم ناسازگاری با تو را بر نیفراشته ام و از این که در این زمینه برایت مطالبی می نویسم فقط به منظور اتمام حجت است و بس. من از عذاب الهی بیم دارم و احساس وظیفه می کنم که واقعیت را برای تو بگویم تا تو و هم پیمانان ستم پیشه بیدینت عذری نداشته باشید که آنان از حزب شیطان و دوستان ابلیس هستند.

ای معاویه مگر تو آن نیستی که حجر بن عدی را به ناروا کشتی و یاران او را شهید کردی؟ همان انسان های نمازگزار پرستنده که با بیداد در ستیز بودند، بدعت ها را ناروا می شمردند امر به معروف می کردند نهی از منکر می نمودند و از سرزنش گران هراسی به دل راه نمی دادند ،آری تو آنان را به ظلم و ستم کشتی در حالی که به آن ها پیمان هایی داده و با ایشان عهدهای استوار بستی و خاطرشان را آسوده ساختی پس این کار تو گستاخی بر خدا و سست شمردن پیمان او بود.

ای معاویه مگر تو نیستی که عمرو بن حمق خُزاعی یکی از بزرگان اصحاب

خاتم الانبیاء را کشتی؟ همان مرد نیکو کاری که رنج عبادت روی او را فرسوده و تنش را نحیف ساخته بود تو با او پیمان بسته و به وی امان داده بودی که اگر آن امان را به آهوان بیابان می دادی آن ها از سر کوه ها با اطمینان کامل و آرامش خاطر فرود آمده و بجانب تو می شتافتند.

ای معاویه مگر تو نیستی که زیاد را در حریم اسلام به پدرت ابوسفیان نسبت دادی، در حالی که او در خانه عُبید ثقفی بدنیا آمد تو او را پسر ابوسفیان و برادر خود خواندی در صورتی که رسول الله (صلی الله علیه و آله) فرمودند:

«فرزند متعلّق به صاحب بستر است و نصیب زناکار سنگ است.»

تو این کار را از روی هواپرستی و دنیاطلبی انجام دادی و سپس او را بر مسلمین مسلّط ساختی تا آن ها را بکشد دست ها و پاهایشان را ببرد چشم هایشان را کور کند و آنان را بر شاخه های درخت خرما بدار آویزد. گویا تو خود را از افراد این امت نمی دانی و می پنداری که آنان با تو پیوندی ندارند!

ای معاویه مگر تو آن کسی نیستی که به زیاد – در پاسخ نامه او نسبت به حضرمی ها که شیعه علی بودند – فرمان صادر کردی که همه دوستداران و پیروان علی را به قتل برساند. او نیز امرت را اطاعت کرد آنان را کشت و برخی را مثله کرد؟ در حالی که علی (علیه السلام) به دین پسر عمّ خود مؤمن بود و بدستور حضرتش با تو و پدرت نبرد می نمود و امروز نیز در پرتو گسترش همان دین تو به این مقام رسیده و بر این جایگاه تکیه زده ای و گرنه شرافت تو و پدرانت چیزی جز کوچ های پر مشقت زمستان و تابستان نبود.

ای معاویه تو در نامه ات به من نوشته ای: «درباره خودت و دینت و امّت پیامبر بیندیش و از ضربه زدن به کیان امت اسلامی بپرهیز و آن را گرفتار سختی منما»، اما به تو می گویم که من فتنه ای بالاتر از فرمانروایی تو برای جامعه اسلامی سراغ ندارم و بزرگ ترین اندیشه من برای دین خودم و امت جدّم آنست که با تو ستیز کنم و این کار را فضیلتی بزرگ می شمارم؛ اگر چنین کاری کردم بخدا نزدیک خواهم شد و اگر از انجام آن اجتناب ورزیدم باید بدرگاه خدا استغفار کنم من از پروردگار خواستارم که راه روشن را به من نشان دهد و موفق فرماید.

تو در جای دیگر نامه ات نوشته ای: «اگر تو در مورد من نیرنگ زنی، من نیز دست به

نیرنـگ خواهم برد و اگر حق مرا انکـار کنی من نیز مقام ترا انکار خواهم نمود.» اما به تو بگویم: حیله ات را بکار بنـد و نیرنگ خود را آغاز کن، چراکه من امیدوارم از مکر و حیله تو هیچ زیانی نبینم و زیان آن بیش از هر کس به خود تو رسد؛ زیرا این تو هستی که بر مرکب نادانی سواری و به این سو و آن سو می تازی این تو هستی که پیمان شـکنی کردی و بجانم سوگند که هیچ یک از شـروط صلح را بجا نیاوردی، تو باکشـتن این جمعیت بعد از برقراری پیمان صلح نشان دادی که بر عهدت استوار نیستی؛ آنان نه دست به جنگ با تو زده بودند و نه کسی را کشـته بودند و تنها جرمشان این بود که یاد ما را زنده می کردند و حق ما را بزرگ می شـمردند تو آنان را کشتی زیرا می ترسـیدی که قبل از مرگشان بمیری یا آنان قبل از دستگیری درگذرند.

اما ای معاویه! بـدان که قصاص خواهی شـد و به حساب کارهایت رسـیدگی خواهنـد کرد. بـدان که خـدا را نوشـته ای است که هیـچ کار کوچک و بزرگ را فروگذار نمی کند و همه را بحساب و شمار می آورد بدان که خدای بزرگ کارهای ترا فراموش نمی کند که مردم را به هر گمان گمان و تهمتی به قتل می رسانی دوسـتان خدا را به شـهرهای دور دست تبعید می کنی و برای جوانی شرابخوار و سگباز از مسلمانان بیعت می گیری.

ای معاویه! می بینم که خود را هلاک کرده ای دینت را تباه ساخته ای امت اسـلامی را بیچاره نموده ای و امانتی را که بر دوش می کشـی به سامان نرسانده ای آری تو از بیخردی نادان پند می گیری و از انسان های پروا پیشهٔ خدا ترس گریزانی. والسّلام.»

«کشّـی» می نویسد: چون معاویه نامهٔ امام (علیه السلام) را خواند گفت: «او در سینه خود کینه ای داشت که تاکنون بروز نداده بود.» یزید به پدر خود گفت: «ای امیرمؤمنان پاسخ او را طوری بیان کن که تحقیر شود و زشتی های افعال پدرش را برای وی بازگونما.» در این هنگام عبـدالله بن عمرو بن عـاص نیز وارد شـد معاویه نامه را به وی نشان داد و او نیز پس از قرائت نامه برای خوشاینـد خلیفـهٔ اموی گفت: «او را پاسخی دندان شکن و تحقیر آمیز دهید.» یزید خوشحال شده و اظهار داشت: «آیا دیدید که نظر عبدالله نیز همان رأی من است!»

معاویه خندیـد و گفت: هر دو نفر شـما خطا کرده ایـد آیا گمان می کنید که اگر من از علی(علیه السـلام) عیبجویی کنم کار درستی انجام داده ام؟ من هنوز به این گونه کارها تمایلی ندارم و از فردی چون من شایسته نیست که بناحق از کسی عیب جویی کند و آن چه را مردم

نمی پذیرند اظهار دارد. من این نکته را آزموده ام که هرگاه مطلبی نادرست بیان کرده ام هیچ کس برای آن ارزشی قایل نشده بلکه بسرعت آن را تکذیب نموده اند. بخدا سوگند من در حسین بن علی عیبی نمی بینم تا بازگو کنم اما با خود اندیشیده بودم که به او نامه ای نوشته و تهدیدش کنم که از این فکر نیز درگذشتم. (1)

معاویه در مدینه جاسوسی گماشته بود تا کارهای مردم را به وی گزارش دهد. وی در یکی از گزارش های خود نوشت حسین بن علی یکی از کنیزان خود را آزاد کرده سپس با وی ازدواج نمود. معاویه به محض دریافت این خبر در نامه ای به امام نوشت: «شنیده ام که شما کنیزی به همسری برگزیده اید و با افراد هم سطح و هم ارز خود از قریش ازدواج نکرده اید در حالی که آنان برای آوردن فرزند مناسب تر و برای دامادی شما شایسته ترند. بدین گونه شما هم موقعیت خود را نسنجیده اید و هم برای فرزند پاک فکری نکرده اید.»

امام در پاسخ او فرمودند:

«نامه ات را دریافت داشتم و از سرزنش تو نسبت به ازدواج با یکی از کنیزان خود و رها کردن افراد هم شان در قریش، آگاهی یافتم. اما بدان که هیچ کس از نظر شرف و سابقه نژادی برتر از رسول الله (صلی الله علیه و آله) نیست من کنیزی را که ملک شخصی خودم بود به اختیار خویش از دستم خارج کردم تا به پاداش الهی نائل گردم، سپس او را بخود باز گرداندم تا سنت رسول الله را بکار بندم ای معاویه اسلام همه پستی های قومی و نژادی را به دور ریخته و کاستی های ما را از میان برداشته است. سرزنش مسلمان فقط در صورتی است که به گناه آلوده گردد یا رنگ جاهلیت به خود گیرد.»

معاویه چون نامهٔ حضرت را خواند آن را به یزید نشان داد یزید پس از خواندن نامه بپدرش گفت: حسین بر تو فخر بسیار فروخته است. معاویه گفت: نه، فخر فروشی در کار نیست، بلکه این زبان تند و برندهٔ بنی هاشم است که سنگ را می شکافد و آب دریا را بسوی خود جذب می کند.

مخالفت با معاویه در ماجرای بیعت یزید

ابن قتیبه در کتاب «الامامة و السّیاسة» می نویسد:

ص: 157

1- رجال کشّی (اختیار معرفة الرجال)، ص 47 - 52 ؛ الامامة والسیاسة، جزء اوّل، ص 154 - 157.

هنگامی که معاویه تصـمیم گرفت برای یزید بیعت بگیرد، به مدینه آمد. در روز دوم ورود به سـراغ امام حسـین و عبدالله بن عبّاس فرسـتاد امام حسـین (علیه السـلام) و ابن عبّاس نزد او آمدنـد. ابتدا معاویه از احوال فرزندان امام مجتبی (علیه السـلام) و سنّ آن ها سـئوال کرد و حضرت پاسخ او را دادند؛ سپس او آغاز به سخن کرد و بعد از حمد خدا و یادکرد رسول مکرم اسلام (صلی الله علیه و آله) گفت:

«شـما از پیشتر در جریان کاریزیـد هستیـد و خـدا آگاه است که من با گزینش یزید به مقام ولیعهدی هدفی جز برطرف کردن نابرابری ها و پوشانـدن شـکاف ها در امور مردم را ندارم چنین اقدامی بسـیار نیکو است و افراد بصـیر آن را می پذیرند، اینست دیدگاه من درباره یزید اما شما هم با من خویشاوندی دارید هم از دانش بهره مندید و هم به زینت جوانمردی آراسـته اید و برای تایید این نظریه شایسته تر می باشید. من یزیـد را در موارد گونـاگون آزموده ام و در او ویژگی هـایی یافته ام که حتی شـما نیز از آن ویژگی ها بی بهره ایـد؛ به علاوه، او نسـبت به سنت آگاهی دارد با قرآن آشناست و از بردباری برخوردار است، بردباریی شیران شرزه را به زانو در می آورد شما می دانید که پیامبر معصوم از خطا در غزوة «ذات السلاسل» فرماندهی لشکر را به کسی سپردند که هیچ پیوندی با قریش نداشت و او را بر ابوبکر صدیق و عمر فاروق و دیگر اصحاب و مهاجران نخستین برتری دادند و پیامبر الگوی نیکوی ماست.» (1)

اینک، شـما ای فرزندان عبدالمطلب قدری درنگ کنید؛ ما و شـما طایفه ای هستیم که سود برده و از مواهب برخوردار بوده ایم. من از این جلسه مشترک امیـد انصاف دارم چراکه هیـچ کس جز براساس نظر شـما سـخن نمی گویـد حال پاسـخ این خویشاونـد خود را بگوییـد تا بصیرت و آگاهی افزون شود از خدای بزرگ برای خودم و برای شما آمرزش می طلبم.»

چون سـخنان معاویه به پایان رسـید ابن عبّاس خود را آماده سخن نمود، اما امام به وی اشاره کردند که تو آرام باش منظور او من بودم و من بیشتر مورد تهمت واقع شدم

1- در غزوهٔ ذات السـلاسل، رسول خـدا ابتدا دو نفر را به فرماندهی سـپاه اسـلام برگزیدند، آنان کاری از پیش نبردند سـپس عمرو عاص را فرمانـده نمودنـد امت اسـلامی به فرمانـدهی او رضایت نداد و سـرانجام امام امیرالمؤمنین به دسـتور حضـرتش به نبرد با کفار رفته و پیروز بازگشتند. مراد معاویه در این گفتار، عمر و عاص است.

عباس سکوت کرد. سپس امام (علیه السلام) برخاستند و با شکرگزاری به درگاه خدا و درود بر پیغمبر گرامی اسلام گفتار خود را آغاز نمودند. آن گاه فرمودند:

ای معاویه! هیچ گوینده ای اگر چه سخنش به درازا کشد یارایی آن را ندارد که ویژگی های رسول الله (صلی الله علیه و آله) را برشمرد، بلکه تنها بخشی از صفات نیکوی حضرتش را بازگو می کند من می دانم که امت اسلامی چه روشی را پس از رحلت پیامبر پیش گرفتند آنان مدائح نبی مکرم را تباه نمودند و بیعت حضرتش را دربارهٔ جانشین ایشان شکستند.

دریغا که درخشش روز تاریکی شب را رسوا نمود و پرتو تابناک خورشید از فروغ چراغ ها کاست تو در فزونی طلبی به افراط دچار شدی در برتری بخشیدن ناشایستگان اجحاف نمودی، از پرداخت حق سرباز زدی و بخل پیشه کردی ستم و ناروا رواداشتی و حقوق انسان ها را به اندازه ارزنی مراعات ننمودی تا آن که شیطان بهره کامل و نصیب فراوان خود را بدست آورد. اما آن چه را دربارهٔ یزید و شایستگی او برای اداره امت اسلامی و کمالات وی گفتی، دریافتم. گویی تو می خواهی مردم را درباره یزید به گمراهی بکشانی چنان از او سخن می گویی که پنداری از انسان محجوبی یاد می کنی یا فرد ناشناسی را معرفی می نمایی یا از مطالب مخفی و آگاهی های

خصوصی پرده بر می داری چنین نیست ای معاویه! یزید خود بهترین معرّف خویش است و آن چه را در چنته دارد بر همگان بروز داده است. اگر می خواهی اوصاف یزید را بگویی از سگ های شکاریش خبرده، از دختران زیبارویی که با او به عشرت سرگرمند سخن بگو از کنیزکان نوازنده ای که در بزم های مستانه برای او می نوازند گفتگو کن آری، یزید چنین فردی است و نیازی به معرفی تو ندارد. راستی آیا این همه بارگناه که بر دوش داری برای تو بهنگام دیدار با قادر متعال کافی نیست که اکنون می کوشی بار ضلالت این مردم را نیز بر گناهان دیگرت بیفزایی؟! بخدا سوگند تو همواره درصدد انجام کارهای ناروا هستی و جز ستم و بیداد کار دیگری نکرده ای جنایت های تو همه جا را فرا گرفته است ولی خود تو با مرگ فاصله چندانی نداری بزودی روز قیامت فرا می رسد و آن روز همهٔ اعمال ثبت شده تو بازگو می گردد و تو هیچ راه گریزی نخواهی

داشت.

ای معاویه! اینک تو بر ما تعرض کرده و ما را از حقّ مسلّم پدرانمان محروم نموده ای، همان حقی که رسول مکرّم اسلام – صلّی الله علیه و آله – از آغاز ولادت برای ما قرار داد تو در غصب حق ما به همان دلائل سستی تمشک می جویی که مدعیان خلافت، با آن ها برای جانشین پیامبر پس از رحلت حضرتش استدلال می نمودند و او نیز دلائل را پذیرفته از آنان طلب انصاف نمود آری، شما هر کاری را مرتکب شدید و هر سخنی را بر زبان آوردید، تا کار به این جا کشید که تو بر جایگاه پیامبر تکیه زدی در حالی که ردای خلافت برازنده شخص دیگری بود.

اما درباره عمرو عاص که فرمانده سپاه اسلام شد، باید بدانی: اوّلاً در آن زمان او به فضیلت همنشینی با پیامبر مفتخر بود و ثانیاً کاری از پیش نبرد، تا آن که امّت اسلامی از فرمانروایی او آزرده شده پیشی جستن وی را ناروا شمرده و با وی همراهی ننمودند. سرانجام رسول خدا او را برکنار کرده فرمودند: «ای گروه مهاجر بعد از این تاریخ او دیگر در میان شما مقامی ندارد. اینک تو چگونه به فعل منسوخ پیامبر استناد می کنی و آن کسی را که قطعاً مورد تأیید حضرتش بوده کنار می گذاری؟ راستی چگونه بخود جرأت می دهی که صحابی پیامبر را با تابعی (1) برابر بدانی، در حالی که در اطراف تو افراد بسیاری هستند که افتخار همنشینی با رسول الله (صلی الله علیه و آله) را داشته و انسان های قابل اعتماد و دینداری می باشند!

آیا رواست که این افراد را بسوی جوانی اسرافکار و فریفته دنیا سوق دهی، تا بدین وسیله مردم گرفتار خطا و اشتباه گردند و بازمانده تو، در دنیا به سعادت (ظاهری) دست یابد! این روش سرانجامی جز شقاوت در آخرت برای تو نخواهد داشت و این زیانی آشکار است از خداوند برای خود و شما آمرزش می طلبم».

1- تابعی کسی را گویند که اصحاب پیامبر اسلام را درک کرده است و مراد امام در این جا «یزید» می باشد.

سخنان امام صریح و رسا بیان شد. معاویه نگاهی به ابن عبّاس افکند و گفت: «این سخنان چیست؟ لابد تو نیز کلماتی درشت تر و تلخ تر از این ها اظهار خواهی نمود.» ابن عباس پاسخ گفت: «بخدا قسم او فرزند پیامبر و یکی از پنج تن آل عباست، او در خاندانی پاک و معصوم بزرگ شده و هرچه می خواهی از وی بپرس و بدان که خدا فرمان خود را جاری خواهد ساخت و او نیکوترین داورانست.» (1)

برپایی مراسم سوگواری سالار شهیدان

عقل و دین چنین حکم می کنند که انسان های برجسته چه زنده باشند و چه مرده، باید مورد تجلیل قرار گیرند بهنگام شهادت یا وفاتشان باید مراسم سوگواری برپا گردد و دوستدارانشان باید اندوهگین و متأثر باشند؛ بویژه اگر فردی در راه هدفی والا و مقصدی پرارج خویشتن را فدا کند و از جان خود گذشت نماید. همهٔ امت ها چنین شیوه ای را در همه زمان ها داشته و به آن با دیده احترام می نگریسته اند. بنابراین سزاوار است که مت اسلامی بلکه همهٔ ملّت های دنیا هر ساله برای حضرت حسین بن علی بن ابیطالب (علیه السلام) مجالس بزرگداشت ترتیب دهند چراکه حسین بزرگمردی وارسته و نمونه دانش، زهد، عبادت رادمردی بخشندگی، بزرگمنشی زبان آوری، آراستگی به اخلاق الهی، ظلم ستیزی و آزادگی بوده است.

علاوه براین ویژگی های روحی حضرتش از شرافت خانوادگی نیز برخوردار می باشد و از نظر پدر، مادر، جدّ عمو، دایی، برادر و سایر خویشاوندان برهمه مردم برتری دارد. جدّ بزرگوارش خاتم پیام آوران الهی حضرت محمد بن عبدالله (صلی الله علیه و آله)، پدر گرامیش امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب بزرگ جانشینان الهی مادر پاکش فاطمه زهرا بانوی بانوان جهان برادر مظلومش امام مجتبی، عموی قهرمانش جعفر طیّار، عموی پدرش حمزه سید الشهداء، جدة مادریش خدیجه بنت خویلد نخستین بانوی مسلمان عمّه اش ام هانی، دائیش ابراهیم بن رسول الله و خاله اش زینب دختر رسول خدا می باشند.

او در راه هدفی بسیار برجسته با انگیزه ای پاک قیام نمود و حرکتی را آغاز کرد که نه قبل از او و نه بعد از او هیچ کس جای او را نتواند گرفت. امام حسین بن علی (علیه السلام) جان و

1- الامامة والسیاسة، جزء اوّل ص 159 - 161.

مال و خانـدان خود را در راه زنـده ماندن اسـلام و رسوا کردن منافقین فدا کرد؛ او مرگ را بر زندگی همراه با پستی ترجیح داد مرگ با عزّت و شرف را از خواری و ظلم پـذیری برتر دانست و شـهادت را در برابر فرمـانبرداری از پست فطرتان برگزیـد عزّت نفس، دلیری، ظلم ستیزی، شکیبایی، پایداری و مقاومت این ابر مرد همه را به شـگفتی واداشته و خردمندان را متحیّر ساخته است هرکس بعد از حماسه عاشورا قیامی کرده از این قهرمانان درس آموخته است، تا بدانجا که گفته اند:

آن گروه از بنی هاشم که در سـرزمین طفّ (کربلا) به شـهادت رسـیدند، نمونه های بارزی بودند که همهٔ انسان های فداکار از ایشان درس جانبازی و آزادگی را آموخته اند. (1)

و حتی گفته شد که شـعر ابو تمام در حقیقت در وصف آن حضرت سروده شده است. راستی سزاوار است که هر سال روز عاشورا از مقام والای حضرت حسین بن علی (علیه السلام) تقدیر گردد، بیاد جانبازی های او مراسم عزا برپا شود و دیدگان بجای اشک خون بگریند.

آری، محبّت حسـین بن علی (علیه السـلام) چنـان عمیق و دلنشـین است که حتی خوارج، یعنی دشـمنان پـدر و برادرش به او احترام می گذارنـد و او را بزرگ می شـمارند حـال آیا شـگفت آور نیست که جمعی افراد ساده لوح یا کینه ورز در چنین روزی به سـرور و شادی می پردازنـد جشن و میهمانی برپا می نماینـد و به آذین بنـدی منازل خود دست می زنند؟! اینان چگونه می اندیشـند و کارهای خود را چگونه توجیه می کننـد؟ گویی روایات ساخته شده بدست شاهان کینه توز اموی را باور کرده اند؟ همان روایاتی که ناقدان حدیث ساختگی بودن آن ها را اثبات نموده اند اما حجاج بن یوسف ثقفی، دشـمن خدا و رسول غلام حلقه بگوش حکومت اموی و فرماندار خون آشام کوفه این شیوه زشت را رواج بخشید.

راستی کدام مسـلمانی می تواند در روز شهادت پسر دختر پیامبر و شاخه گل خوشبوی او و پسر جانشین حضرتش خرسند باشد؟ آیا چنین فردی در برابر پیامبر

1- از مصعب بن زبیر است هنگامی که یارانش جز شماری اندک، گریختند (شرح ابن ابی الحدید، ج 3، ص 249)

پاسخی دارد و می تواند خویشتن را تبرئه کند؟ آیا وجدان انسانیش او را سرزنش نمی نماید؟ آیا از دیدار رسول الله (صلی الله علیه و آله) شرمگین نمی شود؟ آخر، او چگونه خود را دوستدار پیامبر می خواند ولی در روز حزن و اندوه آن حضرت شادی می کند؟ مگر نه اینست که لازمه محبت همدردی و همراهی در مصایب و رنج ها و همنوایی و خوشحالی در شادی ها و خوشی هاست؟

اگر سایر مسلمین انصاف می داشتند، هرگز بر شیعیان اعتراض نمی کردند که چرا شما همه ساله روز عاشورا برای سالار شهیدان برنامه های عزاداری برپا می نمائید؟ آیا حسین ابن علی (علیه السلام) از ژاندارک فرانسوی کمتر است که آنان هر ساله بیاد او مراسمی ترتیب می دهند؟ آیا خدمت ژاندارک برای مردم فرانسه قابل مقایسه با جانبازی ها و فداکاری های این قهرمان تاریخ اسلام می باشد؟ حضرت حسین بن علی (علیه السلام) با شهادت خود درسی سودمند به انسان ها آموخت و راهی آشکار در برابرشان گشود راه مردانگی، آزادگی، استقلال، ظلم ستیزی، پایداری، عزّت جویی، ذلت گریزی و واهمه نداشتن از مرگ در مسیر رسیدن به اهداف والا و اغراض پرارج انسانی او رسوائی های منافقان و دورویان را افشا کرد، افکار انسان ها را به سوی صفات نیکوی الهی متوجّه ساخت و شیوهٔ آزادمنشی و زیر بار ظلم نرفتن و بندگی غیر خدا نپذیرفتن را به همه مردم نشان داد.

امام علی بن الحسین، زین العابدین، به یاد شهادت پدرش نزدیک به چهل سال گریست. (1) حضرت جعفر بن محمد الصادق هرگاه مصیبت جدش را یاد می کرد می گریست گاهی از شاعران می خواست که بیاد این حماسه جاوید مرثیه بسرایند و خود نیز با شنیدن این مرثیه ها اشک از دیدگان فرو می بارید. (2) حضرت موسی بن جعفر الکاظم از ابتدای ماه محرم چهره غمزده ای داشت و هیچ گاه تبسّم نمی فرمود بلکه اندوه و افسردگی در رفتار و گفتار او آشکار بود و چون روز عاشورا فرا می رسید، بیش از سایر روزها غمگین بود چراکه در این روز مصیبت جدش به نهایت رسیده بود. (3)

1- در مناقب (ج 4، ص 165) به نقل از امام ششم بیست سال آمده ولی در روایت ابن قولویه چهل سال ذکر شده است.
2- بحار الانوار، ج 44، ص 282 - 283 و 287 - 288 (به نقل از امالی صدوق رجال کشّی کامل الزیارات و ثواب الاعمال).
3- بحار الانوار، ج 44، ص 284 (به نقل از امالی صدوق)

امام علی بن موسی الرّضا علیه السّلام می فرمایند: روز عاشورا دیدگان ما را زخم کرده اشک هایمان را جاری ساخته برای ما رنج و سختی به ارمغان آورده است، رنجی که تا پایان دنیا باقی خواهد ماند.» (1)

پیشوایان شیعه از پیروان خود می خواستند که نسبت به برگزاری مراسم سوگواری برای حضرت حسین (علیه السلام) جدیت داشته باشند و همه ساله بیاد این مصیبت جانکاه عزاداری کنند. بدینگونه است که شیعه با کوشش تمام یاد عاشورا را زنده نگه می دارد تا به سفارش پیشوایانش جامه عمل بپوشاند چراکه آنان بهترین نمونه های پیروی هستند و بازگوکننده سنّت رسول الله می باشند. (2)

سیّد علی جلال حسینی از نویسندگان معروف مصری در مقدمه کتابی که درباره امام حسین بن علی (علیه السلام) نگاشته به مناسبت بحث از نیکو بودن برپایی مراسم عزاداری برای آن حضرت چنین می نویسد:

«هر امتی نسبت به زندگانی بزرگان خود توجه دارد تاریخ زندگانی آنان را ثبت می کند و از رویدادهای زندگانیشان درس می گیرد خواه این بزرگان در یکی از زمینه های دینی برجسته باشند و یا در یکی از امور دنیایی اما امام ابو عبدالله الحسین علیه السلام پسر دختر پیامبر اسلام شاخه گل خوشبوی او فرزند امیرالمؤمنین (علیه السلام) و بزرگ شده خاندان نبوّت رادمردی است که روحی ممتاز داشته و از شرافت خانوادگی نیز برخوردار بوده است. او مرکز همهٔ فضائل اخلاقی و اعمال پسندیده بوده است، همت بلند، شجاعت فوق العاده، بخشندگی بی حد و مرز زبان آوری کم نظیر، آگاهی از رازهای نهفته دانش یاری کردن حق نهی از منکر نبرد با ستم و بیداد فروتنی از روی عزّت نفس، دادگری، شکیبائی، جوانمردی، تقوا و عفاف همه در او گرد آمده بودند.

همچنین در زمینه های عبادی و کارهای خوب چون نماز، روزه، حج، جهاد در راه خدا و نیکوکاری زبانزد همگان بود هنگامی که حضرتش در مدینه یا هر شهر دیگری می زیست، بسان آفتاب نور

1- پیشین

2- در این باره آثار زیادی نوشته شده که از آن جمله است «سیرتُنا و سنّتنا سیرة نبیّنا و سنّته» نوشته دانشمند فقید شیعه مرحوم علامه امینی

می افشانـد و از پرتوهـای درخشان خویش مردم را بهره منـد می ساخت. گروهی از دانشـش سود می بردنـد، جمعی از رفتارش درس می آموختنـد عـده ای از اخلاق الهیش راه تهـذیب نفس را فرا می گرفتند و برخی از بیان رسای او درس ادب می آموختند. هرکجا بود با دستی باز به بخشـش دارائیش می پرداخت در برابر مستمندان فروتنی می نمود خلفای زمانش او را بزرگ می شمردند و او نیز رسیدگی به یتیمان و مسـکینان را فراموش نمی کرد و همواره به یاری مظلومین می شـتافت. هرگز از عبادت خـدا دور نگردیـد و بیست و پنـج بار با پای پیاده از مدینه با قصد حج به مکه معظمه مشرف شد.

این انسـان نمونه در طول زنـدگی خود همراه پـدرش در جنـگ های جمل، صـفّین و نهروان شـرکت جست. او در زمان حیات خود رایت روشن هدایت و پس از شهادت نیز برای جویندگان راه درست، الگویی نورانی و درخشان بود.

تردیـدی نیست که برپایی مراسم یادبود برای مصـیبت هایی که هر ملت در دوران رنج و سـختی با آن همراه بوده سودمندی های فراوان در بردارد همـان گونه که بیان رویـدادهای برجسـته دوران عزّت و شـکوه هر ملت آثار نیکوی بسـیاری خواهـد داشت. آری حماسه عاشورای حسـین بن علی (علیه السـلام) اگر چه شـنیدنش هر مسلمانی را اندوهگین می کند و هر خردمندی را به خشم می آورد اما نتایج ارزشمند بسیاری نیز در آن نهفته است.»

همین نویسنده در جای دیگری از کتاب خود می نویسد:

«از شـگفتی های امر حضـرت حسـین بن علی (علیه السلام) این است که شیعیان او همان قاتلین وی می باشند و همان ها هستند که هر ساله بیاد او مراسم عزا برپا می کنند و اظهار اندوه می نمایند.»

باید گفت:

این نویسـنده محترم گرفتار خطا شده است. هرگز باورکردنی نیست که قاتلین امام حسـین بن علی (علیه السلام) شیعیان و پیروان او باشند بلکه با مطالعه دقیق معلوم می شود که آن ها درصدد قتل امام برآمدند، برخی افراد آزمندی بودند که هرگز به دین پایبندی نداشـتند، بعضی از آن ها افراد هرزه اوباش بودند که جمعی تابعین رؤسای قبایل بودند که دنیا طلبی آنان را به ارتکاب این عمل زشت وادار نمود و خلاصـه آن که هرگز کسـی از شـیعه آن حضـرت به نبرد با ایشان برنخاست شـیعیان پاکباخته امام همان یاران وفاداری بودند که با وی در سـرزمین کربلا ماندند و تا آخرین نفس جنگیدند و با اهداء خون گرم خود

نهال اسـلام را آبیاری نمودنـد عـده ای دیگر از شـیعیان امام (علیه السـلام) نیز مردمی بودند که امکان یاری کردن حضـرتش را نیافتند و یا باورشان نمی شـد که کار به این جا بکشد و لذا همراه با ایشان بطرف کوفه نیامدند گروهی اندک نیز با تمام تلاش از حصار محکمی که ابن زیاد در اطراف کوفه کشیده بود گریختند خود را به کربلا رساندند و شربت شهادت را عاشقانه نوشیدند اما این سخن که در میان لشکر یزید از شـیعیان امام (علیه السـلام) کسـی بوده است مسـلماً صحت تاریخی ندارد و پذیرفتن آن برای آگاهان به حوادث کربلا بسیار دشوار می باشد.

راستی آیا سید علی جلال می پندارد که شیعیان حسین بن علی (علیه السلام) بسیارند؟ نه چنین نیست بلکه شماره آنان بسیار اندک است و قلیلٌ ما هُمْ وَ قَلیلٌ مِنْ عِبادِی الشّکورُ. پیروان حقّ همواره کم بوده اند، این واقعیّتی است آشکار و انکار نشدنی.

از همین جـا معلوم می شود این سـخن او که «قـاتلین امام برایش مراسم عزا برپا می دارنـد» لغزشـی است از نویسـنده مزبور که در بیشتر مواضع کتاب خود پیرامون سالار شـهیدان سخنان نیکوئی گفته است اما متأسفانه در این مورد با ساده اندیشی از کسانی پیروی کرده است که انگیزه ای جز عیبجویی از شـیعه ندارنـد و اهمیت سوگواری هر سـاله برای حضـرتش را انکـار می کننـد خود او در جـای دیگری گفتار زیبایی دارد و می گوید:

«امام حسـین بن علی (علیه السـلام) همان گونه که در دوران شـکوفای زندگی خود چراغ روشنایی بخش و هدایتگر انسان ها بود شهادتش نیز درس دیگری برای انسان های آزاده و فـداکار می باشـد. آیا نمی بینی که چگونه در سـخت ترین شـرایط زندگی از جان خویش دسـت شست و مرگ را با آغوش باز پـذیرفت؟ او در شـرائطی این فـداکاری را انجام داد که در شـرق و غرب جهان انسانی به بزرگی و عظمت وی یافت نمی شد اما روح بلند حسـین بن علی (علیه السلام) با ظلم و بیداد سرسازگاری نداشت و در نتیجه زخم های جان فرسای شمشیر را در برابر خواری برگزید.

ابونصر بن نباته در شعر زیبایی درباره او می گوید:

«حسین کسی است که مرگ با عزّت را حیات و زندگی همراه با خواری را مرگ می داند».

با وجود تفاوت غیر قابل تصوری که بین گروه اندک یاران حسین بن علی(علیه السلام) و سپاه

ابن زیاد نقل کرده اند می بینیم که امام با استواری تمام و قلب محکم و شجاعت بی نظیر تا آخرین لحظات نبرد می ایستد و کم ترین لرزه ای بر او راه نمی یابد راستی که انسان به حیرت می افتد نمونه این عظمت را تاکنون کجا دیده اید همان گونه که پستی و پلیدی دشمنان زبونش را نیز هیچ کس در تاریخ جنگ ها و درگیری ها سراغ ندارد. هرگز از آغاز آفرینش جهان شنیده نشده است و تا پایان کار نیز شنیده نخواهد شد که جنایتی هولناک تر از جنایت پسر مرجانه صورت گیرد تصوّر این جنایت برای ما ناگوار بلکه غیر مقدور است. همهٔ مورخین نوشته اند که این زنازاده پسر زنازاده در برابر دیدگان فرزندان و خواهران و دیگر خاندان حسین بن علی (علیه السلام) با چوب خیزران بر دندان های مبارکش تازیانه می زد چه می گویم پست فطرتی خون آشام بر بوسه گاه پیامبر چوب می زد. آیا دیگران چنین جنایتی را مرتکب شده اند؟

اما دست های انتقام الهی همواره در کار است از ماجرای عاشورا فقط سه سال گذشته بود که عبیدالله در همان روز عاشورا گرفتار خشم توفنده مردم شد و به قتل رسید و سرنا مبارکش توسط مختار ثقفی برای امام زین العابدین فرستاده شد. بالاتر از این مگر یزید پس از حادثه خونین کربلاـ بیش از سه سال دوام آورد؟ کدام عبرت بالاتر از این که همه دست اندرکاران ریختن خون حسین بن علی (علیه السلام) گرفتار انتقام الهی شدند و یا به قتل رسیدند یا نابود گردیدند؟ (1)

هیچ می دانید که مرقد مطهر حسین بن علی (علیه السلام) زیارتگاه عاشقان خدا و حرم بزرگ الهی شده اماگور یزید محل جمع آوری زباله گردیده است؟

انسان با بررسی تاریخ عاشورا در می یابد که خداوند متعال به خاندان وحی عنایت و توجه خاصی دارد در روز عاشورا حسین بن علی (علیه السلام) تنها بازمانده رسول الله (صلی الله علیه و آله)، به همراه تمامی فرزندانش به شهادت می رسد و تنها یک فرزند بیمار مشرف به موت از او باقی می ماند او علی بن الحسین زین العابدین است که خداوند با زنده ماندن وی بر امت اسلامی منت نهاد و نسل رسول الله را بوسیله این پیشوای معصوم امتداد داد.

آری، جانبازانی که در رکاب امام ابو عبدالله الحسین شربت شهادت نوشیدند، در روی زمین از نظر فداکاری و خداجویی نظیر نداشتند. حسن بصری می گوید: «آنان

1- تازه این عذاب ها مربوط به دنیاست و عذاب اخروی به مراتب سنگین تر و دراز مدت تر خواهد بود.

تندیس رادمردی و دلیری و پیشوای بزرگواری و شکیبایی و جنگاوری بودند.

آن بزرگمردان از بنی هاشم که در سرزمین طف (به شهادت رسیدند)، اسوه هستند؛ پس به بزرگمردان تأسی کنید [شعر مصعب بن زبیر]. باری هر کس با سختی ها رویاروی می شود، پیشوای بزرگمردان کربلا را اسوهٔ خود می داند چنان چه مصعب بن زبیر و بنی مهلب و دیگران چنین کردند. شهادت حسین بن علی (علیه السلام) بود که پایه های حکومت اموی را لرزاند کینه آنان را در دل مردم پروراند و بزرگ ترین عامل در فروپاشی سلطنت آن ها بود. حسین (علیه السلام) قهرمانی نستوه بود که راه نبرد با بدکاران و بیدادگران را به روشنی ترسیم کرد، همه انسان های آزاده را به درگیری با ستم تا آن جا که می توانند فراخواند و خود در راه احیای عدل و حق و سنت های دین حنیف اسلام به جای باطل و خودکامگی و هواپرستی خون مقدسش را در سرزمین تفتیده کربلا نثار کرد. آری، اگر حکومت خدایی این پیشوای الهی برپا می شد قدر و ارج وی در همه ابعاد حیات امت مسلمان معلوم می گردید.

راستی ببین تفاوت ره از کجاست تا به کجا حسین نوادهٔ پیامبر و مرد خدا زمام حکومت را در دست بگیرد یا یزید ستم پیشه شرابخوار میمون باز نوازنده؟ راستی آیا بدکاران بیدادگر با پیشوایان دادگر برابرند؟ آیا خاک می تواند ارزش طلا را داشته باشد؟ اما چه می توان کرد که حکمت الهی چنین اقتضا نمود و هیچ اراده ای نتواند که حکم خدا را برهم زند ما مصالح کارهای خدائی را نمی دانیم اما چه بسا فلسفهٔ کشته شدن حسین بن علی (علیه السلام) این باشد که همهٔ انسانها در سراسر روزگار از جانبازی او درس بیاموزند و تن به ظلم و ناروا ندهند. انسان ها با آگاهی از حماسه کربلا در می یابند که هر کس خود را وقف خدمت ملت و مردم کند، از نثار خون آن جا که مصلحت اقتضا می کند، نباید دریغ داشته باشد».

بهانه تراشی برای کسانی که امام را یاری ننمودند

سیّد علی جلال در بخشی از کتاب خود می نویسد:

«صحابه ای که در زمان امام حسین بن علی (علیه السلام) می زیستند، از فسق یزید آگاه بودند. در این میان عدّه ای به قیام بر ضد او اعتقاد داشتند مانند عبدالله بن زبیر؛ گروهی از بیعت با وی سرباز زدند مانند عبدالله بن عمرو عاص که نایب فرمانروای مصر دستور داد در

خانه اش را آتش زدند؛ جمعی دیگر نیز از درگیری با وی اجتناب ورزیدند و حضرت حسین بن علی (علیه السلام) را یاری ننمودند. این گروه براساس اجتهاد خود عمل کردند و هرگز به یاری باطل نشتافتند، اگرچه درباره نظر حق امام (علیه السلام) نیز اقدامی ننمودند. بنابراین نمی توان چنین کسانی را سرزنش کرد.

دریغا که نویسنده مزبور در این جاه نیز اشتباه کرده است بدون تردید کسانی که با حضرت حسین بن علی (علیه السلام) در قیام برضد دستگاه اموی همراه نشدند، مورد سرزنش می باشند. اینان اگر مجتهد هم بوده اند اجتهاد در مقابل نص باطل است. از نظر اسلام هرکس به یاری حق نشتابد، مانند همان فردی است که باطل را یاری نموده است و این هر دو از راه راست منحرفند و در برابر خردمندان عذری ندارند. اما ابن زبیر هدفی جز گرفتن حکومت نداشت و اگر در جستجوی حق بود به یاری امام (علیه السلام) می شتافت، در حالی که وجود امام (علیه السلام) در مکه معظمه برای ابن زبیر سختگران می آمد. (1)

نویسنده در جای دیگر می گوید:

«اما اهل عراق در برابر کاری که کرده اند بازخواست خواهند شد، زیرا آنان به وعده خویش وفا نکردند بلکه امام را تنها گذاشتند. به این حد نیز اکتفا نکرده با وی جنگیدند و او را به شهادت رساندند.»

باید به ایشان گفت اگر حسین بن علی (علیه السلام) بر حق بود که چنین نیز هست، یاری وی بر همگان واجب بوده چه کسی که به وی وعده همراهی داده و چه کسی که وعده نداده خواه اهل عراق باشد و خواه از سرزمینی دیگر.

سیّد علی جلال سپس می نویسد: «شگفتی از شیعه است که پیشوای خود را در زمان حیات خوار کردند و پس از شهادت یاری نمودند آنان پس از کشتن نوادهٔ رسول الله از کرده خود پشیمان شدند خویشتن را «توّابین» نام نهادند و به خونخواهی وی قیام کردند امّا راه روشن را نیافتند.»

باید گفت: امّا شگفت آورتر از کار اینان روش امّت رسول الله (صلی الله علیه و آله) است که نواده پاک او را در زمان حیات و پس از حیات خوار کردند یاریش ننمودند و در نتیجه هرگز

1- زیرا دیگر نمی توانست در برابر حضرت حسین بن علی (علیه السلام) مردم را به طرف خود جلب کند. در فصل های آینده به شیوه برخورد ابن زبیر با امام (علیه السلام) در خروج از مکه اشاره خواهد شد (مترجم).

براه روشن دست نیازیدنـد آن کسانی که از یاری امام در زمان حیات سـرباز زدند ولی بعدها پشـیمان شدند، توبه کردند و به خونخواهی او قیام نمودنـد، به مراتب بهتر از گروهی هسـتند که حضـرتش را همراهی نکرده و بر گناه خویش اصـرار ورزیدند، بدرگاه خدا توبه نکردند و هیـچ گاه پشـیمان نشدنـد و از دشـمنان خدا فرمانبرداری نمودند به علاوه این که اکثر جمعیت «توّابین» کسانی بودند که به دلیل حکومت سرنیزه و اختناق ابن زیاد راهی نیافتند تا خود را به پیشوایشان برسانند و با دشمنان دین خدا بجنگند. (1)

گریه امام سجاد (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء (علیه السلام)

ابن شهر آشوب در کتاب «المناقب» به نقل از امام صادق حضرت جعفر بن محمد علیهما السّلام می نویسد:

حضـرت امام زین العابدین علیه السّلام پس از حادثه خونین کربلا، بیست سال می گریست و هیچ گاه نشد که غذایی برای ایشان بیاورند و حضرت اشک نریزد. تا بدانجا که یکی از دوستان ایشان عرض کرد: «ای پسر رسول خدا من می ترسم شما خود را هلاک کنید.» حضرت در پاسـخ فرمودنـد: «من انـدوه و رنـج خود را با خدای خویش بازگو می کنم و چیزهایی را از جانب خدا می دانم که شـما نمی دانید. من هرگاه به یاد کشته شدن فرزندان فاطمه می افتم، بغض گلویم را می فشارد.» (2)

ابن قولویه نیز همین روایت را بـا سـند خود از امام صادق نقل کرده و فقط بعـد از عبارت بیست سال کلمه «یا چهل سال» را افزوده است. (3)

ابن شهر آشوب در همان کتاب روایتی را بدین مضمون می آورد:

به حضرت علی بن الحسین (علیه السلام) عرض شد آیا زمان آن نرسیده که دیگر اندوهتان پایان یابد؟ حضرت با ناراحتی فرمودند چه می گوئید؟ یعقوب پیامبر دوازده فرزند داشت یکی از آنان را خداوند از برابر چشم او مخفی داشت، او آن قدر گریست که سـیاهی چشمانش به سفیدی گرائید و پشتش از کثرت اندوه خم شد، در حالی که فرزندش

1- قیام توّابین و چگونگی تشکّل و برنامه هایشان در کتب مفصل تاریخی مندرج است.

2- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 165 - 166 .

3- کامل الزیاره، ص 107؛ و به نقل از او در بحارالانوار، ج 46، ص 110.

زنـده بود. امّا من با دو چشم خویش، پـدر، برادر، عمو و هفده نفر از خویشان خود را دیدم که در کنار من به شـهادت رسـیدند پس چگونه حزن و اندوه من تمام شود؟!

هم او می نویسـد که مؤلف حلیـة الاولیاء و دیگران گفته انـد: امام زین العابدین (علیه السـلام) چندان گریست که از آسـیب دیدن دیدگان مبارکش بیمناک شدند.

گفته اند که به ایشان عرض شد: شـما آن قدر گریه می کنید که اگر خودتان را نیز کشـته بودند، بیش از این نمی گریستید حضـرت فرمودند: «من خود کشته شده ام و برکشته خویش می گریم.» (1)

گریه امام صادق (علیه السلام) بر مصیبت سیدالشهداء

ابن قولویه در کتاب «کامل الزیارات» با سند خود از «ابن خارجه» نقل می کند که:

ما نزد امام ابو عبدالله جعفر بن محمد الصادق (علیه السـلام) بودیم به مناسـبتی از جدّش حضرت حسین بن علی (علیه السلام) گفتگو به میان آمد امام بی درنگ گریسـتند و ما نیز به گریه افتادیم. آن گاه سـر مبارک را بلند کرده و فرمودند: «جدّم حضـرت حسـین بن علی (علیه السلام) می فرمود:

(أنَا قَتیلُ العَبرَهِ، لا یَذکُرُنی مُؤمِنٌ إلّابَکی)

«من کشته گریه ام هیچ مؤمنی مرا یاد نمی کند، مگر این که اشک می ریزد.» (2)

او در همین کتاب از «مِسّ مَع کردین» نقل می کند که: امام صادق(علیه السلام) به من فرمودند: «ای مسمع تو مردی از اهل عراق هستی، آیا به زیارت قبر جدّم حضـرت حسین بن علی (علیه السلام) می روی؟» عرض کردم من از چهره های سرشناس بصره می باشم و در میان ما کسانی هسـتند که به خلیفهٔ اموی علاقه دارند و در میان قبائل نیز دشـمنان ما، از مخالفان اهل بیت و دیگران بسیارند من از آنان در امان نیسـتم و می ترسم که کارهای مرا به فرزندان سـلیمان اموی گزارش کنند و مشکلاتی برای من ایجاد شود. حضرت فرمودند: «آیا آن چه را که بر امام (علیه السـلام) رفت یادآوری می کنی؟» عرض کردم: بلی. فرمودند: «آیا به فغان می آیی و اشک می ریزی؟» عرض کردم: بلی، بخدا سوگند چنان می گریم که آثار اشک

1- مناقب، ج 4، ص 166

2- بحار الانوار، ج 44، ص 279 (به نقل از کامل الزیارة)؛ کامل الزیارة، ص 108 - 109

بر دیـدگانم آشـکار می شود و اهل خانه آن را می بیننـد. من هرگاه به یاد مصـیبت جـد شـما می افتم دست از طعام بر می دارم بطوری که حالت انـدوه بر من عارض می شود امام فرمودنـد: «خـدا ترا بیامرزد و بر اشک هایت رحمت فرسـتد تو از کسانی هستی که در زمره گریه کنندگان بر ما می باشند همان ها که با شادی ما شاد و در اندوه ما اندوهگین اند، هرگاه ما در هراس باشیم آنان نیز هراسناکند و چون ایمنی می یابیم آنان نیز ایمن می شوند.»

مسـمع گوید: آن گاه امام (علیه السـلام) گریسـتند و من نیز با ایشان گریسـتم. سپس فرمودند: سپاس خدای را که ما را بر آفریدگان خود به سبب رحمتش برتری بخشید و ما اهل بیت را نیز به صفت «رحمت» اختصاص داد ای مسمع، آسمان و زمین از روز شهادت امیرالمؤمنین (علیه السلام) برای ما گریستند و هیچ کس نیست که بخاطر ما و مصائبی که کشیده ایم گریه کند و خدا بر او مهر نورزد.» (1)

شیـخ طوسـی در کتاب «مصـباح المتهجّـد» از عبدالله بن سـنان روایت می کند روز عاشورا بر آقای خود، حضـرت ابو عبدالله جعفر بن محمد وارد شدم و ایشان را رنگ پریده و افسـرده ،دیدم در حالی که قطرات اشک از دو دیده مبارک بسان مروارید غلطان برگونه شـریفشان فرو می ریخت. عرض کردم ای پسـر رسول خدا چرا می گریید؟ خدا هیچ گاه چشـمان شـما راگریان نسازد. فرمودند: مگر ترا غفلت گرفته است؟ مگر نمی دانی که در چنین روزی جدم حسـین بن علی به شـهادت رسـید؟! عرض کردم ای آقای من آیا روزه گرفتن در چنین روزی چگونه است؟

فرمودنـد: آن روز را از خوردن و آشامیـدن امساک نما اما نیت روزه نکن و در موقع افطار دست به دعا برنـدار امساک خود را ساعتی بعد از نماز عصـر بشـکن و فقط جرعه آبی بنوش بدان که در همین لحظه شوری به پاشد و مصـیبت عظمی بر آل رسول واقع گردید و از آنان سـی مرد به شهادت رسیدند که شهادت ایشان بر نبی مکرم اسلام گران بود و اگر آن حضرت در چنین روزی زنده بودند، بدون تردید مجلس عزا بر پا می کردند. راوی گوید: امام (علیه السلام) آن قدر گریستند که موی ریششان با اشک دیدگان مرطوب گردید.»

ابن قولویه در «کامل الزیارات» از ابو بصیر نقل می کند که: من نزد حضرت ابو عبدالله صادق (علیه السلام) بودم... فرمودند: ای ابا بصیر من هرگاه به چهره فرزندان حسین بن علی(علیه السلام)

1- بحار الانوار، ج 44، ص 289 - 290؛ کامل الزیارة، ص 101 - 102

می نگرم، به خاطر آن چه بر پـدرشان و خودشان وارد شـد، حالتی به من روی می آورد که نمی توانم خود را نگاه دارم ای ابا بصـیر! فاطمه سلام الله علیها پیوسـته برای فرزنـد خود می گریـد... سـپس فرمود: «آیا دوست نـداری از زمره خشـنود کننـدگان فاطمه (علیها السـلام) باشی؟» من به گریه افتادم و نتوانستم پاسخی بگویم. (1)

امام ابو الحسن الرضا (علیه السلام) می فرمایند:

چون ماه محرّم فرا می رسید، دیگر پدرم خندان ،نبود بلکه اندوه از چهره اش نمایان می شد و اشک برگونه اش جاری بود تا آن که روز دهم محرم فرا می رسـید این روز روز مصـیبت و اندوه و گریه پدرم بود و می فرمود: «امروز، روزی است که امروز، روزی است که حسـین بن علی (علیه السلام) به شهادت رسید.» (2)

ابو الفرج اصـفهانی که از مورخین بنام اسـلام و صاحب تألیفات سودمنـد و معتبر می باشد و کثرت آگاهی او مورد اتفاق همه مسـلمانان است در کتاب «الاغانی» با سند معتبر از علی بن اسماعیل تمیمی از پدرش نقل می کند که نزد امام ابو عبدالله جعفر بن محمّد بودم سیّد حِمْیَری به محضـر امام (علیه السـلام) مشـرف شد حضـرت به اهل منزل دسـتور دادند پشت پرده ای بنشـینند سـپس از حمیری خواستند شعری در رثاء حضرت امام حسین (علیه السلام) بخواند. او چنین خواند:

بر مزار حسین بگذر و با استخوان های پاک او بگو ای استخوان ها پیوسته از ابرهای پرباران سیراب شوید.

هرگاه بر آرامگاه او گـذر کنی لحظه ای درنگ نما و آن گاه از دیـدگان بر این انسان پاک که فرزند آن مرد پاک و بانوی پاک است اشک بریز آن گونه که زنی فرزند مرده برای دلداده اش می گرید و فغان سر می دهد.

راوی گوید: من دیدم که اشک چون ابر بهار برگونه های امام صادق (علیه السلام) فرو می ریخت و صدای شیون زنان از اندرون بگوش می رسید تا آن که امام فرمودند: بس است و شاعر

1- کامل الزیارة، ص 82-83

2- بحارالانوار، ج 44، ص 284 (لازم به ذکر است که در متن کتاب، این مطلب اشتباهاً از امام کاظم (علیه السلام) نقل شده است).

لب فرو بست. (1)

گریه امام ابو الحسن الرّضا علیه السّلام به یاد عاشورا

شیخ صدوق در کتاب «اَمالی» با سند خود از حضرت رضا علیه السّلام چنین نقل می کند:

«ماه محرّم ماهی است که مردم زمان جاهلیّت ستم و کشتار را در این ماه تحریم کرده بودند. اما در چنین ماهی خون ما حلال شد، حرمت ما شکسته شد فرزندان و زنان ما به اسارت ،رفتند خیمه هایمان به آتش کشیده شدند دارائی هایمان به یغما رفت و احترام پیوند ما با پیامبر خدا رعایت نشد. همانا روز شهادت امام حسین (علیه السلام) دیدگان ما را زخم کرد اشک از چشمانمان فرو ریخت، عزیز ما را در سرزمین «کرب و بلا» خوار کرد و برای ما رنج و محنت تا روز قیامت بر جای گذاشت. آری برای کسی چون حسین باید گریست.» (2)

همین دانشمند بزرگوار در کتاب دیگر خود «عُیُونُ اخبار الرّضا» به نقل از عبدالسّلام ابن صالح هروی روایت می کند که دغبِل خُزاعی - خدایش رحمت کند - بر امام ابوالحسن علی بن موسی الرضا وارد شد در آن زمان حضرت در مرو اقامت گزیده بودند. دعبل عرض کرد ای پسر رسول خدا درباره خاندان شما اهل بیت قصیده ای سروده و با خود سوگند یاد کرده ام که قبل از هر کس آن را برای شما بخوانم امام فرمودند: بخوان. دعبل قصیده خود را که با این مطلع آغاز می شود، خواند:

مَدارِسُ ایَاتٍ خَلَتْ مِنْ تَلاوَةٍ *** وَ مَنزِلُ وَحيٍ مقفرُ العَرصاتِ

تا به این بیت رسید:

آری فَیْنَهُمْ في غَیْرِهِمْ مُتَقَسِّماً *** وَ أَیْدِیَهُمْ مِنْ فَیْهِمْ صَفَرَاتِ

می بینیم اموالی را که متعلّق به آنانست، در اختیار دیگران است و خود آنان از این اموال محروم و بی نصیبند.

1- اغانی، ج 7، ص 240 - 241؛ برگزیده الاغانی، جلد اوّل، ص 781 - 782.

2- بحار الانوار، ج 44، ص 283 - 284 (به نقل از امالی صدوق) و نیز ص 285

در این لحظه امام (علیه السلام) گریستند و فرمودند: ای دِعبل راست می گویی. (1)

سیاه پوشیدن و سوگواری بنی هاشم در ماتم سیدالشهداء

از امام صادق علیه السّلام روایت شده که پس از حادثه عاشورا تا پنج سال هیچ بانویی از بانوان بنی هاشم سُرمه نکشید و خضاب ننمود و از خانه هیچ یک از بنی هاشم دودی که نشانه پختن غذا باشد، بلند نشد تا آن که ابن زیاد به هلاکت رسید.

فاطمه دختر امیرالمؤمنین علیه السّلام گوید: هیچ یک از زنان خانواده ما پس از شهادت نوادهٔ رسول الله (صلی الله علیه و آله) حنا نبستند سرمه به چشم نکشیدند و موی سر خود را شانه نزدند تا آن که مختار سر نا مبارک ابن زیاد را به مدینه فرستاد.

ابن قولویه در کتاب «کامل الزیاره» با سند معتبر از حضرت ابو عبدالله جعفر بن محمد علیه السّلام روایت می کند که فرمود: هیچ زنی در خانواده ما خضاب نکرد، به موی خود روغن نمالید سُرمه به چشم نکشید و موی خود را نیار است تا آن که سر عبیدالله را به مدینه فرستادند. ما پس از فاجعه خونین عاشورا پیوسته اشک بر چشم داشته ایم و جدّ من (یعنی امام زین العابدین) هرگاه به یاد پدر خویش می افتاد، چندان می گریست که موی ریشش از اثر اشک مرطوب می شد و تمام اطرافیان از روی دلسوزی بر او به گریه می افتادند. (2)

1- ابو علی دعبل بن علی زرین از ادیبان و شاعران برجسته قرن دوم می باشد. در سال 148 هجری زاده شد و در سال 246 به قتل رسید. وی را قصائدی چند در ثنای خاندان رسول می باشد معروف ترین آن ها قصیده تائیه است که دو بیت از آن نقل شد حضرت امام ابو الحسن الرضا دعبل را بسیار گرامی می داشتند. قصیده تائیه مورد استقبال و توجه دانشمندان بوده و به فارسی نیز ترجمه شده است. از جمله مرحوم علامه مجلسی شرحی فارسی بر آن نوشته که چاپ نیز شده است درباره این روایت رجوع شود به عیون اخبار الرضا (علیه السلام)، ج 2، ص 263 - 265؛ بنابراین روایت، دعبل قصیده خود را برای نخستین بار برای امام رضا خواند که در آن از مصائب اهل بیت پیامبر تا امام هفتم را یادآوری کرده بود آن گاه امام بر شعر او دو بیت دربارهٔ مدفن خودشان افزودند و سپس ثواب زیارت مرقد پاک خود را بیان فرمودند (مترجم)

2- کامل الزیارة، ص 81

سوگواری عاشورا سنّتی اسلامی است

از کارهای ارزشـمند در روز عاشورا اظهار اندوه و فغان کردن و به یاد شهدای جانباز اسلام گریستن و مجالس عزا بر پاکردن است. زیرا ما به عنوان دوستداران پیامبر خدا باید با او همنوا و همدرد باشیم ما یقین داریم که رسول الله در چنین روزی گریان و اندوهگین است چرا که فرزند دلبند و جگر گوشهٔ خود را به جانکاه ترین صورت از دست داده است. همان کسی که در زمان زندگی خود بیش ترین محبّت ها را به وی داشت بزرگش می شـمرد و اکرامش می فرمود بـا وی بـازی می کرد او را بر دوش خود سوار می نمود، از گریـان بودنش می رنجیـد و هرگاه ام الفضل کاری می کرد که نوادهٔ حضرتش به گریه می افتاد پیامبر خدا آزرده خاطر می شد.

حال کدام مسلمانی است که از همدردی با نبی مکرم اسلام بگریزد و با او در اندوه و حزن همراهی نکند؟ و کدام عبادت در نزد خدا پرارج تر و بهتر از این که انسانی با سرور پیامبران هم آوا گردد و در اندوه شهادت فرزند فداکار او که جانش را در راه پاسداری از دین خدا بخشید، محزون و غمگین باشد؟

گذشـته از این در بررسـی زندگی پیشوایان الهی و امامان اهل بیت علیهم السـلام مشاهده می شود که همهٔ آنان در چنین روزی و بلکه در همهٔ ایام به یاد عاشورای جدشان سوگواری نموده اند گریسـته اند و پیروان خویش را نیز به برپایی مجالس عزا سـفارش نموده اند. هشتمین امام شـیعه می فرماید وقتی ماه محرم فرا می رسـید، دیگر پدرم را خندان نمی دیدم و هر چه زمان می گذشت بر اندوه و ماتمش افزوده می شد، تا روز عاشورا که روز مصـیبت و حزن ایشان بود. در سـطور پیشـین به گریسـتن امام صادق علیه السّلام و شـعر خوانی سید حمیری اشاره کردیم و همچنین از عزادار بودن امام زین العابدین علیه السّلام سخن به میان آوردیم و گفتیم که آن حضرت خود را با یعقوب پیامبر مقایسه می فرمودند و مصـیبت سـخت خویش را به مراتب دردناک تر و جان فرساتر از مصـیبت یعقوب می دانستند و می فرمودند که من پدر و برادر و هفده تن از افراد خاندانم را کشـته دیدم، پس چگونه اندوهم پایان پذیرد و اشـکم کم شود؛ امامان دیگر شـیعه نیز برای سالار شهیدان عزاداری می کرده اند و اینان بهترین پیشوایان و ارزشـمندترین نمونه های پیروی هسـتند و ما باید راهیان طریقی باشـیم که آنان در پیش رویمان گشوده اند.

امّا امویـان کور بـاطن که آنی از رویـارویی با حرکت رهایی بخش اسـلام فروگـذار نکردنـد می خواسـتند حماسه خونین عاشورا را نیز از خاطرها بزدایند و ننگ بزرگ کشـتن نوادهٔ رسول الله را از دامن آلوده خود محو کنند. آنان تلاشـی بی ثمر آغاز کردند ولی نمی دانسـتند که نور خـدا خاموش شـدنی نیست عالمان درباری را فرا خواندنـد و از آنان خواسـتند که احادیثی را درباره شادمانی روز عاشورا بسازنـد و در میان مردم رواج دهند به مردم بگویند که در روز عاشورا را جشن و سـرور برپا کنید، غذاهای رنگارنگ بپزید خویشتن را بیارائید به فرزندان خود عیـدی بدهیـد و افراد خانواده را شادمان کنیـد. حجاج بن یوسف ثقفی فرمانروای پلید کوفه این بدعت زشت و این عمل ناروا را رواج داد و می پنداشت که می تواند با رسول الله و جانشـینان راستین او درافتد. او آرزو داشت که پیروان اهل بیت سرکوب گردند و نام اسلام از صفحه روزگار محو گردد، اما این آرزو را با خود به گور برد، همچنان که دیگر کفر پیشگان نیز به سرنوشت او دچار شدند.

سوکمنـدانه بایـد گفت که برخی از مسـلمانان ساده لوح از روی نادانی به این روش ناپسـند دست زده و با بـدعت گـذاران اموی هماهنگ شدند اما آیا آنان می دانند که رسول خدا در چنین روزی غمگین و افسـرده است؟ آیا آنان می توانند خود را در روز شهادت نواده پیامبرشان خرسند و مسرور سازند؟ آیا می پذیرند که پیشوای دینشان و خاندان او اندوهگین باشند و اینان شاد و خوشنود؟!

متأسفانه در زمان حکومت صلاح الدین ایوبی، این سنت زشت در کشور مصر نیز رواج یافت انگیزهٔ صلاح الدین برای این کار مخالفت با سلاطین فاطمی بوده است. مقریزی در کتاب خود می نویسد از آن جا که صـلاح الدین ایوبی حکومت را از فاطمتین گرفت تلاشـش این بود که همهٔ آثار آنان را از بین ببرد از آن جمله بود برگزاری مراسم عزا در روز عاشورا که وی به جای آن سنت ناروای اموی را رواج داد.

حاصل سـخن آن: که روز عاشورا به عنوان روز فداکاری و جانبازی بهترین فرزندان اسـلام در راه نجات دین خدا از انحراف باید همواره در خاطرها زنـده بمانـد در این روز بایـد مردم از کارهای عادی روزانه دست بردارنـد تجارت را رها کننـد، از تهیه غـذا نیز اجتناب ورزند و با شرکت در مراسم سوگواری سالار شهیدان، پیوند خود را با آرمان آنان را سختر نمایند.

ص: 177

قیام بر ضد حکومت اموی مرحله اوّل: از مدینه تا کربلا

خروج امام (علیه السلام) از مدینه

شیخ مفید می نویسد: (1) کلبی و مدائنی و دیگر سیره نویسان گفته اند:

چون حضرت امام مجتبی به شهادت رسید شیعیان در عراق به جنب و جوش افتادند. آنان به امام حسین(علیه السلام) نامه نوشته و اظهار داشتند که آمادگی بیعت با وی و خلع معاویه را دارند امام از پذیرش خواسته ایشان سر باز زده و فرمودند: بین برادرم و معاویه

1- حوادث مربوط به قیام امام حسین علیه السّلام به دلیل اثری که بر جوامع اسلامی گذاشت به تفصیل به مأخذ تاریخی راه یافته و در آن ها تفاوتی اندک دیده می شود. آن چه در این کتاب آمده براساس تاریخ طبری و ارشاد مفید و کامل ابن اثیر نقل شده است. طبری در نقل این وقایع به ابو مخنف، از مهم ترین مآخذ واقعه کربلاـ مراجعه کرده است. در هر صورت برای تطبیق منقولات با متون اصلی به ارشاد مفید ج 2، ص 32 - 126 و تاریخ طبری، ج 3، ص 274 - 344 رجوع شود از منابع دیگر درباره عاشورا تاریخ یعقوبی، مُروج الذّهب مسعودی، کشف الغمّه اربلی، مناقب ابن شهر آشوب، تذکرة الخواصّ ابن جوزی اللّهوف علی قَتْلَی الطّفوف سید رضی الدین علی بن طاوس و بحار الانوار (ج 44 و 45) علامه مجلسی را می توان نام برد همچنین مؤلّف دانشمند کتاب گران قدر معالم المدرستین، جلد سوم کتاب را به بازنویسی واقعه عاشورا بر اساس منابع معتبر تاریخی با ذکر سند اختصاص داده است (مترجم)

پیمانی است که تا مدّت آن سر نیاید روا نیست که آن را بشکنم، ولی بعد از مرگ معاویه در این باره خواهم اندیشید.

معاویه در نیمه رجب سال شصت هجری درگذشت و یزید به جای او به خلافت نشست. در این هنگام والی مدینه شخصی به نام ولید بن عتبة بن ابی سفیان بود که پسر عموی یزید نیز می شد. در مکه عمرو بن سعید بن عاص معروف به اَشدَق اموی، در بصره عبیدالله بن زیاد و در کوفه نعمان بن بشیر انصاری حکومت داشتند.

یزید به پسر عموی خود ولید بن عتبه نام های نوشت و آن را بوسیله یکی از موالی معاویه به نام ابن ابی زریق روانه کرد مضمون نامه این بود که از همهٔ مردم برای حکومت من بیعت بگیر وی در مورد شخص حسین بن علی (علیه السلام) سفارش بسیار نموده و گفته بود که برای ایشان کم ترین مهلتی را روا مدار اگر پذیرفت که به مقصود رسیده ایم وگرنه سر را از بدنش جدا کرده برای من بفرست.

معاویه قبل از مرگ خود، یزید را از مقابله با چهار نفر بر حذر داشته بود این چهار نفر عبارت بودند از حسین بن علی، عبدالله بن زبیر عبدالله بن عمر، عبدالرحمن بن ابی بکر و درباره دو نفر اوّل توصیه بیشتر نموده بود از این چهار نفر عبدالله بن زبیر همراه با برادرش جعفر بدون همراهی دیگران از بیراهه به مکه گریختند که ولید هشتاد و یک نفر سوار را برای تعقیب او گسیل داشت ولی به وی دست نیافت. عبدالله بن عمر نیز قبلاً به مکه رفته بود.

ولید پس از دریافت نامه یزید با مروان بن حکم اموی به گفتگو نشست و از وی درباره امام حسین (علیه السلام) نظر خواهی نمود مروان اظهار داشت: قطعاً او به بیعت با یزید تن نمی دهد و اگر من جای تو باشم گردن او را می زنم ولید گفت: ای کاش من در این دنیا نبودم و با این صحنه روبرو نمی شدم آن گاه کسی را به سراغ حضرت حسین فرستاد و شبانه ایشان را به مقر حکومتی فرا خواند امام (علیه السلام) فوراً علت این دعوت را دریافت و با جمعی از خویشان و علاقه مندان خود که سی نفر بودند حرکت کرد این جمعیت بنا به دستور امام مسلّح بودند، زیرا بیم آن می رفت که وی شبانه آزاری به حضرت برساند. قرار بر این شد که همراهان امام (علیه السلام) در کنار در منزل ولید آماده بنشینند و هرگاه فریاد امام را شنیدند، بی درنگ به داخل خانه هجوم برند و از آسیب رسیدن به پیشوای خود جلوگیری به عمل آورند.

هنگامی که حضـرت وارد خانه شدند ولید را دیدند که در کنار مروان نشسته است. ابتدا مروان از مرگ معاویه خبر داد و امام (علیه السلام) استرجاع کردند. (1) سـپس نامه یزیـد را برای حضـرت خوانـد و مسألهٔ بیعت را مطرح نمود امام (علیه السـلام) چنین تصـمیم گرفتند که درباره عدم بیعت خود آشـکارا سـخنی نگویند بلکه با طرحی مسالمت آمیز بدون درگیری از این مجلس خارج شوند؛ لذا مقصود خود را پوشیده داشته و رو به ولید کرده فرمودند: من یقین دارم که شما به بیعت پنهانی من بسنده نخواهید کرد و از من خواهید خواست که آشکارا با یزید بیعت کنم ولید گفت چنین است. حضـرت فرمودند: «بنابراین فردا منتظر باشید تا همراه با مردم برای بیعت نزدتان بیایم.» ولید این سخن را پذیرفت و گفت: به امید خدا فردا شما را همراه با مردم خواهم دید.

بدین گونه امام (علیه السـلام) از خطر حتمی رهایی یافت. اما مروان قبل از خروج حضـرت، رو به ولید کرد و اظهار داشت: بخدا سوگند، همین لحظه که او از این جا برود و با تو بیعت نکند، بدان که دیگر بر او دست نخواهی یافت مگر این که بین او و شما کشتار صورت گیرد. بهـتر است او را به زنـدان بیفکنی تـا بیعت کنـد و گرنه گردن وی را بزن. چون حضـرت این پیشـنهاد سـنگدلانه مروان غوک پسـر خوک را شنیدنـد خشـمگینانه فریاد برآوردند که: «من هرگز با یزید بیعت نخواهم کرد. وای بر تو ای پسـر زرقاء! (2) تو می خواهی دسـتور قتل مرا صادر کنی! بخدا سوگند دروغ گفته و کور خوانده ای.» آن گاه رو به ولید کرده فرمودند: «ای امیر! ما اهل بیت نبوت و معدن رسالتیم، خانه ما جایگاه آمد و شد فرشـتگان است خداوند ما را در آفرینش مقدّم داشت و ختام کار رسالت را بر ما گذاشت اما یزید مردی است بدکار و شرابخوار نفوس محترم را شکسـته و فسق خویش آشـکار نموده است بنـابراین انسانی چون من با فردی چون او بیعت نخواهـد کرد. اما هر دوی ما صبح نموده و اوضاع را خواهیم نگریست و معلوم خواهد شد که کدام یک از ما برای اداره امر امت اسلامی سزاوارتریم.»

امام (علیه السلام) این سخنان بگفت و بدون درنگ از دارالحکومه خارج شده در معیّت یاران

1- یعنی آیه (إِنّا الله وَ إِنّا إِلَیْهِ رَاجِعُونَ) را تلاوت فرمودند.

2- به گفتـهٔ ابن اثیر، زرقـاء نـام جـدّهٔ پـدری مروان بوده که در دوره جـاهلیت بر بالای خانه خود پرچم نصب می کرده که نشانه زنان اهل فحشاء بوده است (الکامل، ج 4، ص 194؛ معالم المدرستین، ج 3، ص 46)

خود بخانه بازگشت. در بین راه حضرت این شعر «یزید بن مُفرّغ» را با خود زمزمه می فرمود:

لا ذَعَرْتُ السّوامِ في غَسَقِ الصُّبْ *** حِ ولادعیت یزیدا

یَوْمَ أُعْطی مَخَافَةَ الْمُوتِ ضیماً *** وَالْمَنایا یُرصدُّنی أن أحیدا (1)

برخی گفته اند که حضرت این شعر را هنگامی که از مکّه بسوی عراق خارج شدند می خواندند.

مروان، زبان به سرزنش ولید گشود که تو خطا کردی و پیشنهاد مرا نپذیرفتی. بخدا سوگند که دیگر به او دست نخواهی یافت ولید پاسخ داد: «وای بر تو، نظر تو آن بود که من دین و دنیای خود را تباه کنم! بخدا سوگند اگر تمام دنیا را به من بدهند تا در مقابل آن حسین بن علی را به قتل رسانم نخواهم پذیرفت پناه بر خدا من حسین را بخاطر این که از بیعت با یزید امتناع ورزیده بکشم؟ سوگند به آفریدگار یکتا، هر کس دست خود را به خون حسین آلوده کند روز قیامت نامه اعمالش سبک خواهد بود خدا به او نخواهد نگریست، او را پاک نخواهد نمود و برای وی عذاب دردناکی خواهد بود.»

مروان که چنین دید گفت: «حال که چنین است و عقیده تو این گونه است، راه درستی در پیش گرفته ای.» این سخن مروان بود اما هیچ اعتقادی به آن نداشت و رفتار ولید را نمی پسندید تاریخ نگاران دربارهٔ ولید گفته اند او آدمی عافیت طلب بود، ولی حقیقت اینست که وی از دست یازیدن به حسین بن علی و بی ادبی کردن به حضرتش اجتناب می ورزید و اقدام او تنها به انگیزه عافیت طلبی نبود. البته یزید چون از رفتار ولید آگاهی یافت، بیدرنگ او را برکنار نموده و عمرو بن سعید بن عاص را بجای وی به فرمانداری مدینه برگزید.

امام (علیه السلام) به منزل بازگشت و آن شب را که شب شنبه بیست و هفتم رجب سال شصت هجری بود، به صبح رساند. صبحگاهان به منظور کسب اطلاع و آگاهی از امور جاری به میان مردم رفت در بین راه مروان امام را ملاقات نمود. مروان عرض کرد: ای

1- منظور این است که اگر من از ترس مرگ زیر بار ظلم روم و از راه راست منحرف شوم، شایستگی هیچ صفت انسانی را ندارم.

ابو عبـدالله من خیرخواه تو هسـتم، اگر آن را بپـذیری راه راست در پیش روی تو گشوده خواهـد شـد امام فرمودند: بگو تا گوش کنم مروان گفت: من به تو توصیه می کنم با یزید بن معاویه بیعت نمایی که هم برای دین و هم برای دنیایت بهتر است. حضرت فرمودند:

(انالله وانا الیه راجِعُونَ، وَ عَلَی الإِسْلام السّلامُ اذْ قَدْ یُلِیتِ الأمَةُ بِرَاعٍ مِثْل یَزِیدَ).

اگر آدمی چون یزید زمام حکومت امت اسلامی را بدست گیرد، دیگر اسلام نابود خواهد شد و برای آن باید عزا گرفت.

گفتار امام با مروان به درازا کشید و سرانجام حضرت خشمگین و خروشان از او جدا شدند.

اواخر روز شنبه ولید چند نفر را به سراغ امام فرستاد و ایشان را برای بیعت با یزید دعوت کرد. حضرت فرمودند: امشب بگذرد تا ببینیم فردا چه می شود. آن ها نیز شب را دست از امام برداشتند و برخواسته خود پافشاری نکردند.

شب هنگام حضـرت بسوی مکه حرکت کردنـد. بنابراین تاریـخ خروج ایشان از مـدینه شب یکشـنبه بیست و هشـتم رجب سال شصـت هجری بوده است که برخی گفته اند حضرت صبح یکشنبه از مدینه بیرون رفتند.

خبر حرکت امام (علیه السـلام) به گوش آشـنایان رسـید محمد بن حنفیه برادر حضـرت نمی دانست که امام به کدام سو می روند به ایشان عرض کرد:

«ای برادر، شـما گرامی ترین مردم نزد من و محبوب ترین افراد در خاطر من هستید. من کسـی نیسـتم که نصـیحت خود را از احدی دریغ دارم و چه کسـی سـزاوارتر از شـما که با من برادر و هم خانواده اید، شـما جان و روح و نور چشم و بزرگ خاندان مائید، پیروی شـما بر ما واجب است چرا که خداوند شما را بر ما برتری بخشیده و از جوانان بهشت قرارتان داده است.

ای برادر من به شما توصیه می کنم از بیعت با یزید دوری گزیده و تا می توانید از شهرهای تحت فرمان او کناره گیری کنید بلکه راه بیابان را در پیش گیرید و از آن جا پیک هایی بسوی مردم فرسـتاده آنان را به بیعت با خود فرا خوانید اگر مردم ندای شـما را لبیک گفتند خدا را شکر خواهید گفت و اگر از پذیرش دعوت شما سرپیچی نمودند و

با دیگری بیعت کردند، به دین و خرد شما زیانی نخواهد رسید و جوانمردی و شرافت شما آسیب نخواهد دید.

من بیم آن دارم که شما به یکی از شهرها وارد شوید و مردم آن شهر به دو گروه تقسیم گردند، گروهی به شما بپیوندند و گروهی با شما مخالفت ورزند و کار به جدال و درگیری بیانجامد. در چنین صورتی اوّل کسی که هدف تیر گردد شمائید و چنین روزی مباد. اگر این رویداد پیش آید برگزیده ترین این مردم از نظر ویژگی های نفسانی و اصالت خانوادگی، خونش ریخته خواهد شد و اهل بیتش خوار خواهند گردید.»

امام به برادر خود فرمودند: تو می گویی به کجا بروم؟

محمد بن حنفیه عرض نمود: «پیشنهاد من اینست که شما به مکّه بروید، اگر محیط امنی بود در آن جا بمانید ولی اگر مردم آن شهر نیز با شما بی وفایی کردند، راهی یمن شوید. زیرا مردم یمن یاران پدر و جدتان هستند و دل های مهربان و قلب های پر شفقت دارند و سرزمین باز و گسترده ای در اختیارشان است اما اگر مردم یمن نیز از همراهی با شما سرباز زدند به کوهستان ها و ریگستان ها و درّه ها پناهنده شوید و پیوسته از جایی بجای دیگر کوچ کنید تا ببینید که سرانجام کار مردم چه خواهد شد و خداوند مهربان بین و گروه بدکار داوری فرماید بدون تردید شما هنگامی که به استقبال امری می روید، بهترین روش را بر می گزینید.

حضرت فرمودند: ای برادر، بخدا سوگند اگر در تمام جهان پناهگاهی نیابم و راه به جایی نبرم با یزید بیعت نخواهم کرد.

محمّد سخن برادر را برید و گریه سرداد امام (علیه السلام) نیز به گریه افتادند و مدّتی در آغوش یکدیگر می گریستند. سپس حضرت فرمودند: «خدا ترا پاداش نیکو عطا فرماید، صادقانه سخن گفتی و برای من دلسوزی نمودی، امیدوارم اندیشه ات استوار و رأیت ثمر بخش باشد من اکنون قصد مکه دارم و آماده سفر شده ام. برادران و برادرزادگان و شیعیان من نیز با من حرکت خواهند نمود و هر تصمیمی من بگیرم، آنان خواهند پذیرفت. اما تو ای برادر مانعی ندارد که در مدینه بمانی و گزارش کارها را به اطلاع من برسانی و هیچ خبری را از من پوشیده نداری.»

در این میان زنان خاندان عبدالمطلب که از تصمیم امام (علیه السلام) آگاه شده بودند، بخدمت حضرت شتافتند و نوحه سردادند. ناچار امام (علیه السلام) از میان ایشان عبور کرد و آنان را سوگند

داد که آرام گیرند و شکیبایی پیشه کنند. زنان عرضه داشتند: پس ما گریه و زاری را برای چه روزی بگذاریم؟ بخدا سوگند این لحظه برای ما بسان روز رحلت پیامبر اسلام و روز شهادت علی مرتضی و روز وفات صدیقه کبری و روز شهادت جگر گوشهٔ رسول خدا امام حسن مجتبی و دیگر فرزندان پیامبر (صلی الله علیه و آله) است. خدا جان ما را فدای تو کند، ای محبوب قلوب مؤمنان.

سرانجام در تاریکی شب نوادهٔ رسول الله برای خروج از مدینه آماده گردید. ابتدا به کنار قبر مادر مظلومش رفت و با او خداحافظی کرد از آن جا به سوی مزار برادر زجردیده اش شتافت و با او نیز وداع نمود آن گاه همراه با برادرزادگان و برادران و بسیاری از اهل بیت خود مدینه را ترک گفت و فقط محمد بن حنفیه و عبدالله بن جعفر در مدینه ماندند.

امام در دل شب از مدینه خارج شد در حالی که این آیه را با خود تلاوت می نمود:

(فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفاً يَتَرَقَّبُ، قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ) (1)

حضرت از راه اصلی به سوی مکّه روان شدند همراهان پیشنهاد کردند که شما از بیراهه بسوی مکه بروید همان گونه که ابن زبیر چنین کرد. امام فرمودند: من هرگز چنین نخواهم کرد و در انتظار قضا و قدر الهی هستم تا آن چه را که خداوند اراده کرده است انجام شود.

در بین راه عبدالله بن مطیع با حضرتش ملاقات کرد و شگفت زده پرسید: به کجا می روید؟ امام فرمودند الآن به سوی مکه می روم ولی برای بعد از خدا طلب خیر می کنم. او گفت خدا برای شما خیر پیش آورد و ما را فدایی شما قرار دهد. اما من توصیه می کنم که اگر به مکه رفتید، مبادا قصد کوفه کنید. کوفه سرزمینی نامبارک است، امیرالمؤمنین در آن جا به شهادت رسید برادر شما در آن جا خوار شد و غافلگیرانه هدف نیزه قرار گرفت که نزدیک بود کشته شود؛ اما شما امروز آقای عرب هستید و هیچ یک از مردم حجاز با شما برابری نتوانند کرد، بنابراین در کنار خانه امن خدا اقامت گزینید تا

1- قرآن، سوره قصص، آیه 21 و 22 این دعای حضرت موسی است، هنگامی که از دست دوران حکومت فرعون می گریخت.

مردم از هر سو به شـما بپیوندنـد. بار دیگر تقاضا می کنم از مکه دور نگردیـد، بخدا سوگند، اگر به شـما آسـیبی وارد آید و شـما از میان ما رخت بر بندید ما را به بردگی خواهند گرفت.

بـدین گونه پیشوای سوم ما از مـدینه بیرون رفت و در روز جمعه سوم شـعبان وارد مکّه شد. بنابراین فاصـله بین مدینه و مکّه را در مدت پنج روز پیموده اند.

هنگام ورود به شهر مکّه، این آیه بر زبان حضرت جاری بود:

(وَ لَمّا تَوَجّهَ تِلْقَاء مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبّى أَنْ يَهْدِيَنِى سَوَاءِ السّبِيلِ). (1)

مـدّت اقـامت امـام (علیه السـلام) در مکه چهار ماه و پنـج روز بوده است، زیرا ایشان روز سوم شـعبان به مکّه رسـیدند ماه های شـعبان، رمضان شوال و ذیقعـده را در آن جا بسـر بردند و سـرانجام روز هشـتم ذی حجّة الحرام از مکه خارج شدند در طول این مدت همهٔ مردم و افراد سالمند و چهره های سرشـناس آن جا به دیدار ایشان می شـتافتند و از اطراف نیز برای زیارت نوادهٔ رسول الله (صلی الله علیه و آله) به حضورشان می رسـیدند ابن زبیر نیز که به مکه آمده بود و در کنار کعبه سکنی گزیده و پیوسته به نماز و طواف مشغول بود همراه دیگر مردم دو روز یک بار و گاهی بیشتر به حضور امام شـرفیاب می شد و نظر خود را ابراز می نمود. البته وجود امام در مکه بیش از هر کس برای ابن زبیر سخت بود، زیرا می دانست که تا حسین بن علی در مکه حضور دارد، مردم با وی بیعت نخواهند کرد چراکه حسین پرواپیشه تر بوده و ارج و قرب بیشتری در نزد مردم داشت.

دعوت کوفیان از امام (علیه السلام)

مردم کوفه خبر مرگ معاویه را دریافت داشـتند و نیز آگاهی یافتند که حسـین بن علی(علیه السلام) از بیعت با یزید امتناع ورزیده است. آن ها به فکر قیام برضد یزید افتادند و بیدرنگ در خانه سُلَیْمان بن صُرَد خُزاعی گرد آمده و در این باره به گفتگو نشستند. چون اجتماع کامل شد، سلیمان برخاست و برای مردم سخنرانی کرد. او در پایان سخن خود گفت:

1- همان

«شـما می دانید که معاویه به هلاکت رسید در پیشگاه پروردگار حضور یافت و به سوی آن چه از پیش فرستاده بود شتافت یزید بجای او بر مسـند خلافت تکیه زده است. حسـین بن علی با او مخالفت نموده و بسوی مکه شتافته است تا از چنگال طاغوت های اموی در امان ماند شما مردم از قبل شـیعه او و شـیعهٔ پـدرش بوده اید و او امروز به یاری شـما نیازمند است. حال بنگرید، اگر آمادگی یاری او را در خود می بینید و با دشـمن او به نبرد می پردازید برای حضـرتش نامه نوشته و او را به کوفه دعوت کنید اما اگر از سستی و ناتوانی خود بیمناکید، مرد را فریب ندهید و او را گرفتار دشمن نسازید.

همه یکصدا فریاد زدند: «ما با دشمن او خواهیم جنگید و جان های خود را در راه آرمان والای او فدا خواهیم کرد.»

بـدین گونه نامه ای از جانب مردم کوفه برای امام (علیه السـلام) نوشـته شـد و توسط جمعی به سـرپرستی ابو عبـدالله الجـدلی برای ایشان فرستاده شد. متن نامه چنین بود

بسم الله الرحمن الرحیم این نامه ایست برای حسـین بن علی از سوی سـلیمان بن صرد، مُسیّب بن نَجَبَة، رفاعة بن شداد البجّلی حبیب بن مظاهر عبد الله بن وال و دیگر شیعیان او از مردم با ایمان و مسلمان.

درود بر تو، سـپاس به درگاه خدا که دشمن شما و دشمن پدرتان را هلاک ساخت، همان مرد خودکامه کینه توز ستم پیشه بیدادگر غاصب که برامت اسـلامی چیرگی یـافت و امر حکومت را از آنان ربود، بیت المال را بزور گرفت و بـدون خرسـندی مردم برایشان فرمانروایی کرد سپس نیکان این امت را به قتل رساند و افراد پست و شـرور را برجای گذاشت مال الله را وسیله عیش و عشرت گرد نفرازان و بیدادگران امت قرار داد خدا او را از رحمت خود دور گرداند، همان گونه که با قوم ثمود چنین کرد.

ای پسـر رسول خـدا! بدان که ما جز تو امامی نداریم. به شـهر ما روی آور، امید است که خداوند به دست توانای تو ما را بر محور حق گرد آورد. هم اکنون نعمان بن بشـیر در قصـر حکومتی نشسـته است اما هیچ یک از ما با او همراهی نمی کنیم و در نماز جمعه و عید همراه او حاضـر نمی شویم. هرگاه ما بـدانیم که به سوی کوفه حرکت کرده ای بیدرنگ او را از کوفه خواهیم راند تا به شام برود و به ولی نعمت خود یزید بپیوندد. ان شاء الله.

ص: 186

درود بر تو ای پسر رسول الله و درود بر پدر بزرگوارت (امیر مؤمنان). هیچ توان و قدرتی جز حول و قوّه خدای بزرگ وجود ندارد.

گفته اند که این نامه را عبدالله بن مِسْمَع هَمْدانی و عبدالله بن وال به خدمت امام آوردند و دستور داشتند که با شتاب تمام خود را به مکه برسانند نامه در تاریخ دهم ماه مبارک رمضان به مکه به مکّه رسید.

دو روز از نوشتن نامه کوفیان می گذشت که آنان گروه دیگری را به نام های قیس بن مشهر صیداوی، عبدالرحمن بن عبدالله بن شداد الارحبي و عمارة بن عبدالله السلولي همراه با صد و پنجاه نامه بسوی مکه روانه کردند که در هر نامه ای امضای یک یا دو یا چهار نفر از بزرگان سرشناس کوفه دیده می شد.

امام همچنان تأمل کرده و پاسخی به نامه های وارده و شخصیت های کوفی نمی دادند. حتی در یک روز شش صد نامه بدست امام (علیه السلام) رسید تا سرانجام مجموعه نامه های دریافتی دوازده هزار شد، اما پاسخی نیامد.

سرانجام آخرین پیک کوفیان یعنی هانی بن هانی السبیعي و سعید بن عبدالله الحنفیّ با نامهٔ مهمّی بسوی مکه روانه شدند متن نامه این بود

بسم الله الرحمن الرحیم. این عریضه ایست به خدمت حسین بن علی از سوی شیعیان و .فدائیانش ای امام بزرگوار هر چه زودتر خود را بکوفه برسانید. مردم چشم براه شمایند آنان جز شما را به پیشوایی نمی پذیرند و رأیی جز رأی شما ندارند پس شتاب کنید، شتاب کنید، شتاب کنید، والسّلام.

نامهٔ دیگری نیز به امضای شبث بن ربعي التميمي، حجّار بن أبجر العجلي، یزید بن حارث ابن یزید الشیباني، عزرة بن قیس الاحمسي، عمرو بن الحجّاج الزبیدي، محمد بن عمیر بن عطارد بن حاجب التمیمی با همین پیک ارسال شد. مضمون نامه این بود:

«امّا بعد، صحراها سبز شده و میوه ها رسیده اند. بنابراین اگر مشیّت آن پیشوای گرانقدر تعلق گرفته بسوی ما تشریف فرما شوید که لشکری آماده و مجهز گوش بفرمان شمایند درود و رحمت خدا بر تو و پدرت.»

در روایت دیگری آمـده که مردم کوفه در نامـهٔ خود نوشـته بودنـد: «صـدهزار شمشـیر به فرمان شـمایند، پس هر چه زودتر خود را به کوفه برسانید.»

نمایندگان مردم کوفه در مکّه با یکدیگر دیدار کردند و به حضور امام رسـیدند. حضـرت از هانی و سـعید دو فرسـتاده اخیر کوفیان، پرسش هایی نمودند و از آن جمله پرسـیدند به من بگوئید که این نامه شـما را چه کسانی نوشته اند. هانی و سعید نام شبث بن ربعی حجّار بن ابجر یزیـد بن حارث، عزرة بن قیس عمرو بن حجاج محمـد بن عمیر بن عطارد را بر زبان آوردنـد این افراد از چهره های سرشـناس کوفه بودند، ولی ناجوانمردانه در روز عاشورا با امام جنگیدند و به عهد خویش وفا ننمودند.

امـام (علیه السـلام) پس از این گفتگوها برخاسـته بین رکن و مقام دو رکعت نماز گزاردنـد و از خـدای متعال در این باره طلب خیر نمودند سپس نام های نوشته همراه هانی و سعید برای مردم کوفه فرستادند. متن نامه امام:

«بسم الله الرحمن الرحیم. این نامه ایست از حسـین بن علی به گروه انبوه مسلمان و مؤمن آخرین نمایندگان شما هانی و سعید نامهٔ شما را برای من آوردند از محتوای نامه های شـما آن چه را که بیان کرده اید دریافتم و دانسـتم که شـما از من می خواهید که بسوی شما بیایم تا به لطف خداوندی همگان بر محور حق گرد آئید.

اینـک من برادر و پسـر عمو و شخصـیت مورد اطمینـان خود مسـلم بن عقیل را به جانب شـما می فرسـتم اگر او در گزارش خود برای من بنویسد که خردمندان و بزرگان و عموم مردم بر آن چه در نامه ها نوشته شده، اتفاق نظر دارند من بزودی به شما خواهم پیوست ان شاء الله.

به جان خودم سوگند، امام نیست مگر آن کسـی که در میان مردم بر اساس کتاب خدا داوری کند دادگر باشد از راه مسـتقیم دیانت منحرف نگردد و این کارها را برای رضای خدا انجام دهد. والسّلام».

آن گاه حضـرت حسـین بن علی (علیه السـلام) جناب مسـلم بن عقیل را فراخواندند و او را همراه با قیس بن مسهر صیداوی و دو نفر دیگر بسوی کوفه فرسـتادند. برخی نوشـته اند که امام پاسخ نامه های کوفیان را نیز با مسـلم فرسـتاد امام (علیه السـلام) مسـلم را به تقوی، پنهان داشتن

هدف و لطف و محبت سفارش نمودند و به او دستور دادند که اگر مردم را یک رأی و هماهنگ یافت بسرعت گزارش کند تا خود امام به سوی کوفه حرکت نمایند.

مسلم، ابتدا به مدینه آمد و پس از خداحافظی با خانواده خود، دو نفر راهنما از قبیله قیس استخدام کرد و بسوی کوفه براه افتاد آنان راه را گم کردند و آبی که با خود برداشته بودند به آخر رسید عطش بسیار بر آن دو نفر مستولی شد و سرانجام علامت های مشخص راه را به مسلم نشان داده خود در همان منطقه مردند. مسلم بن عقیل با رنج و مشقت بسیار خود را به آبگاهی به نام مضیق رساند، که متعلق به بنی کلب بود. سپس در نامه ای برای امام (علیه السلام) ماجرای گم کردن راه را چنین نگاشت:

«من از مدینه همراه با دو راهنما حرکت کردم. آن ها از راه منحرف شدند و سرانجام در اثر تشنگی بسیار مردند ما نیز به زحمت خود را به آبگاه مضیق رساندیم و فقط توانستیم خود را نجات دهیم. من این حادثه را به فال بد گرفته ام، لذا اگر اجازه دهید دیگر به سفر خود ادامه ندهم و شما فرد دیگری را به جای من بفرستید. والسّلام»

قیس بن مُشهر این نامه را با شتاب تمام به مکه رساند و پاسخ صریح امام را برای مسلم آورد به این مضمون:

من بیم آن دارم انگیزه تو برای استعفا چیزی جز ترس نباشد. بنابراین هرچه زودتر همان راهی را که رفته ای در پیش گیر. (1)

مسلم با خود گفت که من از جان خود نمی ترسیدم و بلافاصله حرکت نمود. در بین راه از آبگاهی متعلّق به قبیله طی گذشت، در آن جا درنگی کوتاه کرد و به راه افتاد. در این بین مردی را دید که در پی شکار می باشد و آهویی را شکار کرده است. جناب مسلم به مرد شکارچی رو کرده فرمود: امیدوارم ما دشمن خود را از پای درآوریم. در هر صورت

1- نامه مسلم در همهٔ مآخذ نقل شده است. با این همه، برخی از این که او براساس رویدادها فال بد (تطیّر) زده به شگفت آمده اند، چرا که در تعالیم دینی صریحاً از هرگونه تطیر بازداشته شده است. البته گزارش نشان می دهد که امام علیه السّلام او را به خاطر نامه اش سرزنش کرده بودند و در حقیقت به وی فهماندند که وقتی پای وظیفه دینی در میان است جایی برای عوامل دیگر نیست (مترجم).

حضرت مسلم وارد کوفه شد و در خانه مختار سکنی گزید. (1)

مردم گروه گروه به دیدار وی می شتافتند و هر بار اجتماعی در آن جا فراهم می شد، جناب مُسلم نامهٔ امام (علیه السلام) را برای آنان قرائت می کرد در حالی که مردم می گریستند سپس با وی بیعت می کردند دیری نپایید که بیش از هیجده هزار نفر با وی بیعت نمودند.

مسلم، بلافاصله نامه ای خطاب به امام نوشت بدین عبارت:

«هیچ گاه نماینده یک گروه به همراهان خودش دروغ نمی گوید. تمام مردم کوفه با شمایند و تاکنون هیجده هزار نفر از آنان با من دست بیعت فشرده اند. بمحض این که نامه من را دریافت داشتید با شتاب تمام به سوی کوفه حرکت کنید. والسلام.»

چون رفت و آمد مردم به محلّ اقامت حضرت مسلم شدّت گرفت، نُعمان بن بشیر (2) والی کوفه از ماجرا آگاهی یافت برفراز منبر رفت و مردم را از آشوب و فتنه برحذر داشت. عبدالله بن مسلم بن سعید حضر می که از هم پیمانان بنی امیه بود، از سخنان نعمان به خشم آمد و گفت: «این کار تو ناروا بود، تو از موضع ضعف سخن گفتی.» نعمان اظهار داشت: این گونه سخن گفتن برای من بهتر از آنست که قدرتمند باشم، ولی در پیشگاه خدا گناهکار محسوب گردم.» سپس نعمان از منبر فرود آمد.

عبدالله بن مسلم در نامه ای برای یزید رویدادهای کوفه را گزارش کرد و ورود مسلم ابن عقیل را به شهر خبر داد. او در نامهٔ خود نوشت که مردم با مسلم بیعت کرده اند و دیری نخواهد گذشت که کوفه از سیطره تو خارج می شود اگر می خواهی کوفه همچنان تحت فرمانروایی تو باشد باید مردی مقتدر و نافذ الکلمه برای اداره حکومت کوفه برگزینی نعمان بن بشیر آدمی ناتوان است یا خود را به ناتوانی می زند.

شبیه این نامه را عُمارة بن ولید بن عُقبه و عُمر بن سعد نیز برای یزید نوشتند و او را

1- مسعودی در مروج الذهب (ج 3، ص (54) گفته است که وی به خانه «عَوسجه» رفت. متن مطابق با تاریخ طبری است.

2- نعمان بن بشیر، از اصحاب پیامبر بود که به معاویه پیوست در جنگ صفین او را همراهی نمود و به فرمانداری کوفه برگزیده شد. یزید نیز او را در همین پست ابقاء کرد. سرانجام در فتنه ابن زبیر به دست مردم حمص که والی آن جا بود به قتل رسید (مترجم).

به فکر چاره جویی انداختند.

یزیـد بیدرنگ سَرجون رومی را فراخواند او از موالی معاویه بود و در زمان حیات معاویه بروی چیرگی داشت. در آن زمان یزید از عبیدالله زیاد خشـمگین بود و عبیدالله در بصـره فرمانروایی می کرد معاویه قبل از مرگ خود حکومت کوفه را نیز طی حکمی به عبید الله سپرده بود امـا پیش از ابلاـغ حکم خود او به هلاـکت رسـیده بود. سـرجون به یزیـد گفت اگر امروز معاویه در این مورد نظر می داد آیا رأی او را می پذیرفتی؟ پاسخ یزید مثبت بود سرجون حکم فرمانروایی کوفه را که برای عبیدالله نوشته شده بود به یزید نشان داد.

بـدین گونه عبیـدالله علاوه بر فرمانروایی بصـره به فرمانروایی کوفه نیز منصوب شـد. یزید حکم فرمانداری کوفه را بوسـیلهٔ مسـلم بن عمرو الباهلی برای عبیدالله فرستاد و در نامه ای به او چنین نوشت:

طرفداران من در کوفه، به من گزارش داده اند که مسـلم بن عقیل در کوفه مردم را گرد آورده و می خواهد پیوند وحدت مسلمین را برهم زند. بنابراین پس از قرائت این نامه بسوی کوفه رهسـپار شو و مسـلم را به هر حیله که مقدور باشد دستگیر کن، سپس وی را به بند افکن یا به قتل رسان و یا از کوفه اخراج نما. والسلام.

مسلم بن عمرو نامه یزید را به بصره نزد عبیدالله آورد عبیدالله فوراً دستور داد که بار سفر را ببندند و فردای آن روز راهی کوفه شد.

نامه امام (علیه السلام) به مردم بصره

امـام (علیه السـلام) نـامه ای نیز برای رؤسای قبایل و بزرگان بصـره نوشـته آن را همراه ذراع سدوسـی و یکی از موالی خود به نام سـلیمان معروف به ابـارزین فرسـتادند. این نامه خطاب به افراد مشخصـی به اسم های مالک بن مِسْمَع البَکْری، احنف بن قیس، یزیـد بن مسـعود نهشلی، منذر بن جارود عبدی و مسعود بن عمر ازدی بود، بدین مضمون:

خداوند متعال، محمد بن عبدالله صـلی الله علیه و آله را از میان آفریدگان برگزید و او را به شـرف نبوّت مفتخر ساخت و به رسالت گسـیل داشت. پس از

مـدّتی جان شـریفش را سـتاند و او را بسوی خویش برد در حالی که حضـرتش به وظیفه رسالت خود نیکو عمل نموده و با بنـدگان خـدا به صـداقت سـخن گفته بود. حال ما خانـدان و فرزندان و جانشـینان و وارثان او هستیم و بیش از هر کس شایسـتگی تکیه زدن بر جایگاه او را داریم اما گروهی بر ما غلبه کردند و حق ما را از دستمان ،گرفتند و ما نیز بخاطر ناگواری چند دستگی و تفرقه از حق خود صرفنظر کردیم و امیـد به آسودگی امّت داشتیم. البته ما نیک می دانستیم که خود برای این حق مسـلّم سـزاوارترین فرد هستیم و بر آن کس که زمام امر را در دست گرفته برتری داریم.

اکنون من نماینده خویش را همراه این نامه به جانب شما می فرستم و شما را به سوی کتاب خدا و سنت پیامبرش فرا می خوانم. آگاه باشید که سنت را نابود کرده اند و بدعت ها را آشکار نموده اند و شما ای مردم اگر با من همراه شوید و ندایم را پاسخ مثبت گوئید من به راه روشن دیانت رهنمونتان خواهم شد.

یزید بن مسعود پس از قرائت ،نامه افراد بنی تمیم بنی حنظله و بنی سعد را گرد آورد و خطاب به آنان چنین گفت:

«ای بنی تمیم! مقام و منزلت من نزد شـما چگونه است؟» همه یکصـدا گفتند: «مبارک باد بر تو سوگند به خدا تو پشـتوانه مایی و برقله فخر منزل گزیده ای در مرکز شرافت جای داری و از همه پیشی گرفته ای.»

آن گاه یزید بن مسعود چنین گفت من شما را در این مکان گرد آورده ام تا پیرامون مسأله مهمی با شما مشورت نمایم، نظرتان را جویا شوم و از شـما یاری بجویم مردم پاسخ دادند: «ما ذرّه ای از همدلی و صداقت با تو فروگذار نخواهیم کرد و آن چه را صلاح بدانیم با تو در میان خواهیم گذاشت. بنابراین بگو تا گوش کنیم.»

یزید آغاز به سخن کرد و گفت:

«معاویه هلاک شده و با هلاکت او رشته بیدادگری و گناه گسیخته شده و پایه های ستمکاری فروریخته است. او در زمان حیات خود برای پسـر خویش بیعت گرفت و می پنداشت که با این کار حکومت یزید را اسـتوار ساخته است اما آن رشته ها پنبه شد و معاویه از این اندیشه باطل طرفی نبست. اکنون یزید، فرزند شرابخوار و بدکاره اش

ادّعـای فرمانروایی امّت اسـلامی را نموده و بـدون رضای مردم بر آنان حکمرانی می کنـد، در حالی که او له او مردی کوته فکر و کم دانش است و پیش پای خود را نیز تشخیص نمی دهد بخدا سوگند امروز جهاد با یزید بر جهاد با مشرکین فضیلت دارد هان ای مردم: این حسین بن علی است نوادهٔ رسول الله (صـلی الله علیه و آله) صاحب شرافتی اصیل و اندیشه ای دقیق او را صفاتی است که بیانش از توان ما بیرون است و دانشـی دارد از اندازه فزون او از همه جهات - سن و پیشـگامی در دین و خویشاوندی با رسول خدا - برای ولایت مسلمین شایسته تر است انسـانی است که بر خُردان مهر می ورزد و با پیران ملاطفت می،نمایـد راستی او چه گرامی مردی است که حق رعیت را پاس می دارد و بر امت اسلامی پیشوایی می.کند خداوند بوسیلهٔ او بر خلق خود حجّت فرستاده و مردم را موعظه فرموده است.

ای مردم صـخر بن قیس (یعنی احنف) شـما را از همراهی با امیرالمؤمنین در جنگ جمل محروم کرد پس بیائیـد امروز با یاری نوادهٔ رسول الله (صـلی الله علیه و آله) این لکه ننگ را از دامن خود بشوئیـد. بخـدا سوگنـد هر کس از یاری حسـین بن علی سـرباز زند، خدای تعالی فرزندان او را در همین دنیا خوار می گرداند و افراد خاندانش را کاهش می دهد.

اینک من زره نبرد بر تن کرده ام و جوشن مبارزه پوشـیده ام. بـدون تردید هر کس کشـته نشود، سـرانجام می میرد و هر کس از مرگ بگریزد عاقبت به چنگال آن گرفتار می.آید خدا شما را بیامرزد جواب نیکویی به من بدهید.»

قبل از هر گروه، افراد بنی حنظله لب به سـخن گشودند و گفتند: «ای ابا خالد، ما خدنگ های تیردان تو و رزم آوران عشـیره توئیم اگر تیر را از کمان ما بجهانی برهدف اصابت کنی و اگر با ما به میدان جنگ بشـتابی به پیروزی می رسـی. بخدا سوگند در هیچ گردابی فرو نروی مگر آن که مـا همراه تو باشـیم و بـا هیـچ سـختی روبرو نشوی مگر آن که مـا نیز در برابر آن پایـداری کنیم مـا با دست های خود از تو حمایت خواهیم نمود و خون های گرممان را فدای تو خواهیم ساخت پس اقدام کن».

گروه دوم، بنو سعد بودند که چنین گفتند:

«ای ابا خالد! بدترین کار نزد ما سـرپیچی از خواسته تو است. در هنگامه جمل صخر ابن قیس ما را از شرکت در جنگ بازداشت و ما رأی او را ستودیم اما اینک تو به ما مهلت ده تا با یکدیگر مشاوره کرده و نظر خود را ابراز نمائیم.»

سپس بنو عامر بن بنی تمیم سخنانی بدین مضمون بیان داشتند:

«ای ابا خالـد! ما فرزنـدان پدر تو و هم سوگند با خود توایم. ما هرگز از آن چه که ترا به غضب آرد خشـنود نمی شویم و هرگز در جایی که میل تو نباشد اقامت نگزینیم امر امر تو است، هر چه را فرمان دهی بجا آوریم و دستور ترا بکار بندیم.»

آن گاه یزید خطاب به بنی سـعد گفت: اگر آن چه را گفتید، در عمل نیز بروز دهید، امید است خداوند همواره در پناه خویش نگاهتان دارد و به نصرت خود یاریتان فرماید.

چون یزیـد بن مسـعود (ابو خالـد) از مکنونات خاطر افراد قبیله خود آگاهی یافت، نامه ای به این مضـمون برای حضـرت حسـین بن علی (علیه السلام) نوشت:

«بسم الله الرّحمن الرّحیم. نامه شما بدستم رسید بر مضمون آن آگاهی یافتم و دانستم که شما مرا به اطاعت خود فراخوانده و از من طلب یاری فرموده ایـد. همانا خداونـد تعالی هیـچ گاه زمین را از انسانی که کار نیکو کند یا راه رسـتگاری را نشان دهد خالی نمی گذارد. امروز شما حجت خدائید برخلق و امانت الهی هستید در روی زمین شما شاخساری از درخت زیتونه احمدیه هستید رسول الله (صلی الله علیه و آله) ریشهٔ آن درخت و شـما شاخه های آن می باشید اکنون فال نیک زده و بسوی ما حرکت کنید و بدانید که من همه افراد بنی تمیم را به فرمـانبرداری از شـما فرا خوانـده ام و آنان چنان به اطاعت شـما مشـتاقند که شتر تشـنه در طلب آبشـخور من مردم قبیله بنی سـعد را برای خـدمت به شـما آمـاده و پـذیرا ساخته ام و با نصـیحت مشـفقانه خود، زنگار سـستی از قلوب ایشان زدودم و این قلب ها را پاک و روشـن نمودم»

چون این نامه بدست امام (علیه السـلام) رسـید پس از خواندن نامه فرمودند: خداوند ترا در روز ترس و وحشت ایمن دارد و در روز تشـنه کامی سیراب سازد.

آری، یزید بن مسـعود آماده حرکت بسوی پیشوای خویش شد، ولی قبل از خروج از بصره شهادت امام (علیه السلام) را به او خبر دادند آه و فغان سرداد و از دوری و محرومیّت به فیض شهادت در رکاب آن ،حضرت به خویشتن افسوس خورد.

البی که از مجموعه گفته های افراد قبیله بنی حنظله و بنی عامر بدست می آید، اگر چه ندای یزید بن مسـعود را برای قیام اجابت کردند، امّا کم ترین

اشاره ای به حقانیّت این راه نداشتند؛ برای آنان یاری حسین بن علی بعنوان پیشوای برحق مطرح نبود و هیچ نگفتند که چون جهاد در رکاب امام واجب است، ما آماده مبارزه هستیم.

محور سخنان ایشان فرمانبرداری از یزید بن مسعود بعنوان رئیس قبیله بود و بس و دریغا که غالب مردم چنین اند و حق را آن گونه که باید نمی شناسند. اما شخص یزید بن مسعود با سخنان شورانگیز خود نشان داد که نسبت به حق امام (علیه السلام) معرفت دارد و فقط بمنظور یاری دین خدا و دفاع از حقیقت، آماده قیام شده است.

پیشتر گفتیم که یکی از مخاطبین امام (علیه السلام) در نامهٔ خود، شخصی به نام «أحنف بن قیس» بود. او پس از دریافت و قرائت نامه، در پاسخ امام نوشت:

«شکیبا باشید. وعده خدا راست است و مبادا افراد سست باور موجب خواری و خفّت شما شوند.» (1)

منذر بن جارود نیز یکی از مخاطبین حضرت بود. او بدون تحقیق و درنگ نامه را همراه با نماینده امام در همان شب نزد ابن زیاد که با مداد روز بعد قصد حرکت به کوفه را داشت فرستاد. چرا که گمان کرده بود این نامه از نیرنگ های عبیدالله باشد تا بدینوسیله از راز درون مردم آگاهی یابد. از طرفی دختر منذر به نام «بحریّه» همسر عبیدالله بود. عبیدالله چون از محتوای نامه آگاهی یافت امر کرد که نماینده امام را بدار کشیدند، آن گاه بر فراز منبر رفت و مردم را از عواقب نافرمانی حکومت بیم داد. سپس از بصره به جانب کوفه شتافت و برادرش «عثمان» را به جانشینی خود برگزید.

ورود ابن زیاد به کوفه

عبیدالله بن زیاد همراه مسلم بن عمرو باهلی نماینده یزید و شریک بن اَعوَر حارثی بسوی کوفه حرکت کرد گفته اند که پانصد نفر با او همراه بودند که قدری دیرتر از وی براه افتادند بدان امید که ابن زیاد بخاطر رسیدن ایشان معطل شود و در نتیجه حضرت

1- عبارت یاد شده، ترجمهٔ آیه 60 سورهٔ روم می باشد. گویا منظور احنف این بود که مردم بی وفایند و نباید به وعده های آنان امیدوار بود.

حسین بن علی (علیه السلام) زودتر از او به کوفه برسد اما چنین نشد و او بخاطر هیچ یک از همراهان خود درنگ ننمود.

چون به نزدیکی های کوفه رسید، مدتی صبر کرد تا هوا بتاریکی گرائید، آن گاه از سمت نجف داخل شهر شد روی خود را پوشانده بود عمامه ای سیاه بر سر داشت بطوری که در بادی امر به مردم حجاز می مانست؛ تا مردم را بفریبد و آنان وی را با حسین بن علی (علیه السلام) اشتباه بگیرند، زیرا به مردم خبر رسیده بود که امام (علیه السلام) از مکه حرکت کرده اند. آنان چشم به راه امام بودند.

مردم به محض دیدن عبیدالله پنداشتند که او حسین بن علی (علیه السلام) است. زنی از خوشحالی فریاد برآورد که الله اکبر این پسر رسول خدا می باشد. آوای شوق از همه سو برخاست و مردم به استقبال وی شتافتند از میان جمعیت بانگ برآمد که ما همه در رکاب تو خواهیم بود و بیش از چهل هزار نفر به یاری تو خواهیم شتافت. ابن زیاد از میان انبوه جمعیت عبور کرد همه به او سلام کردند و ورودش را به کوفه تبریک گفتند.

شور و شعف مردم از دیدار این مرد چنان اوج گرفت که عبیدالله خشمگین گردید. از سوی دیگر فشار و ازدحام استقبال کنندگان راه رفتن را برای ابن زیاد دشوار ساخت، تا آن که مسلم بن عمرو باهلی خروش برآورد که دور شوید، این مرد عبیدالله بن زیاد فرمانروای کوفه است ابن ،زیاد بلافاصله نقاب از چهره برداشت و فریاد زد:

«من عبیدالله هستم.»

مردم با شتاب بسیار پراکندند و در حال گریز، یکدیگر را لگد می کردند. ابن زیاد براه خود ادامه داد تا به قصر حکومتی رسید نعمان به گمان این که او حسین بن علی (علیه السلام) است، درب قصر را بست و اجازه ورود به وی نداد برخی از همراهان ابن زیاد به نعمان پیغام دادند که در را بروی عبیدالله بگشاید اما او هنوز باور نکرده بود و از گشودن در امتناع می ورزید. سرانجام نعمان از طبقه بالای قصر فرود آمد و با ابن زیاد سخن گفت و یقین کرد که او حسین بن علی نیست. آن گاه در قصر را گشود ابن زیاد و همراهان بداخل قصر رفتند، ولی از ورود مردم ممانعت به عمل آمد. مردم نیز متفرق شدند.

آن شب را ابن زیاد در مقر حکومت بسر برد و صبحگاه مردم را برای نماز جماعت فراخواند. پس از گرد آمدن مردم بر فراز منبر رفت، آنان را از عواقب وخیم نافرمانی ترساند و به کسانی که فرمان وی را اطاعت کنند مژدهٔ پاداش نیکو داد. همچنین گفت:

راستی این ادّعا در عمل به اثبات می رسد و تهدیدها فقط بر زبان جاری نشده اند.

چون از منبر فرود آمد، دستور دستگیری افراد سرشناس (العرفاء) (1) و عده دیگری را صادر نمود. او به مردم گفت هر چه زودتر افراد ناشناس و طرفداران امیرالمؤمنین را به من معرفی کنید و هرکس از این فرمان سرپیچی کند جان و مالش به هدر خواهد رفت و هر یک از بزرگان کوفه کسی از پیروان امیرالمؤمنین را در خانه خویش جای دهد، مقابل در خانه اش به دار آویخته خواهد شد و افراد وابسته به او نیز از حقوق عمومی بی بهره خواهند ماند.

جناب مسلم بن عقیل، پس از آگاهی از آمدن عبیدالله و سخنان تهدید آمیز وی، در تاریکی شب خانه مختار را ترک گفته به منزل هانی بن عروه یکی از سرشناسان کوفه پناهنده شد. دوستان و یاران وی نزد او رفت و آمد داشتند و با هشیاری تمام مراقب اوضاع بودند و تلاششان این بود که عبیدالله به مخفیگاه مسلم پی نبرد.

عبیدالله به تکاپو افتاد و با گماشتن مأمورانی در صدد یافتن مسلم بود. اتفاقاً یکی از دو همراه عبیدالله در موقع ورود به کوفه، یعنی شریک بن حارث همدانی به خانه هانی وارد شده و در آن جا بر بستر بیماری افتاده بود، لذا عبید الله تصمیم گرفت برای عیادت شریک به خانه هانی برود. نامبرده به حضرت مسلم عرض کرد: اکنون فرصت مناسبی است و شما می توانید عبیدالله را در این موقعیت به قتل برسانید هانی از انجام چنین عملی خشنود نبود و همسر وی نیز جناب مسلم را سوگند داد که مرتکب این عمل نشود. بدین گونه عبیدالله با شریک دیدار کرد و از خانه هانی جان به سلامت برد. (2) شریک نیز پس از مدت کوتاهی درگذشت.

مدّتی گذشت و کار مسلم بر عبیدالله سخت شد. او غلامی داشت به نام معقل، وی را خواست چهار هزار درهم در اختیارش گذاشت و از او خواست که با زیرکی و نیرنگ خود را به اصحاب مسلم نزدیک کند و بگوید که من از علاقه مندان مسلم و از اهالی

1- عُرَفاء جمع عریف به معنای کسی است که متصدی امور گروهی از مردم یک قبیله یا شهر و رابط آن ها با سلطان است. منصب عرافت از مهمترین منصب هایی بوده که بزرگان شهرها و قبایل آن را کسب می کرده اند. (مترجم)

2- مورخین نوشته اند که حضرت مسلم نیز از انجام چنین عملی امتناع ورزید و آن را با اصول سیاسی اسلام ناسازگار خواند و به نقل از رسول اکرم (صلی الله علیه و آله) که فرمود: (اَلْإِسْلاَمَ قَیْدُ اَلْفَتْکِ). (مترجم)

حمص می باشم و قصد دارم مبلغی را به ایشان تحویل ،دهم تا بدینوسیله بر مخفیگاه مسلم دست یابد.

معقل به سراغ مُسلم بن عوسجه رفت او را با سخنان خود خام کرد و همراه وی به خانه هانی داخل شد و از جریان های داخلی و برنامه های قیام آگاهی یافت و گزارش خود را به اطلاع ابن زیاد رساند.

در طول این مدّت شمارهٔ کسانی که با مسلم بیعت نمودند به بیست و پنج هزار نفر می رسید و مسلم تصمیم گرفت برضد حکومت بشورد، اما هانی او را از این اقدام بازداشت. هانی از عبیدالله نسبت به جان خویش وحشت داشت لذا هیچ گاه به دیدار وی نرفت و خود را بیمار جلوه داد عبیدالله سه نفر به نام های محمد بن اشعث اسماء بن خارجه (1) و عَمْرو بن حجّاج پدر همسر هانی (2) را فرا خواند و علت عدم حضور هانی را در مقرّ حکومت جویا شد آن ها اظهار داشتند که وی بیمار است. عبیدالله گفت به من خبر داده اند که او سالم است و هر روز در مقابل در خانه خود می نشیند. شما نزد او روید و از من به او پیغام برسانید که نسبت به حقوق ما کوتاهی روا ندارد زیرا من نمی خواهم با فردی مانند او که از اشراف عرب است کدورت داشته باشم.

نامبردگان نزد هانی آمدند و علت عدم دیدار وی را با ابن زیاد پرسیدند. او همچنان بیماری را بهانه کرد آن ها گفتند: به امیر گزارش رسیده که تو سلامت یافته ای. سپس او را سوگند دادند که با ایشان نزد عبیدالله برود. البته حسّان از مخفی بودن مسلم در خانه هانی خبری نداشت، اما محمد بن اشعث از ماجرا مطّلع بود.

هنگامی که چشم عبیدالله برهانی افتاد با حالتی خشمگین فریاد زد: ای هانی، این چه فتنه ایست که در خانه خود برپا کرده ای و بر ضد امیرالمؤمنین یزید و عموم مسلمین نقشه می ریزی تو مسلم بن عقیل را در خانه خود جای داده و لشکر و سلاح برای او جمع می کنی و گمان داری که کارهای تو از من پوشیده خواهد ماند. هانی سخنان ابن زیاد را

1- مؤلف نام او را «حسّان بن اسماء بن خارجه» ثبت کرده ولی طبری (ج 3، ص 284) و مفید (ارشاد ج 2 ص 47) گاهی اسماء بن خارجه و گاهی حسّان بن اسماء آورده اند ولی اسماء درست است.

2- طبری همسر هانی را خواهر عَمْرو بن حجّاج نوشته نه دختر وی؛ اما متن مطابق نقل مفید است (مترجم).

انکار کرد، اما ابن زیاد بلافاصله معقل را به داخل اطاق طلبید، آن گاه هانی دانست که آن مرد خبیث جاسوس ابن زیاد بوده است و دیگر نتوانست انکار کند. لحظه ای به فکر فرو رفت و سپس دهان به عذرخواهی گشود که من مسلم را به خانه ام دعوت نکردم، بلکه او خود به سراغ من آمد و از من تقاضای ورود کرد من شرم کردم که او را نپذیرم و الآن نیز مهمان من است و باید از جان او حراست کنم. اگر امیر رخصت دهند، فوری به خانه می روم و از وی می خواهم که آن جا را ترک نماید.

عبیدالله با لحنی تهدید آمیز گفت: بخدا قسم هرگز از این مکان خارج نخواهی شد، مگر این که مسلم را به من تسلیم کنی هانی قاطعانه پاسخ داد: هرگز چنین نخواهم کرد، از جوانمردی به دور است که من میهمان خود را به تو بسپارم تا او را به قتل رسانی.

مسلم بن عمرو باهلی بمنظور اقناع هانی وی را به گوشه ای برد و از او خواست که فرمان عبیدالله را اجرا کند، اما هانی همچنان امتناع می ورزید. سرانجام عبیدالله خشمگین شد و به هانی گفت: اگر مسلم را در این جا حاضر نکنی، دستور می دهم سر از بدنت جدا کنند. هانی پاسخ داد: اگر این کار را انجام دهی، بی درنگ با شمشیرهای آخته روبرو خواهی شد و بدست مردم قبیلهٔ مذحج به کیفر کردار خود خواهی رسید. هانی می پنداشت که قوم و قبیله او با وی همراهند و در پشتیبانی او سستی نمی کنند.

ابن زیاد از این سخن گستاخانه هانی غضبناک تر شد و امر کرد که او را نزدیک بیاورند. آن گاه با چوبی که در دستش بود آن قدر بر سر و روی او زد که بینی وی شکست، خون بر جامه اش جاری شد گوشت صورتش فرو ریخت و سرانجام چوب شکست. هانی با دلیری تمام شمشیر یکی از محافظین عبیدالله را از او ستاند و خواست کار عبیدالله را یکسره کند که آن مرد مانع شد چون عبیدالله چنین دید بانگ بروی زد که خون تو بر من حلال شد. سپس به غلامان خود دستور داد او را در یکی از اطاق های قصر حکومتی به زندان افکنند و مأموری نیز بر وی بگمارند.

حسّان که شاهد ماجرا بود بر عبیدالله تندی کرد که آیا ما نمایندگان نیرنگ بازی تو بودیم به ما امر کردی تا او را نزد تو آوریم و حال با وی چنین رفتار نمودی. عبیدالله به خشم آمد و دستور داد که مشت بر سینه اش زدند و او را در گوشه ای نشاندند.

محمّد بن اشعث اظهار کرد ما از خواسته امیر ،خشنودیم خواه به سودمان باشد و خواه به زیانمان زیرا امیر ما را تربیت می کند (إِنَّمَا الأَمیرُ مُؤَدِّبٌ)

امّا عمرو بن حجاج به وی خبر دادند که هانی کشته شد بلافاصله با افراد قبیله مذحج به سوی مقر حکومت شتافت و آن جا را محاصره نمود. ابن زیاد که کار را چنین دید از شُریح قاضی خواست که ابتدا به سراغ هانی برود و سپس خبر زنده بودن او را به مردم ابلاغ کند شریح چنین کرد و مردم پس از شنیدن سخن شریح و اطمینان از زنده بودن هانی به خانه هایشان بازگشتند.

آری، این گونه، ستمکاران از قهر مردم در امان می مانند و در بیداد خود پیش می روند چاپلوسانی چون محمد بن اشعث و داورانی نابکار چون شریح هستند که پایه های ظلم را محکم می کنند شریح دم از دین می زند، اما با پادشاهان بیدادگر هم - پیمان است او گرگی است که لباس میش بر تن کرده است.

اما شگفتا از مردم قبیلهٔ مذحج که سخنان شریح آنان را فریب داد و دوراندیشی و احتیاط را از دست دادند.

پس از دستگیری هانی، عبیدالله که بیم شورش مردم را داشت، برفراز منبر رفت و در حالی که اشراف و بزرگان گرداگرد او بودند و محافظین بسیار نگاهبانیش می کردند خطبه ای کوتاه ایراد کرد و مردم را از پیوستن به مخالفین برحذر داشت و آنان را تهدید نمود.

قیام مسلم در کوفه

مسلم کسی را به سوی قصر حکومتی فرستاد تا از آن چه برهانی گذشته برای او خبر بیاورد و هنگامی که از زخمی شدن و محبوس شدن وی آگاهی یافت به منادی دستور داد که فریاد زند یا منصور امّت این شعار آن ها بود زمان کوتاهی نگذشته بود که چهار هزار نفر در کنار خانه هانی گرد آمدند مسعودی در مروج الذهب می نویسد: در آن واحد هیجده هزار نفر او را در برگرفتند. (1) جناب مسلم با یاران خود بسوی مقرّ حکومت شتافت.

ابن زیاد هنوز از منبر فرود نیامده بود که دیده بانان خبر قیام مسلم را آوردند. ابن زیاد با شتاب به داخل قصر رفت درها را بست و پناهگاهی برای خود اختیار نمود.

1- مروج الذهب، ج 3، ص 58

حضرت مسلم قبل از هر کار افراد را به صورت لشکر منظمی دسته بندی کرد، میمنه و میسره را بیاراست و خود در قلب سپاه جای گرفت. او همچنـان مردم را به یـاری فرا می خوانـد تا آن که بازار و مسـجد از جمعیت پر شـد. کار بر عبیـدالله دشوار گردیـد ناچار به سـراغ افراد معروف کوفه فرسـتاد. مجموعه کسانی که با عبیدالله در قصـر بودند، پنجاه نفر شمارش شده اند که سی نفر از آنان نگاهبانان قصر و بیست نفرشان چهره های سرشناس و بزرگان کوفه بودند.

آنان همراه با ابن زیاد از بالای قصـر به انبوه جمعیت می نگریسـتند و ترسـی عجیب در دلشان افتاده بود. یاران مسـلم پیش می آمدنـد و با سنگ بر دارالحکومة هجوم می بردند، ساکنین قصر را دشنام می دادند و بدنامی عبیدالله و پدر و مادرش را به رخ او می کشیدند.

سرانجام عبیدالله چاره جویی کرد. به کثیر بن شهاب دستور داد که تو بسراغ مردم برو و آن عده از افراد قبیله مذحج را که به فرمان تو هستند از یاری مسـلم بازدار و ایشان را از عاقبت دشـمنی با یزید و جنگجویی بترسان همچنین از محمد بن اشعث خواست که افراد قبیله کنده و حَضْرَمُوت را از گرد مسـلم بپراکنـد و پرچم امان در دست گیرد و ندا کند: «هر کس به زیر این پرچم در آید جان و مال و آبرویش محفوظ خواهد بود.» به برخی دیگر از سـران کوفه نیز در مورد قبایلشان چنین دستوری را صادر کرد و سایر اشراف را نزد خود نگاهداشت زیرا هیچ یاوری برای خود نمی یافت. (1)

مردم تا نزدیکی های مغرب در کنار مسلم بودند و پیوسته بر تعدادشان افزوده می شد. ابن زیاد به اطرافیان خود گفت: با مردم سخن بگوئید و به آن هـا مژده دهیـد که حامیـان حکومت از امتیـازات ویژه ای برخوردار خواهنـد بود ولی گناهکـاران و نافرمانـان سـرانجامی دردناک خواهند داشت و به سـزای اعمال خویش خواهند رسـید. در این میان عده ای از مردم نیز به فعالیت افتادند و شورشیان را از خطر احتمالی هجوم سـپاه شام ترساندنـد. گاهی زنی به سـراغ برادر یا فرزنـد خود می آمد و از او می خواست که به خانه بازگردد، زیرا دیگر مردم برای به ثمر رسیدن قیام کفایت می کنند. مرد دیگری به سوی

1- این نکته که ابن زیاد چگونه با خارج قصر ارتباط داشت چندان روشن نیست؛ چرا که به دستور مسلم قصر به محاصره نیروهای مردمی در آمـده بود. طبری (ج 3، ص 287) روایت می کنـد که اشـراف کوفه از طریق دری که متصل به خانه های رومیان بود وارد قصـر شدند. گویا این در برای مردم ناشناخته بود و از این رو از آن غافل ماندند (مترجم).

خویشان خود می آمد که اگر فردا سپاه شام به شما حمله کرد چه خواهید کرد؟

بـدین گونه در موقع مغرب از آن جمعیّت انبوه فقـط پانصـد نفر در کنار مسـلم بن عقیل باقی ماندنـد و چون تاریکی شب فرا رسـید، عـدّه دیگری نیز پراکنده شدند. حضرت مسلم به نماز مغرب ایستاد در حالی که فقط سی نفر به وی اقتدا کردند. سپس به طرف در مسجد رفت و در این هنگام تنها ده نفر او را همراهی می کردند و بالأخره در لحظه خروج از مسـجد، مسلم بود و دیگر هیچ از این جا معلوم می شود که جناب مسـلم رضوان الله علیه هرگز کوتاهی نکرد و حزم و دوراندیشـی را از دست نـداد؛ اما شـکست او به سـبب بی وفایی و ناجوانمردی مردم کوفه بود.

آری، مسـلم یکه و تنها و بی یار و یاور در کوچه های کوفه سرگردان بود، راه به جایی نمی برد و سرپناهی نداشت. پس از مدتی جستجو در کنار خانه پیرزنی به نام «طَوْعه» نشـست پیرزن را پسـری بود به نام بلال که همراه دیگر مردم به مسلم پیوسته بود و اکنون پیرزن چشم براه او بود مسـلم بر وی سلام کرد و از او آب خواست. پیرزن به وی آب داد اما دید که این مرد همچنان نشسته است به داخل خانه رفت و پس از مـدتی خارج شـد و مرد را دیـد که همچنان در کنار خانه نشسـته و گویی قصد رفتن ندارد. به او گفت: مگر آب ننوشـیدی، پس چرا بسوی خانواده ات نمی روی؟ مسـلم سـکوت کرد. پیرزن پرسـش خود را تکرار نمود باز هم جوابی نشنید برای بار سوم اظهار داشت: سبحان الله ای بنده خدا برخیز و به سوی خانه ات بشـتاب، برای تو شایسـته نیست که در کنار خانه من بنشینی و من از نشستن تو این جا راضی نیستم. مسلم از جای برخاست و گفت: ای بانو، من در این شهر سرپناهی ندارم و راه به جایی نمی برم آیا ممکن است به من پناه دهی؟ امید است در آینده این بزرگواری ترا جبران کنم زن از او پرسید: تو مسلم هستی؟ گفت: بلی. سپس او را به داخل خانه برد.

مسـلم داخل اطاقی غیر از اطاق پیرزن شد. پیرزن برای او غذا آورد، ولی مسلم میل نفرمود پیرزن همچنان به خدمت مسلم مشغول بود تا بلال به خانه آمـد بلال مادرش را دیـد که پیوسـته به اطاق دیگر رفت و آمـد می کند برخاطرش گذشت که مطلب تازه ای هست و بالأخره مادرش به وی آمدن مسلم را اطّلاع داد.

از طرف دیگر ابن زیاد متوجّه سـکوت ناگهانی اطراف قصـر شد و دریافت که همه یاران مسـلم پراکنده شده اند. مأموران ابن زیاد با روشن کردن چراغ و شعله ور کردن

چوب ها در اطراف قصـر به جسـتجو پرداختنـد و یقین کردنـد که هیـچ کس در آن حوالی باقی نمانده است چون ابن زیاد از پراکنده شدن مردم اطمینـان یافت برای ادای نماز خفتن به مسـجد آمـد و اعلام کرد که هر کس از اشـراف رؤسای قبایل و سـپاهیان برای نماز خفتن در مسـجد حاضـر نشود خون او هـدر است و مجازات خواهـد شـد. چیزی نگـذشت که مسـجد آکنـده از جمعیت بود نماز را خواند و در محافظت شدید گماشتگان خود بر فراز منبر رفت و چنین گفت:

«ابن عقیل کم خرد نادان، اختلاف و جدایی میان شما افکند و اکنون گریخته است. پس هر کسی که مسلم بن عقیل در خانه او یافت شود و ما را خبر نداده باشد جان و مالش هدر است و هر کس مخفیگاه او را بر ما آشـکار سازد خون بهای مسـلم را به وی خواهیم پرداخت ای بندگان خدا از عذاب خدا بترسید و برای خود مشکل نتراشید.»

آن گاه به حُصَین بن تمیم، رئیس شُرطیان کوفه، رو کرده گفت: ای حُصَیْن مادرت به عزایت بنشیند اگر کوچه های شهر را محافظت نکنی و مسلم امشب از کوفه بگریزد. اینک من ترا بر خانه های کوفه مسلّط کردم پس از این گفتار، ابن زیاد به قصر بازگشت و شب را به صبح آورد هنگام صـبح در قصر را گشود و به مردم اجازه ورود داد. نخستین نفر محمد بن اشعث بود که ابن زیاد به محض دیدن او از شادی فریاد زد: آفرین برکسی که با زمامدار خود خیانت نمی ورزد سپس او را در کنار خود نشاند.

از طرفی بلال پسـر طوعه با فرزندان محمد بن اشعث رابطه خویشاوندی داشت. بدین معنی که طوعه کنیز اشعث بن قیس بود و از او فرزند نیز داشت اشعث این زن را آزاد کرد و فردی به نام اسید حَضْرَمی با وی ازدواج نمود که ثمره این ازدواج، همین بلال بود. بدین ترتیب بلال با این خانواده ارتباط نزدیکی داشت، لذا صـبح زود به سراغ عبدالرحمن پسر محمد بن اشعث آمد و بودن مُسلم را در خانه مادرش گزارش نمود عبدالرحمن نیز بیدرنگ به جنب قصـر شـتافت و ماجرا را به پدر خویش گفت. ابن زیاد که در کنار محمّد بن اشـعث نشسـته بود این گزارش را شنید و بلافاصله هفتاد نفر از گماشتگان خود را برای دستگیری مسلم به طرف خانه طوعه روانه کرد.

جناب مسلم بمحض شنیدن صدای سم اسبان و هیاهوی مردان دریافت که آنان به طلب او آمده اند. فوراً شمشیر خود را برداشت و بر آنان حمله کرد. مزدوران حکومت به داخل خانه هجوم بردند اما مسلم با قدرت تمام ایشان را از خانه بیرون کرد، باز هم

هجوم آوردنـد ولی همچنان رانـده شدنـد، تا آن که مسـلم عـده ای از آنان را به هلاکت رسانـد. در این لحظه بین او و بگیر بن حَمْران (1) نبردی سـخت درگرفت، بگیر زخمی شدید بر دهان مسـلم وارد آورد و لب بالایی او را شـکافت مسـلم نیز بر سر وی ضربه ای کاری زد و ضربهٔ دوم را برگرده او فرود آورد که نزدیک بود تا درون او را بشکافد.

دشمن که کار را دشوار دید، بر بام خانه شد و با پرتاب سنگ و آتش زدن چوب او را محاصره نمود اما جناب مسلم چون چنین دید، با خود گفت:

آیا این هنگامهٔ عظیم برای کشتن فرزند عقیل است؟ پس ای نفس بسوی مرگ بشتاب که از وی گریزی نیست.

مسـلم این سـخن بگفت، از خانه به سوی کوچه خارج شد و با شمشـیر آخته بر خصم زبون تاخت. محمّد بن اشـعث مسـلم را به تسلیم دعوت کرد و او را وعدهٔ امان داد اما مرد رجز می خواند و می گفت:

من سوگند یاد کرده ام که آزاد کشـته شوم اگر چه مرگ را بسیار ناگوار می دانم. هر انسانی روزی با سختی و بدی دیدار می کند و گرم تلخ با خنکی در می آمیزد.

اگر می خواهی بمانی باید پرتو خورشید را باز پس آوری؛ من بیم آن دارم که دروغم گویند یا فریبم دهند.

محمّد بن اشـعث به وی گفت: ما به تو دروغ نمی گوئیم و فریبت نمی دهیم. مسـلم که از ضـربه های بسیار سنگین ناتوان شده بود و دیگر یارایی نبرد نداشت دست از جنگ کشـید و پشت خود را به دیوار تکیه داد. ابن اشـعث برای دومین بار به وی اظهار امان کرد. برخی تاریخ نگاران گفته اند که دشـمن آن قدر بر مسلم جراحت وارد کرده بود که توان حرکت نداشت. در این هنگام نامردی از پشت سر تیری به سوی او پرتاب کرد و مسلم بر زمین افتاد، آن گاه او را دستگیر کرده بر استری سوار نمودند و ابن اشعث شمشیر از دست وی گرفت.

1- در ارشاد مفید (ج 2 ص 58) بکر بن حمران آمده است اما مسـعودی (مروج الذهب، ج 3، ص 60) و طبری (ج 3، ص 289) بگیر ضبط کرده اند.

یکی از شاعران به همین مناسبت ابن اشعث را هجو می کند و می گوید:

تو عموی خود را واگذاشتی و به یاری او نشتافتی آری اگر تو با وی نسبت خویشاوندی نداشتی بدون تردید او انسانی بزرگ منش به شمار می آمد.

و حال میهمان خود را که از خاندان پیامبر خداست به قتل می رسانی و زره و شمشیر او را می گیری!

مسلم پس از جنگی قهرمانانه دستگیر شد دیگر امیدی به حیات خود نداشت، اشک دیدگانش را پر کرد و گریست. برخی می پنداشتند که او بخاطر خود می گرید به وی گفتند: انسانی که مقصد بزرگی چون حکومت دارد نباید در برابر این سختی ها بگرید. مسلم در پاسخ فرمود: بخدا سوگند من برای خودم نمی گریم و از کشته شدن هراسی ندارم، اگر چه دوست ندارم جانم تلف گردد. اما گریه من به خاطر حسین و آل حسین است که هم اکنون رو بسوی کوفه نهاده اند. سپس به محمد بن اشعث فرمود: آیا می توانی در حق من نیکی بکنی؟ من می دانم که حسین بن علی امروز یا فردا همراه با خانواده خود از مکه خارج می شود. بنابراین از تو می خواهم کسی را نزد ایشان بفرستی تا از زبان من به حضرتش بگوید که مسلم در دست کوفیان اسیر است و امید به زنده ماندن ندارد و به شما پیغام داده که پدر و مادرم فدایتان به مکه بازگردید و فریب مردم کوفه را نخورید اینان همان اصحاب پدرتان هستند که برای رهایی از دستشان آرزوی مرگ می فرمود ابن اشعث تعهد کرد که این کار را انجام دهد ولی دروغ گفت.

در هر صورت مسلم را با لب تشنه به کنار قصر حکومتی رساندند. در آن جا مسلم نگاهش به ظرف آب خنکی افتاد و تقاضای نوشیدن آن را نمود. مسلم بن عمرو باهلی پدر قتیبه فرمانروای خراسان بی شرمانه جواب داد آیا می بینی که آب این کوزه چه سرد است بخدا سوگند قطره ای از آن را نخواهی نوشید تا آب آلوده و گرم جهنم را بنوشی. جناب مسلم بانگ برزد وای بر تو مادرت به عزایت بنشیند، تو چقدر سنگدل و جفاکاری هر آینه تو برای نوشیدن آب گندیده جهنم و ماندن در آتش سزاوارتری. عَمْرو بن حریث که ناظر بر این گفتگو بود، افسرده شد و غلام خود را فرمان داد که برای مسلم آب بیاورد آن غلام کوزه پر آبی را با قدحی برای مسلم آورد و آب در آن ظرف ریخت و به مسلم داد اما جناب مسلم چون خواست آب بیاشامد، ظرف آب از

خون دهانش سرشار شد، آن آب را ریخت و بار دیگر ظرف را پر آب کرد، باز نتوانست بیاشامد بار سوم که ظرف را به دهان مبارک نزدیک کرد، دندان های پیشین او داخل ظرف افتاد. مسلم دست به دعا برداشت و گفت: «شکر به درگاه خدا می گزارم. اگر من از این آب روزی داشتم می توانستم آن را بیاشامم.»

بعد از چند لحظه، مسلم را نزد عبیدالله بردند مسلم هنگام ورود بر وی سلام نکرد. یکی از ملا زمان ابن زیاد بانگ بر زد که بر امیر سلام کن. مسلم خروش برآورد که ساکت باش او امیر من نیست. عبیدالله گفت: چه سلام کنی و چه از سلام کردن ابا نمایی بالأخره کشته خواهی شد مسلم پاسخ داد اگر تو مرا بکشی مسأله مهمی نیست، افراد پلیدتر از تو انسان های ارجمندتر از مرا کشته اند. ابن زیاد به خشم آمد و گفت: خدا مرا بکشد اگر ترا به قتل نرسانم هر آینه ترا به شیوه ای می کشم که تاکنون در اسلام سابقه نداشته است. مسلم فرمود: تو شایسته ترین فرد برای بدعت گذاری در اسلام هستی تو زشتی مثله کردن را پلیدی کشتن بناحق را ناپاکی نسل را و ناروایی چیرگی ظالمانه را بر کسی که از تو سزاوارتر باشد باقی نخواهی گذاشت (یعنی تو بهترین فرد برای انجام دادن این گونه امور هستی).

ابن زیاد خطاب به مسلم گفت: ای مرد نفرین شده ای مرد جدایی افکن، تو پیوند مسلمانان را از هم گسستی و آشوب برپا کردی. اما پاسخش را از مسلم دریافت داشت دروغ می گویی پیوند امت اسلامی را معاویه و فرزندش از هم گسستند و آشوب را تو و پدرت زیاد بن عبید که بنده بنی علاج ثقفی بود، برپا کردید. (1)

ابن زیاد گفت: آرام باش ای مسلم تو به سوی مردم کوفه آمدی و آنان را که با یکدیگر پیوند داشتند و کارهایشان هماهنگ بود از یکدیگر دور ساختی و افکارشان را متفرّق کردی.

جناب مسلم فرمود چنین نیست و من بدین منظور به کوفه نیامدم. شما (حکمرانان اموی) کارهای نادرست را رواج دادید امر دین را محو کردید، بر مردم بدون رضایتشان حکومت نمودید و به شیوه قیصر و کسری زیستید؛ ولی ما به میان ایشان آمدیم تا امر به معروف کنیم و نهی از منکر نمائیم و این مردم را بسوی کتاب خدا و

1- دربارهٔ اصل و نسب زیاد و عبیدالله به شرح حال امام مجتبی (علیه السلام) رجوع شود.

سنّت رسول الله (صلی الله علیه و آله) فرا خوانیم ما برای چنین کاری شایستگی داریم.

عبیدالله که دیگر تاب شنیدن سخنان مسلم را نداشت بنای دشنام و ناسزا به عقیل و امامان معصوم - امیرالمؤمنین، حسین بن علی و حسین بن علی - را گذاشت اما باز هم مسلم جوابش گفت: ای ابن زیاد تو و پدرت برای دشنام سزاوارترید، هر کار که می خواهی انجام ده ای دشمن خدا.

سرانجام ابن زیاد دستور داد که او را بر بام قصر ببرند سر از بدنش جدا کنند و جسد را از بالا به پایین بیفکنند در حین رفتن به قتلگاه جناب مسلم پیوسته تکبیر و تسبیح می گفت، استغفار می کرد و بر رسول خدا درود می فرستاد بدین گونه طومار زندگی شرافتمندانه مردی بسته شد که جز پیروی از فرمان پیشوای خویش اندیشه ای نداشت و تا آخرین لحظه از اسلام و ارزش های الهی آن حمایت کرد. او به شهادت رسید و در جوار رحمت حق حیات ابدی یافت. درود بر او.

پس از شهادت مسلم، عبیدالله جنایت پیشه هانی را طلب کرد. محمّد بن اشعث به شفاعت از او پرداخت سودی نبخشید و تهدید شنید ابن زیاد در مورد هانی دستور داد که او را با دست بسته به بازار برند (تا بدین وسیله در دل مردم ترس بیفکند). هانی پیوسته فریاد می کرد پس افراد قبیله مذحج کجایند؟ چرا به یاری من نمی آیند؟ سپس با قوت بسیار بندها را از دست خود باز کرد و در جستجوی ابزاری بود که با این دشمنان ستیز کند ولی مزدوران عبیدالله به وی امان ندادند، او را گرفتند و یکی از غلامان ابن زیاد به نام «رشید ترکی» جناب هانی را به قتل رساند.

مسعودی می نویسد: «هانی ندا در داد که آل مراد کجایند، زیرا او رئیس این قبیله بود. دربارهٔ وی گفته اند که چهار هزار مرد زره پوش و هشت هزار پیاده از هانی فرمان می بردند و اگر هم پیمانان آن ها از قبیله کنده و غیر آن نیز به ایشان می پیوستند، شمار یاران او به سی هزار نفر زره پوش می رسید ولی در آن روز همهٔ آنان تن به خواری و سستی دادند و از یاری وی دست برداشتند.» (1) هانی بهنگام شهادت هشتاد و نُه سال داشت.

عبدالله بن زبیر اسدی در رثای این دو شهید گران قدر سرود:

1- مروج الذهب، ج 3، ص 59.

اگر می خواهی بدانی مرگ چیست هانی و مسلم بن عقیل را که پیکرشان در بازار می گردد بنگر؛ قهرمانی که ضربه های شمشیر صورتش را درهم شکست و قهرمان دیگری که او را از بلندی فرو افکندند به دستور مردی نفرین شده ابن زیاد آن دو را کشتند و اینک داستان آن ها برسر زبان شبگردان است؛ پیکری را می بینی که بر اثر مرگ رنگش دگرگون شده و خون هایی را می بینی که از هر سو جاری شده اند؛ جوانمردی که از دختران جوان باحیا شرمگین تر و از شمشیر بران دو دَم تیزتر بود، راستی آیا اسماء در نهایت امن و امان بر استر بنشیند و حال آن که طایفه مذحج کینه او را در دل دارند؛ طایفه مراد او (هانی) را در بر گرفتند و از هر کس جویای احوال او بودند؛ آری اگر شما انتقام خون برادرتان را نگیرید ناگزیر به شرایطی پست تن در خواهید داد.

تاریخ قیام حضرت مسلم را در کوفه روز سه شنبه هشتم ذی الحجة سال شصتم و برخی روز چهارشنبه نهم ذی حجه ثبت کرده اند. (1)

حرکت کاروان امام به سوی عراق

ابن زیاد فرمان داد جسد مطهّر مُسلم و هانی را در محلهٔ «کَناسه» به دار آویختند و سر این دو شهید را برای یزید فرستاد و گزارش کار را ارائه نمود. یزید از وی سپاسگزاری کرد و از قهر و غلبهٔ او خرسند شد همچنین برای ابن زیاد پیغام داد که حسین بن علی (علیه السلام) از مکه خارج شده و به سوی کوفه رهسپار گردیده است، بنابراین تو مأموران و جاسوسانی در کمین او بگذار در شهر نیز هر کس را که گمان مخالفت او می رود دستگیر نما، هر متهمی را به زندان افکن و پیوسته مرا در جریان رویدادها قرار ده.

ماجرا چنین بود که یزید بن معاویه برای فرمانداری مکّه شخصی به نام عمرو بن سعید ابن عاص را از مدینه به سوی مکّه فرستاد و سپاهی بزرگ را در اختیار او قرار داد. نامبرده عهده دار رسیدگی به امر حج و سرپرستی امور حجاج بود و از طرف یزید مأموریت داشت که حضرت حسین بن علی (علیه السلام) را بطور مخفیانه دستگیر نماید و اگر نتوانست با ایجاد آشوب و غائله ایشان را بکشد و در صورتیکه امام آماده جنگ شدند

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 293 مروج الذهب، همان صفحه.

با حضرتش نبرد کند. عمرو بن سعید در روز ترویه (1) وارد مکّه شد در حالی که لشکری انبوه وی را همراهی می نمود

هنگامی که امام (علیه السلام) از ورود عمرو بن سعید آگاهی یافت، تصمیم گرفت به جانب عراق حرکت کند در حالی که به قصد انجام عمل حجّ احرام بسته بود. (2) پیشتر از این ماجرای نامهٔ مسلم بن عقیل بدست حضرت رسیده بود و در آن نامه گزارش بیعت مردم کوفه را به آگاهی رسانده بود. لذا حضرت بیدرنگ به طواف خانه رفتند، از آن جا سعی بین صفا و مروه بجا آوردند، سپس عمل تقصیر را انجام دادند، آن گاه از لباس احرام خارج شده و حج را به عمره مفرده، بدل کردند زیرا امکان اتمام عمل حج را نداشتند و بیم آن می رفت که در موسم حج توسط عمال حکومت اموی دستگیر شوند.

بدین گونه امام (علیه السلام) در روز سه شنبه هشتم ذی حجّة الحرام مکه را به قصد عراق ترک گفت در حالی که مردم از مکه بسوی منی براه افتاده بودند. هنوز خبر شهادت مسلم بن عقیل به اطلاع حضرت نرسیده بود زیرا مسلم در همان روز هشتم ذی الحجّة بدست عبیدالله شهید شد.

بعد از آن که امام(علیه السلام) تصمیم گرفتند از مکّه حرکت نمایند، برای همراهان خود خطابه ای ایراد کردند قسمتی از آن خطابه چنین بود.

سپاس به درگاه آفریدگار می گزاریم آن چه خدا بخواهد شدنی است و هیچ قوتی وجود ندارد مگر آن که به قوت الهی متکی باشد، درود خداوند یکتا بر پیام آور اسلام، رضای ما اهل بیت رسول الله جز رضای آفریدگار نیست، بر

1- روز هشتم ذی حجّه را «یوم التّرویه» می نامند.

2- شیخ مفید (ج 2 ص 67) گفته است که امام حج را بخاطر نگرانی از عدم اتمام آن به عمره بدل کرد، مجلسی نیز (ج 44 ص 363) همین مطلب را از او نقل کرده است اما طبری (ج 3، ص 295) به نقل از ابو مخنف فقط گفته است که امام علیه السّلام مناسک را بجا آورد و از عمره خارج شد، در همان زمان مردم عازم منی بودند. از احادیث شیعه نیز به روشنی دانسته می شود که امام حسین علیه السّلام از ابتدا عمره مفرده به جا آورده و اساساً برای حج محرم نشده بودند کلینی در کافی (ج 4، ص 535) از امام صادق (علیه السلام) روایت کرده که سرور شهیدان عمره مفرده به جا آوردند و روز ترویه در حالی که مردم عازم منی بودند مکّه را ترک کردند و این کار درست است (مترجم).

آزمایش های الهی شکیبائیم و پاداش صبر پیشگان را خواهیم داشت. (من پاره ای از تن رسول خدایم) و پاره تن پیغمبر از او جدا نخواهد ماند بلکه در بهشت برین به او خواهد پیوست تا چشم او با دیدار فرزندانش روشن شود و به وعده خویش وفا کند.

هر کس آماده است که خون خود را در راه ما بریزد و خویشتن را به دیدار با خدا راضی ساخته با ما همراه شود که من ان شاء الله فردا صبح حرکت خواهم نمود.

بدنبال این خطابه سرنوشت ساز افراد گوناگونی با دیدگاه های مختلف به حضور امام رسیده و مطالبی اظهار نمودند.

نخستین نفر ابوبکر عُمر بن عبدالرّحمن مخزومی بود. او با پافشاری تمام از حضرت می خواست که بسوی عراق نروند ایشان در پاسخ فرمودند: خدا به تو پاداش نیکو عطا فرماید من دربارهٔ نظر تو تلاش خود را بکار می برم اما آن چه را خدا بخواهد انجام می گردد نفر دوم عبدالله بن عباس بود او نیز امام را از خارج شدن از مکه منع نمود و پاسخ شنید: «من از خدای بزرگ طلب خیر می کنم و درباره آن چه صورت می پذیرد، نظر می افکنم.» عبدالله بن عباس برای بار دیگر مراجعه کرد و همچنان سخن خود را تکرار نمود، ولی امام فرمودند: «ای پسر عمو، من می دانم که تو صادق و دلسوز هستی، امّا من راه خود را انتخاب کرده و تصمیم خود را گرفته ام». این سخن امام در پاسخ پیشنهاد ابن عباس بود که عرض کرد: اگر شما گزیری از رفتن ندارید؛ بسوی یمن روانه شوید.

ابن عباس چون سخن امام را شنید از نزد حضرت خارج شد و با ابن زبیر دیدار کرد و این شعر را بر زبان آورد:

«ای چکاوک مَعْمَر خوشا بر احوالت فضا برای تو خالی شده پس آواز بخوان و هرچه می خواهی دانه برچین بشارت باد بر تو که حسین از مکه خارج شد.

عبدالله بن زبیر سومین کسی بود که به دیدار امام شتافت. او به حضرت پیشنهاد حرکت بسوی عراق را مطرح نمود ولی ترسید که مورد اتهام واقع گردد بلافاصله گفت: البته اگر شما در مکه بمانید ما به هیچ روی با شما مخالفت نخواهیم نمود. اما هنگامی که از نزد امام بازگشت ایشان فرمودند: «برای ابن زبیر هیچ خواسته ای مهم تر از رفتن من از

حجاز نبود.»

پس از ابن زبیر، عبدالله بن عمر به خدمت حضرت شرفیاب گردید و این پیشوای ظلم ستیز خداجوی را به سازش با گمراهان فراخواند و امام را از کشتن و نبرد کردن برحذر داشت پاسخ امام صریح و روشن بود:

ای ابا عبدالرّحمن آیا نمی دانی که یکی از شوخی های دنیا آن بود که سر مطهر یحیی بن زکریا به عنوان هدیه برای یکی از بدکاران بنی اسرائیل فرستاده شد؟ آیا نمی دانی که بنی اسرائیل در هر روز از طلوع سپیده تا طلوع آفتاب هفتاد پیامبر را می کشتند و سپس بدون احساس ناراحتی به سراغ کارهای روزانه خود می رفتند و تجارت خود را انجام می دادند، گویی هیچ جنایتی را مرتکب نشده اند؟ اما خدای متعال آنان را زود به سزای کارهای زشتشان نرساند بلکه بعد از این رفتارهای نابهنجار بخاک مذلتشان نشاند و انتقام خون آن همه پاکان مظلوم را از ایشان ستاند.

ای ابا عبدالرّحمن از عذاب خدا بپرهیز و دست از یاری من برندار.

امام (علیه السلام) پیوسته می فرمودند: «این دون صفتان خودکامه دست از من برنخواهند داشت و اگر در لانه جانوران زهرآگین نیز بسر برم بر من دست یافته به قتلم خواهند رسانید. این امت ناسپاس همان رفتار ظالمانه ای را با من خواهند نمود که قوم یهود در جریان روز سبت انجام دادند. آن ها به من رحم نمی کنند و تا این قلب تپنده را از من نگیرند آرام نخواهند نشست ولی آن گاه که چنین کردند خدای متعال کسانی را برایشان چیرگی خواهد بخشید که کمترین رحمی به دل ندارند و این امت را چنان خوار می نمایند که تکه پارچه خون آلود نجس را هم براینان ارزش می دهند.»

محمّد بن حنفیه برادر امام نیز با ایشان ملاقات کرد و عرض نمود:

«ای برادر شما از ناجوانمردی مردم کوفه نسبت به پدر و برادرتان آگاهی دارید و من بیم آن دارم که با شما نیز همان شیوه را پیش گیرند. اگر نظر شما بر این قرار گیرد که در مکه بمانید مسلّماً از عزّت و احترام برخوردار خواهید بود، زیرا شما عزیزترین و بزرگوارترین شخصیت حجاز هستید.» امام فرمودند «ترس من از آنست که یزید با ایجاد آشوب و فتنه در حرم خدا خون مرا بریزد و من نخستین کسی باشم که بوسیله او حرمت

این سرزمین مقدّس شکسته شود.»

ابن حنفیه عرض کرد: در این صورت بهتر است شـما به یمن یـا بیابان های دور دست برویـد، زیرا در این مناطق مورد احترام و تکریم قرار خواهید گرفت و کسی بر شما تسلط نخواهد یافت. امام فرمودند درباره نظریه تو فکر خواهم کرد.

بامداد روز بعد کاروان امام براه افتاد محمد بن حنفیه آگاهی یافت و شتابان به سوی حضرت آمد و پرسید مگر شما به من وعده تجدید نظر ندادید؟ امام پاسخ دادند: چرا. پرسـید: پس انگیزه شما در این شتاب چیست؟ امام فرمودند: دیشب پس از آن که از تو جدا شدم رسول الله را در خواب دیدم، به من فرمودند:

ای حسین، مکّه را ترک کن خدا می خواهد ترا کشته ببیند.

محمّـد بن حنفیه با شـنیدن این جمله بی اختیار استرجاع کرد و پرسـید: پس چرا این بانوان را با خود همراه می بریـد امام پاسـخ گفتنـد که رسول خدا به من فرمودند:

خدا می خواهد خاندان ترا اسیر و آواره ببیند.

محمّد دیگر تاب نیاورد با برادرش خداحافظی کرد و رفت.

از کسـانی که در موقع خروج امـام بـا ایشان دیـدار کردنـد، عبـدالله بن عمر بود. او به محض آگاهی از حرکت کاروان امام (علیه السـلام) شتابان بدنبال ایشان روان شد و در یکی از منزلگاه های نزدیک مکه به حضـرتش رسـید و پرسـید: «ای پسـر عمو، به کجا می روید؟» امام پاسـخ دادنـد: بسوی عراق می روم. عرض کرد: ای نوادهٔ رسول الله از شـما می خواهم که به مـدینه بازگردید و در کنار حرم جدتان اقامت بگزینیـد. حضـرت امتنـاع ورزیدنـد و ابن عمر که از این همه پافشـاری ثمری ندیـد از ایشان تقاضا کرد که جایگاه بوسه پیامبر را برای وی بگشایند آن گاه سه بار آن را بوسید و از امام جدا شد، در حالی که می گریست و می گفت:

ای ابا عبدالله با شما خداحافظی می کنم و می بینم که شما در این راه به شهادت می رسید.

کاروان تازه از مکه دور می شد که گماشتگان عمرو بن سعید به فرماندهی یحیی بن سعید

پیش آمده و می خواستند از حرکت آنان جلوگیری کنند و کاروان را به مکه بازگردانند. امام (علیه السلام) حاضر به بازگشت نشدند و در نتیجه بین هر دو گروه درگیری پیش آمد و مزدوران حکومت با مقابله شدید یاران امام روبرو شدند اما همچنان به درگیری خود ادامه دادند و خطاب به حضرت حسین بن علی (علیه السلام) با گستاخی تمام می گفتند: «آیا نمی ترسی که عذاب خدا ترا فراگیرد؟ اجتماع را رها کرده و بین افراد این امت دو دستگی ایجاد می کنی؟ پاسخ امام این بود: «هر کسی از ما پاداش کار خود را خودش می بیند من از آن چه شما انجام می دهید مبرا هستم و شما نیز از کارهای من براثت دارید.»

امام علی بن الحسین علیه السّلام می فرمایند ما با حضرت حسین بن علی (علیه السلام) از مکّه خارج شدیم و ایشان به هر منزلگاهی که می رسیدند و هر منزلگاهی را که ترک می گفتند خاطره شهادت جناب یحیی بن زکریا (علیه السلام) را یادآوری می فرمودند.

عمرو بن سعید که از انجام دادن دستورات یزید دربارهٔ امام (علیه السلام) ناامید شده بود، در نامه ای برای خلیفهٔ اموی داستان خروج حضرتش را از مکه گزارش نمود. یزید پس از آگاهی از محتوای ،نامه به یک بیت شعر تمثل جست.

اگر در سرزمین دشمن با وی ملاقات نکنی.

دشمن به دیدار تو خواهد شتافت و یا سرزنشت خواهد نمود.

بدینگونه با دوراندیشی سالار شهیدان غائله مگه پایان یافت و حریم کعبه از هتک و بی حرمتی در امان ماند کاروان براه خود ادامه داد تا به منزلگاه تنعیم رسید. در این منطقه شترانی چند را دیدند که پارچه های رنگین و زیورهای گرانقیمت حمل می کردند. این هدایایی بود که بحیر بن ریسان الحِمیری کارگزار یمن برای یزید می فرستاد. حضرت هدایا را مصادره نمود و به شتربانان فرمودند هر کس می خواهد با ما به عراق بیاید کرایه او را تماماً می پردازیم و با وی نیکی می کنیم و هر کس می خواهد بازگردد و ما کرایه همین مقدار از راه را که آمده به او پرداخت می نمائیم پس برخی همراه امام روانه شدند و گروهی از رفتن سرباز زده به یمن بازگشتند.

چرا امام چنین عملی را انجام دادند و این حرکت قاطع بیانگر چه واقعیتی بود؟ پاسخ سئوال روشن است حسین بن علی پیشوای بر حق مسلمین است و باید همه امور و اموال

در اختیار وی قرار گیرد نه آن که یزید ناشایست غاصب بر آن ها دست یابد.

گذشته از این رویداد مهم جریانات دیگری نیز در طول راه بوقوع پیوست که به ترتیب به آن ها اشاره می نمائیم.

در منزلگاه صفّاح، شاعر معروف عرب، فرزدق با حضرتش دیدار نمود. (1) فرزدق خود در این باره چنین می گوید:

در سال شصت هجری مادرم را برای انجام عمل حجّ به مکه آوردم. هنوز کاروان به مقصد نرسیده بود که حضرت حسین بن علی را دیدم مسلح به شمشیر و سپر همراه با یاران خود از مکه خارج می شود به شگفت آمدم و به خدمت امام رسیده پس از سلام عرض کردم: «خدا خواسته ها و آرزوهایتان را برآورد پدر و مادر من به فدای شما باد ای پسر رسول خدا. انگیزه شما از این همه شتاب چیست؟» امام فرمودند: «اگر شتابان از حرم امن الهی بیرون نمی آمدم دستگیر می شدم.» آن گاه از من پرسیدند: تو کیستی؟ خود را به عنوان مردی عرب معرفی نمودم و بخدا سوگند که امام(علیه السلام) بیش از این در مورد خصوصیات من پرس و جو ننمودند. آن گاه فرمودند: «دربارهٔ مردم کوفه چه می دانی؟» پاسخ گفتم: «از آدم آگاهی سئوال نمودید، در حال حاضر مردم کوفه قلب هایشان با شما و شمشیرهایشان بر زیان شماست قضاء و حکم الهی پیوسته در جریان است و آن چه را خدا بخواهد انجام می شود.»

فرمودند: «راست گفتی، همه کارها بدست خداست و پروردگار ما را هر روز کاری است. حال اگر قضای خداوند به دلخواه ما جاری شد و کارها بر وفق مراد ما پیش آمد خدا را بر نعمتش ستایش می کنیم و از او برای ادای شکرش کمک می طلبیم، و اگر قضای خدا برخلاف امید ما جاری شد باز هم چون مقصود ما پیروی از حق بوده و بر اساس تقوی عمل کرده ایم از مرز حقیقت منحرف نشده و تجاوز کار نخواهیم بود.»

من به امام عرض کردم: «آری، چنین است. امیدوارم خداوند شما را بر آن چه دوست دارید، ظفر دهد و از آن چه حذر می کنید مصونتان دارد.» سپس سئوالاتی درباره نذر و مناسک حج با ایشان مطرح کردم و پس از بیان پاسخ سئوالات، کاروان راه خود را

1- سبط ابن جوزی در کتاب تذکرة الخواص مکان این دیدار را منزلگاه «بستان بني عامر» ذکر کرده است (مؤلف)

در پیش گرفت.

پسـر عموی حضـرت حسین بن علی که همسر جناب زینب نیز بود و عبدالله بن جعفر نام داشت پس از شنیدن خروج امام از مکه نامه ای بحضور ایشان نوشـته تقاضای بازگشت نمود و این نامه را توسط دو فرزند خویش محمّد وعون برای امام فرستاد. او در نامهٔ خود نوشته بود: «من شـما را از این سـفر بر حذر می دارم مبادا که در این راه شـهید شوید و در چنین صورتی نور زمین خاموش خواهد شد که شـما لوای برافراشته هدایت - یافتگان می باشید.»

عبـدالله خود به نزد عمرو بن سـعید رفت و از او درخواست نمود که برای امـام (علیه السـلام) امان نامه ای به خطّ خودش بنویسـد و به او وعده احسان و نیکی دهد. عمرو این خواسـته را پذیرفت و امان نامه را نوشته توسط برادر خود یحیی بن سعید به همراهی عبدالله بن جعفر به خدمت امام فرسـتاد. این دو نفر هر چه تلاش کردند نتوانسـتند حضـرتش را از رفتن منصـرف کنند و سـرانجام امام به آن دو فرمود: «من جدّم رسول الله را در خواب دیده ام و ایشان به من دستوراتی داده اند که بر اساس آن عمل می کنم.» عبدالله و یحیی پرسیدند: خواب شما چیست؟ پاسخ شـنیدند تاکنون محتوای این رؤیا را برای هیچ کس نگفته ام و بعد از این نیز به کسـی نخواهم گفت تا فیض لقاءالله را درک کنم. عبدالله که بازگشت امام (علیه السلام) ناامید شده بود به دو پسر خود محمد وعون، دستور داد تا در رکاب آن حضرت باشند و همراه او به جهاد بپردازند و خود به مکه بازگشت.

کاروان بی وقفه پیش می رفت تا به «وادی عقیق» رسـید و در منزلگاه «ذات عِرق» درنگ نمود. در این هنگام مردی از قبیله بنی اسـد به نام «بشـر بن غالب» که از سوی عراق می آمـد با امام دیـدار کرد از او درباره اوضاع داخلی عراق سـئوالاتی نمودند، او گفت: دل های مردم با شما و شمشـیرهایشان با بنی امیه است امام فرمودنـد: این برادر اسـدی راست گفت: خداوند هر کار را اراده کند انجام می شود و آن چه را می خواهد حکم می فرماید.

از این منزل نیز گذشـتند تا به محلی به نام «حاجر» از بخش های منطقه «ذاتُ الرُّمّة» رسیدند. در این نقطه امام (علیه السلام) نامه ای برای اهل کوفه و چهره های سرشـناس ایشان ماننـد سـلیمان بن صـرد خزاعی، مسـیّب بن نجبه، رفاعة بن شدّاد نوشـتند و توسط جناب قیس بن مشهر صیداوی به سوی کوفه ارسال فرمودند. البته هنوز خبر شهادت مسلم به اطلاع امام

نرسیده بود. متن نامه چنین بود:

«بسم الله الرحمن الرحیم از حسین بن علی به سوی برادران مؤمن و مسلمانش. درود بر شما، من دربارهٔ شما به درگاه خداوند بی همتا سپاس می گزارم. نامهٔ مسلم بن عقیل را دریافت داشتم و در آن نامه مژده اتحاد و یکپارچگی شما را در راه یاری ما و باز پس گرفتن حق ما خواندم. از پروردگار یکتا می خواهم که احسان خود را بر ما تمام فرماید و شما را بخاطر این کردار نیکویتان پاداش عظیم عطا فرماید.

من در روز سه شنبه هشتم ذی الحجّة از مکه بسوی شما حرکت کردم. اینک به محض این که نماینده من نزد شما آمد کمر همت بربندید و آماده گردید که من ان شاء الله در همین روزها به شما خواهم پیوست. درود و رحمت خداوندی بر شما باد.»

ناگفته نماند که نامهٔ مسلم به حضرت حسین بن علی (علیه السلام) بیست و هفت روز پیش از شهادتش نوشته شده بود.

قیس نامه را دریافت داشت و با شتاب تمام رهسپار کوفه شد. از سوی دیگر ابن زیاد، چون از خروج امام از مکه آگاهی یافت حُصَین بن تمیم را که رئیس شُرطه او بود، به مقابله با کاروان حضرت روانه کرد. حُصَیْن همراه با لشکر انبوه خود به قادسیه آمد و از آن جا تا خفان و از همان جا تا «قطقطانه» و «جبل لَعلع» را زیر نظر گرفت. هنگامی که قیس به قادسیّه رسید حُصَیْن دستور بازداشت و تفتیش او را صادر نمود قیس بیدرنگ نامه را درآورده و پاره پاره کرد حصین نیز او را به نزد عبیدالله فرستاد. وقتی قیس در برابر عبیدالله قرار گرفت، بین آن دو سئوال و جوابی صورت گرفت که گویای روح پر صلابت قیس می باشد. ابن زیاد پرسید تو کیستی گفت من مردی از شیعیان امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب و پسر او حسین بن علی می باشم پرسید چرا نامه را پاره کردی؟ گفت: برای این که تو از محتوای آن مطلع نشوی. پرسید: نامه را چه کسی نوشته بود و مخاطب نامه که بود؟ گفت: این نامه را حضرت حسین بن علی (علیه السلام) برای عده ای از مردم کوفه مرقوم فرموده بودند که من اسامی ایشان را نمی دانم ابن زیاد خشمگینانه او را تهدید کرد که بخدا سوگند، هرگز از چنگ من رهایی نخواهی یافت مگر این که نام آن افراد را به من

بگویی یا آن که برفراز منبر روی و آشکارا بر حسین بن علی و پدر و برادرش دشنام دهی، در غیر این صورت ترا قطعه قطعه خواهم نمود.» قیس پاسخ :داد درباره نام آن افراد امیدی نداشته باش اما برای دشنام گفتن به حسین بن علی و پدر و برادرش آمادگی دارم. (هدف او این بود که به منبر رود و درباره محتوای نامهٔ امام با مردم سخن بگوید).

بدین گونه قیس بر بالای منبر قرار گرفت و پس از حمد و ثنا بدرگاه قادر یکتا و درود بر پیامبر عظیم الشأن اسلام از امام برحق حضرت حسین بن علی(علیه السلام) و پدر و برادر بزرگوارش به نیکی یاد نمود و بر عبیدالله و پدرش و همهٔ گردنکشان و خودکامگان اموی نفرین فرستاد. او گفت:

«ای مردم! این حسین بن علی است، برترین آفریده خدا و پسر دختر رسول الله (صلی الله علیه و آله) و من نماینده او هستم او هم اکنون در منطقه حاجر منزل کرده است شما به او بپیوندید و ندایش را لبیک گوئید.»

ابن زیاد که خود را باخته بود خصلت خونخواریش به جوش آمد و بیدرنگ فرمان داد که قیس را از فراز قصر به پایین پرتاب کنند. آری قیس قهرمان و مقاوم به جرم پاسداری از حریم پیشوای برحق حضرت حسین بن علی (علیه السلام) بدست جنایت پیشگان خون آشام شربت شهادت نوشید هنگامی که خبر شهادت قیس به آگاهی امام (علیه السلام) رسید، استرجاع کرده نتوانستند از ریختن اشک خود جلوگیری کنند و سپس این آیه را تلاوت فرمودند:

(فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَی نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنتَظِرُ وَ ما بَدّلُوا تَبْدِیلاً). (1)

از آنان کسانی هستند که به پیمان خود وفا کردند و برخی دیگر در انتظار وفای به عهد خود می باشند و هرگز تبدیلی را در پیمان خود روا نمی دارند.

آن گاه فرمودند: خداوند بهشت را پاداش او قرار دهد. بارالها برای ما و شیعیان ما جایگاه والایی قرارده و ما را با ایشان در قرارگاهی از رحمت خود گردآور و پاداش بسیار خودت را بر ما ارزانی دار که تو بر هر کار توانایی.»

پس از این رویداد تلخ کاروان به حرکت خود ادامه داد تا به یکی از آبگاه های عرب

1- قرآن سوره احزاب، آیه 23

رسـید. در این جا مردی به نام عبـدالله بن مطیع عـدوی منزل کرده بود و چون حضـرت حسـین بن علی (علیه السـلام) را دید برخاست و بخدمت ایشان شـرفیاب شده عرض نمود: «پدر و مادرم به فدایت، ای پسر رسول خدا از چه روی به این دیار آمده ای؟» امام فرمودند: «تو خبرداری که معـاویه از دنیـا رفت پس از مرگ او مردم کوفه به من نامه نوشـتند و از من تقاضا کردنـد که بسوی ایشان بروم.» عبـدالله عرض کرد: «ای پسـر رسول خدا ترا بخدا سوگند می دهم که خود را در معرض تلف نیاوری حرمت اسـلام و حرمت قریش و حرمت عرب را از بیـن نـبری چراکه حرمت این هر سه امروز به حرمت تـو وابسـته است. بخـدا سوگنـد اگر تـو آن چه را که بنی امیه در اختیـار دارنـد (یعنی سلطنت) طلب نمایی، آنان ترا به قتل خواهند رسانید و اگر ترا بکشند بعد از تو دیگر از هیچ کس پروا نخواهند نمود و از هیچ کس نخواهند ترسید پس مبادا که به کوفه روی و خویشتن را در تیررس امویان قرار دهی.»

امام پاسخی به وی ندادند و راه خود را پیش گرفتند. عبیدالله با قدرت تمام راه ها را بربسته بود و از واقصه که راه کوفه است تا راه شام و تا راه بصـره را مسـدود نموده بود و هیچ کس جرأت خروج از کوفه یا ورود به کوفه را نداشت بدین جهت امام (علیه السـلام) از جریانات داخلی کوفه هیـچ گونه اطلاعی بـدست نمی آوردنـد و پیوسـته پیش می رفتنـد تا آن که با گروهی از بیابان نشـینان برخورد نموده از آنان سـئوالاتی کردند. آنان در پاسخ گفتند: «ما هیچ چیزی نمی دانیم، جز این که راه ها مسدود است و رفت و آمد ممکن نیست.» امام پس از شنیدن این خبر براه خود ادامه دادند.

یکی از رویـدادهای آموزنـده و هشـدار دهنـده قیام کربلا، ماجرای برخورد زهیر بن قین با سـرور شـهیدان حضـرت حسـین بن علی(علیه السلام) می باشد.

«زُهَیْر بن قَیْن بجلی» در سال شصت هجری به سفر حج رفته بود و بهنگام بازگشت با کاروان حسین بن علی (علیه السلام) همراه شده بود. او از طرفداران عثمان بود و کوشـش می کرد با حضـرت حسـین (علیه السلام) دیدار نکند. عده ای از افراد قبیلهٔ فزاره و بجیله داستان را این گونه نقل کرده اند:

«ما با زهیر در سـفر حجّ رفیق بودیم و در هنگام بازگشت از مکّه به کاروان حضـرت حسین بن علی رسیدیم. برای ما بسیار ناگوار بود که با امام در یک منزلگاه فرود آئیم لذا برنامهٔ زهیر چنین بود که از هر منزل که حسین بن علی عبور می کرد، او می ماند و در

هر منزل که امام فرود می آمـد، او عبور می نمود. کار بدین منوال بود، تا آن که سـرانجام در یکی از منزلگاه ها ناگزیر هر دو کاروان اقامت گزیدنـد. ما تازه نشسـته بودیم و غـذا می خوردیم که فردی از جانب حضـرت به سوی ما آمد، سـلام کرد و خطاب به زهیر گفت: «من از جانب حضرت ابا عبدالله آمده ام ایشان از شما دعوت کرده اند که نزدشان بروید.» همه ما دست از غذا کشیدیم متحیر شدیم و بی حرکت در جای خود ماندیم

چرا که رفتن زهیر بخدمت حضرت حسین بن علی (علیه السلام) برایمان ناگوار بود.

ابـو مخنف گویـد: دَلهم بنت عمرو، همسـر زهیر گفت: من به زهیر گفتم: آیـا پسـر رسول خـدا ترا می طلبـد و تو از رفتن سـرباز می زنی؟ سبحان الله برخیز و بخدمتش بشـتاب و سـخنانش را بشـنو». زهیر بدون رضای قلبی بسوی خیمه گاه امام حرکت کرد و زمانی نگذشت که شاد و خرم با چهره ای خندان و برافروخته بازگشت و دسـتور داد که خیمه او را کندند و نزدیک سـراپرده امام نصب کردند. سپس به همسر خود گفت: تو از قید همسـری من رهایی و می توانی به خویشان خود ملحق شوی زیرا من نمی خواهم به سـبب من به تو آسـیبی رسد من عزم پیوسـتن به حسـین بن علی نموده ام تا جان خود را فدایش کنم و با دشمنانش ستیز نمایم. پس از این گفتگو زهیر مهر همسر خود را ادا کرد و او را به یکی از عموزاده های خودش سپرد تا به خانواده اش برسد. دلهم برخاست گریست و با همسـر خود خداحافظی نمود و از او خواست که روز قیامت وی را نزد جد حسین بن علی (علیه السلام) به خاطر آورد.

آن گاه زهیر به همراهان خود رو نموده و گفت هر کس می خواهـد با من بیایـد و هر کس نمی خواهد این آخرین دیدار ماست اما من برای شما حـدیثی را نقل کنم ما در یکی از سـرزمین ها به نام «بلنجر» با کفار جنگیـدیم و پس از پیروزی، غنائم فراوان بـدست آوردیم و بسـیار خوشحال بودیم. سلمان فارسی (1) به ما فرمود: «آن هنگام که جنگ در رکاب آل محمّـد را درک می کنیـد باید از این لحظه نیز شادتر و مسرورتر باشید.»

1- مفید در ارشاد (ج 2، ص 73) این نام را سـلمان فارسی نوشته، ولی طبری (ج 3، ص 302) او را سـلمان باهلی معرفی کرده است و ظاهراً این درست است. ابن اثیر در أسـد الغابة (ج 2، ص 327) ذیل نام سـلمان بن ربیعه باهلی می نویسـد که او در زمان عثمان به سال 28 در جنگ بلنجر در ناحیه آران کشـته شـد. با این همه طبری در حوادث سال 32 (ج 2 ص 627) از جنگ بلنجر صحبت می کند که سلمان بن ربیعه از فرماندهان آن بوده و سلمان فارسی نیز در این سپاه بوده است (مترجم).

بنابراین من از شـما خـداحافظی می کنم بـدین ترتیب زهیر بن قین به کاروان شـهادت پیوست و به افتخار جانبازی در رکاب پیشوایی الهی نائل گردید. خدایش رحمت کند.

آری، اینست همسـر دلسوز و خیرخواه همسـری که اطاعت از فرمان خـدا را بر همه آرزوهای خود مقدم می دارد همسـری که به شـهادت شوهر خود افتخار می کنـد و او را در پیوسـتن به کاروانیان شـهادت تشویق می نمایـد. درود بر او و بر زهیر بن قین قهرمان از جان گذشـته کربلا.

پس از پیوسـتن زهیر به کاروان امام حرکت ادامه یافت، تا به خُزیمیّه رسـید، در آن جا یک شـبانه روز توقّف نمود و سپس به سیر خود ادامه داد تا در منزلگاه ثَعْلَبیّه فرود آمد. شب گذشت و بهنگام صـبح مردی به نام «ابوهرّة اَزدی» از اهل کوفه به خدمت امام رسید و پرسید: «ای پسر رسول خدا از چه رو شما حرم امن خدا و حرم جدّتان رسول الله را ترک کردید؟ امام در پاسخش فرمودند:

«ای ابوهرّة! بنی امیّه مال مرا گرفتنـد، صبر کردم. به آبروی من لطمه زدند، صبر کردم و اکنون خواسـتند خونم را بریزند گریختم. بخدا قسـم گروه سـتمگر مرا می کشـند و خداوند لباس خواری بر آنان می پوشاند و شمشـیری برنده را برایشان چیرگی می بخشد و کسـی بر این گروه مسلّط می فرماید که ذلیلشان کند، ذلیل تر از قوم سبا که زنی حکمروایشان بودند و بر اموال و خون هایشان فرمان می راند.»

عبـدالله بن سـلیم و مُنْـذِر بن مُشْـمَعلّ که هر دو از افراد قبیله بنی اسـد بودنـد، گویند: ما پس از اتمام مراسم حج با سـرعت به طرف عراق حرکت کردیم و تنهـا هـدفمان رسـیدن به کـاروان حضـرت حسـین بن علی (علیه السـلام) بود تا ببینیم سـرانجام کار چه می شود. لـذا با شترهای خود شـتابان آمدیم تا در «زَرود» که نزدیک ثعلبیّه است کاروان امام را یافتیم هنوز به خیمه گاه امام نرسیده بودیم که مردی از اهل کوفه را دیـدیم. این مرد بخاطر آن که با حضـرت حسـین برخورد نکند از بیراهه حرکت می کرد زیرا وقتی حضـرت او را دیدند که از جانب کوفه می آید ایسـتادند تا از وی سـئوالاتی بنمایند اما او راه خود را کج کرده و رفت. آن دو نفر گویند ما با خود گفتیم بهتر است نزد این مرد رویم و از او دربـارهٔ اوضاع داخلی کوفه پرسـش هایی بنمائیم. بـدین منظور بسوی وی رفتیم و خود را معرفی کردیم، او نیز از افراد قبیله بنی اسد بود. سپس از وی پرسیدیم که در کوفه چه خبر بود؟

گفت من از کوفه بیرون نیامدم مگر این که به چشـمان خود دیدم که مسـلم و هانی کشته شده اند و جسد آنان در بازار کوفه بر زمین کشیده می شود.

بعـد از این سـئوال و جواب ما به خـدمت امام شـتافتیم تا شب فرا رسـید و کاروان در ثعلبیه منزل کرد ما به حضور امام رسـیدیم و عرضـه داشتیم: «خدا بر شما رحمت فرستد، ما خبری داریم، اگر می خواهید، محرمانه بگوئیم و اگر تمایل دارید آشکارا بیان کنیم.» امام به یاران خود نگریسـته و فرمودند: «من از این گروه، چیزی را مخفی نکرده ام.» گفتیم: آیا آن مرد را عصـر دیروز دیدید؟ فرمودند: بلی می خواستم از او مطالبی را بپرسم گفتیم ما از او خبر گرفتیم و برای شـما می گوئیم آن مرد از بنی اسد و آدمی خردمند صاحبنظر و راستگو است و به ما خبر داد که خود در کوفه بوده و کشـته شدن مسـلم و هانی را مشاهده کرده است و با چشمان خود دیده است که جسد مطهر این دو شهید را در بازار کوفه بر زمین می کشیده اند.

امام استرجاع کردند و چندین بار فرمودند: «اناالله و انا الیه راجعون، رحمة الله علیهما.» سـپس ما رو به امام کرده عرض نمودیم: «شـما را به جان خود و خاندانتان سوگند می دهیم که از همین جا بازگردید و یقین داشـته باشـید که در کوفه هیچ کس به یاریتان نمی شتابد، بلکه ما بیم آن داریم که مردم کوفه برضد شـما قیام کنند.» حضـرت به فرزندان عقیل نگریسـته و از آنان :پرسـیدند: «شـما چه می گوئید؟ برادرتان مسـلم به شـهادت رسیده است.» پاسخ همه این بود «بخدا ما باز نمی گردیم، تا آن که خون خود را طلب کنیم یا از همان شربت شهادت که او نوشید، ما نیز سیراب گردیم.»

پس از این گفتگو امام به ما رو کرده و فرمودند:

«زندگی بعد از شهادت این عزیزان ارزشی ندارد.»

ما دانستیم که حضرت تصمیم به رفتن دارند، برای ایشان طلب خیر کردیم و امام نیز در حق ما دعا فرمودند.

امام آن شب را در ثعلبیه ماندند و به یاد مسـلم بن عقیل اشک ریختند و چون صبحدم فرا ،رسید به همراهان جوان خود امر فرمودند که آب بسیار بردارید و آنان نیز چنین کردند. سپس حرکت کردند تا به منزل زباله رسیدند. در منزل زباله خبر شهادت عبدالله بن

بُقطُر، برادر رضاعی حضرت حسین بن علی به ایشان رسید. (1)

طبری می نویسد: عبدالله بن بُقطُر از جانب امام به سوی مسلم بن عقیل فرستاده شده بود، زیرا امام هنوز خبر شهادت مسلم را دریافت نکرده بودند. سربازان حصین او را دستگیر کرده نزد عبیدالله بن زیاد فرستادند. (2) برخی گفته اند او از آغاز همراه مسلم به کوفه آمده بود و از جانب وی مأموریت داشت که دگرگونی اوضاع کوفه را به آگاهی امام برساند، ولی در بین راه دستگیر شد. در هر صورت عبیدالله از وی خواست که بر بام قصر رود و بر دروغگوی پسر دروغگو (3) ناسزا گوید تا سپس درباره وی تصمیم گرفته شود. عبدالله پذیرفت و پس از جمع شدن مردم مژده تشریف فرمایی امام را ابلاغ کرد و سپس عبیدالله و پدرش را نفرین نمود عبیدالله خشمگین شده او را به همان شیوه شهادت قیس از بالای قصر پرتاب کرد بدن پاک عبدالله در هم شکسته شد، اما هنوز رمقی از حیات در او باقی بود که عبدالملک بن عُمیر اللَخمی قاضی کوفه به سراغ وی آمد و با کارد سرش را برید. عده ای او را سرزنش نمودند و وی پاسخ گفت که می خواستم زودتر آسوده شود.

هنگامی که خبر شهادت عبدالله به امام رسید حضرت دستور دادند که همه همراهان را گرد آورند و نامه ای را بدین مضمون برای آنان قرائت کنند:

«بسم الله الرّحمن الرّحیم. من خبر دردناک شهادت مسلم بن عقیل، هانی بن عروه و عبدالله بن بقطر را دریافت داشته ام شیعیان ما در کوفه دست از یاری ما برداشته اند. اکنون هرکس می خواهد بازگردد هیچ باکی بر او نیست و مورد سرزنش واقع نخواهد شد.»

این نامه، نقطه عطفی در قیام امام به شمار می رود؛ نوشته ای کوتاه و روشنگر. همه دانستند که آینده چگونه است و سرانجام این کاروان به کجا خواهد انجامید. مردمی که

1- برخی گفته اند مادر او پرستار (حاضنه) امام حسین (علیه السلام) بوده و امام از او شیر نخورده بودند؛ اما بدلیل همین ارتباط فرزند او را برادر رضاعی امام خوانده اند (مؤلف). گفتنی است که در ارشاد مفید (ج 2 ، ص 75) «یَقْطُر» آمده است.

2- تاریخ طبری ج 3، ص 303

3- منظور ابن زیاد، حضرت حسین بن علی (علیه السلام) بودند.

از مکّه یا در بین راه به کاروان پیوسته بودند و غالباً در فکر غنیمت و مال و جاه بودند، پراکنده شدند و امام در میان یاران پاکباخته اندک خود باقی ماند. امام می دانست که بسیاری از این مردم به امید سیر کردن شکم خود و رسیدن به آمال دنیایی با ایشان همراه شده اند، زیرا آنان شنیده بودند که امام به کوفه می رود و مردم کوفه مقدم وی را گرامی می دارند. بنابراین امام تصمیم گرفت که این گونه افراد را متوجه خطایشان بنماید و همه بدانند که آینده چگونه خواهد شد چراکه در چنین صورتی تنها قهرمانان میدان پایمردی و ایثار برجای خواهند ماند و دیگران او را رها خواهند کرد، و چنین نیز شد.

در برخی تواریخ آمده است: خبر شهادت جناب مسلم نیز در منزلگاه زباله به اطلاع امام رسید. در همین منزلگاه فرزدق که از سفر حج باز می گشت، بخدمت امام شرفیاب شده عرض نمود: ای پسر رسول خدا چگونه به مردم کوفه امید بسته ای، در حالی که آنان پسرعموی تو مسلم و یار فداکارش هانی را کشته اند؟ امام لحظه ای گریستند و سپس فرمودند:

خداوند بر مسلم رحمت ،فرستد او به جانب لطف و عنایت حق شتافت و در جوار رحمت او جای گرفت مسلم آن چه را باید انجام داد و اکنون مائیم که باید به وظیفهٔ خود عمل کنیم.

آن گاه شعری را سرودند:

اگر دنیا را بتوان با ارزش شمرد، بدون تردید پاداش الهی والاتر و پرارج تر است.

اگر جسم ها سرانجام با مرگ ملاقات می کنند، در این صورت کشته شدن مرد در راه خدا گرامی تر است.

اگر روزی هر کس مقدّر و معین ،باشد پس حرص نورزیدن برای مرد زیباتر است.

اگر دارائی ها سرانجام از انسان جدا می شوند پس چرا انسان نسبت به آن چه ترک خواهد نمود بخل ورزد؟

گفتیم که پس از انتشار خبر شهادت سه تن از یاران امام، تکلیف بسیاری از همراهان امام

روشن شد و کاروان با سبکی بیشتر حرکت کرد و بنا به دستور امام کاروانیان آب بسیار برداشتند. پس از منزل زباله به منزلگاه دیگری به نام «بَطْنُ الْعَقَبَة» رسیدند و طبق معمول در آن جا فرود آمدند. در این هنگام پیرمردی از قبیله «بنی عکرمه» (1) به دیدار امام شتافت و مقصدشان را پرسید.

حضرت فرمودند به کوفه می روم آن مرد عرض کرد: «شما را بخدا سوگند می دهم که بازگردید، زیرا رفتن به کوفه یعنی به استقبال نیزه و شمشیر شتافتن. این مردمی که شما را به شهر خود دعوت کرده اند اگر آمادگی جنگ با دشمن را داشتند و زمینه ورود شما را مهیا می نمودند رفتن شما اشکالی نداشت اما در چنین موقعیتی که شما از آن سخن می گوئید بنظر من رفتن به کوفه، اقدامی ناصواب است.»

پاسخ امام این بود: «ای بنده خدا حقایق برای من پوشیده نیست. اما اطاعت امر الهی واجب است و آن چه را خدا بخواهد انجام شدنی است. بخدا سوگند این مردم از من دست برنخواهند داشت تا آن که این دل پرخون را از اندرونم بیرون آورند و چون مرا شهید کردند خداوند متعال کسی را برایشان چیره کند که خوارترین ملّت ها شوند.»

کاروان بامدادان این منزل را نیز پشت سرگذاشت و شتابان پیش رفت تا به منزل «شراف» رسید. در این منزل نیز فرود آمدند شب را در آن جا گذراندند و سحرگاه به دستور امام آب فراوان برداشته و کوچ کردند.

دیدار با حرّ

اشاره

پیشتازان شهادت منزل شراف را پشت سرگذاشته بسوی کوفه رهسپار شدند. نزدیکی های ظهر بود که ناگهان یکی از یاران امام تکبیر گفت امام (علیه السلام) نیز تکبیر گفته و پرسیدند: مگر چه دیدی که تکبیر گفتی؟ گفت چشمم به درختان خرما افتاد. دیگر یاران اظهار نمودند بخدا سوگند ما هرگز در این سرزمین درخت خرما نمی بینیم. امام فرمودند: پس نیک بنگرید تا آن چه را هست ببینید. پس از دقت و تأمل فریاد برآوردند: بخدا سوگند،

1- نام این فرد را در برخی کتب عمرو بن لوذان نوشته اند اما مؤلف با بیان قرائتی چند بیان می کند که او عموی فردی به نام «لوذان» بود و در اثر خطا به نام «عمر و بن لوذان» ثبت گردیده است. طبری (ج 3 ص 303) نیز همین نظر را داشته است (مؤلف)

آن سیاهی چیزی جز سرنیزه ها و گردن اسب ها نیست امام فرمودند: والله من نیز چنین می بینم.

بدین گونه طلایه لشکر اموی پیدا شد و امام دستور دادند که پناهگاهی برای کاروان در نظر گرفته شود تا اگر نیازی به جنگ افتاد، مواضع خود را محکم کرده باشند. لذا بسوی کوه «ذوحُسُم» که در سمت چپ راه بود رفته و در همان جا فرود آمدند. خیمه ها را بر پاکردند و زنان و کودکان را جای دادند.

مدت زمانی نگذشته بود که صدای شیهه اسبان به گوش رسید و دشمن که از جایگاه کاروان امام اطلاع یافته بودند، بسوی ایشان آمد آنان هزار سوار بودند که به فرماندهی حربن یزید ریاحی برای مقابله با کاروان امام از کوفه حرکت نموده بودند لشکریان اموی چون به مقابل توقفگاه امام رسیدند در همان آفتاب سوزان در برابر ایشان اردو زدند امام و یارانشان نیز شمشیر حمایل کرده در برابر این لشکر انبوه صف آرایی نمودند. حضرت ابتدا فرمان دادند که نظامیان و اسبانشان بوسیلهٔ آبی که بهترین تحفه آن بیابان سوزان بود، سیراب گردند جوانان فداکار کاروان امام بی درنگ ظرف ها و طشت ها را از آب پر کرده و به نزدیک چهار پایان بردند و با شکیبایی تمام همه اسبان را آب دادند.

علیّ بن طعان مُحاربی گوید: من از لشکریان حربن یزید ریاحی بودم که دیرتر از همه به آن محل رسیدم چون امام نگاهشان به من افتاد و از تشنگی من و اسبم آگاه شدند به من فرمودند: «اَنخِ الرّاوِیَةَ» من مراد آن جناب را نفهمیدم، بار دیگر فرمودند: «یا ابن الاخ، اَنخِ الجَملَ» یعنی ای برادرزاده شتر را بخوابان. من شتر را خواباندم. فرمودند: آب بیاشام. اما من هر چه خواستم آب بنوشم آب از دهانه مشک می ریخت امام فرمودند: دهانهٔ مشک را بازگردان و من نمی دانستم چه باید بکنم در این هنگام حضرت خود برخاسته و دهانهٔ مشک را برگرداندند. پس من آب نوشیدم و اسب خود را نیز آب دادم. (1)

سپس امام به حرّ رو کرده و فرمودند: آیا تو برای دفاع از ما آمده ای یا قصد درگیری با ما را داری؟ خر گفت: مقصود ما مقابله با شماست. امام فرمودند: (لاحَوْل وَلَا قُوّةَ إِلّا بِاللّهِ الْعَلِي الْعَظيمِ).

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 305

همان گونه که قبلاً گفتیم حصین بن تمیم به دستور عبدالله از کوفه تا قادسیّه را تحت کنترل خویش درآورده بود و حرّ مأموریت داشت که از قادسیه با هزار سوار به سوی حضرت حسین حرکت کند تا هنگام ظهر هیچ گونه مخالفتی از حرّ دیده نشد.

ظهر فرا رسید و امام از حجاج بن مسروق خواستند که اذان بگوید. پس از اذان امام با عبا و نعلین و پوشش روحانی خارج شدند و میان دو لشکر ایستاده به ایراد خطابه پرداختند. در آغاز سخن به درگاه خدا سپاس گفته و سپس فرمودند:

ای مردم من می خواهم دلیل حرکت خود را بسوی کوفه بیان کنم تا در پیشگاه خدا معذور بوده و بر شما نیز حجّت را تمام کرده باشم. من بسوی کوفه حرکت نکردم مگر بعد از آن که نامه ها و فرستادگان شما آمدند و گفتند: ما رهبر و زمامدار نداریم تو رهبری و زمامداری ما را بپذیر تا خدا بوسیله رهبری تو ما را بر حق و راستی مجتمع سازد. اینک من آمده ام، پس اگر شما هنوز بر همان عقیده هستید، اینک من آمده ام پس با من عهد و پیمان ببندید تا اطمینان کنم و اگر پیمان نمی بندید و از آمدنم دلگیر و رنجیده اید، من از همین جا باز می گردم.

حرّ بن یزید و اردویش در جواب امام سکوت کردند.

سپس مؤذن به امر امام اقامه گفت آن گاه امام به حرّ فرمودند: آیا مایلی که با همراهان خودت نماز بگزاری؟ حرّ عرض نمود نه ما همگی به شما اقتدا خواهیم نمود. بعد از نماز امام (علیه السلام) به محل خود مراجعت کردند و حرّ نیز به همان جایی که موضع گرفته بود برگشت و در خیمه ای که برایش زده بودند با بعضی اصحابش به استراحت پرداخت ولی سربازان در همان بیابان به حالت آماده باش باقی ماندند و هر کس افسار اسب خود را گرفت و در سایه اسبش نشست.

چون عصر فرا رسید، حضرت فرمان داد که کاروان آماده کوچ شود و منادی برای نماز عصر ندا داد. امام به نماز ایستادند و هر دو لشکر به حضرتش اقتدا کردند. بعد از پایان گرفتن نماز بار دیگر حضرت برخاستند و خطابه ای ایراد نمودند. مضمون خطابه که با حمد و ثنای الهی آغاز شد این بود:

«ای مردم! اگر از عذاب خدا بپرهیزید و حقّ و اهل حق را بشناسید، خدا از شما

بیشتر خوشنود شود. ما اهل بیت پیامبر برای زمامداری شما از این مدّعیان دروغین سزاوار تریم. این گروه جز جفا و جورکاری ندارند و بناحق مدعی حکومت اسلامی شده.اند حال شما اگر از آمدن ما ناخشنودید و در نادانی خود راسخید و رأی شما نسبت به آن چه در نامه هایتان نوشته بودید، تفاوت کرده است مانعی ندارد من از همین جا بر می گردم.»

حرّ در جواب گفت: بخدا سوگند من نه از این نامه ها خبر دارم و نه از این فرستادگان. حضرت به عُقبة بن سَمْعان فرمودند که نامه های مردم را که به آن حضرت نوشته بودند، بیرون آورد حر گفت: ما از کسانی که نامه نوشته اند نیستیم و ضمناً دستور داریم شما را جلب نموده نزد امیر عبیدالله ببریم. حضرت خشمگین شده فرمودند: «مرگ به تو نزدیک تر است از این اندیشه که در سرداری.»

آن گاه امام فرمان حرکت را صادر کرد. اصحاب فوراً بارها را بستند، زن ها و کودکان را سوار نمودند و آماده حرکت شدند تا به سوی حجاز بازگردند. اما حرّ با لشکر خود سر راه را گرفت و از بازگشت کاروان جلوگیری نمود امام فریاد زدند: ای حرّ، مادرت به عزایت بنشیند از ما چه می خواهی؟ حرّ عرض نمود: اگر فرد دیگری غیر از شما نام مادر مرا چنین می برد البته پاسخش را به نحو مناسب می دادم هر که خواهد باشد. اما چه کنم که در حق مادر شما جز بزرگداشت و تکریم سخنی بر زبان نتوانم آورد.

در این جا گفتگو بین امام و حرّ ادامه یافت. امام فرمودند: هدف تو چیست؟ گفت: می خواهم شما را نزد امیر عبیدالله بن زیاد ببرم. فرمودند: در این صورت من متابعت ترا نمی کنم او گفت بخدا سوگند من نیز دست از شما بر نمی دارم. سه بار این مشاجره لفظی تکرار شد و سرانجام حرّ عرض کرد: «من مأمور جنگ با شما نیستم، بلکه فقط موظفم از شما جدا نگردم تا به کوفه برسید. حال که شما از آمدن به کوفه امتناع می ورزید، پیشنهاد می کنم از راهی حرکت کنید که نه به کوفه منتهی گردد و نه شما را به مدینه برساند، تا من نامه ای به امیر بنویسم و از او دستور بگیرم. امیدوارم خداوند زمینه ای فراهم آورد که من به درگیری با شما مبتلا نشوم. بنابراین شما به سمت چپ روی کرده و از طریق قادسیه و عُذَیْب حرکت کنید.» امام این پیشنهاد را پذیرفتند و حرّ نیز با لشکرش همراه ایشان حرکت نمود.

در بین راه امام در خطابه ای فرمودند: رسول الله (صلی الله علیه و آله) فرموده اند:

«هر کس فرمانروایی ستم پیشه را ببیند که حرام خدا را حلال کرده پیمان الهی را شکسته، با سنت پیامبر مخالفت ورزیده و گناه و کینه توزی را اساس عمل خود قرار داده است و به اقدام یا گفتاری بر ضد چنین حاکمی دست نزند، بر خداست که او را به جای خودش (یعنی جهنم) داخل کند. این مردم به اطاعت شیطان در آمدند و از اطاعت فرمان خداوند رحمن سرباز زدند، فساد را آشکار نمودند حدود الهی را معطّل گذاشتند، بیت المال را چپاول کردند حرام خدا را حلال و حلالش را حرام نمودند. آری، من سزاوارترین فرد برای زمامداری امت اسلامی هستم و از جانب شما نمایندگان و نامه های بسیار به دستم رسید که همه یکپارچه وعده همراهی داده و اظهار علاقه نموده بودید. اکنون اگر به پیمان خود پایبند باشید بهرهٔ خود را برده اید و راه صحیح را یافته اید.

من حسین بن علی هستم و نوادهٔ رسول خدایم خودم در کنار شما خواهم بود و خاندان و فرزندانم با خانواده های شما خواهند بود و رفتارم برای همه نمونه و الگو خواهد شد.

امّا اگر پیمان خود را بشکنید و دست از یاری من بشوئید بجان خودم سوگند کار شگفتی نکرده اید و پیش از من این رفتار ناروا با پدر و برادر و پسر عمویم مسلم بن عقیل از شما سرزد.

فریب خورده کسی است که به شما دل بندد و شما نیز بهره ای را که طلب می کنید بدست نیاورده و نصیب خود را تباه نموده اید آری، هر کس پیمان – شکنی کند برخویشتن جفا نموده و خداوند نیز ما را از شما بی نیاز خواهد گردانید. والسلام.»

حرّ به امام روی نموده عرض کرد: شما را به خدا قسم می دهم که برخود رحم کنید و بدانید که اگر دست به کشتار بردارید کشته خواهید شد. امام پاسخ دادند:

آیا مرا از کشته شدن می ترسانی؟ و آیا کار شما به این جا رسیده که مرا به قتل برسانید؟ پاسخ من به تو همان پاسخی است که یکی از یاران رسول الله برای

پسر عموی خود بیان داشت. (1)

حرّ که از موضع قاطع امام آگاهی یافت دیگر سخنی نگفت و با فاصله اندکی از ایشان در کنار کاروان به راه خود ادامه داد.

کاروان حجاز که اکنون زیر نظر نظامیان کوفه راه پیمایی می نمود، به منزل «عُذَیْبِ هجانات» رسید. (2) در این منزل چهار نفر از شیعیان امام حسین (علیه السلام) که از کوفه آمده ،بودند به آن حضرت ملحق شدند این چهار نفر عبارت بودند از عمرو بن خالد صیداوی، مجمع العائذی پسر مجمع ، جُنادة بن حارث سلمانی و همراه ایشان فرد دیگری بود که از خدمتگزاران نافع بن هلال جملی شمرده می شد و اسب نافع را برای وی آورده بود. نافع خود قبلاً به کاروان امام پیوسته و سفارش کرده بود که اسبش را به او برسانند. این اسب «کامل» نام داشت. راهنمای این گروه فردی به نام طرّماح بن عدّی بود که به منظور تهیه توشه از خانواده خود جدا شده بود آن ها از بیراهه به سوی حجاز حرکت کرده بودند تا با پیشوای خود ملاقات کنند و چون به کاروان امام نزدیک شدند، از خوشحالی در پوست نمی گنجیدند و طرّماح شروع به گفتن رجز کرد.

در هر صورت این چهار نفر به سالار شهیدان پیوستند حرّ قصد داشت ایشان را دستگیر کرده نزد عبیدالله بفرستد و یا آن که خودشان به کوفه بازگردند. اما امام فرمودند: «این عدّه از یاران من هستند و در حکم همراهان من محسوب می شوند و من با تمام نیرو از آنان دفاع می کنم حال تو اگر به پیمان صلح خود وفادار هستی باید مزاحم این عده نشوی و در غیر این صورت ناگزیر از جنگ با تو خواهم بود حرکه قصدش نرمی و مسالمت بود.» از مزاحمت این افراد خودداری نمود.

آن گاه امام حسین (علیه السلام) از اوضاع کوفه سئوال کردند پاسخ گفتند: «اشراف کوفه از دستگاه حکومت رشوه های زیاد گرفته و خود را فروخته اند و برضد شما متفق گشته اند،

1- این گفتگو را قبلاً در بخش دیگری تحت عنوان ظلم ستیزی امام بطور کامل آوردیم

2- عُذَیْبِ هجانات آبگاهی معروف نزدیک قادسیّه در چهار فرسخی (یک مرحله) کوفه بوده است. این آب گاه را از آن رو که آبی گوارا داشته یا برکناره سرزمین عرب قرار گرفته بوده عُذیب نامیدند (لسان العرب، ج 9، ص 101) و از آن رو که چراگاه شتران نعمان بن منذر بوده «هجانات» (شتران سفید یکرنگ) خوانده اند (طبری، ج 3، ص 307)- مترجم.

اما مردم دیگر، دلشان در محبّت شما می طپد و شمشیرهایشان بر ضدّ شما آماده گردیده است.

سپس امام از حال فرستاده خود قیس بن مشهر صیداوی پرسید گفتند: ابن زیاد او را به قتل رسانید. در این جا امام (علیه السلام) بقدری منقلب و پریشان شد که بی اختیار به گریه افتاد و درباره شیعیانش که در راه هدف والای آن حضرت جان سپردند، دعای خیر فرمود:

(فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنتَظِرُ وَ ما بَدّلُوا تَبْدِیلاً.) (1)

(اللَّهُمَّ اجْعَلْ لَنَا وَ لَهُمُ الْجَنَّةَ نُزُلًا، وَ اجْمَعْ بَیْنَنَا وَ بَیْنَهُمْ فِي مُسْتَقَرِّ رَحْمَتِكَ وَ رَغَائِبِ مَذْخُورِ ثَوَابِك)

بارالها بهشت را پایان کار ما و این شهیدان قرار ده و ما را در جایگاهی از رحمتت گردآور و پاداش بسیار خودت را بر ما ارزانی دار.

برخی می نویسند: طرّماح به امام (علیه السلام) روی کرده عرض نمود: شما را به خدا سوگند می دهم که فریب مردم کوفه را نخورید و یقین بدانید که اگر وارد کوفه شوید کشته خواهید شد و من بیم آن دارم که شما به کوفه هم نرسید در این جا یاران بسیاری را با شما نمی بینم و اگر همین نظامیان موجود با شما بجنگند برای مقابله با شما کافیست، در حالی که من در کوفه گروه های بسیاری را دیدم که قصد خروج از کوفه و نبرد با شما را داشتند. اینک ای پسر رسول خدا شما را قسم می دهم اگر می توانید به اندازه یک وجب نیز به کوفه نزدیک نشوید و هرگاه پناهگاهی بخواهید تا از هجوم دشمن در امان بمانید قدم رنجه فرموده و در کوه آجا منزل کنید تا من بسراغ مردم کوه اَجَأ و کوه سلمی (2) رفته و آنان را بیاری شما فراخوانم.

امام از او قدردانی کرده و فرمودند: خدا به تو پاداش نیکو عطا فرماید. ما با این مردم وعده ای داریم که نمی توانیم از آن منصرف شویم. حال اگر خداوند متعال شر دشمن را از سر ما کوتاه فرماید منتی است که بر ما نهاده و او همواره ما را مورد لطف خویش قرار می دهد و اگر گریزی از رویارویی با دشمن نداشته باشیم به فوز شهادت نائل خواهیم

1- قرآن، سوره احزاب، آیه 23

2- این دو کوه، مسکن برخی از شاخه های قبیله طیّ بوده است.

گردیـد طرّماح مـدّتی با کاروان حرکت کرد، سـپس از امام خـداحافظی نموده و عده داد که پس از رساندن آذوقه خانواده خود به یاری امام بشتابد. البته او توفیق یاری امام را نیافت و پس از بازگشت در همین منطقهٔ «عُذیب» خبر شهادت امام را دریافت داشت و بازگشت.

در روایت دیگری آمده است که امام به همراهان خود فرمودند: آیا کسـی از شـما راه های غیر اصـلی را می شناسد؟ طرّماح گفت: من می شناسم و پیشاپیش کاروان در حالی که رجز می خواند حرکت کرد تا آنان را به هدف برساند. این بود رجز طرّماح:

ای شتر من از ضربه های تازیانه من دهشت مکن و ما را قبل از دمیدن سپیده همراه با نیکوترین جوانان و بهترین یاران سفر پیش ببر.

خانـدان رسول الله را می گویم همان ها که افتخار آفرینان تاریخنـد، سـروران نورانی تابناک بشـریت اند و همان ها که با تیرهای شـتابان و شمشـیرهای بران بر دشـمن می تازنـد تا مرد بزرگوار شـریف را یاری رسانند آن مرد والایی که نیایش پیامبر خداست و خود سـینه ای باز و مهربان دارد. امید است که پروردگار او را به هدف متعالیش نائل گرداند و تا پایان عمر گیتی او را زنده بدارد.

ای خدایی که همهٔ سود و زیان ها بدست تو می باشد، سـرور من حسین بن علی را بر این جفاپیشگانی که پس مانده های کفرند پیروز فرما او را به این دو مرد نفرین شـده از خانـدان ابوسـفیان چیرگی بخش، یزید را می گویم که همواره باده می نوشد و ابن زیاد را می گویم بدکاره پسر بد کاره. (1)

دلیران میدان نبرد

کـاروان همچنـان پیش می رفت تا به قصـر بنی مُقاتِل رسـید و در آن جا فرود آمـد. اواخر شب بود که امام از جوانان خواسـتند که هر چه زودتر آب بردارند و سپس شبانه آن جا را پشت سرگذاشتند. عُقْبَة بن سَمْعان گوید: ما شبانه از قصر بنی مقاتل در رکاب امام به راه

1- از عبارات این رجز بر می آید که طرّماح بیت های اوّل را قبل از رسـیدن به کاروان امام سـروده است و این مطالب با نقل برخی تواریخ از جمله تاریخ طبری، سازگارتر است (مؤلف).

افتادیم. مدّتی نگذشته بود که دیدیم امام را در حالی که سوار بر اسب بود، خواب ربوده است چند لحظه طول نکشید که حضرت بیدار شده دو یا سه بار فرمودند:

(إِنّا لِلّهِ وَ إِنّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، وَالْحَمْدُ لِلّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ).

در این هنگام، فرزند ارشد امام جناب علیّ اکبر نزد پدر شتافت و سبب بیان این جمله را جویا شد امام فرمودند ای فرزندم در همین لحظه ای که خواب مرا ربود، مردی را دیدم که سوار بر اسبی است و می گوید این گروه پیش می روند و مرگ نیز بسوی ایشان پیش می رود دانستم که مراد او مائیم فرزند عرض کرد ای پدر بزرگوار امید است هیچ گاه امر ناگواری برایتان پیش نیاید آیا ما برحق نیستیم؟ امام فرمودند: چرا فرزندم قسم به خدایی که همه بندگان بسوی او می روند ما بر حق هستیم عرض کرد:

(إذاً لأنبالی بِالْمَوْتِ أَنْ نَموتَ مُحِقِّينَ)

دیگر ما را از مرگ باکی نیست وقتی که بر حق باشیم.

حضرت برای فرزند خود دعای خیر کردند.

شب سپری شد و سپیده دمید. نماز صبح را بجای آوردند و به حرکت خود ادامه دادند. کوشش امام این بود که به سمت چپ بروند تا از دست نظامیان رهایی یابند و یاران خود را متفرّق سازند، اما حرّ و سربازانش با شدت از این اقدام جلوگیری نمودند. بهر حال کار بدین منوال گذشت تا به سرزمین نینوی رسیدند.

در این هنگام سواری را دیدند که کمانی بر دوش افکنده و شتابان از جانب کوفه می آید. او مالک بن نشر کندی (1) بود. هر دو لشکر به انتظار سوار درنگ کردند و چون وی نزدیک شد بر حرّ و یارانش سلام کرد و از سلام کردن بر امام حسین بن علی (علیه السلام) امتناع ورزید. وی بیدرنگ نامه ای را به حرّ داد که از جانب عبیدالله نوشته شده .بود. حرّ نامه را گشود و خواند:

امّا بعد: کار را بر حسین تنگ گردان و چون پیک من بسوی تو رسد و نامه مرا

1- در طبری «مالک بن نُسَیر» ثبت شده که از افراد شاخه «بدّه» از قبیله «کنده» بود (ج 3، ص 309) مترجم.

به تو رساند، حسین را در بیابانی که آب و آبادانی در آن نایاب باشد، فرود آور. من به پیک خود فرمان داده ام که از تو جدا نشود تا آن که تو دستورات مرا اجرا کنی و او گزارش اقدامات ترا برای من بیاورد.

حرّ به سراغ امام رفت و گفت باید در همین سرزمین پیاده شوید و دیگر اجازه رفتن ندارید. امام فرمودند: مگر تو به ما نگفتی که از بیراهه برویم؟ پاسخ داد: آری، من گفتم ولی اکنون نامهٔ امیر عبیدالله را دریافت داشته ام. او به من فرمان داده که کار را بر شما سخت گردانم و ناظری نیز برای انجام این کار گماشته تا گزارش اقدامات مرا به وی برساند.

در این بین یکی از یاران امام به نام یزید بن یزید بن مُهاصِر (1) که از کوفه گریخته و قبل از رسیدن حرّ به کاروان امام پیوسته بود پیک ابن زیاد را شناخت و خطاب به او گفت: «مادرت به عزایت نشیند این چه نامه ایست که تو آورده ای!» وی گفت: «از پیشوای خود فرمان برده ام و بر بیعت خویش پایدار مانده ام.» یزید پاسخ داد: چه می گویی! تو مرتکب گناه شده ای و از پیشوایت در راه نابودی خودت فرمان برده ای، ننگ برای خود آفریده ای و آتش دوزخ را خریداری نموده ای پیشوای تو چه پیشوای پلیدی است! او از زمره همان پیشوایان سوق دهنده بسوی دوزخ است که خدا در قرآن می فرماید: (وَ جَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ)

امام به حرّ فرمودند: بگذار ما در یکی از روستاهای نزدیک مانند نینوی، غاضریه و شُفَیّه (2) پیاده شویم اما حرّ اظهار داشت که من از فرمان امیر نمی توانم سرپیچی کنم زیرا او برای من دیده بان قرار داده است.

جناب زُهیر بن قین عرض نمود: «ای امام بزرگوار دستور دهید که با این گروه نبرد کنیم، زیرا جنگ با اینان به مراتب آسان تر است از جنگ با سپاهیان بی شماری که بعد از این خواهند آمد بجان خودم قسم بعد از این کار سخت تر خواهد شد و لشکر دشمن چنان افزایش خواهد یافت که ما را یارای مقابله با ایشان نخواهد بود.» امام از این کار

1- یزید بن مهاصر نیز از قبیله کنده بود (طبری ، ج 3، ص 309)- مترجم.

2- این ضبط مطابق طبری (ج 3، ص 310) است ولی در ارشاد مفید (ج 2، ص 84) شِفُنه ثبت شده است (مترجم).

سرباز زدنـد و فرمودنـد: من نمی خواهم شـروع کننده جنگ باشم. زهیر پیشـنهاد فرود آمدن در یکی از روسـتاهای ساحلی فرات را داد و گفت: «اگر مانع فرود آمدن ما در این روستا شدند، با آنان خواهیم جنگید، زیرا جنگ با این عده آسان تر از جنگ با سربازان انبوهی است که بعداً خواهند آمد.» امام نام روسـتا را پرسـیدند. زهیر گفت: عقر، امام: فرمودند: از شرّ «عَقر» به خدا پناه می برم. بار دیگر زهیر پیشنهاد کرد که در روسـتای «کربلا» فرود آینـد تا به آب فرات نزدیک باشـند و اگر دشـمن جنگ را آغاز کرد با او بجنگنـد و از خـدای بزرگ یاری طلبند. امام بی اختیار گریستند و گفتند:

خداوندا من از رنج و محنت (= کرب و بلاء) به تو پناه می آورم.

سپس امام برای اصحاب خود سخنرانی کردند و پس از حمد و ثنا به درگاه قادر یکتا فرمودند:

«می بینیـد که کار ما به کجا کشـیده است. دنیا از ما روی گردانـده و خوبی های آن به ما پشت کرده انـد و همچنان دورتر می شونـد دورهٔ زندگانی به آخر رسیده و از آن جز جرعه ای برجای نمانده است آن هم سراسر پستی و خواری.

آیا نمی نگرید که مردم دست از حق شسـته اند و برگرد باطل جمع شده اند و هر که ایمان بخدا و روز جزا دارد باید که از دنیا روی بر تابد و مشتاق لقای پروردگار خود گردد. من مرگ در راه حق را سعادت می دانم و زندگی در کنار خودکامگان و ستمگران را جز محنت و بلا چیز دیگری نمی شناسم.» (1)

در این لحظه زهیر برخاست و گفت: «ای پسـر رسول خدا، سـخنانت را شـنیدیم. ما نسـبت به مقام شما چنانیم که اگر دنیا همواره برایمان باقی باشد قیام و کشته شدن در رکاب شما را برتر از آن می دانیم.»

سپس نافع بن هلال به سـخن در آمد که برای ما کشـته شدن در راه خدا، آن هنگام که با بینش و نیت پاک می جنگیم ناخوشایند نیست. ما دوستدار هرکس هستیم که شما با او

1- در برخی تواریخ از جمله طبری (ج 3، ص 307) آمده است که امام این خطابه را در «ذوحُسَم» ایراد فرمودند، یعنی در اولین برخورد با حرّ

دوستید و با هرکس که دشمن شماست دشمنی خواهیم و ورزید.»

پس از او بُرَیْر بن خُضَیْر لب به سخن گشود: «ای پسر رسول خدا، خدا بر ما منت گذاشته که اکنون در رکاب تو حاضریم و در پیش روی تو جهاد می کنیم و امیدواریم که بندبند بدنمان در راه تو از هم بگسلد تا در قیامت جد بزرگوار تو ما را شفاعت فرماید.»

کاروان به کربلا می رسد

بدین گونه امام (علیه السلام) پس از مقابلهٔ بسیار و تلاش برای پراکندن یاران خود ناگزیر در روز پنجشنبه دوم محرم الحرام سال شصت و یکم هجری در سرزمین کربلا فرود آمدند. ابتدا نام محل را پرسیدند و به ایشان گفته شد که این جا کربلاست. پس دست به دعا برداشتند و از رنج و سختی کرب و بلاء به خدا پناه بردند. آن گاه خطاب به یاران خود فرمودند:

مردم بندهٔ دنیایند و دین بازیچه ایست بر زبانشان تا آن هنگام که روزیشان آماده شود با دین سروکار دارند؛ اما چون سختی فرا رسد دینداران بسیار اندک خواهند شد.

بار دیگر از همراهان خود پرسیدند آیا این جا کربلاست گفتند آری، ای پسر رسول خدا امام فرمودند: این جا سرزمین محنت و رنج است فرود آئید که این جا محل پیاده شدن و بار انداختن ما و کشته شدن مردانمان و ریختن خونمان (1) است. همه فرود آمدند. حر بن یزید و سربازانش نیز در گوشه ای دیگر فرود آمدند.

1- این عبارت به ماجرای پیشگویی امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) در راه صفّین اشارت دارد هنگامی که حضرت نام این سرزمین را شنیدند، فرمودند «در این جا محل پیاده شدن و ریختن خونشان است.» کسی از این جمله چیزی نفهمید تا آن که حادثه کربلا به وقوع پیوست و معنی جمله مزبور روشن گردید. نصر بن مزاحم منقری در «وقعة صفّین» این ماجرا را نقل کرده است (پیکار صفّین، ص 195 - 197). طبری به این ماجرا اشاره نکرده ولی از یکی از علمای یهود که خود را پیغمبر زاده می دانسته (رأس الجالوت) نقل می کند که ما همواره از کشته شدن فرزند یکی از پیامبران در کربلا گفتگو می کردیم و از این رو من هیچ گاه در کربلا توقف نمی کردم اما چون حسین کشته شد، نگرانی من برطرف گردید (ج 3، ص 300)- مترجم.

سپس امام همهٔ فرزندان و برادران و خاندان خود را گرد آورده لحظه ای به آنان نگریست و اشک از دیدگانش سرازیر شد آن گاه دست به دعا برداشت:

بارالها ما افراد خانـدان پیامبر تو هستیم از سـرزمین خود دور مانـده و از حرم جـدمان رانـده شـده ایم بنی امیه بر ما سـتم روا داشـتند. بار پروردگارا حقّ ما را از آنان بگیر و ما را برستمکاران پیروز فرما.

حرّ که فرمـان امیر کـوفه را به خوبی اجرا کرده بود در نـامه ای برای امیر گزارش مـاجرا را نوشت. عبیـدالله نیز در نـامه ای برای امـام چنین نوشت:

از ورودت به سـرزمین کربلا آگاه شدم. فرمانروای جامعه اسـلامی یعنی یزید به من دسـتور داده که سـر بر بستر نگذارم و از شـراب سـیر نگردم مگر آن که ترا به قتل رسانم یا آن که بفرمان من و یزید در آیی. والسلام.

امام چون نامه را خواندند، به غضب آمده آن را بر روی زمین پرت کرده فرمودند:

مردمی که خرسندی مخلوق را بر خشم خالق ترجیح دهند، هرگز روی رستگاری نمی بیند.

نماینـده ابن زیاد به امام عرض کرد جوابتان به این نامه چیست؟ امام فرمودنـد من برای این نامه جوابی ندارم پیک به کوفه بازگشت و پاسـخ امام را ابلاغ نمود. ابن زیاد خشـمگین شد و سـپاهیان انبوهی را گرد آورد آن گاه مردم را به مسجد فراخواند و برای آنان سخنرانی کرد. او در سخنرانی خود یزیـد و معاویه را سـتود و از نیک رفتاری این دو یاد نموده به مردم وعـدهٔ افزایش کمک های مالی را داد. همچنین حقوق هر کس را صددرصد افزود و دستور داد که مردم برای جنگ با امام حسین بن علی (علیه السلام) آماده خروج شوند.

ورود ابن سعد به کربلا

روز سوم محرّم عمر بن سـعد بن ابی وقاص به فرمانـدهی چهار هزار سـرباز که قبلاً برای اعزام به سـرزمین دیلم آماده شـده بودند به نینوی رسید ابن زیاد او را به حکومت ری

گماشته بود و چون از ورود امام به کربلا آگاه شد، پیکی به سوی عمر سعد فرستاد و گفت: ابتدا به کربلا برو و بعد از یکسره شدن کار حسین بن علی (علیه السلام) به جانب ری روانه شو. عمر سعد نزد عبیدالله آمد و از رفتن به کربلا تقاضای عفو نمود. ابن زیاد گفت: مانعی ندارد ولی در این صورت از حکومت ری خبری نخواهد بود. عمر سعد مردّد شد و از او مهلت خواست اطرافیان او را اندرز داده و از ارتکاب چنین عملی برحذرش داشتند. آن شب را ابن سعد به فکر فرو رفت و همه شنیدند که او با خود این اشعار را زمزمه می کند:

عبیدالله مرا برای رفتن به سرزمینی خوانده است که باید بیدرنگ بدانجا روم. بخدا نمی دانم و سرگردان شده ام و در کار خویش می اندیشم که دو امر مهم را در پیش رو دارم آیا حکومت ری را واگذارم که به آن سخت رغبت دارم یا آن که به قتل حسین بن علی بروم و پیوسته مورد سرزنش واقع گردم!

اگر به کشتن حسین بن علی دست زنم آتش دوزخ را برای خود آماده کرده ام اما چه کنم که حکومت ری تمام آرزو و امید من می باشد.

خواهرزاده او به نام حمزة بن مُغیرة بن شعبه نزد وی شتافت و گفت: «ای دایی مهربان! ترا بخدا سوگند می دهم که مبادا به سراغ حسین بن علی بروی تا هم در پیشگاه پروردگارت مرتکب گناه گردی و هم رابطه خویشاوندی خود را قطع کنی. بدون تردید اگر تمام دارایی تو را از دستت بگیرند و هر اختیاری داری از تو سلب کنند، باز هم برای تو شایسته تر از آنست که در ریختن خون حسین بن علی (علیه السلام) شریک گردی.» ابن سعد در پاسخ او گفت: ان شاء الله همین کار را انجام خواهم داد.

فردای آن روز ابن سعد نزد عبیدالله رفت و گفت: تو فرمانروایی ری را به من سپرده ای و مردم همه از این ماجرا با خبرند بنابراین بهتر است مرا به جانب ری روانه کنی و یکی دیگر از افراد سرشناس کوفه را برای جنگ با امام حسین برگزینی، کسی که هم از من بهتر و هم از من شناخته شده تر باشد پاسخ ابن زیاد روشن بود: «من با تو درباره فرمانده سپاه مشورت نمی کنم تو اگر مایلی فرماندهی سپاه را به عهده بگیر وگرنه از فرمانروایی ری معزولی.» ابن سعد گفت: «بنابراین برای رفتن به کربلا آماده ام.»

بدین گونه خود را برای جنگ با نوادهٔ رسول الله آماده کرد و حرص و آز او را به

ارتکاب چنین جنایتی واداشت.

پس از رسیدن عمر سعد به کربلا، تعداد نظامیان پنج هزار نفر شد و حرّ بن یزید نیز از این به بعد زیر نظر وی قرار گرفت. بعد از مدتی شمر (1) با چهار هزار سرباز دیگر وارد شد. بار دیگر به دستور ابن زیاد دو هزار سرباز به سرکردگی یزید بن رکاب کلبی، چهار هزار سرباز به فرماندهی حصین بن تمیم سه هزار سرباز زیر نظر مازنی و دو هزار سرباز تحت فرماندهی نصر به کربلا آمدند بنابراین تا روز ششم محرّم بیست هزار سرباز مسلح در کربلا حضور داشتند. البته عبیدالله همچنان نظامیان خود را روانه کربلا می نمود سه هزار نفر را به فرماندهی کعب بن طلحه هزار نفر را به فرماندهی شبث بن ربعی ریاحی و هزار را نفر را به فرماندهی حجّار بن ابجر فرستاد و سرانجام شمارهٔ سپاهیان اموی به سی هزار نفر سوار و پیاده رسید

این رقم را شیخ مفید علیه الرّحمه در کتاب ارشاد به نقل از امام صادق (علیه السلام) آورده است. اما طبری در تاریخ خود می نویسد ابن سعد با چهار هزار نظامی از مردم کوفه به کربلا آمد. (2) سبط ابن جوزی در تذکرة الخواص می نویسد ابن زیاد عمر سعد را با چهار هزار سرباز روانه کربلاـ کرد و پانصد سوار را نیز برای کنترل آب گماشت. (3) مسعودی می نویسد: تمام کسانی که در جنگ با امام حسین (علیه السلام) شرکت داشتند از اهل کوفه بودند. (4) طبری همچنین می نویسد: مجموعه سربازان ابن سعد به شش هزار نفر می رسید. (5)

به عقیدهٔ نویسنده این کتاب گفته، سبط ابن الجوزی به هیچ روی دلالت بر آن ندارد که همهٔ یاران ابن سعد چهار هزار نفر بوده اند بلکه این عدد، شماره همراهان ابن سعد است، ولی بعداً عده زیادی به او پیوسته اند همچنین شماره شش هزار نفر نیز با توجه به آن چه از مفید نقل کردیم مردود می باشد. بنابراین رقم سی هزار درست تر و قابل قبولتر است.

1- ضبط درست این کلمه شَمِر (به فتح شین و کسر میم) است ولی در فارسی به کسر شین و سکون میم تلفظ می شود (مترجم)

2- تاریخ طبری، ج 3، ص 310.

3- تذکرة الخواصّ

4- مروج الذهب، ج 3، ص 61.

5- این مطلب در تاریخ طبری دیده نشد.

در هر صورت عبیدالله برای ابن سـعد پیغام داد که من برای تو از نظر لشـکر و تجهیزات بهانه ای نگذاشـته ام و هر صبح و شام چشم به راه گزارش کارهای تو هستم مردانه باش(!) و درنگ روا مدار.

ابن سـعد در آغاز تصـمیم گرفت نماینده ای را نزد حضرت حسین بن علی بفرستد و از ایشان انگیزهٔ حرکت به سوی کوفه را جویا شود این تصـمیم را با سران سپاه در میان ،گذاشت هیچ یک از آنان حاضر به نمایندگی نشدند زیرا از امام شرم داشتند، خودشان نامه نوشته و او را به کوفه دعوت کرده و اکنون به جنگ با وی آمده بودند. در این بین مردی به نام کُثیر بن عُبَیْد الله که شـجاع و بی پروا و بی باک بود، برخاست و گفت: «من به سوی حسـین می روم و اگر دسـتور دهی بطور ناگهانی او را می کشم.» عمر سعد گفت: نه نمی خواهم او را بکشی فقط از ایشان بپرس که برای چه به کوفه آمده اند.

کثیر به سوی خیمه امام حرکت کرد ابوثمامه صاعـدی چون او را دیـد، به امام عرض کرد: ای اباعبـدالله، این مرد که می آیـد بدترین انسان روی زمین خونریزترین و بی پرواترین فرد است سپس برخاست و بسوی وی شتافت و گفت شمشیرت را برزمین بگذار و سپس نزد امام برو کثیر امتناع ورزید و گفت: «من برای هیچ کس کرامتی نمی شـناسم، نماینده ای هستم و سخنی دارم، اگر سخنم را می شنوید بگویم وگرنه باز می گردم.»

ابو ثمامه گفت: «پس من قبضه شمشیر ترا نگه می دارم تا آن که پیام خودت را برسانی و بازگردی.»

کثیر گفت: هرگز اجازه نمی دهم دست بر شمشیر من بگذاری. ابو ثمامه اظهار داشت: بنابراین پیامت را به من بگو تا به امام برسانم زیرا تو مرد فاجر و گسـتاخی هستی و من نخواهم گـذاشت نزد امام بروی. این دو مدتی با یکدیگر مشاجره لفظی کردند و سـرانجام کثیر به جانب عمر سعد برگشت و ماجرا را گزارش نمود.

عمر سـعد پیک دیگری به نام قُرّة بن قیس حنظلی نزد امام فرسـتاد. چون امام او را از دور دیدنـد، به اطرافیان خود فرمودند آیا این مرد را می شناسـید؟ حبیب بن مظاهر عرض کرد: بلی، او مردی از قبیله حنظله و خویشاوند ماست، من او را صاحبنظر و خردمند می دانستم و هرگز انتظار نداشتم که با این نظامیان همراه شده باشد. قرّة بن قیس پیش آمد، سلام کرد و پیام عمر عمر سعد را بیان داشت.

امام فرمودند: «مردم شـهر شما در نامه های فراوان خود مرا به این جا دعوت کردند. حال اگر از آمدن من ناخشنودید باز می گردم.» سپس حبیب بن مظاهر خطاب به وی گفت: «وای بر تو، چگونه در جمع سـتمکاران حضور یافته ای؟ به یاری این مرد بشتاب، مردی که به سبب پـدرانش مـا هـدایت یافته ایم قرّة پاسـخ داد: من نزد فرمانـده باز می گردم و پاسـخ امام را ابلاغ می کنم، سـپس دربارهٔ خود می انـدیشم و تصمیم می گیرم. این سخن گفت و بازگشت.

وقتی ابن سـعد از نظریه امام آگاهی یافت گفت امیـدوارم خدا مرا از نبرد با او رهایی بخشد. سـپس این رویداد را به ابن زیاد گزارش کرد اما ابن زیاد چون نامه ابن سعد خواند، با خود گفت:

اینک که چنگال های ما بر حسین بند شده امید رهایی دارد ولی دیگر زمان آن گذشته است.

سپس بیدرنگ برای ابن سعد نوشت:

«حسین و یارانش را به بیعت با یزید فراخوان اگر بیعت کردند اطلاع بده تا رأی خود را در این باره بگویم.»

ابن سعد پس از دریافت حکم تهدید آمیز عبید الله گفت: من بیم آن داشتم که او راه مسالمت آمیز را ترک کند.

جلوگیری از آب

ابن زیاد، بلافاصـله نامهٔ دیگری برای ابن سعد نوشت در این نامه دستور داده بود که بین سپاه امام و آب فاصله شوند و اجازت ندهند که این کاروان بر آب دست یابند و حتی قطره ای آب بنوشند همان گونه که اینان چنین کاری با عثمان انجام دادند. (1)

1- ناگفته نماند که مردم مصـر پس از به سـتوه آمدن از حکومت عثمان به مدینه شـتافتند و خانه او را محاصره نمودند از جمله این که مانع رسـیدن آب به وی شدنـد به محض این که این خبر به اطلاع امیرالمؤمنین رسـید، غضـبناک شد و برای او آب فرسـتاد اما بنی امیه تاریخ را تحریف کرده و این امام رئوف را متهم به منع آب از عثمان نمودند. زهی بی شرمی! (مترجم).

عمر سعد، فوراً عمرو بن حجاج را با پانصد اسب سوار براین کار گماشت و این عدّه به کنار شطّ آمده و از شریعه (1) مراقبت نمودند تاکسی از افراد امام نتواند به آب دست پیدا کند. این جریان روز هفتم محرم روی داد دیری نگذشت که تشنگی بر همهٔ افراد مستولی شد و باید آب به خیمه گاه می آوردند به دستور امام، برادر ایشان عباس بن علی (علیه السلام) به همراه بیست نفر که مشک در دست داشتند و سی نفر سوار که محافظ اینان بودند، بسوی فرات حرکت کردند پیشاپیش آنان نافع بن هلال پرچمی در دست داشت که نشان صلح بود.

عمرو بن حجاج که ایشان را از دور دید پرسید کیستید؟ نافع خود را معرفی کرد. پرسید برای چه به این جا آمده اید؟ جواب شنید آمده ایم از این آبی که شما ما را از آن محروم کرده اید بنوشیم عمر و گفت: بنوش گوارایت باد نافع پاسخ داد من هرگز قطره ای آب نمی نوشم در حالی که پیشوایم حسین بن علی و یارانش تشنه اند. عمرو گفت: ما این جا را برای جلوگیری آب از حسین و یارانش کنترل می کنیم و شما به هیچ وجه نمی توانید برای ایشان آب ببرید نافع درنگ نکرد و به افراد خود گفت: مشک ها را پر کنید و راه بیفتید عمرو و سربازانش قصد جلوگیری از این کار را داشتند و می خواستند راه بازگشت را بر آنان ببندند اما عباس و نافع پیشدستی کرده راه را گشودند. آن ها بار دیگر حمله بردند ولی با مقاومت شدید عباس و یارانش روبرو شده و کاری از پیش نبردند. بدین گونه آب به خیمه گاه امام رسید. البته سبط ابن جوزی (2) می نویسد که این دو گروه با یکدیگر درگیر شدند ولی یاران حسین بر آب دست نیافتند و بی نتیجه برگشتند.

کار بر حسین و یارانش سخت شد تا آن که تشنگی ایشان را به زحمت افکند. بریر بن خُضَیر هَمْدانی عرض کرد: ای پسر رسول خدا مرا اجازت دهید تا با این مردم صحبت کنم. امام به او اجازه دادند. بریر به سوی لشکر ابن سعد آمد و ندا داد

ای مردم! پروردگار متعال محمّد بن عبدالله را به حق برگزید و او را مژده - دهنده و بیم دهنده قرار داد. آن حضرت به اذن خدا مردم را به سوی او فرا -

---

1- شریعه جائی از رودخانه است که به علت سراشیبی می توان از آن جا آب برداشت. (= آبشخور)

2- تذکرة الخواص، ص 223

خواند و خود چراغ روشنی فرا رویشان بود.

اینک این آب فرانست که حتی خوک ها و سگ ها از آن می آشامند اما پسر پیامبر خدا را از آن محروم کرده اند.»

مردم سـر و صدا براه انداختند که ای بریر ساکت شو. این حسـین بن علی چنان تشـنه خواهد ماند که دیگرانی پیش از او تشـنه ماندند. (1) امام به بُرَیر اشارت فرمودنـد که بنشـیند. سـپس خود در حالی که بر قبضه شمشـیر تکیه کرده بودند با آهنگی رسا خطاب به نامردان بی وفا فرمودند:

ای گروه انبوه شما را بخدا سوگند می دهم آیا مرا می شناسید؟

پاسخ گفتند آری تو پسر رسول خدا و نوادهٔ او هستی.

شما را قسم می دهم که آیا باور دارید که جدّ من رسول خداست؟

- بلی، خدا را بر این باورمان گواه می گیریم.

شما را سوگند می دهم که آیا می دانید مادر من فاطمه دختر رسول الله است؟

- بلی، چنین است.

آیا باور دارید که پدر من علی بن ابیطالب است؟

- بلی، چنین است.

آیا باور دارید که جده من خدیجه نخستین بانوی مسلمان این امت می باشد؟

- بلی، باور داریم.

آیا می دانید که حمزه سیدالشهداء عموی پدر من می باشد؟

- بلی، چنین است.

آیا خبر دارید که این شمشیر رسول الله است که من در دست دارم؟

- بلی.

آیا می دانید که این عمامه رسول الله است که من برم من بر سر نهاده ام؟

1- این جمله نشان می دهـد که گفته ابن زیاد و تبلیغات ناروای او اثر خود را بخشـیده بود و همه باور کرده بودند که عثمان به دسـتور امام امیرالمؤمنین تشنگی کشیده گرچه کوفیان امام را از پیش می شناختند. (مترجم)

- بلی.

آیا باور دارید که پدرم علی (علیه السلام) نخستین شخصیتی بود که اسلام آورد، دانشش از همه افزون و بردباریش از همه بیشتر بود و او سرپرست هر انسان ایمان آورده ای چه مرد و چه زن به شمار می رفت؟

- بلی، همه این ها را قبول داریم.

در این صورت، چرا خون مرا حلال کرده اید؟ روز قیامت پدر من در کنار حوض می ایستد و مردانی از آن رانده می شوند همان گونه که حیوان زخم خورده بیمار از آب دور می گردد

- ما همهٔ این سخنان را قبول داریم اما دست از تو برنخواهیم داشت تا آن که با لب تشنه از دنیا بروی.

امام که این سخنان را می فرمود دختران و خواهرانش می شنیدند و می گریستند، تا آن جا که صدای ناله آن ها به گوش حضرت رسید امام برادر خود عبّاس و فرزند خود علی را خواسته و به آن ها فرمودند: «این ها را ساکت کنید، بجان خودم سوگند، بعد از این بسیار خواهند گریست.»

ارسال پیام برای عمر بن سعد

امام توسط عمرو بن قَرْظَهٔ انصاری پیامی بدین مضمون برای عمر سعد فرستادند: «من می خواهم چند کلمه ای با تو گفتگو نمایم. بنابراین شبانگاه در محلی بین دو لشکر منتظر تو هستم.»

شب هنگام، ابن سعد با بیست نفر از همراهان خود و امام نیز با بیست نفر از یارانشان یکدیگر را ملاقات کردند مذاکرات محرمانه بود لذا امام از یاران خود خواستند که دورتر بایستند و فقط عباس و علی در کنار ایشان بودند ابن سعد نیز به غیر از پسر خود حفص و یکی از خدمتگزارانش دیگران را دور کرد. امام به او فرمودند:

«وای بر تو ای ابن سعد آیا از خدایی که سرانجام به دیدارش خواهی شتافت نمی ترسی؟ آیا با من می جنگی در حالی که می دانی من کیستم؟ بیا و این لشکر انبوه را واگذار و با من همراهی کن که در این صورت بخدا نزدیک تر خواهی بود.»

ابن سـعد، گفت: می ترسم خانه ام را ویران کننـد امام فرمودند: من خانه را برای تو خواهم ساخت وی پاسخ داد می ترسم املاک و دارائی هایم چپاول گردد پاسـخ شـنید: من از دارائی های خودم که در حجاز است به تو خواهم بخشـید. او گفت: زن و فرزنـد دارم و دربارهٔ آنان بیمناکم امام دیگر جوابی ندادنـد و بازگشـتند، در حالی که می فرمودند: «چه می پنداری؟ دیری نخواهد گذشت که بر بستر خودت کشـته می شوی و در روز حشر نیز خدا ترا نخواهد آمرزید. من امیدوارم که گندم عراق را جز مدت اندکی نخوری.» ابن سعد مسخره کنان گفت: «بجای گندم از جو استفاده می کنیم.»

بـار دیگر امـام برای دیـدار بـا عمر سـعد پیکی فرسـتادند و ملاقـات دیگری صورت گرفت ولی ثمری نبخشـید تا آن که سه یا چهار بار این ملاقات ها انجام شد. سرانجام ابن سعد برای عبیدالله نامه ای نوشت:

خدای بزرگ آتش جنگ را فرو نشاند و امر این امت را اصـلاح فرمود. حسـین ابن علی به من پیشنهاد کرده که یا به همان سرزمینی که قبلاً بوده بازگردد یا به یکی از سرحدات برود و مانند مسلمانان دیگر زندگی کند و یا آن که نزد یزید آمده و دست در دست او بگذارد و از نظر و رأی او آگاه شود. چنین پیشنهادی هم موجب خشنودی تو و هم به صلاح امّت است.

عُقبة بن سـمعان گوید: بخدا سوگند هرگز امام حسـین بن علی (علیه السلام) پیشنهاد رفتن نزد یزید یا رفتن به سرحدات را ننمود، بلکه امام فرمودند مرا واگذارید تا به همان سرزمین خودم بازگردم یا آن که در این زمین پهناور جایگاهی برای خود برگزینم.» (1)

حاکم عراق نامهٔ ابن سـعد را خواند و با لحنی نرم و ملایم گفت: این نامه خیرخواهانه است که ابن سـعد از روی دلسوزی نوشـته است. اما شمر بن ذی الجوشن برخاست و گفت: «آیا می خواهی این پیشنهاد را از حسین بن علی پذیری، با این که او در حوزه

1- عقبة بن سـمعان غلام یکی از همسـران امام بوده و در طول راه همواره با حضـرت بوده و تمام آن چه را فرموده اند شـنیده است بنابراین سخن او دقیق تر است و با شیوهٔ امام نیز سازگارتر می باشد و گویا برخی مطالب را ابن سعد خود اضافه نموده بوده است. (طبری ج 3 ص 312) از عقبه نقـل کرده که پیشـنهاد امام فقط این بود که ایشان را آزاد بگذارنـد تا در زمین پهناور سـیر کرده و منتظر نتیجه اقـدامات مردم شوند. (مترجم).

فرمانروایی تو وارد شده است؟ اگر حسین از منطقه حکومت تو خارج گردد و با تو دست بیعت ندهد، مسلّماً تواناتر و عزیزتر خواهد شد و در مقابل تو ضعیف تر و بیچاره تر خواهی گردید. هرگز صلاح نیست این پیشنهاد را بپذیری، بلکه او و یارانش باید تسلیم بی قید و شرط تو گردند، آن گاه در مورد مجازات یا بخشش آنان خود تصمیم خواهی گرفت.

سخنان این عنصر ناپاک در ابن زیاد اثر بخشید و گفت: نظر صحیح، همین نظر تو است این نامه را برای ابن سعد ببر و به او بگو که هر چه زودتر باید حسین و یارانش را به فرمان من در آورد. اگر پذیرفتند، ایشان را نزد من فرستد و اگر از حکم من سرباز زدند، بیدرنگ با آنان نبرد کند. حال اگر ابن سعد دستور مرا پذیرفت، تو به فرمان او در آی و در غیر این صورت خود تو فرمانروای لشکر خواهی بود ابن سعد را گردن بزن و سر او را برای من بفرست.

ابن زیاد در نامه محود برای سعد نوشته بود:

«من ترا نفرستادم که از مبارزه با حسین خودداری کنی و او را به زنده ماندن امیدوار سازی و از طرف وی عذرخواهی نمایی و نزد من به شفاعت او برخیزی. اگر حسین و یارانش تسلیم فرمان من،گشتند آنان را ذلیلانه نزد من بفرست و اگر نپذیرفتند جنگ را شروع کن تا کشته شوند سپس گوش و بینی کشتگان آنان را ببر که سزاوار این مجازات هستند و اگر حسین را به قتل رساندی سینه و پشت او را زیر سم اسبان لگدکوب کن که او انسانی رانده شده سرکش، بدبخت و ستمکار است (!) من می دانم این کار پس از مرگ او را رنج نمی دهد، ولی این مطلبی است که گفته ام که اگر او را کشتم این کار را انجام می دهم اگر تو فرمان مرا اجرا کردی پاداش مطیعان را خواهی داشت و اگر از انجام آن سرپیچی نمودی، از مقام خود کناره بگیر و فرماندهی سپاه را به شمر بن ذی الجوشن واگذار نما که ما دستور خود را به وی داده ایم.»

چون ابن سعد نامه را خواند، خطاب به شمر گفت: «وای بر تو ترا چه می شود، امیدوارم خداوند ترا از خانه و کاشانه ات دور گرداند. این چه نامه ایست برای من آورده ای! بخدا سوگند گمان من اینست که تو ابن زیاد را از آن چه من به او نوشتم بازداشتی و امری را که من امید اصلاح آن را داشتم فاسد کردی.

والله حسین کسی نیست که سر تسلیم در برابر یزید فرود آورد، چراکه او از همان

خصلت های پدرش برخوردار است.»

شمر گفت: اکنون به من بگو، آیا فرمان امیر را اجرا می کنی و با دشمنش می جنگی یا آن که کار را بدست من می سپاری؟ عمر سعد پاسخ داد نه تو کرامتی نداری من خود این کار را انجام می دهم و تو همچنان سرهنگ پیادگان باش

این نامه روز نهم محرّم بدست عمر سعد رسید و عمر سعد آماده جنگ با امام و یارانش شد عصر روز پنجشنبه نهم محرم شمر به سوی خیمه گاه امام آمده و بانگ زد: خواهرزادگان ما یعنی عباس جعفر، عبدالله و عثمان کجایند. (1)

امام به برادران خود فرمودند: ندای او را پاسخ دهید اگر چه مردی فاسق است چرا که با شما پیوند خویشاوندی دارد برادران گفتند: چه می گویی و چه می خواهی؟ شمر جواب داد: ای خواهر زادگان برای شما امان نامه آورده ام جان خود را به خطر نیندازید و بخاطر برادرتان حسین خویشتن را به کشتن ندهید و به فرمان یزید در آئید برادران یکصدا گفتند: «خدا ترا و امان نامه ات را لعنت کند آیا ما را امان می دهی در حالی که پسر رسول خدا امان ندارد!»

جناب عبّاس بن علی (علیه السلام) فرمود: «دو دستت بریده باد و نفرین باد بر امانی که آورده ای ای دشمن خدا آیا تو ما را امان می دهی تا برادر و سرور خود حسین بن فاطمه را تنها گذاریم و از نفرین شدگان و فرزندان نفرین شدگان فرمان بریم!؟»

شمر خشمگین به جایگاه خود بازگشت باری دایی زاده آنان به نام عبدالله بن ابی مَحَلّ کِلابی یا عبدالله بن مُخَلّد نزد ابن زیاد رفته و از این چهار برادر شفاعت کرده و برایشان امان گرفته بود سپس این امان نامه را با سرعت به کربلا فرستاده بود اما جانبازان راه قرآن هرگز از امان خدا دور نمی شوند و ذلّت امان گرفتن از پسر سمیه را بجان نمی خرند.

کار یکسره شد. ابن سعد تصمیم خود را گرفت و فرمان آماده باش صادر کرد. لشکر آماده حمله شد و ابن سعد بشارت بهشت به آنان داد هجوم آغاز شد و دشمنان بدون خبر قبلی اواخر عصر روز نهم محرّم حمله ور شدند امام در برابر خیمه شمشیر خود را برگرفته و سر بر زانو گذاشته و بخواب رفته بودند. ناگاه حضرت زینب صیحه زد که ای

1- این چهار تن که فرزندان امیرالمؤمنین بودند، از طرف مادر با قبیلهٔ شمر خویشاوندی داشتند.

برادر آیا این صداها را نمی شنوی که هر آن نزدیک تر می شوند؟ امام سر مبارک را بلند کرده و فرمودند: هم اکنون جدم رسول الله (صلی الله علیه و آله) را در خواب دیدم که به من مژده پیوستن به ایشان را دادند زینب از شنیدن این سخن سراسیمه شد، آه و فغان سر داد و بر صورت خود زد. امام فرمودند ای خواهر آرام گیر، خدا بر تو رحمت فرستد.

در روایت دیگر آمده که حضرت لحظه ای به خواب رفتند، سپس بیدار شده به خواهر خود فرمودند: هم اکنون جد و پدر و مادر و برادرم را دیدم که می گفتند: دیری نمی گذرد که تو نیز به ما ملحق می شوی در این هنگام عباس پیش آمد که ای برادر، چه نشست های دشمن حمله را آغاز کرده است.

به هر حالت امام به برادر خود دستور دادند که نزد دشمن رود و علت این حمله ناگهانی را باز پرسد عباس همراه با بیست سوار از یاران حسین بن علی که زهیر و حبیب نیز در میانشان بودند، پیش آمد و انگیزه هجوم را پرسید. گفتند: امیر فرمان داده که یا شما را به اطاعت او در آوریم و یا با شما نبرد کنیم عباس گفت: پس لختی درنگ نمائید تا من موضوع را به اطلاع اباعبدالله برسانم. آنان پذیرفتند و عباس برای عرضه گزارش نزد امام رفت. در این میان یاران امام با دشمن به گفتگو برخاستند و آنان را نصیحت کرده از کشتن حسین بن علی (علیه السلام) بازشان داشتند.

امّا عباس، وقتی ماجرا را خدمت امام عرض کرد حضرت فرمودند: «اگر ممکن است امشب را برای ما مهلت بگیر تا فردا جنگ را آغاز کنیم و امشب را به نماز مشغول شویم با خدای خود راز و نیاز کرده به درگاه بی نیازش استغفار نمائیم. خدا می داند که من تا چه اندازه نمازگزاردن قرآن خواندن نیایش و استغفار را دوست دارم». امام همچنین می خواست سفارش هایی را به خانواده خود بکند.

هنگامی که جناب عبّاس پیام امام را رساند و یک شب مهلت خواست، ابن سعد پاسخی نگفت یکی از فرماندهان لشکر به نام عمرو بن حجاج که قبلاً کنترل آب را بدست گرفته بود به وی نهیب زد: «سبحان الله! بخدا قسم اگر این افراد از مردم ترک و دیلم بودند و چنین خواسته ای داشتند ما می پذیرفتیم پس چگونه است که به فرزندان پیامبر خدا مهلت ندهیم!» قیس بن اشعث بن قیس نیز به عمر سعد گفت: خواسته امام را اجابت کن ولی بدان که اینان فردا با تو خواهند جنگید (یعنی هرگز تسلیم نمی شوند.)

جوانمردان سخن می گویند

ابن سعد تقاضای امام را پاسخ گفت و دست از جنگ کشید. بدین گونه امام (علیه السلام) شب دهم محرم را مهلت یافت تا به نیایش بپردازد و نیز سفارش های لازم را به فرزندان و سایر افراد خانواده بنماید. اواخر عصر بود که حضرت همهٔ یاران را گرد آوردند. امام زین العابدین می فرماید: من در آن روزها بیمار بودم و توان حرکت زیاد نداشتم لذا خود را به پدرم نزدیک کردم تا صدای او بشنوم. پدرم می فرمود:

خدا را به بهترین شیوه ستایش می کنم و او را در همه حال خواه آسودگی باشد و خواه سختی، سپاس می گزارم. بارالها به درگاه تو شکر می گویم که ما را به مقام نبوّت گرامی داشتی، به ما قرآن را فرادادی؛ در امر دین دانشمان آموختی و برای ما چشم و گوش و قلب قرار دادی بارالها ما را از شکرگزاران قرار ده.

اما بعد، من یارانی با وفاتر و نیکوتر از شما نمی شناسم و هیچ خاندانی را نیکوکارتر و با پیوندتر از خاندان خود نمی دانم خدای بزرگ به شما پاداش نیک عطا فرماید آگاه باشید که من فردا مورد هجوم این دشمنان قرار خواهم گرفت. بنابراین شما را آزاد می گذارم تا هر چه زودتر از این سرزمین دور شوید و هیچ ذمه ای بر شما نیست. اکنون سیاهی شب همه جا را فراگرفته از آن استفاده کرده و هر یک از شما دست یکی از افراد خاندان مرا بگیرد و با خود همراه برد.

آری شما در این تاریکی به این سو و آن سو پراکنده شوید و مرا با این لشکر انبوه واگذارید چرا که آنان تنها با من کار دارند.

پس از سخنان امام، برادران فرزندان و سایر خویشان لب به سخن گشودند. عبّاس بن امیرالمؤمنین عرض کرد: «ما هرگز چنین عملی را انجام نخواهیم داد. آیا ما زنده بمانیم و شما بدست دشمن کشته شوید؟ خدا چنین روزی را برای ما نیاورد.» دیگر برادران و مادرزادگان و پسران عبدالله جعفر نیز یکپارچه گفتار عباس را تأیید نمودند.

امام به فرزندان عقیل روی آورده فرمودند برای شما شهادت مسلم کافیست من اجازه می دهم که بروید. اما آنان پاسخ گفتند: «سبحان الله در این صورت مردم

به ما چه خواهند گفت و ما چه جوابی برای آن ها خواهیم داشت؟ آیا می توانیم بگوئیم که ما پیشوا و سرور و عموزادگان خود را در دست دشمن واگذاشتیم و همراه آنان نبرد نکردیم نه تیری بسوی دشمن افکندیم نه نیزه ای پرتاب کردیم و نه با شمشیر بر پیکر پلیدشان زخم وارد ساختیم و نمی دانیم که دشمن با خویشان ما چه کرد؟ نه، بخدا سوگند ما هرگز چنین کاری نخواهیم کرد بلکه جان و مال و خانواده های خود را فدای تو خواهیم نمود و در رکاب تو خواهیم جنگید تا همراه تو به فوز شهادت نائل آئیم. اُفّ بر زیستن پس از شهادت تو.»

آن گاه نوبت به اصحاب رسید. ابتدا «مسلم بن عَوسجه اَسدی» برخاست و گفت: «آیا ما از شما جدا گردیم در حالی که این دشمنان از همه سو شما را در برگرفته اند؟ در این صورت در پیشگاه خدا چه جوابی خواهیم داشت؟ نه، هرگز چنین نخواهد شد و امیدوارم خدا چنین لحظه ای را برای من پیش نیاورد من در راه دفاع از شما چنان ایستادگی خواهم کرد که نیزه ام را در سینه هایشان بشکنم و با شمشیر خود آن قدر بر آنان زخم وارد خواهم ساخت که قبضهٔ آن از تیغه جدا شود ولی باز هم از پای نخواهم نشست، بلکه با سنگ بر دشمن خواهم تاخت و هرگز از پیشوای خود جدا نخواهم شد تا در رکاب او به افتخار شهادت نائل گردم.»

بعد از او سعید بن عبدالله حنفی برخاست و گفت: «بخدا سوگند ای پسر رسول خدا، ما هرگز ترا تنها نخواهیم گذاشت تا خدای یگانه گواه باشد که ما به وصیت پیامبرش عمل نموده ایم بخدا قسم اگر بدانم که در رکاب شما کشته شده سپس زنده می گردم و برای بار دوم کشته شده جسدم را به آتش می سوزانند و خاکسترم را در فضا می پراکنند و این کار هفتاد مرتبه تکرار می گردد، باز هم از شما جدا نخواهم شد. اینک چگونه در راه شما جانبازی نکنم در حالی که می دانم فقط یکبار کشته شدن است و در پس آن به کرامتی دست می یابم که هرگز پایانی ندارد.»

سومین نفر زهیر بن قین بود. او چنین گفت: «من دوست می دارم که هزار بار کشته شوم و زنده گردم و به این وسیله خدای بزرگ شما و این جوانان خاندانتان را از کشته شدن مصون دارد.»

دیگر یاران نیز گفته هایی از این قبیل بر زبان آوردند و خلاصه کلامشان این بود:

ما جان خود را فدای تو خواهیم نمود و از وجود مقدست تا توان داریم

حفـاظت خواهیم کرد، تـا آن که در پیش روی تو به فیض شـهادت نائل آئیم و آن چه را بر عهـده داریم به انجام برسانیم و در پیشـگاه خـدا معذور باشیم.

در همین شب برای «محمد بن بشیر حضرمی» پیام آوردند که پسر تو در مرز ری اسیر شده است. گفت: «خود را به پناه خدا می برم. هیچ دوست نداشـتم که او اسـیر باشد و من زنده بمانم.» ماجرا را به اطلاع امام رساندند، حضرت به او فرمودند: «بیعت من از گردن تو برداشته شـد زودتر حرکت کن و برای رهایی فرزنـدت اقدام نما.» امّا محمد پاسخ داد: «اگر من از شـما جدا شوم بهتر آنست که درندگان بیابان مرا زنـده زنـده بدرنـد.» امام فرمودنـد: پس لااقل این پنـج عـدد بُرد را که هزار دینار ارزش دارد توسط فرزنـد خود بفرست تا برای اسـتخلاص برادرش اقدام کند. او بخشش امام را پذیرفت و فرزند خود را مأمور رهایی برادرش نمود.

پس از این گردهمایی امام به یاران دسـتور دادنـد که خیمه ها را به یکـدیگر نزدیک کننـد طناب خیمه ها داخل یکدیگر باشـند و مردان در مقابـل خیمه ها مسـتقر گردنـد، بطوری که روبروی دشـمن قرار گیرنـد. همـهٔ راه های ورودی به منطقه خیمه ها مسـدود بوده و تنها همین قسمت رو به روی دشمن قابل عبور و مرور باشد. (1)

ابو مِخنَف از امام علی بن الحسین علیه السّلام نقل می کند که در شب دهم محرّم من در بستر آرمیده بودم و عمه ام زینب از من پرستاری می فرمود. پدرم در حالی که در خیمه نشسـته و خادم ابوذر همراه او بوده به اصـلاح شمشـیر ایشان اشتغال داشت (2) با خود اشعاری را زمزمه می کرد:

افّ بر تو ای روزگار، چه بد دوستی هستی پیوسته بامداد و شامگاه را پشت سر

1- این تدبیر امام که حاکی از روح شـجاع و پر صـلابت امام است درسـی است آموزنده برای همه پیروان آن حضرت امام می دانست که در برابر لشـکر انبوه کار چندانی از پیش نمی رود، اما هیچ گاه نباید به دست خود تسـلیم دشمن شد بلکه پایداری و مقاومت ضروری تری اقدام در برابر دشمن می باشد. این است روش حسین بن علی (علیه السلام) (مترجم)

2- در برخی روایات آمده که امام شخصاً به آماده سازی شمشیر خود اشتغال داشتند، اما نقل ابو مخنف درست تر می نماید زیرا اصحاب و یاران امام در آن موقعیت اجازه نمی دادند امام خودشان این کارها را انجام دهند (مؤلّف).

می گذاری در حالی که چه بسیار از همنشینانت کشته می شوند. آری هر انسانی رهرو راهی است که سرانجامش مرگ است. اینک زمان کوچ فرارسیده است و من تا چند لحظه دیگر به دیدار پروردگار بزرگ خواهم شتافت.

پدرم دو یا سه بار این اشعار را تکرار فرمود تا من متوجه آن شده و دانستم که منظور ایشان چیست بغض گلویم را فشرد و نزدیک بود اشک از دیدگانم سرازیر شود. خود را آرام کردم و دانستم که سختی ها به ما روی آورده اند اما عمه ام با شنیدن این اشعار تاب نیاورد و رقت قلب آرام را از وی گرفت نزد برادر شتافت و فغان برآورد: «چه مصیبتی بر ما روی آورده، ای کاش نفیر مرگ، زندگی مرا می ربود. این لحظه برای من مانند همان روزی است که مادرم فاطمه، پدرم علی و برادرم حسن را از دست دادم چرا که امروز تنها شما را دارم، ای جانشین گذشتگان و ای تنها پناهگاه من.»

امام فرمودند: «ای خواهر عزیزم، برحذر باش که شیطان بردباری شما را از بین نبرد.» زینب عرض کرد پدرم و مادرم به قربانت از کشته شدن سخن می گویی؟ بغض گلوی امام را گرفت و اشک بر دیدگانش نشست و فرمود:

(لَوْ تُرِكَ الْقَطَا أَيْلاً لَنام)

اگر به قطا (1) آزار نرسانند آرام می گیرد و شامگاهان در آشیان خود شاد می خوابد.

زینب پریشان شد و عرض کرد: «ای برادر، گویا خود را آماده کشته شدن کرده ای! این سخن شما دل مرا بیشتر اندوهگین نمود و برای من ناگوارتر بود.» آن گاه سیلی بر صورت خود زد، گریبان چاک نمود و بیهوش بر زمین افتاد امام به صورت خواهر خود آب پاشیده و او را به هوش آوردند و خطاب به وی فرمودند:

ای خواهر! تقوای الهی را پیشه کن و شکیبا باش و خود را دلگرم ساز. بدان که مردم دنیا همه می میرند و از اهل آسمان ها نیز کسی بر جای نمی ماند و هر چیزی جز وجه

1- پرنده کوچکی است شبیه کبوتر، در فارسی به آن مرغ سنگخوار می گویند. این مثل در جایی آورده می شود که کسی را بدون خواست خود به کاری و ادارند مقصود امام این بوده که امویان مرا رها نمی کنند و جز به کشتنم راضی نمی شوند درباره مثل رجوع شود به مجمع الامثال میدانی، ج 3، ص 82 مثل3230)

باری تعالی نابود شدنی است.

خداوند یکتا آفریدگان را به قدرت خویش آفرید و هم او آنان را زنده نموده و بسوی خود بر می انگیزد اوست فرد یگانه بی همتا جد و پدر و مادر و برادر من از من بهتر بودند و هر یک دنیا را بدرود گفتند و من و هر مسلمان دیگر باید به این بزرگواران تأسی کنیم.»

امام با جملاتی از این قبیل خواهر خود را تسلّی می داد و می فرمود:

«خواهرم ترا قسم می دهم و بایـد به قسم من عمـل کنی. وقتی که من کشـته شوم، گریبـان در مرگ من چاک مکُن، چهرهٔ خویش را بناخن خراش مده و بخاطر شهادت من فریاد و فغان برنیاور.»

در روایت دیگر آمده است

وقتی حضـرت زینب آهنگ دلنواز برادر را شـنید که اشعاری را زمزمه می کند فریاد برآورد که ای برادر، این گونه کلمات را کسی می گوید که به کشـته شدن خود یقین داشته باشد امام فرمودند بلی چنین است ای خواهرم در این هنگام زینب فغان برآورد که برادرم حسین خبر از کشـته شدن خود می دهد، زنان حرم گریستند، بر سر و صورت خود زدند و گریبان چاک کردند. امّ کلثوم نیز آوای «وأمُحمّداه» «و اعلیّاه»، «وا أمّاه»، وَا أَخاه»، «وَا حُسَیْناه» سرداد و عرض نمود: ای برادر پس از تو ما دیگر تباه خواهیم شد.

آن شب را امام با یاران خود به شب زنـده داری مشـغول بودند، نماز می گزاردند، نیایش می کردند قرآن می خواندند زمزمه عاشـقانه آن ها چنان فضا را آکنده بود که گویی فوجی از زنبور عسل در پروازند جمعی به رکوع بودند، جمعی سـر بر آسـتان بندگی گذاشته بودند عده ای ایستاده راز و نیاز می نمودند گروهی نشسته به درگاه خالق توبه می کردند.

نوشـته اند: در شب عاشورا سی و دو نفر از افراد سپاه عمر سعد به خیام امام (علیه السلام) نزدیک شدند یکی از یاران حضرت گفت گویی عده ای از سپاهیان ابن سعد از ما نگهبانی می کنند. در این لحظه امام به تلاوت قرآن مشغول بودند و این آیه را می خواندند.

(وَ لا یَحْسَبَنّ الّذِینَ کَفَرُوا أَنّما نُمْلِي لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنّما نُمْلِي لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ مَا کَانَ

اللّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطّيِّبِ. (1)

یکی از گماشتگان ابن سعد فریاد برآورد که بخدای کعبه سوگند، ما همان پاکان هستیم. جناب بریر خشمگین شده پاسخ داد ای مرد فاسق، آیا خدا ترا از پاکان قرار می دهد؟ آن مرد پرسید: تو کیستی؟ بریر خود را معرفی کرد و مدتی بین این دو مشاجره لفظی در گرفت. (2)

شب سپری شد و سپیده دمید امام برای چند لحظه بخواب رفته سپس بیدار شدند و فرمودند: هم اکنون در خواب دیدم که سگانی می خواهند به من حمله کنند و در این میان سگ لک و پیس داری را دیدم که بیشتر از سایر سگ ها به من حمله می کند لذا گمان دارم که قاتل اصلی من مردی مبتلا به مرض پیسی خواهد بود.

عاشورا تجلّی گاه نبرد حقّ و باطل

بامداد روز عاشورا، یاران امام نماز صبح را با حضرتش بجا آوردند و آماده کارزار شدند. دربارهٔ شمارهٔ آنان اقوال گوناگونی وجود دارد برخی نوشته اند که ایشان سی و دو سوار و چهل نفر پیاده بودند، گروهی چهل و هشت پیاده و برخی هشتاد نفر پیاده ذکر کرده اند؛ بعضی هفتاد نفر سوار و صد نفر پیاده بر شمرده اند و از امام باقر علیه السّلام روایت شده که یاران آن حضرت چهل و پنج سوار و صد پیاده بودند.

ابتدا امام به آرایش سپاه پرداختند. میمنه را به زُهَیر بن قین، میسره را به حبیب بن مظاهر و قلب لشکر را به برادر خود عبّاس سپرده پرچم را بدست او داده و خیمه ها را پشت سر سپاه قرار دادند همچنین دستور فرمودند که نی و هیزم گرد آورده در خندقی که شبانه پشت خیمه ها حفر شده بود بریزند و آن جا را آتش بزنند تا دشمن نتواند از پشت

1- قرآن، سوره آل عمران، آیه 172: کفر پیشگان چنین نپندارند که مهلت ما برای ایشان نفع دارد همانا ما به آن ها مهلت می دهیم تا بر تا بر گناه خود بیفزایند و برای ایشان عذابی خوارکننده در انتظار است. خداوند هرگز مؤمنان را بدین حال وانگذارد (و آنان را می آزماید) تا بدسرشت را از پاک گوهر جدا کند

2- در بعضی از تواریخ آمده که این گروه در اثر جذبهٔ امام و یارانش به سپاه ایشان پیوسته و افتخار شهادت یافتند (مترجم).

به خیمه ها حمله کند و در نتیجه تنها راه ورود دشمن جایگاهی باشد که سپاه امام با دقت تمام از آن مراقبت می نماید.

از طرفی ابن سعد نیز به آراستن لشکر خود پرداخت میمنه را به عمرو بن حجّاج، میسره را به شمر بن ذی الجوشن سواران را به عَزرة بن قیس، پیادگان را به شَبَث بن ربعی و پرچم را بدست یکی از موالیش به نام ذُوَید سپرد. همچنین بر سربازان مدنی فردی به نام عبدالله بن زُهیر اَزدی، بر نظامیان قبیله ربیعه و کنده قیس بن اشعث، بر جنگجویان قبیلة مذحج و اسد فردی به نام عبدالرحمن بن ابی سَبْره جعفی و بر افراد قبیله بنی تمیم و هَمْدان حر بن یزید ریاحی را گماشت.

قبل از هر کار، امام فرمان دادند که خیمه ای برپا شود و در آن لوازم نظافت و مشک قرار دهند تا پیشتازان شهادت، استحمام کرده خود را از زوائد پاک کنند، سپس عطر بر خود زده آماده نبرد با خصم پلید گردند.

گویند بُرَیر بن خضیر و عبدالرحمن بن عبد ربّه انصاری بنوبت ایستاده بودند تا برای نظافت به درون خیمه روند در این لحظه بُرَیْر با عبدالرّحمن به شوخی پرداخت عبد الرحمن بر او خُرده گرفت که اینک زمان شوخی نیست. بریر فرمود: «همه می دانند که من نه در سنین جوانی و نه در سنین پیری شوق شوخی و سخن باطل گفتن نداشته ام، اما اکنون از آن جهت خندانم که می دانم دیری نخواهد گذشت که در پیشگاه خدا حاضر خواهم شد ما چند لحظه دیگر به میدان می شتابیم و مدتی با دشمنان دین و قرآن مبارزه می کنیم و با شمشیر بر آنان می تازیم آن گاه به فیض شهادت نائل آمده در بهشت برین جای می گیریم.»

سرانجام زمان کارزار فرا رسید امام بر اسب خویش سوار شده و قرآنی در دست گرفتند. نظامیان اموی نیز آماده شده و خیام امام را محاصره نمودند، اما با شگفتی تمام مشاهده کردند که اطراف خیمه ها خندق حفر شده و درون آن آتش افروخته زبانه می کشد و به هیچ روی نمی توان بر این گروه اندک دست یافت هرگز باورشان نمی شد که امام در چنین موقعیتی این گونه دوراندیش باشد و بهترین طرح را برای مقابله با هجوم دشمن بکار برد شمر خشمگینانه فریاد زد:

آیا آتش جهنّم را زودتر از موعد برای خود افروخته ای؟

امام (علیه السلام) پرسیدند: «این کیست؟ گویا شمر می باشد.» یاران حضرت گفتند: آری او شمر است امام فرمودند: «تو برای آتش جهنم سزاوارتری». جناب مسلم بن عوسجه می خواست تیری بروی پرتاب کند و جان ناپاکش را بگیرد، اما امام (علیه السلام) او را از این کار بازداشتند مسلم عرض کرد به من اجازه دهید او را هدف قرار دهم که او مردی پلید از دشمنان خدا و از بزرگان ستمگرانست و اکنون خدای تو مرا بر کشتن او قدرت بخشیده است امّا امام فرمودند از این کار دست بردار زیرا برای من ناخوشایند است که جنگ را شروع کنم.

نامردی دیگر از سپاهیان عمر سعد به سوی امام و یارانشان آمد، نام او ابن ابی جویریه مزنی بود. او نیز چون با منظره شگفت انگیز خندق و آتش روبرو شد، دهان به ناسزا گشود و گفت: «آماده آتش جهنّم باشید که بدست خودتان شبیه آن را در این دنیا افروخته اید.»

نفر سوم تمیم بن حُصَین فزاری بود که بانگ برزد: «ای حسین بن علی! و ای یاران حسین بن علی! آیا نمی بینید که آب فرات چگونه موج می زند؟ بخدا قسم حتی قطره ای از آن را نخواهید چشید تا آن که جام مرگ را جرعه جرعه بنوشید.»

آری این پست فطرتان کینه توز، چون در خود توان جنگاوری با قهرمانان جانباز کربلا را نمی دیدند زبان به ناسزا می گشودند تا خشم و غضب خود را اندکی فرو نشانند.

چون یاران ابن سعد بر اسبهای خود سوار شدند امام علیه السّلام بر اسب خود که «یحموم» نام داشت (1) سوار شده همراه عدّه ای از یاران خویش به جانب آنان رو کردند و از بُریر خواستند که با آنان سخن گوید. بریر خطاب به آنان گفت:

ای گروه از خدا بترسید هم اکنون گوهر گران بهای رسول خدا، یعنی فرزندان و خاندان و دختران او پیش روی شمایند شما از ایشان چه می خواهید؟

پاسخ گفتند: «ما می خواهیم آن ها را نزد امیر عبیدالله بن زیاد بریم تا او مطابق نظر خویش با ایشان رفتار نماید.»

بُرَیر فرمود: «چرا اجازه نمی دهید که اینان به همان جای نخستین خود بازگردند؟ وای

1- طبری به نقل از ابو مخنف نام اسب امام را «لاحق» ذکر کرده است (ج 3، ص 318).

بر شـما، مگر شـما نامه هایی را که نوشتیـد و پیمان هایی را که بستیـد و خـدا را بر آن گواه گرفتید، فراموش نموده اید؟ وای بر شـما خاندان پیامبرتان را دعوت نموده و گمان می کردید که در راه ایشان جانفشانی خواهید نمود اما اینک آن ها را به تسلیم در برابر حکومت ظالمان فرا می خوانید و آب فرات را برویشان می بندید! چقدر بد با بازماندگان پیامبر خدا رفتار می کنید خدا شـما را در روز قیامت سیراب نفرماید که شما بد امتی هستید.»

در این میان یکی از افراد سـپاه دشـمن بانگ برزد: «ای مرد ما نمی دانیم تو چه می گویی بریر فرمود خدا را سـپاس می گزارم که بصیرت و بینـایی مرا در مورد شـما افزود بارالها من از کردار این قوم بیزارم خداونـدا بـدی این امت را به خودشان بازگردان تا آن که در روز قیامت در حالتی نزد تو آیند که برایشان غضب کرده ای.» دشمن بیدرنگ وی را هدف نیزه و تیر قرار داد و بریر به خدمت امام بازگشت.

امام پیوسته می کوشیدند که آتش جنگ دیرتر شعله ور شود و بر دشمنان حجت تمام گردد. بهمین دلیل خود به سوی لشکر شام شتافتند تا در برابرشان ایستادند؛ نگاهی بر انبوه جمعیت کرده و نظری بر ابن سعد افکندند که در میان اشراف کوفه دیده می شد؛ آن گاه فرمودند:

سپـاس خداونـدی را سـزاست که دنیا را آفریـد و آن را جایگاه نابودی و دگرگونی قرار داد بنابراین فریب خورده کسـی است که فریب دنیا را خورد و بدبخت کسی است که در دام دنیا گرفتار آید.

ای مردم! مبادا دنیا شـما را بفریبد، که دنیا امید هر کسـی را که به آن دلبسته باشد، ناامید می کند و آرزوی هر کس را که به آن طمع ورزد بر باد می دهد. امروز من شـما را می بینم که برای انجام کاری گرد آمده اید که به سبب آن خشم خدا را برخود خریده اید و خدا روی خویش از شـما بگردانده و عذاب خود را بر شما حلال نموده شما را از رحمت گسترده خود بی بهره ساخته است. راستی چه پروردگار مهربانی ما داریم و چه بندگان ناسپاسی شما هستید! شما خود اقرار کردید که از ما اطاعت خواهید نمود و به رسول مکرم اسلام ایمان آوردید اما اینک به جنگ خاندان و بازماندگان حضرتش دست یازیده اید و در صدد کشتن ایشان هستید.

شیطان بر شـما چیره شـده و یاد خدای بزرگ را از خاطرتان برده است، پس نفرین بر شـما و برخواسـته هایتان ما همه از آن خدائیم و همه بسوی او باز – می گردیم شما گروهی هستید که ابتدا ایمان آوردید و سپس کفر ورزیدید. پس مرگ بر ستمکاران

ابن سـعد سراسـیمه شـد و فریاد برآورد: «وای بر شـما چرا ساکت ایسـتاده و پاسـخش را نمی گوئیـد؟ بخدا سوگند او پسـر پدرش علی بن ابیطالب است اگر بهمین گونه امروز را در میان شما بماند و برای شما سخن بگوید هرگز دستگیر نشده و محاصره اش نیز پایان می یابد.»

شمر پیش رفت و گستاخانه گفت: «ای حسین بن علی چه می خواهی خواسته ات را به ما بفهمان تا خوب مقصود ترا دریابیم.»

امام به خطابه خود ادامه دادند:

ای مردم از خدا بترسید و از قتل من دست بردارید و بدانید که کشتن من برای شما حلال نیست و هتک حرمت من روا نمی باشد. من پسر دختر پیامبر شـمایم و جده من خدیجه همسـر رسول الله است و شـما این گفته حضـرتش را شنیده اید که می فرمود: «حسن و حسین دو سرور جوانان بهشت هستند.»

شیـخ مفیـد می نویسـد: سـپس امام، اسب خود را خواسـتند، بر آن سوار شده و با آهنگی ،رسا در حالی که همه یا اکثر سـپاه می شـنیدند فرمودند

ای مردم! ندای مرا بشـنوید و برکشـتنم شـتاب مکنید تا من شـما را نسبت به آن چه وظیفه دارم پند دهم و بر شما اتمام حجت کرده و دلیل آمدنم بسوی شما را بازگویم. حال اگر شما عذر مرا پذیرفتید، سخنم را تصدیق کردید و در حق من انصاف روا داشتید به نیکبختی خواهید رسید و دیگر دلیلی بر جنگ با من ندارید.

اما اگر عـذر مرا نمی پذیرید و در حق من انصاف روا نمی دارید، پس با همه ساز و برگتان گرد آئید چنان چه هیچ چیز از کاری که می کنید بر شما پوشیده نباشد، آن گاه به دشمنی من قدم به پیش نهید و دیگر مهلتم ندهید همانا صاحب

اختیار من پروردگار یکتائیست که قرآن را فرو فرستاد و او سرپرست همه نیکان است. (1)

امام آن گاه بـدرگاه خـدا شـکر گزارده پروردگار خود را آن گونه که سـزاست، سـتودند. سـپس بر رسول خدا و بر فرشـتگان و پیامبران درود فرسـتادند کلام حضـرتش چنان کوبنده و بلیغ بود که گفته اند: هرگز گوینده ای به بلاغت امام حسـین بن علی دیده نشده است (2) آن گاه فرمودند:

ای مردم، نیک بنگریـد: من کیسـتم و با کدام کس خویشاوندم، آن گاه به خویشـتن بازگردید و خود را سـرزنش کنید و ببینید آیا کشـتن من برای شما رواست؟ آیا شکستن حرمت من حلال است؟

آیا من پسـر دختر پیامبر شـما و پسر جانشین و پسر عموی او نیستم؟ آیا پدر من نخستین مؤمن و نخستین انسانی نیست که بدرستی ادعای رسول الله گواهی داد؟ آیـا حمزه سیدالشـهدا عموی من نیست؟ آیـا جعفر که در بهشت بـا دو بال پرواز می کنـد عموی من نیست؟ آیا این گفته پیامبر خدا را درباره من و برادرم نشنیده اید که فرمود: «حسن و حسین دو سرور جوانان بهشتند»؟

پس اگر مرا راسـتگو می دانید- که حقّ همین است و بخدا سوگند من از آن زمان که دانسـته ام خدا دروغگو را دشمن می دارد، هرگز دروغ نگفته ام - ندایم را بشـنوید و اگر مرا دروغگو می پندارید در میان شـما کسانی هستند که درباره این جمله پیامبر شما را خبر دهند جابر بن عبدالله انصاری، ابوسعید خُدْري سَهْل بن سَعْد ساعدی، زید بن ارقم و انس بن مالک برای شما خواهند گفت که چنین جمله ای را درباره من و برادرم از حضرت رسول الله (صلی الله علیه و آله) شنیده اند.

اینک آیا این همه در نظر شما کافی نیست که از ریختن خون من

1- جمله آخر امام دو آیه از قرآن است: 71 یونس و 196 اعراف.

2- این جمله را طبری (ج 3 ص 319) از ضحّاک بن عبدالله مشرقی راوی بسیاری از حوادث عاشورا نقل کرده است.

دست بردارید؟

شمر بار دیگر با زبانی تنـد گفت: «او خدا را با شکّ و ناباوری عبادت می کند و نمی داند که چه می گوید.» اما حبیب بن مظاهر پاسـخش را داد: «ای شـمر، بخدا قسم من ترا می بینم که دربارهٔ خدا هفتاد گونه شک داری و گواهی می دهم که تو راست گفته ای و نمی فهمی امام چه می گویند؛ زیرا بر قلب تو مهر خورده و حقیقت را به آن، راهی نیست.»

امام به گفتار خود ادامه دادند:

ای مردم، اگر در آن چه گفتم شک داریـد آیا در این مطلب نیز شک می کنیـد که من پسـر دختر پیامبر شـما هسـتم؟ بخـدا سوگند در میان مشـرق و مغرب، جز من پسـر پیغمبری نیست، خواه در میان شـما و خواه در میان غیر شـما وای برشـما آیا من کسی را از شما کشته ام که خون او را از من طلب می کنید یا مالی را از شـما تباه کرده ام که برای جبرانش با من سـر جنگ دارید و یا کسی را مجروح نموده ام که باید قصاص شوم؟!

با شـمایم ای شـبث، ای حجّار، ای قیس و ای یزید! آیا شـما در نامه خود به من ننوشتید که: «میوه ها رسیده و بوستان ها سرسبز شده اند و اگر تو به سوی ما آیی سپاهی آماده و کار آزموده در انتظار تو هستند؟»

قیس که آشکارا مورد خطاب قرار گرفت و نامردمی و بی وفائیش در حضور همگان برملا شد تاب نیاورده به امام عرض کرد: «ما نمی دانیم و نمی فهمیم شـما چه می گوئیـد. فقط شـما یک راه داریـد و آن این که به فرمان پسـر عموی ،خود یزیـد بن معاویه در آییـد او با شـما جز براساس آن چه دوست دارید رفتار نمی کند.»

امام پاسخ دادند:

نه، هرگز چنین نخواهـد شد. بخدا سوگند من به هیچ روی دست ذلّت و خواری به شـما ندهم و چون بردگان سـر تسـلیم فرود نمی آورم.» (1)

1- در برخی نقل ها کلمه «اَقِرّ» به «اُفِرّ» تصـحیف شده است. در این صورت جمله آخر چنین می شود: «من به سان بردگان از برابر شـما نمی گریزم.»

سپس فرمودند:

ای بندگان خدا! من از این که شـما مرا دشـنام دهید یا سنگبارانم کنید به پناه پروردگار خودم و پروردگار شما می روم و از شر هر خودکامه بزرگی طلب که روز جزا را باور ندارد به خالق خویش روی می آورم.

سخنان حضرت پایان پذیرفت، از مرکب پیاده شده و آن را به عُقبة بن سمعان سپردند. دشمن نیز بلافاصله حمله را آغاز کرد.

مورّخین دیگری غیر از مفید نوشـته اند که امام بر اسب یا شتر خود سوار شده بسوی لشـکر یزید حرکت نمودند و از آنان خواسـتند تا چند لحظه آرام گیرند. دشمن با ایجاد هیاهو و سر و صدا امکان سخن گفتن را از امام گرفت تا بدانجا که امام برایشان نهیب زدند:

وای بر شما، شما را چه می شود که از شنیدن سخنان من امتناع می ورزید! من شما را براه روشن هدایت فرا می خوانم پس هر کس اطاعتم کند راه یافته است و هر کس با من سرنافرمانی گذارد به هلاکت دچار خواهد شد، و شما ای مردم! یکپارچه نافرمان و از شنیدن حرف حق بیزارید، دل هایتان از حرام آکنده شده و بر قلب هایتان مُهر خورده است وای برشما چرا آرام نمی گیرید؟ چرا ندایم را نمی شنوید؟

نظامیان پست فطرت قدری بخود آمدند، یکدیگر را سـرزنش کردند و آرام گرفته به کلام امام گوش فرا دادند امام آغاز به سخن کرده نخست به حمد و ثنای الهی پرداختند و پس از درود بر پیامبر اسلام و بر فرشتگان و دیگر پیام آوران الهی چنین فرمودند:

هلاک و اندوه باد شما را ای مردم آیا این شیوه جوانمردیست که ما را بسوی خود فرا خواندید و از ما یاری طلبیدید و اینک که ما دعوت شما را اجابت کرده خود را شـتابان به شما رساندیم بر ما شمشیر کشیده و آتش افروخته اید، همان آتشی را که ما برای دشمن خودمان و دشمن شما مهیا کرده بودیم شما امروز نسبت به دوستان خود کینه ورزیده اید و با دشمنان خود همداستان

شده اید، بدون این که آنان در میان شما عدلی را آشکار کنند و شما امید و آرزویی در مورد آنان داشته باشید بجز مال حرام دنیا که اینان در اختیار شـما قرار داده اند و زندگی بی ارزشـی که شما به آن چشم طمع دوخته اید؛ در حالی که از سوی ما حادثه ای روی نداده بود و ما به ضعف و سـستی دچار نشده بودیم پس وای بر شـما که از ما دست کشیدید و یاری ما را خوش نداشتید ما را به قیام فراخواندید در حالی که شمشـیرها در نیـام بود، قلب ها آرامش داشت و انـدیشه ها هنوز محکم و نیرومنـد نشـده بود اما شـما آتش فتنه را برافروختیـد و بسوی آن شتافتید، آن گونه که ملخ ها پرواز می کنند و پروانه ها به این سو و آن سو می روند.

دور باشید از رحمت خدا ای رها کنندگان قرآن ای پیروان وسوسه های شیطان ای گناهکاران ای تحریف کنندگان کتاب خدا، ای خاموش کننـدگان نور سـنت (نبوی) ای قاتلان فرزنـدان پیامبران، ای نابودکننـدگان خاندان جانشـینان الهی، ای ملحق کنندگان زنازادگان به نسـب خانواده ها ای آزاردهنـدگان مؤمنان و ای فریادرسان پیشوایان اسـتهزاء بر قرآن که آن را پاره پاره کرده انـد چه بد قدمی برداشتید و چه کیفر شدیدی در انتظار شماست!

راستی شـرمتان نمی آیـد که با آل ابی سـفیان دست همکاری داده ایـد و از یاری ما دست برداشـته اید؟ بلی سوگند بخدا که نیرنگ زدن از قـدیم در میان شـما رواج داشـته ریشه های وجودیتان به آن پیچیده شده، لباس نازیبای آن بر قامت اعمال و رفتار شـما پوشـیده شده قلب هایتان با آن خو گرفته و سـینه هایتان از آن مالا مال گردیده است. آری شما بدترین میوه برای بیننده و لقمه ای برای شخص غاصب هستید نفرین خدا بر پیمان شـکنانی که سوگند خود را پس از اسـتواری آن، زیر پا نهادند. شما خودتان خدا را ضامن سوگند خویش قرار دادید پس به خدا سوگند شما همان انسان های پیمان شکنید. (1)

ای مردم آگاه باشـید که زنازاده پسـر زنازاده مرا بین دو چیز مخیّر کرده: کشـته شدن با شمشیر یا خواری دور باد از ما خواری خدای یکتا و پیامبرش و باورداران ما را از پذیرش ننگ باز داشته اند چرا که ما را نیاکانی پاک،

1- اشاره به مضمون آیه 91 سوره نحل.

دامن هایی پیراسته، جان هایی بالنده و ظلم ناپذیر است و ما هرگز فرمانبرداری از مردم پست و پلید را بر شهادت جوانمردانه ترجیح نمی دهیم.

خدایا من حجّت را تمام کردم و این گروه را از سرانجام بد بیم دادم و اکنون با این یاران اندک در برابر این دشمن فزون از شمار ایستاده ام و با آنان کارزار خواهم نمود.

در این لحظه امام چند بیت از اشعار فَرْوَة بن مُسَیک مرادی را خواندند:

اگر پیروزی بدست آوریم از قدیم چنین بوده است و اگر با شکست روبرو شویم باز هم غلبه و پیروزی از آن ما خواهد بود (چرا که حقّ همواره پیروز است).

روش ما ترس و زبونی نیست ولی مقدّر اینست که ما به شهادت رسیم و دیگران پس از ما به حکومت دست یابند.

دست اجل بزرگان قوم مرا به قتل رساند، همان گونه که با پیشینیان نیز چنین کرد.

آری، اگر پادشاهان همواره در دنیا می زیستند، ما نیز از مرگ نجات می یافتیم و اگر انسان های بزرگوار جاودانه می شدند ما نیز تا ابد در دنیا می ماندیم. بنابراین به ناسزاگویان بگو هشیار باشید که شما نیز آن چه را ما به دیدارش شتافتیم، ملاقات خواهید نمود.

سپس امام فرمودند:

بخدا سوگند، شما بعد از من مدّت زیادی زنده نخواهید ماند، و فزون از سوار شدن یک نفر پیاده بر روی اسب به آرزوی خود نخواهید رسید و به دنبال سنگ آسیای زمانه می چرخید و مانند محور آسیا در نگرانی و اضطراب خواهید بود بنابراین رأی خود را فراهم نموده با یکدیگر مشورت کنید تا امر بر شما پوشیده نماند؛ آن گاه قصد کشتن من کرده لحظه ای مهلتم ندهید. من به پروردگار خود و پروردگار شما امید بسته ام و می دانم که همه چیز در قبضهٔ قدرت اوست و همانا اراده خدای مهربان بر راه راست و عدالت، استوار

می باشد. (1)

گفتار امام پایان یافت و لشکر اموی آخرین کلمات فرزند رسول الله را شنید، کلماتی که دل سنگ را آب می کرد اما بر جان های زنگار گرفته کوفیان اثری نبخشید.

وقایع نگاران عاشورا به نقل از شاهدان عینی داستان کربلا می نویسند، جناب زهیر بن قین در حالی که سوار بر اسبی دراز دم شده و غرق در اسلحه بود، بسوی سپاه دشمن رفت و آنان را اندرز داد اما دشمنان دهان بدشنام او گشوده، عبیدالله را ستودند. سپس زهیر گفت: «ای بندگان خدا! بدون تردید فرزندان فاطمه برای دوستی و یاری به مراتب سزاوارتر از پسر سمیه می باشند. اینک اگر شما ایشان را یاری نمی کنید پس بخدا پناه برید از کشتن این انسان های پاک خداجوی.» شمر بلافاصله تیری به طرف وی افکند و ناسزا گفت و اظهار داشت که تا چند لحظه دیگر تو و پیشوایت بدست خدای توانا کشته خواهید شد.

زهیر فرمود: «آیا مرا از مرگ می ترسانی؟ بخدا سوگند مرگ برای من به مراتب ارزشمندتر از زیستن در کنار شماست.» در این هنگام امام زهیر را باز طلبیدند و او بازگشت. (2)

ندامت و بازگشت حرّ

حرّ بن یزید با مشاهده این منظره دریافت که این گروه تصمیم قطعی بر کشتن امام دارند، لذا نزد عمر سعد آمده از او پرسید: «آیا تو می خواهی با این مرد بجنگی؟» ابن سعد پاسخ داد: «آری، بخدا سوگند، چنان با او و یارانش نبرد خواهم کرد که کم ترین اثرش جدا شدن سرها از بدن ها و قطع گردیدن دست ها خواهد بود. حرّ اظهار داشت: «آیا نمی توانی در مورد پیشنهاد امام راه مسالمت را پیش گیری؟» ابن سعد گفت: «اگر کار بدست من بود، چنین می کردم اما امیر و فرمانروای تو عبیدالله، از این کار سرباز زده است.»

1- اشاره به آیات 71 یونس و 56 هود.

2- در تاریخ طبری (ج 3، ص 319 - 320) متن کامل خطابه زهیر به نقل از کثیر بن عبدالله شعبی، از لشکریان عمر سعد آمده است.

حرّ آزرده خاطر بازگشت و در جایگاه دوری از سپاهیان ایستاد، در حالی که فقط یک نفر از اهل قبیله اش به نام قُرّة بن قیس همراه وی بود. حرّ خطـاب به وی گفت: آیـا امروز اسب خود را آب داده ای؟ قرّة گفت: خیر. حرّ که می خواست او را به بهانه ای از خود دور کنـد اظهار داشت پس چرا آب دادن اسـبت را تأخیر می اندازی قره می گوید: «من فهمیدم که وی قصد کناره گیری از لشـکر را دارد و نمی خواهد در جنگ شـرکت کند، ولی مایل نیست من او را در این حالت ببینم، به همین دلیل به طرف شـریعه راه افتاده او را تنها گذاشتم اما بخدا سوگند اگر هدف او را می دانستم همراه وی به سپاه امام می پیوستم.»

حرّ از منطقه نظامی دور شـده بطرف خیام امام حرکت نمود و آرام آرام به آن جا نزدیک شـد. مهاجر بن اوس او را دید و پنداشت که قصـد هجوم به سـپاه امـام را دارد؛ از او پرسـید: «آیا می خواهی حمله کنی؟» اما پاسـخی نشـنید و فقط مشاهـده کرد که لرزه بر انـدام حرّ افتاده است، لـذا به وی گفت: «من از کار تو در شـگفتم و درباره تو به تردید افتاده ام. بخدا سوگند، تاکنون هرگز ترا در چنین حالتی ندیده بودم و اگر دلیرترین مرد کـوفه را از من سـراغ می گرفتنـد فقـط ترا معرفی می نمـودم این چه حـالتی است که در تو می بینم؟» حرّ گفت: «من هم اکنـون در انتخـاب بین بهشت و جهنّم قرار دارم، ولی بخـدا قسم هرگز چیزی را از بهشت برتر نخواهم دانست اگر چه قطعه قطعه شـده در آتش بسوزم» آن گـاه اسب خود را دوانیـد و در حـالی که دست بر سـر گذاشـته بود، بسوی امـام پیش رفت. نگـاهی به آسـمان داشت و با دیدگانی اشکبار زمزمه می کرد:

بارالها به سوی تو باز می گردم و امیـدوارم که تو به ام را بپـذیری. خدایا من دل های دوسـتان تو و فرزندان پیامبرت را به هراس افکندم. این گناه بزرگ را بر من ببخشای

چون به حضور امام رسید، عرضه داشت:

ای پسـر رسول خدا! فدایت گردم. من همان کسـی هسـتم که از بازگشت شـما جلوگیری نمودم و راه را بر شـما بستم و شما را در بیابان ها گرداندم تا به این سـرزمین رسانیدم. من هرگز گمان نمی کردم که این قوم با شـما این گونه رفتار کنند و پیشـنهاد شـما را رد نمایند و حرمت شما را نگاه ندارند. بخدا سوگند اگر می دانستم که آنان کار را به این مرحله می رسانند هرگز مرتکب کاری که انجام

دادم، نمی شدم.

اینک من از کرده خود پشیمانم و به درگاه خدا توبه می کنم و آماده ام تا در راه شما جانبازی کنم و در پیشگاهتان به فوز شهادت نائل آیم، آیا توبه من پذیرفته خواهد شد؟

امام فرمودند: «آری، خدای مهربان توبه پذیر است از مرکب فرود آی.» حرّ اظهار داشت: «اگر من در راه شما سواره کارزار نمایم، از جنگیدن پیاده بهتر است و البته سرانجام کار من به فرود آمدن از اسب خواهد انجامید.» امام فرمودند: «هرگونه خود می دانی عمل کن خدا رحمت خویش را بر تو ارزانی دارد.»

حرّ در برابر دیدگان امام رو به لشکر کوفه نموده آنان را پند داد و سرزنش کرد. ناجوانمردان سپاه اموی که تاب شنیدن سخنان آتشین او را نداشتند، بسوی او تیر افکندند تا آن که حرّ نزد امام بازگشت.

با فرمان آماده باش عمر سعد نبرد آغاز شد. ابتدا به دستور وی پرچم سپاه برافراشته شد، این انسان فریفته بدنیا، تیری در چله کمان نهاده بسوی سپاه سالار شهیدان سپس پرتاب کرد و فریاد برآورد ای سپاهیان نزد امیر گواهی دهید که نخستین تیر را من رها کردم.» بعد از این مرحله، تیرها پی در پی بسوی امام و یارانش روانه شد، گویی قطرات باران بود که از هر سو فرود می آمد. شاید هیچ کس نبود که تیری به او اصابت نکرده باشد.

امام ندای آسمانی سردادند و یاران خویش را به مقابله خواندند:

به پا خیزید، خدا بر شما رحمت فرستد پیش به سوی مرگی که گزیری از آن نیست این تیرها پیام های دشمن است برای شما که شما را به نبرد فرا می خواند.

عاشقان شهادت و دلباختگان لقاء الهی به کارزاری سخت مشغول شدند و مدتی به نبرد ادامه دادند حمله ها یکی پس از دیگری صورت می گرفت هر بار جسم پاک شهیدی برزمین می افتاد. سرانجام آتش جنگ فرو نشست بسیاری از جانبازان مکتب قرآن شهد شهادت نوشیده و حیات جاودان یافته بودند.

بار دیگر امام دشمن زبون را مخاطب ساخته فرمود: «آیا هیچ فریاد رسی نیست که

بخاطر خدا ما را یاری کند؟ آیا هیچ انسان شرافتمندی نیست که از حریم مقدس رسول خدا پاسداری نماید؟»

در این لحظه فردی به نام یزید بن زیاد بن مهاصر کندی که جزء سپاه ابن سعد بود و «ابا الشّعثاء» خوانده می شد به خود آمده از رفتار ناجوانمردانه کوفیان خشمگین شد و به یاری امام شتافت. او رجز می خواند (1) و در برابر امام بسوی دشمن تیراندازی می کرد گفته اند بیش از صد تیر از چلّه کمان رها کرد که حتی پنج تای از آن ها بر زمین نیفتاد و هر بار که تیری پرتاب می نمود امام دست به دعا بر می داشتند: «بارالها تیرش را به هدف برسان و پاداش او را بهشت قرار ده». سرانجام پس از به هلاکت رساندن پنج تن از مزدوران عمر سعد، خود نیز ردای شهادت بر تن پوشید و به ملکوت اعلی پیوست. (2)

جنگ تن به تن شروع شد دشمنان یک به یک به میدان آمده مبارز می طلبیدند و یاران امام بیدرنگ بسویشان می شتافتند. آنان چنان مشتاقانه به میدان می رفتند که مصداق این شعر بودند:

اینان کسانی هستند که چون برای از میان برداشتن مشکلی بزرگ فرا خوانده شوند در حالی که دستهٔ اسبان پراکنده و آماده شده اند، قلب هایشان را برروی زره می پوشند و پیش می تازند و در راه کشته شدن بر یکدیگر سبقت می گیرند.

نخستین کسانی که از سپاه اموی به میدان آمدند یسار غلام زیاد و سالم غلام عبیدالله بودند که با یکدیگر بسوی میدان شتافته مبارز طلبیدند. عبدالله بن عُمیر کلبی از میان سپاه امام برخاست و برای نبرد اجازه خواست او مردی بلند قامت و درشت هیکل بود که شبانه همراه همسرش از کوفه گریخته بود تا خود را به امام برساند. وی وقتی دریافت که عبیدالله برای نبرد با امام سپاهیانی را گرد آورده است آزرده خاطر شده و اظهار داشت: «من بسیار آرزو داشتم که با مشرکین بجنگم، اما اینک امیدوارم که جنگ با این ناجوانمردان پاداش کمتری از جهاد با مشرکین نداشته باشد، چراکه اینان کمر به کشتن

1- من یزیدم که پدرم مهاصر نام دارد و دلیر تر از شیر شرزه ام. خدایا من به یاری حسین آمده ام و ابن سعد را رها کرده از او بیزاری می جویم.

2- تاریخ طبری، ج 3، ص 330؛ در آن جا طبری گفته است که او از نخستین شهدا بود.

نواده پیامبر بسته اند.» آن گاه با همسر خود مشورت نمود و او نیز رأی شوهر خود را ستود و گفت هر چه زودتر از کوفه خارج شو و مرا نیز با خود ببر. در هر صورت، امام به او اجازه دادند و فرمودند برای نبرد با این دو نفر مناسب است. عبدالله ابتدا بر «یسار» حمله برد و با ضربه شمشیر او را از پای درآورد. در این هنگام «سالم» از پشت بر وی تاخت و یاران امام فریاد برآوردند که مراقب باش مبادا این مرد ترا درافکند. اما عبدالله این ندا را نشنید و سالم توانست غافلگیرانه بر وی حمله برد که عبدالله دست خود را سپر قرار داد و در نتیجه انگشتانش قطع شد. او بلافاصله بر سالم ضربه ای کاری وارد ساخته وی را نیز به هلاکت رساند و رجزخوانان از میدان بازگشت. (1) اُمّ وهب که همسر او بود، بیدرنگ میلهٔ بزرگی را بدست گرفته نزد شوهر آمد و گفت: «پدر و مادرم به فدایت، در راه این خاندان پاک جهاد کن و لحظه ای آرام نگیر.» عبدالله از وی خواست که نزد زنان برگردد اما پاسخ شنید که من هرگز دست از تو بر نمی دارم تا همراه تو کشته شوم. در این هنگام امام (علیه السلام) او را خواستند و فرمودند: «خدا به شما پاداش نیکو دهد. ای بانوی محترم نزد زنان بازگرد، زیرا جهاد بر زنان و اجب نیست». امّ وهب فرمان امام را پذیرفت و برگشت.

عبدالله بار دیگر به میدان شتافت و کارزاری سخت، نمود دو نفر دیگر از سپاه دشمن را به قتل رساند و سرانجام دو نفر به نام هانی بن ثبیت الحضرمي و بکیر بن می و بُکَیْر بن حی التّیمي او را به درجه شهادت رساندند. امّ وهب بر بالین همسر حاضر شد، گرد و خاک از چهره اش زدود و خطاب به جسد مطهّرش گفت: گوارا باد برای تو بهشت». شمر یکی از غلامان خود به نام رستم را فرمان داد که این بانوی فداکار را بکشد و بدین گونه ام وهب نیز در کنار همسر خود به فیض شهادت نائل آمد.

پس از این دو شهید سعید یکی دیگر از جانبازان به نام عُمر بن خالد صیداوی اجازه رفتن به میدان گرفت. امام فرمودند: پیش برو که ما نیز بزودی به تو خواهیم پیوست. عمر همراه با خدمتگزار خود سعد، جبّار بن حارث سلمانی (2) و مُجَمّع بن

1- مضمون رجز او این بود مرا شرف همین بس که از تیره عُلَیم از قبیلهٔ کلب هستم، من مردی با حسب و نسب هستم، در شداید سستی نمی کنم و به تو ای اُمّ وهب قول می دهم که از روی ایمان به پروردگار بر این قوم یورش برم.

2- طبری «جابر بن حارث سلمانی» ثبت کرده است (ج 3، ص 330).

عبیـد الله (1) عائـذی به دشـمن تاختنـد و آرایش جنگی آنـان را بهم زدنـد سـپاهیان اموی این چهـار رزمنـده فـداکار را محاصـره کرده و ارتباطشان را با مرکز فرماندهی امام قطع نمودند، اما جناب عباس بن علی با یک یورش قهرمانانه محاصـره را شـکست و ایشان را از کشـته شدن نجات داد. ایشان بار دیگر بر خصم زبون تاختند و بعد از به هلاکت رساندن شـماری از مزدوران اموی، خود نیز با هم به درجه رفیع شهادت دست یافتند.

عمرو بن حجاج که نظارت بر میمنه لشکر ابن سعد داشت، بطور ناگهانی با جمع بسیاری از کوفیان به سپاه امام حمله آورد آنان با زبردستی تمام زانو بر زمین نهاده نیزه های خود را به طرف دشـمن گرفتنـد بدین ترتیب اسـبان بدون آسـیب رساندن بر برگشـتند، ولی سـپاه امام فوراً تیراندازی را آغاز نموده شمارهٔ زیادی از حمله کنندگان را هلاک کردند.

نوشـته اند: یکی از افراد قبیله بنی تمیم، به نام عبدالله بن حوزه رو به سـپاه امام آورده با گستاخی گفت: «ای حسین، در انتظار دوزخ باش.» اما حضـرت فرمودند: «دروغ گفتی، من نزد خداوند مهربان و شـفاعت کننده ای که خواسته اش پذیرفته می شود، می روم.» آن گاه نام این شخص را پرسـیدند و پس از معرفی دست به دعـا برداشـتند: «بارالها او را بسوی آتش دوزخ بکش» لحظه ای نگـذشت که اسب وی بسـر درآمد و صاحبش را از پشت خود درون جوی آبی انداخت ولی پای چپ او در رکاب بند بود. اسب در حالی که به سرعت می دوید سر او را به هر درخت و سنگی می کوبید تا به هلاکت رسید و به یاران دوزخی خود پیوست.

«مسـروق بن وائل حضـرمی» که از همراهان عمر سـعد بود و در آغاز کار آرزو می کرد سـرمبارک امام را خود نزد عبیـدالله برده و منزلتی بـدست آورد هنگامی که این معجزه آشـکار را دید از میدان نبرد بازگشت و گفت: «من از این خاندان کاری دیدم که هرگز با ایشان نخواهم جنگید.»

جنگ شـدت یافت و فرمانـدهان و نظامیان دشـمن می کوشـیدند هر چه زودتر امام و یارانش را از پای درآورنـد اما مقاومت کم نظیر این قهرمانان صحنه پیکار سبب شد که جنگ تا عصر روز عاشورا به درازا کشد.

1- «مُجَمّع بن عبدالله» آورده است (همان جا).

جانبازان راه قرآن یکی پس از دیگری به میدان می شتافتند و بر سپاه خصم تاخته شماری را به هلاکت می رساندند و سپس خود به افتخار شهادت نائل می گردیدند. بریر بن خُضَیْر هَمْدانی پارسایی زهد پیشه بود که بر قرائت قرآن آگاهی کامل داشت و به «سید الْقُرّاء» معروف بود. او خود در رجزش نسب خود را بازگو کرد و چون یزید بن معقل به سراغ وی آمد، بریر به او پیشنهاد مباهله داد و آن ها ابتدا بر دروغگو نفرین کردند و از خدا خواستند که هر کدامشان بر باطل اند بر دست دیگری کشته شود. سپس با یکدیگر جنگیدند و بریر چنان ضربهٔ کوبنده ای بر فرق او وارد کرد که کلاه خود و فرقش را شکافت و مغزش را متلاشی نمود. البته در این هنگام فرد دیگری به نام کعب بن جابر ازدی با نیزه و شمشیر از پشت سر بر این پهلوان شجاع حمله برد و او را به درجه شهادت رسانید. خدا از او خشنود باشد. بعضی تاریخ نویسان تعداد کشته شدگان از سپاه اموی را بدست بُریر، بالغ بر سی نفر دانسته اند.

یکی از نکات آموزنده تاریخ کربلا بازتاب این حادثه شگفت در جوامع اسلامی بود که در این باره باید کتاب ها نگاشته شود. اما بجاست در این نوشتار نیز گاهگاهی بدانها اشاره رود برای نمونه پس از بازگشت غرور آمیز نظامیان به سوی کوفه، قاتل بریر نیز بخانه خود رفت در حالی که بر جنایت هولناک خود می بالید اما همسرش بر او خرده گرفت که تو با فرزند زهرا جنگیده ای و بریر سید القراء را به قتل رسانده ای من از این پس هرگز با تو سخن نخواهم گفت.

«وهب بن حباب الکلبی» (1) یکی از یاران امام بود که در نخستین ساعات روز به میدان رفت و به فیض شهادت رسید. او با مادر و همسرش به کاروان امام پیوسته بود و مادرش در روز عاشورا به وی گفت: «برخیز و از نوادهٔ رسول خدا حمایت کن.» و هب بیدرنگ به میدان شتافت کارزاری سخت نمود، افرادی را به هلاکت رساند و نزد مادر و همسر بازگشته پرسید آیا از من راضی شدی؟ مادر با قاطعیت پاسخ گفت: «خشنودی من هنگامی است که تو در برابر امام کشته شوی؛ هر چه زودتر برگرد و به جنگ ادامه

1- این نام را سیّد بن طاوس آورده است، اما طبری، ابن اثیر و مفید از او نامی نبرده اند. نویسنده در حاشیه لواعج الاشجان توضیح دادم که مورّخان بین داستان عبدالله بن عمیر کلبی - که قبلاً گذشت - و داستان و هب دچار خطا شده اند و درست همان است که در این جا آورده ایم. البته احتمال می رود که هر دو نفر یکی باشند و در برخی کلمات تصحیف روی داده باشد (مؤلف).

بده مبادا محبّت همسری ترا از انجام این وظیفه بازدارد.» بدین گونه و هب نبردی بی امان را با دشمنان ادامه داد تا دستانش از بدن جدا شده سپس به لقاء حق پیوست درود و رحمت خدا بر او و آفرین بر مادر شیردل و همسر شکیبایش. (1)

قهرمان مبارزه با نفس حر بن یزید ریاحی به امام عرض کرد: «من نخستین کسی بودم که راه را بر شما بستم اینک اجازتم فرمائید تا نخستین کشته در رکاب شما باشم، بدان امید که در روز قیامت به دیدار رسول الله (صلی الله علیه و آله) مفتخر گردم.» (2) پس از اجازه امام بیدرنگ بر سپاه دشمن تاخت شعر بر زبان داشت و رجز می خواند تا آن که بیش از چهل نفر از آنان را به هلاکت رساند.

در موقع حمله زُهیر بن قین نیز به کمک او می آمد و هر بار دشمن حر را محاصره

1- مجلسی در بحار (ج 45 ص 17) گفته که در گزارشی خواندم که این وهب مردی نصرانی بود که همراه مادرش بر دست سالار شهیدان مسلمان شده و به سپاه امام پیوسته بود بنابراین روایت مادر او نیز به سپاه دشمن حمله برد و دو نفر را به خاک افکند آن گاه به فرمان امام علیه السّلام نزد زنان حرم بازگشت.

2- از روایات چنین بر می آید که پیش از حرّ کسان دیگری به شهادت رسیده بودند. ابن اثیر در «الکامل» (ج 4، ص 71) همین را می گوید. لذا برخی این جمله حرّ را چنین توجیه کرده اند که مقصود او نخستین شهید از میان «مبارزان» (آنان که به میدان شتافتند و هماورد طلبیدند) بوده است. با این همه چنان چه از عبارت شیخ مفید (ارشاد، ج 2، ص 102 و 103) بر می آید، احتمال می رود او نخستین شهید بوده و در نتیجه سایر گزارش ها قرین به صحت نبوده باشد مفید در گزارش خود فقط از فرو افتادن مسلم بن عوسجه پیش از حرّ سخن گفته است (مؤلف). توضیح مترجم: جمله ای که از حرّ روایت شده در تاریخ طبری کامل بن اثیر و ارشاد مفید نیست. مجلسی در بحار آن را از محمّد بن ابیطالب نقل کرده و سپس همان احتمال را که مؤلف گفته بود داده است، چرا که بنابر گزارش های تاریخی افراد زیادی در همان حمله اولیه به شهادت رسیده بودند (بحار الانوار، ج 45 ص 13 - 14) ابن شهر آشوب (مناقب، ج 4، ص 100) در گزارش روز عاشورا به میدان رفتن حرّ را پیش از همه اصحاب نوشته است اما از نقل طبری (ج 3، ص 325 - 327) کاملاً بر می آید که حرّ بعد از حبیب بن مُظاهر به میدان رفت و به شهادت رسید؛ بُرَیر بن خُضَیر و مسلم بن عوسجه نیز پیش از او شهید شده بودند؛ همچنین شهادت او بعد از نماز ظهر روی داد. البته طبری (ج 3، ص 320 و 324) از ابو مخنف روایت کرده که حرّ در همان آغاز امر به سراغ لشکر عمر سعد رفت و آنان را اندرز داد و باری دیگر نیز به میدان شتافت و با دشمنان جنگید؛ اما شهادت او بعد از ظهر اتفاق افتاد.

می نمود، زهیر حلقه محاصـره را می شـکست و حرّ نجات می یافت و گاهی برعکس عمل می شد، یعنی زهیر در حلقه محاصـره قرار می گرفت و حرّ برای نجات وی اقـدام می نمود. سـرانجام لشـکر پیاده با هجوم ناگهانی بر حرّ تاختنـد و او را بر زمین افکندند ولی یاران امام با تلاش شگفت آوری جسم از رمق رفته او را که آماج حمله دشمن بود، از منطقه نبرد دور کرده نزد امام آوردند. حضرت از صورت او گرد و خاک می زدود و می فرمود:

تو آزادی همان گونه که مادرت ترا «حرّ» نامید.

این بود پایـان کـار مردی که پس از ارتکـاب خطـایی بزرگ، از همه انگیزه هـای دنیـایی دست کشـید و به درگاه خـدا توبه کرده به صـف جانبازان راه قرآن و اسـلام پیوست و در رکاب امام بر حق معصوم به شـهادت رسید و این گونه اند پیشوایان الهی؛ از هر خطا در می گذرند هر تلاش صادقانه ای را ارج می نهنـد هر توبه کننده ای را با آغوش باز می پذیرند و برای انسان های گمراه و گناهکار دعای راه یابی و طلب آمرزش می نمایند.

عاشورا تجلی گاه نبرد حق و باطل است امام حسین بن علی (علیه السلام) به عنوان بارزترین چهرهٔ حق بزرگ ترین حماسه ها را می آفریند و درس پاسـداری از حریم حق را به همه راهیـان این کـاروان می.آموزد امـا یـاران بـا وفـای حضـرتش نیز هر یـک آموزگار راه جانبازی و فـداکاری هسـتند و هر کـدام در حـد توان خویش به ما آموخته اند که چگونه باید در برابر باطل ایسـتاد و چگونه باید از حق پاسداری کرد. بهمین سـبب می بینیم که تمـام رویـدادهای عاشورا در دل تاریـخ برجای مانـده و کارزار یکایک یاران امام با تمام جزئیاتش ثبت گردیـده است. در این نوشـتار نمی توان این همه شـکوه و عظمت را بازگو نمود و قهرمانی های فدائیان راه قرآن را گزارش کرد اما از یادآوری نکات آموزنده ای که از صحنه این پیکار روایت شده گزیری نیست ما نمی توانیم همه سخنانی را که یاران امام در رویارویی با سپاه کفر بیان کرده انـد نقل کنیم؛ اما گاهگاه عظمت این گفتارها چنانست که بدون اشاره از آن عبور کردن سـزاوار نیست بنابراین در فقرات آینده این بخش از کتاب می کوشیم تا با اختصار حوادث زیبای عاشورا را براساس ترتیب زمانی رویدادها یادآوری کنیم.

نافع بن هلال جملی بر کفر پیشگان اموی هجوم برد و بیش از ده نفر را با پرتاب نیزه

به هلاکت رساند و بر اثر زخم بسیار و شکستن بازوانش به اسارت دشمن افتاد و نزد عمر سعد برده شد. ابن سعد بر وی خرده گرفت که چرا خود را به این روز انداختی؟ اما نافع در حالی که خون از سر و رویش می چکید پاسخ داد: «پروردگار من از هدف من آگاهست، من دوازده تن از شما را کشته و شماری دیگر را زخمی نموده ام و اینک نیز اگر بازوانم را از دست نمی دادم شما نمی توانستید مرا اسیر کنید.»

صلابت روح و ایمان خدشه ناپذیر از این گفتار صریح، به چشم می خورد. برای نافع، شخصی چون عُمر سعد ارزش ندارد و او چنین انسان خود فروخته ای را به هیچ انگارد و کمترین واهمه ای بخود راه نمی دهد و هرگز از کرده خود پشیمان نیست، بلکه هنوز از نبرد و مقاومت دم می زند همچنان که در رجز خود براین که پیرو امیرمؤمنان (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) است افتخار می کند و شهادت در آن روز را آرزوی خود می خواند اینست شیوهٔ پایداری و شکیبایی در برابر سختی ها و اینست روش پشتیبانی از حقّ و حقیقت.

نافع پس از این جمله کوبنده با شمشیر شمر به درجه شهادت نائل شد. درود بیکران الهی بر او و یاران همرزمش.

عمرو بن قرظَه انصاری به میدان شتافت و چندین نفر را از پای درآورد. او با هشیاری تمام در برابر تیرها و نیزه ها و ضربه شمشیرها می ایستاد تا از اصابت آن ها به امام جلوگیری بعمل آورد و چنین نیز شد. سرانجام بر اثر خونریزی بسیار از میدان بازگشت. اما نخستین سخنش این بود که ای امام بزرگوار آیا من وظیفه خود را بجا آوردم؟ حضرت فرمودند: بلی، تو پیش روی من به بهشت می روی سلام مرا برسول الله برسان و بگو که من نیز به زودی در پیشگاه او حاضر خواهم شد عَمْرو همچنان به نبرد ادامه داد تا چند لحظه بعد به ملکوت اعلی پیوست.

«جون» غلامی سیاه چهره بود که به ابوذر غفاری تعلق داشت. امام او را از جنگ معاف کرده فرمودند: تو خود را بخاطر ما به رنج و سختی میفکن، اما پاسخ وی این بود: «آیا من در زمان آسایش از خوان شما لقمه برگیرم و به هنگام سختی به یاریتان نشتابم؟ من انسانی سیاه، بدبو و بدون سابقهٔ معروف خانوادگی هستم، مرا رخصت دهید تا راه بهشت پیشگیرم و بدینوسیله بویم خوش رنگم سفید شود و شرافت یابم به خدا سوگند هرگز از شما جدا نمی شوم مگر آن که خون من با خون شما در آمیزد». بدین گونه «جون»

پس از نبردی شدید، به شـهادت رسـید و امام برای وی دعا کردند که خدایا او را با پاکان و نیکان محشور فرما و بین او و محمد و آل محمد آشنایی برقرار کن.

کار بر عمر سـعد و یارانش سـخت شد اگر نبرد بهمین شـیوه ادامه می یافت شـمار زیادی از لشکریان وی هلاک می شدند. در این لحظه عمرو بن حجاج بانگ برآورد که: ای کم خردان آیا می دانید با چه انسان هایی نبرد می کنید؟ اینان سوارکاران مصرند که از پستان شجاعت شیر مکیده و از مرگ واهمه ای ندارند. بنابراین شـما از جنگ تن به تن دست بردارید و فقط برایشان سنگ پرتاب نمائید تا کشته شوند. عمر سعد این رأی را پسندید و فرمان داد که هیچکس تنها به میدان مبارزه نرود.

پس از این جریـان عمرو بـا یـاران خود از جـانب فرات برسـپاه امـام حمله برده مـدتی بـا آنان درگیر شدنـد تا آن که آشوب فرو نشـست و مهاجمین بجای نخستین خود بازگشتند.

یکی از کسانی که در این درگیری به لقاء محبوب نائل شـد، مسـلم بن عوسـجه اسدی بود امام همراه با حبیب بن مظاهر بر بالین او حاضـر شدند و چند لحظه پیش از شهادت با او سخن گفتند مسلم، پیرمردی با ایمان و دلیر بود که تنها برای یاری امام بر حق، حضرت حسین بن علی با یاور دیرینه اش حبیب از کوفه گریخته بود و اینک نیز که آخرین لحظه های زنـدگی را می گذراند، به حبیب دربارهٔ امام سـفارش می کرد و می گفت: «در راه نوادهٔ رسول خدا لحظه ای آرام نگیر و از بذل جان و ریختن خون دریغ مدار.»

خبر شـهادت مُسـلم در میان لشـکر ابن سـعد منتشـر شد و جمعی اظهار شادی کردند، اما ناگاه یکی از همان پست فطرتان بی وفا، یعنی شبث بن ربعی تاب نیاورده و فریاد زد: «وای بر شما مادرانتان به عزایتان بنشینند. شما افراد خودتان را با دست خود می کشید و خویشتن را برای دیگران ذلیل می کنید آیا از کشـته شدن مسلم خوشنودید؟ به خدا سوگند، جایگاه معنوی او در میان مسلمین بسی ارجمند است. من خود به چشم خویش دیدم که او در جنگ آذربایجان شش نفر از مشرکین را به هلاکت رساند پیش از آن که سپاه شکل بگیرد.»

نبرد تا هنگام ظهر ادامه یافت و بر شـدت درگیری افزوده شـد. دشـمن از شـکیبایی و پایداری این جمعیت اندک به سـتوه آمده بود و از هر طریقی می کوشـید زودتر کار را یکسـره کند یکبار شـمر بن ذی الجوشن با سـربازان خود از جانب چپ بر سـپاه امام تاخت اما شـکستی سخت خورده بازگشت. بار دیگر بدستور ابن سعد تیراندازان و کمانداران

سپاه، امام و یارانش را هـدف قرار دادنـد اما کاری از پیش نبردند. مرتبهٔ دیگر سـرکرده تیراندازان همراه با پانصد کماندار بر سـپاه امام هجوم سختی نموده بیشتر اسـبان را زخمی کرده یا از پای درآوردند؛ اما این عاشـقان شهادت همچنان مردانه ایستادند و کم ترین سستی بخود راه ندادنـد شـمر نیز یکبـار به خیمه هـا هجوم آورد، امـا زهیر بن قین همراه ده تن از رزمنـدگان جـان برکف حملـهٔ او را دفع نموده عـده ای از سربازانش را هلاک کردنـد. مسأله این بود که کشـته شدن حتی یک نفر از یاران امام حسـین (علیه السـلام) اثری کاملاً مشـهود داشت اما هلاکت حتی ده نفر از سـپاه عمر سعد در سپاه او تأثیری برجای نمی گذاشت. (1) شمر بی شرمانه به جنایات خود ادامه داد و یک بار نیز تا نزدیک خیمه امام پیش رفته می خواست آن جا را به آتش بکشد زنان و کودکان فریاد برآورده به این سو و آن سو دویدند و امام نیز با تندی و خشونت این موجود پلیـد را از منطقه دور نموده به او فرمودنـد: «وای برتو آیا خیمه مرا آتش می زنی خداونـد ترا در آتش دوزخ بیفکنـد». یکی از یاران عمر سـعد به او گفت آیا می خواهی زنان و کودکان را هم بکشـی به خـدا قسم با قتل مردان نیز امیر خود را خشـنود کرده ای دیگری نیز او را سرزنش کرد و شمر بازگشت. (2)

ابن سـعد تدبیری دیگر اندیشـید و جمعی را فرستاد تا خیمه ها را ویران کنند و یاران امام را به محاصره درآورند، اما سه یا چهار نفر از یاران امام به درون محوطه رفته مراقب اوضاع بودند و هر بار که فردی یا افرادی قصد حمله به خیمه ها داشتند با پرتاب تیر او را به هلاکت رسانده یا مجروح می نمودند. ابن سعد فرمان آتش زدن خیمه ها را صادر کرد اما امام (علیه السلام) هیچ گونه عکس العملی نشان نداده فرمودند: «هرگاه اینان خیمه ها را ،بسوزانند نخواهند توانست از آن ها عبور کنند.» چنین نیز شد و به آتش کشیدن خیمه ها برای لشکر دشمن سودی نبخشید.

این درگیری تا ظهر ادامه یافت و در این مدت چند تن از یاران امام به رفیق اعلی پیوستند. ابو تمامهٔ صیداوی (3) به امام عرض کرد: «جانم فدای شما، این مردم ناجوانمرد تا

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 326 ارشاد مفید، ج 2، ص 105

2- تاریخ طبری، ج 3، ص 326.

3- در طبری (ج 3، ص 326) و الکامل (ج 4، ص 70) ابوثمامه عمرو بن عبدالله صائدی آمده است. (مترجم).

چند ساعت دیگر شما را به قتل خواهند رساند و بخدا سوگند تا من زنده ام از شما حمایت خواهم نمود اما دوست دارم در لحظه دیدار پروردگار نماز ظهر را خوانده باشم.» امام سر به جانب آسمان بلند کرده فرمودند: «مرا بیاد نماز افکندی خداوند ترا از نمازگزاران و یادکنندگان خدا قرار دهد.» سپس به یاران خود گفتند: از این دشمنان بخواهید که چند لحظه دست از جنگ بشویند تا نماز بگزاریم حصین بن تمیم گستاخانه پاسخ داد: نماز شما پذیرفته نمی شود حبیب بن مظاهر خشمگینانه بر او تاخت و نزدیک بود او را به قتل رساند که همراهان وی نجاتش دادند.

بدینگونه امام به نماز ظهر ایستادند و دو نفر از یارانشان به نام های زهیر بن قین و سعید ابن عبدالله به اشاره حضرت در پیش روی نمازگزاران نقش محافظ را به عهده گرفتند. امام نماز خوف (1) بجا آوردند و در همین مدت کوتاه چندین تیر از جانب دشمن بسوی ایشان پرتاب شد ولی سعید بن عبدالله همهٔ آن ها را به جان خرید و سرانجام براثر ضربه های پیاپی تیر و نیزه به شهادت رسید نوشته اند پس از شهادت، علاوه بر زخم هایی که از شمشیر و نیزه در بدن او بود سیزده تیر بر پیکر مقدّسش دیده می شد چون بر زمین افتاد دست به دعا برداشت و پس از نفرین براین قوم عرضه داشت: بارالها من یاری رساندن به خاندان پیامبر تو را به انگیزه ثواب انجام دادم.

پس از اتمام فریضه ظهر، نبرد ادامه یافت باقیمانده یاران و جانبازان یکی پس از دیگری به میدان می شتافتند و عاشقانه شربت شهادت می نوشیدند. زُهیر بن قین جوانمرد پیکارگر، سُوَیْد بن عمرو پارسای شب زنده دار، (2) عابس بن ابی شبیب پیرمرد قهرمان فداکار، حبیب بن مظاهر اسدی و دیگر دلباختگان اسلام و قرآن هر یک پس از نبردی سخت به یاران خود می پیوستند و سطری از تاریخ پایداری در راه اهداف والای الهی را رقم می زدند هر بار که یکی از آنان به خدمت امام می رسید و اجازه کارزار می گرفت حضرت آیه (فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنتَظِرُ) را تلاوت می فرمودند. (3)

1- نماز در هنگامه نبرد به شیوهٔ مخصوصی خوانده می شود که تحت عنوان «صلوة الخوف» در کتب فقهی نامگذاری شده است. اصل حکم این نماز در قرآن سوره نساء آیه 101 - 102 آمده است. (مترجم).

2- به نقل مورّخان، او بعد از شهادت امام (علیه السلام) کشته شد (مترجم).

3- طبری (ج 3، ص 327) می نویسد که یکی از افراد قبیله بنی تمیم با نیزه بر حبیب حمله برد و او را به خاک افکند، سپس حُصین بن بن تمیم ضربه شمشیری بر او زد و آن مرد تمیمی سر حبیب را از پیکرش جدا نمود. حُصین مدّعی شد که من نیز با تو همکاری داشته ام ولی او این کشتن را فقط کار خود می دانست سرانجام قرار شد حصین سر را برداشته و از گردن اسب خود بیاویزد و به میان لشکر برود، چنین گمان کنند که او حبیب را کشته است آن گاه سر را به قاتل بازگرداند تا آن را نزد عبیدالله برد و پاداش بگیرد. این کار انجام شد. هنگامی که آن مرد سر حبیب را به سوی قصر می برد پسر حبیب به نام قاسم، که نوجوان بود او را دید و با وی همراه شد همراهی پسر با این مرد موجب بدگمانی او شد و از او پرسید که چرا همواره به دنبال من حرکت می کنی پسر ابتدا پاسخ نداد و سرانجام گفت که سر متعلق به پدر اوست و درخواست کرد آن را به او بازگرداند تا به خاک بسپارد مرد نپذیرفت و اظهار داشت که امید پاداش بسیار از عبیدالله بن زیاد دارد. قاسم از همان لحظه تصمیم گرفت انتقام خون پدر را از این مرد بگیرد از این رو پیوسته مراقب وی بود تا زمان مصعب فرا رسید. مصعب با مردم «با جُمَیْراً جنگ کرد، قاسم نیز به او پیوست و چون وارد خیمه گاه شد قاتل پدر را دید و شناخت و سرانجام یک روز ظهر که او به خواب قیلوله رفته بود، با شمشیر او را کشت.

یکی از صحنه های شکوهمند عاشورا حضور نوجوانی بود به نام عمر که که بخدمت امام رسیده اجازه نبرد می خواست. او با پدر و مادر خود همراه امام به کربلا آمده بود. پدرش جنادة بن حارث سلمانی (1) نام داشت و صبح عاشورا به افتخار شهادت نائل گردید. همسر این شهید جان برکف فرزند خود را به لباس رزم آراست و از او خواست که به یاری فرزند زهرای مرضیه بشتابد. امام فرمودند تو نوجوانی هستی که پدرت را از دست داده ای و شاید شهادت تو برای مادرت سنگین باشد. وی عرض کرد: «مادرم به من دستور رفتن به میدان و یاری شما را داده است.» بلندی همّت و صدق و خلوص را بنگرید؛ زنی همسر از دست داده فرزند دلبند خود را به میدان کارزار می فرستد در حالی که یقین به کشته شدن او دارد و فرزندی که پدرش کشته شده با آغوش باز به میدان می شتابد و مرگ در راه خدا را بی هیچ واهمه و هراسی در آغوش می کشد!

راستی که این بانوی شکیبا و این نوجوان فداکار نمونه های عظمت و شکوهند! آنان از جایگاهی بلند و پایگاهی ارجمند برخوردارند؛ آنان در لحظه ای از تاریخ، عظمت

1- این نام را طبری نیاورده و احتمالاً همان جابر بن حارث است که با مجمع بن عبیدالله و عمر بن خالد صیداوی در آغاز روز به شهادت رسید (مترجم).

آفریدنـد که انسان های عادی توان ایسـتادگی و پایـداری را ندارنـد؛ خردمنـدان و انـدیشه ورزان در برابر صـدق و صـفای این مادر و فرزند انگشت حیرت به دهان می برند و در فضایی ملکوتی مدهوش می شوند.

باری، نوجوان به میدان آمد در حالی که این اشعار را با آهنگی رسا بر زبان می آورد:

آقای من حسین است چه آقای نیکویی!

هم او که مایهٔ شادی پیامبر خداست و هم او که علی و فاطمه، پدر و مادرش هستند؛ آیا شما برای این مرد بزرگ مانندی می شناسید؟

او بسان خورشید تابناک می درخشد و چون ماه پر فروغ نور می افشاند.

پس از پیکـاری شدیـد، ردای شـهادت پوشـید و جسـد مطهرش برزمین افتاد مزدوران پلیـد اموی برکشـته او نیز رحم نکردنـد، گویی نمی توانستند باور کنند که او جان به جان آفرین تسلیم کرده است. خشم و کینه نسبت به این شهید فداکار در قلوبشان موج می زد؛ پیش رفتند؛ سر از بدنش جدا نمودند و سـر را بسوی خیمه گاه امام پرتاب کردند. مادر جوان که از پایمردی و اسـتقامت فرزند خود خشـنود بود سـر را برداشته بوسید و بسوی دشمن باز افکند (یعنی: ما آن چه را در راه خدا دادیم باز پس نمی گیریم) و خود بر آنان حمله برد و دو مرد را از پای درآورد. آن گاه امام او را فرا خوانده برایش دعا کردند. درود بر این مادر خداجوی، درود بر این نوجوان و پدر شهیدش. (1)

در میان شـهدای گلگون کفن کربلا، انسان هایی از میان غلامان و خـدمتکاران نیز بچشم می خورند آنان نیز که حضورشان در کنار امام، بهترین گواه بر مظلومیّت و حقـانیّت امام (علیه السـلام) بود عاشـقانه به کاروانیان شـهادت پیوسـتند. از جمله این غلامان فردی ترک به نام «أَسْلَمْ» را نام برده انـد که افتخار خـدمتگزاری امام (علیه السـلام) را داشت و بر خوانـدن قرآن مسـلط بود. او پس از به هلاکت رسانـدن چنـدتن از افراد دشـمن، خود نیز به شـهادت رسـید در آخرین لحظـات حیـات امـام خود را به بـالین او رساندنـد و لختی گریسـتند. غلام دیدگانش را گشود از مشاهده امام لبخند زد و به ملکوت اعلی پیوست.

1- گزارش مربوط به رفتـار مادر این نوجوان و حمله او به سـپاه دشـمن با گزارش دیگری که درباره مادر «وهب بن حباب کلبی» نقل شـده مشابهت دارد و بعید نیست خلط هایی روی داده باشد (مترجم).

آری در مکتب اسلام ارزش افراد به ویژگی های اخلاقی و تقوایی آنان مربوط می شود، نه موقعیت های ظاهری و اجتماعی ایشان غلام ترک با حربن یزید تفاوتی ندارد، چراکه هر دو در راه حمایت از پیشوای خود جان باخته و در بهشت برین جای گرفته اند اینست که امام در آخرین لحظه حیات به دیدارشان می شتابد و برایشان دعای خیر می کند.

سرانجام همهٔ یاران یکی پس از دیگری به حضور امام رسیده و اجازه رفتن به میدان گرفتند و به شهادت رسیدند و امام با خویشان خود تنها ماند. اینان فرزندان علی بن ابیطالب فرزندان جعفر طیّار فرزندان عقیل، فرزندان امام مجتبی و فرزندان امام حسین (علیه السلام) بودند و بنابر اتفاق مورّخین شمارهٔ آن ها بالغ بر هفده نفر می شد. البته در روایتی که از امام ابوالحسن الرضا (علیه السلام) نقل شده آن حضرت خویشان امام را هجده نفر ذکر کرده اند ولی احتمال دارد که مسلم بن عقیل را نیز ضمیمه کرده باشند. او در روز عاشورا به شهادت نرسید اما نخستین شهیدی بود که در راه وفاداری به سرور شهیدان جان خود را تقدیم نمود.

در پایان همین بخش فهرست نام شهداء را خواهیم آورد و در آن جا خواهیم دید که شماره افراد بنی هاشم که در حماسه عاشورا شرکت داشته اند به سی نفر می رسد. بدین معنی که نام های ذکر شده در کتب تاریخ چنین رقمی را تشکیل می دهد اما عدد هفده تعداد متفق علیه را بازگو می نماید شراقه باهلی یا مُسلم بن قتیبه در شعری آن ها را چنین معرفی کرده است ای دیده با سوز و گداز اشک بیار و به یاد آل پیامبرند به کن نه نفر از آنان از صلب علی و هفت تن از نسل عقیل بودند که فرو مردند.

نخستین کس از بنی هاشم که اجازه نبرد گرفت، فرزند بزرگ امام، جناب ابوالحسن علی اکبر بود. او جوانی خوش صورت و نیک سیرت بود و از عمر شریفش نوزده یا هیجده و یا بیست و پنج سال می گذشت امام به او اجازه کارزار دادند و هنگامی که فرزند دلبند رهسپار میدان شد، نگاهی نومیدانه به وی نموده لختی گریستند، آن گاه دو دست بجانب آسمان بلند کرده عرض کردند:

«بارالها! تو گواه باش، اینک جوانی بسوی این گروه می رود که شبیه ترین مردم از نظر آفرینش، اخلاق و گفتار به رسول الله می باشد. ما هرگاه بیاد پیامبر می افتادیم به او می نگریستیم.»

امام سپس آیه (إِنَّ اللهَ اصْطَفی أدَمَ وَ نُوحاً و أل إبْرَاهِیمَ وَال عِمْرَانَ عَلَی الْعَالَمِینَ ذُرِّیَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَ اللهُ سَمِیعٌ عَلیمٌ) (1) را تلاوت فرمودند.

علیّ اکبر پی در پی بردشمن حمله می برد و با شجاعت بی نظیر خود، خاطرات قهرمانی های جدّ خویش، امیرالمؤمنین (علیه السلام) را زنده می کرد تشنگی مفرط او را می آزرد، اما همچنان دشمنان را به خاک هلاکت می افکند. یک بار نزد پدر بازگشت و امام بوی فرمودند: «فرزندم به نبرد ادامه ده که من امیدوارم پیش از فرا رسیدن مغرب به لقاء رسول الله نائل گردی و از دست مبارک حضرتش سیراب شوی.» علی به میدان رفت و بعد از بخاک افکندن شمار کثیری از افراد دشمن بر اثر ضربه نیزه یا تیر بر زمین افتاد و جان به خالق جهان تسلیم کرد و در آخرین لحظه فرمود: «ای پدر گرامی، این رسول الله - (صلی الله علیه و آله) است که به تو سلام می رساند و می فرماید که زودتر نزد ما بشتاب». دشمن بر پیکر او نیز رحم نیاورد. شماری از نامردمان با شمشیر بدن او را قطعه قطعه کردند. امام بیدرنگ بر بالین فرزند شتافت و بر قاتلان او نفرین کرد و از زیستن در دنیا بعد از شهادت او بیزاری جست.

پیکر پاک علی توسط جوانان بنی هاشم به خیمه ها منتقل شد و در پی او دیگر باقیماندگان با شتاب بیشتر به میدان روانه شدند و شربت شهادت نوشیدند. عبدالله بن مسلم و محمد بن عبدالله بن جعفر نیز هر یک با رشادت از حریم حرم رسول خدا پاسداری و جان خود را تقدیم کردند.

در میان آنان، فرزند امام مجتبی، قاسم بن الحسن بود که بیش از سیزده بهار از عمر شریفش نمی گذشت امام از اجازه دادن به وی امتناع می ورزیدند، اما او آن قدر پافشاری کرد تا حضرتش اجازه فرمودند قاسم شاد و خرسند به میدان شتافت و با این که کودکی خردسال بود سه تن از آنان را به قتل رساند و خود نیز به شهادت نائل آمد.

آخرین کسانی که پرچم مبارزه را بر دوش کشیدند، برادران امام بودند: ابوبکر عبید الله بن علی که پس از جنگی نمایان به دست زحر بن بدر نخعی در خون خود غلتید؛ عمر بن علی که پس از او به میدان شتافت؛ عبدالله بیست و پنج ساله، عثمان بیست و

1- قرآن سوره آل عمران، آیه 33 و 34 خداوند آدم و نوح و خاندان ابراهیم و خاندان عمران را از میان جهانیان برگزید، در حالی که نسلی بودند بعضی از بعضی دیگر؛ و خداوند شنوا و داناست.

یکساله و جعفر نوزده ساله هر سه فرزنـدان ام البنین و برادران مادری عباس بن علی بودنـد که به اشاره وی و پیش از او راهی میدان شدند. (1) سـرانجام از آنـان فقط عبّاس بن علی باقی مانـد. او مردی بلنـد قامت و زیبا بود، به گونه ای که چون سوار بر اسب می شـد دو پایش به زمین می رسید. کنیه وی ابوالفضل و القابش سقاء و قمر بنی هاشم بود و خود پرچمدار پیکار پیروز کربلا به شمار می رفت مورّخان نوشته اند که عبّاس به قصد آوردن آب از منطقه خیمه ها خارج شد و رجز خوانان بر دشمن حمله برد من هرگز از مرگ نمی هراسم و خود را سپر بلای سـبط پیامبر کرده ام من عبّاسم که قصد بردن آب را دارم و از شداید نمی ترسم عبّاس دشمن را تار و مار نمود، تا آن که دست راست خود را از دست داد باز هم به حمله خود ادامه داد تا آن که دست چپ نیز از بدنش جدا گردید و سپس با ضربه ای که بر فرق مبارکش وارد شد از اسب سقوط کرد و شهید شد.

رجز معروفی را از آن چهره ملکوتی در لحظه ای که دست راسـتش قطع شـده بود، در کتب آورده اند این شـعر گویای دیدگاه فکری جناب عباس بوده و ما نیز برگردان فارسی آن را می آوریم:

بخدا سوگند، اگر چه دست راست مرا قطع کردید اما من پیوسته از دین خود و از پیشوای راستگوی بر حق پشتیبانی خواهم نمود، امامی که فرزند پیام آور پاک امین می باشد. (2) و نیز فرمود: ای نفس از کافران نهراس و خود را به حضور در رحمت پروردگار همراه با پیامبر عظیم الشأن مژده ده؛ آنان دست چپ مرا ظالمانه جدا کردند خدایا آن ها را بر دوزخ وارد کن.

درباره چگونگی شهادت حضرت عباس گزارش های دیگری نیز روایت شده است.

با شـهادت عبّاس، آخرین یاور امام از دست رفت و امام خود راهی میـدان شدنـد از هر سو بر دشـمن حمله می کردنـد چون شـیر شـرزه می،غریدند مبارز می طلبیدند و

1- طبری در ج 3 ص 332 این نکته را که برادران عبّاس به اشاره او پیش از وی به میدان رفتند آورده؛ اما تفصیل شهادت آن ها و حضرت عباس را نقل نکرده است در این باره به کتاب «معالم المدرستین» ج 3، ص 127 - 130 (به نقل از مقتل خوارزمی) مراجعه شود.

2- واللهِ انْ قَطّعْتُمُ یَمینی *** إنّي اُحامي ابداً عَنْ دیني و عَنْ اِمام صادق الیقیني *** تسجل النّبي الطّاهر الأمین

ناجوانمردان سپاه اموی را به خاک هلاکت می افکندند یکی از رجزهای امام این بود:

من حسین بن علی هستم و سوگند یاد کرده ام که از میدان نگریزم، من حامی خانواده پدرم بوده و بر دین رسول خدا روزگار را سرخواهم آورد.

در این هنگام از سراپردهٔ آن حضرت، کودکی بیرون آمد که دو گوشواره درّ در گوش داشت، از وحشت و حیرت بجانب چپ و راست می نگریست و از شدّت بیم گوشواره هایش می لرزید. اما سنگدلی به نام هانی بن ثُبیت بر این کودک بی پناه حمله برده او را شهید کرد. نام این کودک را محمّد بن ابی سعید بن عقیل و نام مادر او را شهربانو (1) نوشته اند.

پیشتر گفتیم که عاشورا بارزترین صحنه نبرد حق و باطل است؛ در روز عاشورا کسانی به جنگ با نوادهٔ رسول الله پرداختند که بویی از انسانیت نبرده بودند؛ و امام پیوسته در جهتی حرکت می فرمود که راه بهانه تراشی را بر آنان ببندد و هیچ یک در آینده و در پیشگاه خدای قادر قاهر عذر نداشته باشند. در این برهه نیز امام لحظه ای درنگ کرده ندا سر دادند:

آیا کسی نیست که از حریم رسول خدا پشتیبانی نماید؟

آیا هیچ خدا پرستی یافت نمی شود که درباره ما از خدا بترسد؟

آیا هیچ فریاد رسی نیست که بفریاد ما رسد؟

آیا هیچ یاری کننده ای نیست که به یاری ما بشتابد و از خدای بزرگ پاداش گیرد؟

بی تردید برای امام قطعی بود که تا چند لحظه دیگر به خیل شهیدان خواهند پیوست و خود نیز در طول راه کربلا و بویژه روزهای آخر این واقعیت را به گونه های متفاوت بیان می فرمودند؛ امّا قلب رئوف و پر مهر حضرتش بخود اجازه نمی دهد که حتی برای لحظه ای دست از ارشاد و هدایت خلق باز شوید و آنان را به راه روشن الهی فرا نخواند.

1- این شهربانو، غیر از مادر امام زین العابدین است. طبری (ج 3، ص 343) مادر او را نام نبرده و فقط گفته که وی کنیز بوده است، همچنین نام قاتل او را «لقیط بن یاسر جهنی» نوشته است (مترجم).

هیـچ کس پاسـخ نگفت؛ گویی بر این جمعیت انبوه خاک مرگ پاشـیده بودنـد؛ گویی در میان این همه جسـد انسان نما نه قلبی می تپد نه مغزی می اندیشـد و نه دلی احساس می کنـد. همه مرده بودند و ساکت و ساکن بر جای خود ایسـتاده اما خطاست که آنان را مرده بنامیم، مرده را هرگز به کسـی آزار نرسد و اینان سراپا جنایت و آزار بودند. این پست فطرتان حتی بر کودک شیرخواره رحم نداشتند بر زنان پریشان خـاطر رقت نیاوردنـد، بر اجسـاد غرقه در خون ترحم نکردنـد و از تازیـانه زدن بر کودکـان یتیم نیز ابـا نورزیدنـد. افّ براین پست فطرتـان دنیاطلب.

امام برای آخرین وداع به خیمه گاه بازگشـتند، نخست کودک شـیرخوار خود عبـدالله را طلبیـده او را در آغوش گرفتند. هنوز برگونه نازنینش بوسه نزده بودنـد که زشت سـیرتی به نام حرمله با پرتاب تیر صورت عبـدالله را درید و او در دم جان سپرد. امام او را در کنار دیگر شـهیدان اهل بیت خویش قرار دادند و دست به دعا برداشته از خدا خواستند که این مصیبت جانسوز را برای ایشان آسان گرداند. (1)

بار دیگر حمله را آغاز نمودنـد؛ چند بار بقصد رسـیدن به آب فرات، حلقه محاصـره دشـمن را شکسـتند اما به علت کثرت افراد دشـمن از رسـیدن به آب محروم ماندند؛ زخم های بسیار بر پیکر شریف حضرتش وارد آمد؛ فرق مبارک شکافی عمیق برداشت؛ پیوسته در محاصره نظامیان قرار گرفته و با تلاش و شـهامت از چنگال آنان نجات می یافتند؛ خون از سـر و روی امام جاری بود ولی حضـرتش همچنان پیش می رفتند.

عبدالله بن حسن که کودکی بیش نبود نزد امام آمد امام از او خواسـتند که بازگردد، اما وی اظهار داشت من هرگز از شما جدا نخواهم شد. در همین اثنا مردی به نام ابجربن کعب (2) ضربتی کاری بر وی زد و دست این کودک چند ساله را از بدن جدا ساخت. امام

1- طبری (ج 3، ص 332) گزارش شـهادت فرزند شـیرخوار امام حسـین (علیه السلام) را به نقل از ابو مخنف از امام باقر (علیه السلام) آورده ولی نـام او و نام قاتل را ننوشـته است. البته در این روایت آمـده که قاتل او از مردم بنی اسـد بوده است و حرمله از همین قبیله اسـت سپس در جـای دیگر (ص 343) این شـهید را عبدالله فرزند امام مجتبی معرفی کرده و قاتل عبد الله بن الحسـین را هانی بن ثبیت دانسـته است. خوارزمی نیز در عبـدالله مقتـل خود (بنا به نقل معالم المـدرستین، ج 3، ص 131) این مـاجرا را نقـل کرده و فقط نام قاتل را ذکر نموده که «حرملة بن کاهل اسدی» بوده است (مترجم)

2- طبری (ج 3، ص 333) و الکامل (ج 4، ص 77) بحر بن کعب نوشته اند آن ها همچنین گزارش می دهند که دست های این مرد پلید هم در تابستان و هم در زمستان دچار بیماری سختی شد. این مرد هم او بود که بعداً لباس امام (علیه السلام) را از تن ایشان به در آورد. اما ابجر بن کعب مطابق با نوشتهٔ ارشاد (ج 2، ص 110 - 112) می باشد (مترجم).

او را در آغوش گرفته دلداری می دادند که ناگاه حرمله تیری به سوی ایشان افکند و در اثر آن تیر، عبدالله به شهادت رسید.

امام که از ددمنشی دشمن آگاهی کامل داشتند، در آخرین ساعات مبارزه در حالی که فقط چند تن از یارانشان زنده بودند فرمودند لباسی مندرس و کهنه به من بدهید تا زیر لباس هایم بپوشم و پس از کشته شدن کسی به آن طمع نداشته باشد و بدن مرا برهنه نکند زیرا من کشته خواهم شد و لباس هایم را از تنم بیرون خواهند آورد. نوشته اند که ابتدا لباسی کوتاه برای حضرتش آوردند؛ اما امام از پذیرفتن آن امتناع ورزیده فرمودند این لباس افراد خوار و زبون است؛ آن گاه لباسی مندرس برای ایشان آوردند و خود چند جای آن را پاره کرده پوشیدند اما شگفتا که آن جنایت پیشگان این لباس را نیز از تن مبارک امام خارج کردند.

شجاعت امام در آن روز، وصف ناشدنی است و ما را توان بیان آن نباشد. انسانی را در نظر آورید که بی یار و یاور، گرسنه و تشنه مورد هجوم هزاران فرد مسلّح واقع شده، ولی چون شیر می توفد و خصم را به زانو می آورد.

سرانجام به دستور شمر، انبوه لشکر، امام را محاصره کرده و تیراندازان از همه سو حضرتش را هدف قرار دادند تا بدانجا که پیکر مقدس امام بسان بدن خارپشت شد. (1) سپس شمر با یاران خود بین امام و خیمه گاه حائل شد، اما روح آزادهٔ حضرت هرگز اجازه نمی داد که در زمان حیات او به فرزندان و زنان و افراد خاندانش تعرّضی ،کنند لذا با آهنگی رسا بانگ زد:

(وَيْلَكُمْ يا شيعةَ الِ سُفْيان! إِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ دِينٌ وَ كُنتُمْ لا تَخافُونَ الْمَعَادَ فَكُونُوا أَحْرَاراً في دُنْياكم هَذِهِ وَ ارْجِعُوا إِلَى أَحْسَابِكُمْ إِنْ كُنتُمْ عُرْباً كما تَزْعُمُونَ).

وای بر شما؛ ای پیروان ال سفیان اگر دین ندارید و از عالم آخرت نمی هراسید، لااقل در این دنیای خود آزاد باشید و به سابقهٔ نژادی خود ارج بگزارید، همان گونه که

.1 مرحوم آیت الله میرزا عباس طارمی در نتیجة الحیاة» سروده است:

1- شبّكوني بالسّهام النّافذ *** صَيّرُوا جِلْدِي كَجِلْدِ الْقُنفذ

خود را از طایفهٔ عرب به شمار می آورید.

این فریاد کوبنده، چون پتکی گران بر مغز دشمنان فرود ،آمد تا بدانجا که شمر فرمان بازگشت صادر کرد.

در حالی که زخم ها یکی پس از دیگری بر پیکر امام فرود آمده و خون از بدن حضرتش می رفت و دیگر رمقی در جان ایشان نبود فردی به نـام صالـح بن وهب مزنی بـا نیزه به امـام حمله کرده لگن خاصـره را شـکست امام بر گونه راست خود از اسب به زیر افتادنـد و بلافاصـله برخاستند حضرت زینب که ناظر ماجرا بود، فریاد «ای وای برادرم» «ای وای سرورم» و «ای وای خانواده ام» سرداد. عمر سعد به خیمه ها نزدیک شـده بود، زینب خطاب به او گفت: «ای عمر، آیا سـزاوار است ابو عبـدالله به قتل رسد و تو به نظاره پردازی؟» عمر سـعد پاسـخی نـداشت، دیدگانش از اشک پرشده و بر گونه و ریشـش جاری گردید ناچار از این بانوی قهرمان روی گرداند و رفت. زینب فریاد زد: «آیا در میان شما انسان مسلمانی یافت نمی شود؟»

امام پیاده به جنگ ادامه دادند و بر دشـمن تاختند، در حالی که خود را از اصابت تیرها و نیزه های آنان دور نگاه می داشـتند. سپس آخرین سخنان خود را خطاب به سپاه اموی بیان فرمودند:

آیا برای کشـتن من گرد آمـده ایـد؟ بخدا سوگند بعد از من هیچ بنده ای از بندگان خدا را نخواهید کشت. خداوند بخاطر کشـته شدن من بر شما غضب خواهـد نمود قسم به پروردگار جهان من امیدوارم در برابر ناجوانمردی شـما خداوند متعال مراگرامی دارد و آن گاه انتقام مرا از شما آن گونه بگیرد که خودتان در – نیابید.

آگاه باشـید در اثر کشـته شدن من خونریزی میان شـما گسترش خواهد یافت و خدای متعال خشم خود را بر شما خواهد افزود تا به عذاب دردناک اخروی گرفتار آئید.

ص: 284

نوشته اند که هفتاد و دو زخم بر پیکر مقدس امام وارد شد (1) ضعف بر حضرتش مستولی گردید و امام لحظه ای به منظور رفع خستگی درنگ کردند. در این هنگام سنگی از دور بسوی ایشان پرتاب شد و پیشانی مبارک را شکسته خون از آن جاری گردید. امام پیراهن خود را بالا بردند تا خون از پیشانی بزدایند، که ناگاه تیری سه زبانه و آغشته به سمّ بر قلب مبارکشان اصابت نمود. حضرت با جمله «بسم الله و بِاللّهِ وَ عَلَیٰ مِلَّةِ رَسُولِ الله (صلی الله علیه و آله)» دست از جنگ کشیده سر به آسمان بالا برده و گفتند:

بارالها! تو می دانی که این گروه کسی را می کشند که بر روی زمین فرزند پیامبری جز او نیست.

امام تیر را از پشت سر خویش خارج نمودند و خون فوران زد هیچ کس جرأت نزدیکی به حضرتش را نداشت، زیرا همه می ترسیدند که بعنوان قاتل امام در پیشگاه خدا مؤاخذه گردند. شمر نعره زد: «وای بر شما، چرا ایستاده اید؟ مادرانتان به عزایتان بنشینند پیش روید و کار او را تمام کنید.»

سواران و پیادگان از هر سو هجوم بردند. نخستین کسی که جلو آمد با ضربت کاری امام هلاک شد؛ نفر دوم بر شانه امام زخمی وارد آورد؛ سنان بن انس گستاخانه پیش رفت و با نیزه خود سینهٔ حضرتش را شکافت سپس با تیرگلوی مبارکشان را درید امام بر زمین نشستند و با دست خود خون خویش را با موی صورت آمیخته می فرمودند:

«این گونه به دیدار پروردگار می شتابم، در حالی که حقّ مرا غصب کرده اند.»

هلال بن نافع گوید:

من با سپاهیان عمر سعد همراه بودم که ناگاه شنیدم کسی می گوید: ای امیر، مژده ده که شمر، حسین را به قتل رساند من خود را بین صفوف بر بالین حسین رساندم او آخرین لحظه ها را سپری می کرد و بخدا سوگند هرگز ندیده بودم کشته ای را که چهره اش

1- طبری (ج 3، ص 334) و الکامل (ج 4، ص 79) نوشته اند که اثر سی و سه نیزه و سی و چهار زخم شمشیر بر پیکر حضرتش دیده شد روایت طبری به ابو مخنف می رسد و او از امام صادق (علیه السلام) این مطلب را نقل کرده است. ابن شهر آشوب (مناقب ج 4، ص 110) نیز همین مطلب را از طبری روایت کرده و سپس ارقام دیگری را نیز نقل کرده است (مترجم).

با خون خضاب شده و مانند حسین زیبا و درخشان باشد من چنان مبهوت پرتو درخشان صورت زیبای حسین گردیدم که کشته شدن او را فراموش نمودم.

امام در آخرین لحظات طلب آب کردند و من شنیدم که یکی از نظامیان پاسخ گفت: ما هرگز به تو آب نمی دهیم تا آن که از دنیا بروی و به دوزخ وارد شده از آب گندیده آن بنوشی امام فرمودند: آیا من به دوزخ وارد شوم و از آب گندیده آن بنوشم؟ نه هرگز چنین نیست. بخدا سوگند من بر جد بزرگوار خود وارد خواهم شد و در کنار او جای خواهم گرفت و از آب گوارای بهشت خواهم نوشید و شکایت شما را در پیشگاه او خواهم نمود.»

عمر سعد به ستوه آمده بود به یکی از افراد نزدیک خود گفت: پیش برو و کار حسین را یکسره کن برخی نوشته اند: سنان به خولی بن یزید دستور داد که سر مبارک امام را از بدن جدا کند خولی پیش رفت اما لرزه بر اندامش افتاد سنان بن انس (و یا شمر) بر او خرده گرفت که: «خدا بازویت را از کار بیندازد، چرا می لرزی» سپس خود او فرود آمد و سر حضرت را از بدن جدا نمود در حالی که می گفت: «من سر ترا جدا می کنم و می دانم که تو آقای امت و پسر پیامبر خدا و بهترین مردم از نظر پدر و مادر هستی.» آن گاه سر را به خَوَلّی داده گفت: این سر را نزد امیر عمر بن سعد ببر.

خبر شهادت امام به آگاهی بانوان و فرزندان و خاندان حضرتش رسید، شیون و فریادشان به آسمان رفت و بدین گونه نخستین مرحله نبرد حق و باطل در عاشورا پایان گرفت. (1)

1- گزارش حوادث کربلاـ و روز عاشورا از زبان کسانی چون ضحاک بن عبدالله مشرقی و حمید بن مسلم نقل شده است. حمید از سپاهیان عمر سعد بود اما ضحاک چنان چه خود گفته است جزو یاران امام (علیه السلام) به شمار می رفت و با آن حضرت قرار گذاشته بود که همراه ایشان تا زمانی که یارانشان زنده اند بجنگد. از این رو چون دیگر کسی زنده نماند از امام اجازه رفتن گرفت، سوار بر اسب شد و از معرکه گریخت (طبری ج 3، ص 330)- مترجم.

فهرست اسامی شهدای کربلا

شهـدای کربلا آموزگاران بشـریتند و نام جاویـدانشان بر تارک روزگار می درخشـد. بجاست ما نیز نام های مقدس آنان را زینت بخش این نوشتار کنیم. (1)

این نام ها را به ترتیب حروف الفبا و در دو بخش بنی هاشم و غیر بنی هاشم خواهیم آورد:

الف- بنی هاشم:

فرزندان امیرالمؤمنین علیه السلام:

1- ابوبکر بن علیّ (شهادت او مشکوک است) (2)

2- جعفر بن علی

3- عبّاس بن علیّ (ابوالفضل)

4- عبد الله بن علیّ

5- عبد الله بن العباس بن علیّ

1- مسـعودی (مُروج الذهب، ج 3، ص 61) شـمار شـهدای کربلا را که در روز عاشورا در رکاب امام شـهید شدند هشتاد و هفت نفر و طبری (ج 3، ص 335) آن ها را هفتاد و دو نفر نوشته است. مفید در ارشاد (ج 2 ص 113) شماره سرهای مبارک یاران امام را که به کوفه برده شد، هفتاد و دو تا ثبت کرده است (مترجم).

2- طبری، ج 3، ص 343

6- عبدالله الاصغر

7- عثمان بن علیّ

8- عُمر بن علیّ

9- محمد الاصغر بن علیّ

10- محمد بن العبّاس بن علیّ

فرزندان امام مجتبی (علیه السلام):

11- ابوبکر بن الحسن

12- بشر بن الحسن

13- عبدالله بن الحسن

14- القاسم بن الحسن

فرزندان امام حسین (علیه السلام):

15- ابراهیم بن الحسین (این نام را ابن شهر آشوب در کتاب «المناقب» آورده است.»

16- عبد الله الرّضیع (شیرخوار)

17- علی بن الحسین الاکبر

فرزندان عبدالله بن جعفر:

18- عُبَیْد الله بن عَبْد الله بن جعفر

19- عون بن عبدالله بن جعفر

20- محمد بن عبدالله بن جعفر

فرزندان عقیل:

21- جعفر بن عقیل

22- عبدالرحمن بن عقیل

23- عبدالله الاكبر بن عقيل

ص: 288

24- عبد الله بن مُسلم بن عقيل

25- عون بن مسلم بن عقيل

26- محمّد بن مسلم بن عقيل

27- مسلم بن عقيل

28- جعفر بن محمد بن عقيل (این نام را ابن شهر آشوب درج 4 ص 112 مناقب آورده است)

29- احمد بن محمّد الهاشمی (که چهره شناخته شده ای نیست و ابن شهر آشوب در ج 4، ص 105 از او یاد کرده است.) (1)

ب- یاران امام

1- ابراهیم بن الحصین الأسدیّ

2- ابو الحَتُوف بن الحارث الانصاري

3- ابو عامر النّهشلی

4- اَسلَم التّرکی (خدمتگزار امام)

5- ادهم بن أُمَیّه العبدی

6- امية بن سعد الطّائي

7- انس بن الحارث الكاهليّ

8- انیس بن معقل الاصبحيّ

9- بُرَيْر بن خُضَيْرِ الهَمْدانيّ

1- طبری (ج 3، ص 342 - 343) زیر عنوان «نام های شهدای بنی هاشم» هجده نفر از این افراد را با نام قاتلانشان ذکر کرده و محمّد بن ابی سعید بن عقیل را نیز نام می برد دو فرزند امام مجتبی (علیه السلام) به نام های عمر و حسن و نیز یک فرزند امام حسین (علیه السلام) به نام علی اصغر را نیز ذکر می کند که به سبب خردسالی کشته نشدند. البته با توجه به تاریخ ولادت امام سجاد (علیه السلام) این نظر نمی تواند درست باشد. مفید (ج 2، ص 125 - 126) نیز مانند طبری آن ها را هجده نفر دانسته و نام برده است؛ با این همه ابن شهر آشوب (مناقب ج 4، ص 112) می نویسد که بیشتر مورّخان شمارهٔ شهدای اهل بیت را 27 نفر نوشته اند (مترجم).

10- بِشر بن عبدالله الحَضرميّ (1)

11- بَكر بن حتى التّيْمى (2)

12- جابر بن الحجّاج التّيمي

13- جَبَلَة بن على الشّيباني

14- جُنادة بن الحارث الهَمْدانى (3)

15- جُنادة بن كعب الانصارى

16- جُنْدَب بن حجير الخولانيّ

17- جون (مَولى ابوذر غفارى) (4)

18- جُوَين بن مالک التميمى

19- الحارث بن امْرِي القيس الكندى

20- الحارث بن نَبهان

21- الحَباب بن الحارث

22- الحباب بن عامر الشّعبي

23- حَبْشي بن قَيْس النّهمى

24- حبيب بن مُظاهر (يا مُظَهّر) اسدى

25- الحجّاج بن بدر السَّعدى

26- الحجّاج بن مسروق الجُعفى

27- الحرّ بن يزيد الرّياحي

1- اين نام در طبرى و ارشاد مفيد نيست، اما طبرى (ج 3، ص 330) از بُشَيْر بن عمرو حَضر مى نام مى برد كه در سپاه امام عليه السّلام و بنا به نقل ضحاک بن عبدالله مشرقى از آخرين ياران امام (عليه السلام) بوده است. طبرى به شهادت او اشاره اى نمى كند اما چون در

جای دیگر (ج 3، ص 335) می گوید که همه یاران امام شـهید شدند باید او را نیز در شـمار شهدا دانست در هر صورت نامی که در متن احتمالاً همین فرد باشد (مترجم).

2- طبری (ج 3، ص 325) بُکَیر نوشته است.

3- گویا در نقل خطا روی داده و همان «جابر یا جبّار بن حارث سلمانی» است (مترجم).

4- در چاپ طبری (ج 3، ص 316) نام او را «حوی» نوشته اند و در ارشاد مفید (ج 2، ص 93) «جُوَیْن» آمده است (مترجم).

28- الحَلّاس بن عمر والرّاسبي

29- حنظله بن اسعد الشّبامي

30- حنظلة بن عَمْرو الشّيباني

31- رافع مولى مسلم الأزدى

32- زاهر بن عَمْرو الكندى (مولى عَمْرو بن الحَمِق)

33- زُهَيْر بن بشر الخثعميّ

34- زهير بن سليم الأزدى

35- زهير بن الفَيْن التجلّى

36- زياد بن عريب الصائدي

37- سالم مولى بنى المدينة الكلبي

38- سالم مولى عامر العبدى

39- سعد بن الحارث الانصارى

40- سعد، مولى على بن ابيطالب

41- سعد مولى عُمر بن خالد الصيداوى

42- سعيد بن عبدالله الحنفى

43- سلمان بن مضارب البَجّلى

44- سليمان مولى الحسين (عليه السلام)

45- سوار بن مُنْعم النّهمى

46- سويد بن عمرو بن ابى المطاع (1)

47- سيف بن الحارث بن سُريع الجابرى

48- سيف بن مالك العبدى

49- شَبیب مولی الحارث الجابری

50- شَوْذَب مولی (بنی) شاکر

ص: 291

1- به نوشته طبری (ج 3 ص 334 - 335) و ابن اثیر (ج 4، ص 79) او زخمی شده و در میان کشته شدگان افتاده بود تا آن که خبر شهادت امام پخش شد کاردی همراه داشت ولی شمشیرش را برده بودند، فوراً برخاست و ساعتی جنگید تا به شهادت رسید او آخرین شهید کربلا بود. (مترجم)

51- ضرغامة بن مالك

52- عائذ بن مُجَمَّع العائدي

53- عابس بن ابی شبیب الشاکري

54- عابر بن حسّان بن شریح

55- عامر بن مسلم العبدي

56- عبّاد بن المهاجر الجهني

57- عبد الأعلی بن یزید الکلبي (1)

58- عبدالرّحمن الارحبي (2)

59- عبدالرّحمن بن عبدربه الانصاري (3)

60- عبدالرّحمن بن عروة الغفاري (4)

61- عبدالرّحمن بن مسعود التّیمیّ

62- عبدالله بن ابی بکر (این نام را جاحظ در کتاب «الحیوان» آورده است)

63- عبد الله بن بشر الخثعمّي

1- به نوشته طبری (ج 3، ص 287 و 292) او از مردم کوفه بود که در قیام مسلم، سلاح برگرفت و همراه مردم در کنار دارالامارة بود کثیر بن شهاب که به خواست ابن زیاد سعی در پراکندن مردم داشت، او را دستگیر کرد و نزد ابن زیاد آورد عبدالاعلی به محض دیدن عبیدالله گفت که من به انگیزه قتل تو مسلح شده ام و در نتیجه به زندان افتاد. سپس بعد از شهادت مسلم و هانی او را احضار کرد و دستور داد وی را به صحرا بردند و گردنش را زدند (مترجم).

2- عبدالرحمن بن عبدالله ارحبی به نوشته طبری (ج 3، ص 277 و 278) از کسانی بود که به نمایندگی از مردم کوفه همراه قیس بن مُشهر صیداوی و عُمارة بن عبید سلولی در مکه به حضور امام حسین (علیه السلام) رسید و نامه های بسیاری را به ایشان رساند. سپس به دستور امام همراه مسلم بن عقیل به کوفه بازگشت اما درباره این که آیا در کربلا حضور داشته است چیزی نمی گوید ابن شهر آشوب (مناقب ج 4، ص 113) نام او را در فهرست اسامی شهدای اولین حمله دشمن به خیام امام (علیه السلام) نوشته است (مترجم).

3- او همان کسی است که در بامداد روز عاشورا بریر بن خضیر با وی شوخی کرد (طبری ج 3، ص 318) و چون از یاران امام کسی زنده نمانده یقیناً او نیز در شمار شهدا بوده است (مترجم).

4- طبری (ج 3، ص 328) نام پدر او و برادرش عبدالله (شمارهٔ 64) را «عَزره» نوشته که همراه یکدیگر به میدان رفتند و به افتخار شهادت رسیدند (مترجم).

64- عبد الله بن عُروة الغفّاری

65- عبد الله بن عُمَيْر بن حباب الكلبي

66- عبد الله بن يزيد الكلبي

67- عُبَيْد الله بن يزيد الكلبي

68 - عقبة بن سمعان (1)

69 - عُقْبَة بن الصّلت الجهنيّ

70- عمارة بن صلخب الازديّ (2)

71- عمران بن كعب بن حارثة الاشجعي

72- عمّار بن حسّان الطّائي

73- عمّار بن السلامة الدالاني

74- عمرو بن عبدالله الجندعی

75- عَمْرو بن خالد الأَزْدیّ

76- عُمر بن خالد الصيداوی

77- عمرو بن قَرَظَة الانصاري

78- عمرو بن مطاع الجعفی

79- عمرو بن جنادة الانصاری

80- عمرو بن ضُبَيْعَة الضّبعی

81- عمرو بن عبد الله ابو ثمامة الصائدی (3)

1- عُقبة بن سمعان، از گزارشگران واقعه کربلاست و چنان چه گذشت خدمتکار همسر امام حسین (علیه السلام) بوده است. بنابراین قطعاً در کربلا شهید نشده است. طبری (ج 3، ص 335) می نویسد بعد از شهادت امام (علیه السلام) و هجوم لشکر اموی به خیام آن

حضـرت عمر بن سعد، عُقبة بن سمعان مولی رُباب (مادر سکینه) را دستگیر کرد و چون دانست که او برده است وی را رها کرد و از مردان همراه امام تنها او بود که از کشته شدن نجات یافت (مترجم).

2- این فرد در قیام مسـلم با او همراه شد محمّد بن اشـعث او را دستگیر کرد و نزد عبیدالله برد و ابن زیاد او را به زندان افکند (طبری ج 3، ص 287) سپس بعد از شهادت مسلم و هانی دستور داد او را به میان قبیله (اَزْد) بردند و گردن زدند (طبری ج 3، ص 292)- مترجم.

3- مؤلّف «عمرو بن کعب» آورده ولی منابع نام او را «عمرو بن عبدالله» نوشته اند.

82- قارب مولى الحسين (عليه السلام)

83- قاسط بن زهير التّغلبي

84- القاسم بن حبيب الأزدى

85- كُرْدُوس التغلبيّ

86- كنانة بن عتيق التّغلبي

87- مالک بن دودان

88- مالک بن عبدالله بن سريع الجابرى

89- مُجَمّع الجُهَنِى

90- مُجَمّع بن عبيدالله العائدي

91- محمّد بن البشير الحضرمي

92- مسعود بن الحجاج التيمي

93- مسلم بن عوسجة الاسدى

94- مسلم بن كثير الأَزْدى

95- مُقْسِط بن زهير التّغلبى (احتمالاً: مُقْسِط بن عبدالله بن زهير)

96- مُنْجِح، مولى الحسين (عليه السلام)

97- مرقع بن ثمامة الاسدى (1)

98- نافع بن هلال الجملي

99- نصر مولى عليّ (عليه السلام)

100- النعمان بن عمرو الراسبي

101- نُعيم بن عجلان الانصارى

102- واضح الرّومى، مولى الحارث السلماني

103- وهب بن حَباب الکلبی

104- یزید بن ثبیط العبدی

ص: 294

1- طبری (ج 3، ص 335) می نویسد که او بعد از شهادت امام زنده بوده و هنگام حمله دشمن به خیمه ها با آن ها جنگیده تا آن که افراد قبیله اش او را شناخته و به وی امان داده اند، سپس او را نزد عمر سعد آورده اند و عمر سعد وی را آزاد کرده است. (مترجم).

105- یزید بن زیاد بن مُهاصر الکندی

106- یزید بن مُغفّل الجعفی

حال اگر افراد بنی هاشم را به این عـدد بیفزاییم، شـماره شـهدای کربلا به 136 نفر خواهد رسـید و اگر قیس بن مسـهر صیداوی عبدالله بن بقطر و هانی بن عروة را نیز جزو شهدای کربلا به شمار آوریم رقم پیکارگران عاشورای حسینی به 139 نفر خواهد رسید درود خدا بر سرور شهیدان و یاران با وفایش. (1)

1- این بخش از کتـاب که با عنوان «عاشورا، تجلیگاه نبرد حق و باطل» ترجمه شـده، انـدکی تلخیص گردیـده است. در متن کتاب شـرح مبارزات شـهیدان روز عاشورا با تفصـیل بیشتری آمده است. اما نسبت به اسامی شهیدان کربلا چنان چه از پاورقی ها دانسته می شود باید پژوهش بیشتری انجام شود؛ برخی از آن ها در کوفه شـهید شدند برخی جزو شـهدا نبودند و در برخی از نام ها تصـحیف روی داده است. همـهٔ این نام ها در تاریـخ طبری نیامـده است و در منابعی دیگر نام هایی دیگر دیـده می شود. مثلاً ابن شـهر آشوب در مناقب (ج 4، ص 100 - 109) افرادی چون وهب بن عبدالله کلبی، خالد بن عمرو بن خالد اَزدی، سعد بن حنظله تمیمی، عُمیر بن عبدالله مَذحجی را نام برده که در این سـیاهه نیست. ظاهراً مؤلف دانشـمند کتاب کوشـیده همه نام های مذکور در مقاتل را بنویسد، هر چند به این خواسـته نایل نیامده است. در هر صورت آن چه مسلم است شمار شهدای کربلا از این رقم کم تر است (مترجم)

مرحله دوم: گسترش قیام

اشاره

پیکار عاشورا صبح روز دهم آغاز شد و پیش از غروب پایان پذیرفت. در این رویداد جمعیتی اندک با ساز و برگ جنگی محدود به نبرد با لشکری انبوه و فزون از شمار پرداختند و در این راه جان خود را فدا کردند. شاید بتوان نمونه های دیگری در تاریخ سراغ داد که گروهی مظلوم بدست ستمکارانی فرومایه کشته شده باشند، اما هیچ رویدادی به وسعت و دامنه حماسه کربلا نرسیده است جاذبه این حماسه از چیست؟ علل توجه بیش از حد مردم نسبت به این شهیدان چه می باشد؟ چرا عاشورا جاودانه شده و از چه رو گستره آن ملل غیر مسلمان را نیز در برگرفته است؟

بدون تردید عوامل گوناگونی از جمله شخصیت بی نظیر رهبری این قیام، اهداف خدایی جانبازان کربلا و شکیبایی و استقامت وصف ناشدنی قهرمانان نینوا در رشد و گسترش داستان کربلا تأثیر داشته اند. ولی یکی از علل اساسی این مسأله رویدادهایی است که پس از شهادت امام بوقوع پیوست. این رویدادها که از یک سو زمینه های ارتباط مستقیم خاندان امام را با مردم بوجود آورد از طرفی حکومت کثیف اموی را رسوا نمود و از جانب دیگر عامل ثبت دقیق صحنه این پیکار گردید. بهمین سبب ضرورت دارد حوادث پس از عصر عاشورا را از نظر بگذرانیم و بازتاب این جنگ نابرابر را در میان امت اسلامی بررسی کنیم.

1- هجوم به خیمه گاه امام

دشمنان امام پس از شهادت آن حضرت و یارانش تا توانستند هرزگی کردند، بدن شهدا را برهنه نمودند، لباس ها را به غارت بردند به خیمه ها ریختند و آن چه بدستشان رسید ربودند و پیکر پاک شهیدان را زیر سم اسب ها لگدکوب کردند.

آن ها نخست به سراغ امام رفتند و هر لباسی بر تن مبارک ایشان بود، در آورده با خود بردند پیراهن امام را اسحق بن حُوَیّة (1) حضر می از تن درآورد، در حالی که بیش از صد جای آن براثر تیر و نیزه و شمشیر دریده شده بود برخی نوشته اند بر پیراهن امام صد و بیست جای تیر و برجسد شریفش سی و سه اثر نیزه و سی و چهار زخم شمشیر دیده شد. از حضرت جعفر بن محمد الصادق روایت شده که پیکر مطهر امام سی و سه جای نیزه و سی و چهار زخم شمشیر داشت. (2) از امام ابو جعفر محمد الباقر (علیه السلام) نقل گردیده که جسد بخون خفته امام آکنده از بیش از سیصد و بیست جراحت بود. در روایت دیگر عدد سیصد و شصت ذکر شده است. (3) جامهٔ زیرین امام را ابجر (4) بن کعب تمیمی ربود، یکی از لباس های امام را برادر اسحق بن حویّه برد قطیفه خز امام را قیس بن اشعث بن قیس کندی برد، (5) عمامه امام را اخنس بن مرثد (یا جابر بن یزید) از سر مبارکشان برداشت و بر سر بست، کلاه امام را مالک بن نشر برد کفش امام را اسود بن خالد از پای ایشان درآورد، زره کوتاه امام را عمر سعد برای خود برداشت که پس از هلاکت وی مختار آن را به قاتل او بخشید، شمشیر امام را فلافس نَهْشَلی از افراد قبیله بنی دارم ربود (برخی بجای او جمیع بن خلق آودی یا اسود بن حنظله تمیمی نقل کرده اند)، کمان امام را رُجَیْل بن خَیْثَمه گرفت، انگشتر امام را بجدل بن سلیم کلبی با انگشت مبارک حضرتش بریده و برد.

فرومایگان سپاه اموی سپس به خیمه ها ریختند و هر چه فرش و لباس و زیور آلات و

1- در بعضی کتاب ها «اسحق بن حیاة» از جمله ارشاد مفید، ج 2، ص 112 و تاریخ طبری ج 3، ص 335) ثبت شده است (مؤلّف).

2- طبری، ج 3، ص 334

3- مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص 110 - 111.

4- پیشتر گفتیم که طبری و ابن اثیر نام او را «بحر» نوشته اند (مترجم).

5- طبری (ج 4، ص 334) می نویسد بعد از این اقدام مردم او را «قیس قطیفه» می خواندند.

شتر یافتند، چپاول کردند و تمام اثاث و لوازم آن ها را به غارت بردند؛ به این مقدار نیز بسنده نکرده هرزگی را بدانجا رساندند که اموال زنان را نیز ربودند.

حُمید بن مسلم می گوید من زنی را از افراد قبیلهٔ بکر بن وائل دیدم که با همسر خود جزء لشکر عمر سعد به کربلا آمده بود این زن هنگامی که دید این ناجوانمردان به سوی زنان هجوم برده و چادر از سرهایشان می کشند تاب نیاورد؛ شمشیری بدست گرفت بسوی خیمه ها دوید و فریاد زدای افراد قبیله بکر وای بر شما آیا حرمت دختران رسول الله را می شکنند و شما نظاره می کنید، «لا حُکْمَ إلاَّ لِلّهِ، یالَثاراتِ رَسُولِ اللّهِ». شوهر زن پیش رفته دست او را گرفت و به مقر سپاه بازگرداند.

دشمنان در حین غارت خیام به حضرت امام علی بن الحسین رسیدند، در حالی که ایشان به بستر افتاده در تب شدیدی می سوخت و به بیماری سخت جانفرسائی مبتلا بود و هر آن بیم درگذشت حضرتش می رفت شمر همراه با پیادگان سپاه به سراغ امام زین العابدین آمدند. این مزدوران کثیف از شمر پرسیدند که آیا او را نمی کشی؟ در پی آن شمر قصد حضرتش را نمود حمید بن مسلم فریاد برآورد: «سبحان الله او کودکی بیمار است آیا شما کودکان را نیز می کشید؟» (1) بالاخره در اثر پافشاری زیاد حمید، شمر لختی درنگ کرد، تا عمر سعد رسید.

زنان بر او بانگ زده به این رفتار وحشیانه اعتراض کردند، کودکان می گریستند و در جستجوی پناگاه بودند عمر سعد اندکی متأثر شد و فرمان بازگشت صادر کرد. او گفت: «هیچ کس حق ندارد به درون خیمه ها رود و کسی نباید متعرض این جوان بیمار گردد و هر کس از اثاث و لوازم خیمه ها چیزی را برده باید به صاحبانش برگرداند.» البتّه هیچ یک از آنان اموال به یغما برده را مسترد ننمودند بلکه برای تکمیل حرکات وحشیانه خود، خیمه ها را به آتش کشیدند و زنان دردمند و گریان از آن جا به بیابان گریختند.

عمر سعد دستور داشت که پیکر مطهّر سالار شهیدان را لگدکوب سم ستوران کند امّا از انتخاب افراد هراسناک بود. از این رو ندا داد و داوطلب طلبید. ده نفر از

1- بدون تردید، امام زین العابدین در کربلا بیش از بیست سال عمر داشته اند ولی معلوم نیست چرا در مورد ایشان کودک تعبیر کرده اند و مورخین نیز بدون تغییر آن را نقل نموده اند. برای نمونه به تاریخ طبری (ج 3، ص 335) و ارشاد (ج 2 ص 112) مراجعه شود (مترجم).

خودفروختگـان مزدور، خود را برای انجام این عمل دردناک آماده کردنـد. آنان عبارت بودنـد از: اسـحق بن حُوَیّـة، اخنس بن مرثـد (1)، حکیم بن طفیل (یکی از قاتلان عبّاس بن علیّ)، عمرو بن صبیح صـیداوی (کسی که تیر بسوی عبدالله بن مسلم پرتاب کرد و چون عبدالله دست خود را سپر قرارداد در اثر آن تیر دسـتش به پیشانی دوخته شـد و شـهید گردیـد)، رجاء بن منقـذ العبـدی، سالم بن خیثمة الجعفي، صالح بن وهب [مزنی] الجعفی (او کسـی بود که با ضـربه نیزه امام را از اسب به زیر افکند)، و اخط بن غانم، هاني بن ثُبَیت حضرمی (که چندتن از آل ابیطالب را به شهادت رساند) و اُسَید بن مالك.

این پست فطرتـان، بـدن چـاک چاک امام را لگـد کوب سم سـتوران کردنـد و سـینه و پهلوی حضـرتش را در هم شکسـتند. آن ها پس از بازگشت به کوفه با چهره ای غرور آمیز نزد ابن زیاد آمده و انتظار جایزهٔ بسیار داشتند اسید بن مالک این شعر را بر زبان آورد:

ما همان کسانی هستیم که سینه را بعد از پهلو شکستیم، در حالی که بر اسبانی درشت هیکل تیز رو و پرتوان سوار بودیم.

ابن زیاد پرسـید: «شـما کیستید؟» گفتند: «ما همان افرادی می باشـیم که اسب بر بدن حسین راندیم، تا آن جا که استخوان های سینه او را بسان آرد نرم کردیم.» گویند ابن زیاد برایشان وقعی ننهاد و پاداشی اندک به آن ها داد. (2)

«ابو عمرو زاهد» گوید: «ما دربارهٔ این ده نفر تحقیق کردیم و همه آن ها را زنازاده یافتیم» ننگ و نفرین بر این جنایت پیشگان.

ابن سـعد پس از فراغت از جنگ، نخستین وظیفهٔ نظامی خود را انجام داد، یعنی سـر مبارک امام را در همان روز برای عبیدالله فرسـتاد. دو نفر به نام های خولی بن یزید اصبحی و حمید بن مسلم آزدی شبانه از کربلا روانه کوفه شدند.

طبری و ابن اثیر در کتاب های خود می نویسند خولی چون به کوفه رسید، در قصر امیر را بسته یافت، ناچار سر را با خود به خانه آورد و آن را زیر طشتی جای داد. سپس داخل

1- بنابر ارشاد مفید (ج 2 ص 113)؛ ولی طبری (ج 3، ص 335) «اَحبش بن مرثد» نوشته است (مترجم).
2- در تذکرة الخواص (ص 228) شعر دیگری را نقل می کند که سنان بن انس خواند، و ابن زیاد به او چیزی پرداخت نکرد.

اتـاق شـده به همسـر خود گفت: «امشب بـا خود یـک دنیـا ثروت آوردم این سرحسـین است که هم اکنون در خـانه مـاست.» همسـرش خشـمگین شده فریاد زد: «وای بر تو، مردم طلا و نقره می اندوزند و تو سـر پسر دختر پیامبر را غنیمت می گیری؟ هرگز سر من و تو بر یک بستر قرار نخواهد گرفت.» زن این سخن بگفت و از اتاق خارج شده بسوی جایگاه سر مطهّر امام رفت. (1)

بـد نیست بـدانیم که این مردک نابکار را اصـحاب مختار به چنگ آورده در آتش سوزاندنـد. او در هنگامه خروج مختار پنهان شده بود اما همسـر دیگر وی به نـام «عیوف بنت مالـک» مخفیگـاهش را به مأمورین مختار نشان داد انگیزه این عمل آن بود که عیوف از همان شامگاه عاشورا که خولی سـر مبارک امام را به خانه خود آورد، از وی منزجر گردید و چون مأموران مختار از وی پرسـیدند که همسرت کجاست، در حالی که با دست خود به مخفیگاه وی اشاره می کرد، پاسخ گفت: نمی دانم. (2)

عمر سـعد هنوز آرزوی حکومت ری را در سـر می پرورانـد و برای دست یـافتن به این مقام از هیـچ ننگی باک نـداشت. او بمنظور خوش خدمتی بیشتر، دسـتور داد که سرسایر شهیدان را نیز از تن جدا کنند و این سرها را نیز توسط شمر بن ذي الجوشن، قیس بن اشعث ابن قیس و عمرو بن حجاج برای امیر عبیدالله روانه کرد. آنان نیز با شتاب خود را به کوفه رسانده نزد عبیدالله شتافتند.

در مورد شـمارهٔ این سـرها عدد هفتاد و عدد هفتاد و هشت نقل گردیده است. گفته اند قبائل شـرکت کننده در سـپاه ابن سعد، این سرها را بین خود تقسـیم نمودند تا بدینوسـیله بیشتر به عبیدالله و یزید تقرّب جویند قبیله کنده سـیزده عدد بسـر کردگی قیس بن اشعث قبیله هوازن دوازده (و یا بیست) عدد بسر کردگی شمر بن ذی الجوشن، قبیله تمیم هفده

1- تاریخ طبری، ج 3، ص 335 - 336؛ کامل بن اثیر، ج 4، ص 80 در همین گزارش از آن زن نقل شده که در آن شب به ستونی از نور که از آسمان تا جای سر مطهر امتداد داشت، خیره شده بودم (مترجم).

2- طبری نام همسـر او را «نوّار بنت مالک» نوشـته (ج 3 ص 335) و مـاجرای نشـان دادن مخفیگـاه او را به مأموران مختار در ص 464 آورده است. البته او نام همسرش را در این جا ذکر نکرده و معلوم نیست آیا این زن همان «نوّار» بوده است یا زنی دیگر مؤلّف، این ماجرا را به زن دیگر وی نسبت داده است. (مترجم)

عدد، قبیله بنی اسد شانزده (و یا شش) عدد، قبیله مذحج هفت عدد و باقیمانده مردم سیزده یا هفت عدد با خود همراه آوردند. (1)

پلیدی ابن سعد از این جا آشکار می شود که بر تمام کشته شدگان از سپاه خودش نماز گزارده آنان را به خاک سپرد، اما اجساد گلگون کفن جانبازان راه قرآن را همچنان برروی زمین در آفتاب سوزان رها کرد و اجازه دفن آن ها را نداد. (2)

شامگاه عاشورا و صبح روز یازدهم محرم به پایان رسید. بعد از زوال ظهر به فرمان ابن سعد سپاه به سوی کوفه حرکت نمود زنان، دختران، خواهران و کودکـان خردسـال امـام در کنار پیشوای چهارم امام زین العابـدین در حالی که بیماری، حضـرتش را سـخت می آزرد؛ همراه بازماندگان امام مجتبی (علیه السـلام) با وضعی رقت بار به اسارت برده می شدند. از برخی روایات بر می آید که حضرت ابو جعفر محمد الباقر (علیه السلام) نیز در کربلا حضور داشته است. (3)

کاروان اسـیران را به درخواست بانوان از نزدیکی اجساد پاک شـهیدان عبور دادنـد. زنان با دیـدن این منظره دلخراش بر سـر و صورت زدند سُکینه دختر امام حسـین بن علی (علیه السلام) بی اختیار پیکر غرقه بخون پدر را در آغوش کشید اما هرزه درایان دنیاطلب به او حمله برده با سنگدلی تمام این دختر خردسال را از پدر جدا کردند.

بعد از آن که لشـکر اموی، سـرزمین کربلا را ترک گفت؛ تیره ای از قبیله بنی اسد که در غاضـریّه می زیستند؛ به کربلا آمده براین بدن های پاک نماز گزارده آن ها را بخاک سپردند. پیکر مقدس امام را در همین جایگاهی که امروز زیارتگاه دلباختگان وجود شـریف حضرتش می باشد دفن کردند علی اکبر را در پایین پای امام بخاک سپردند. برای سایر شهیدان نیز قبری بزرگ حفر کرده و همهٔ آنان را دفن نمودند. (4)

1- طبری، ج 3، ص 343؛ وی در این جا جمع سـرهای شـهدا را هفتاد تا ذکر کرده است ولی در ص 336 شمارهٔ آن ها را هفتاد و دو تا نوشته است (مترجم).

2- طبری، ج 3، ص 335 کامل بن اثیر ج 4، ص 80 (البته فقط دفن کشته شدگان سپاه عمر سعد را نوشته است)

3- قدر مسـلم این است که امام باقر (علیه السـلام) در جریان کربلا بیش از سه سال داشته اند. این نکته خودگواهی روشن بر آن است که تعبیر کودک نسبت به امام زین العابدین تعبیری نارسا و نادرست بوده است (مترجم).

4- ارشاد مفیـد، ج 2، ص 114؛ وی به محـل خاکسـپاری حضـرت عباس همان جا که امروزه زیارتگاه دلباختگان است، نیز اشاره دارد (مترجم)

مسعودی می نویسد: «اجساد مقدّس شهیدان بدست ساکنان غاضریه که از طایفه بنی عامر شاخه ای از قبیله بنی اسد بودند، یکروز پس از شهادتشان بخاک سپرده شد.» (1)

بنـابراین درست در همـان روزی که عمر سـعد با همراهان خود بجانب کوفه روان شـد عملیات دفن انجام گرفته است، در حالی که وی تا ظهر روز یازدهم در کربلا حضور داشت. البته احتمال می رود که این اقدام در روز دوازدهم صورت پذیرفته باشد.

گفته می شود که همه شهدا در پائین پای مبارک امام مدفونند و نزدیک ترین فرد به امام جناب علی اکبر است؛ بجز حضرت عباس بن علی علیه السّلام که در همـان شـهادتگاه خود مـدفونست و اینـک زیارتگـاه پروانگان شـمع وجودش می باشـد. این نقطه در کنار راه کربلا به غاضریه واقع شده است. دیگر این که سایر شهیدان گرچه قبرهای مشخصی ندارند، اما مسلماً در حائر حسینی بخاک سپرده شده اند.

عالم بزرگوار شیعه در قرن چهارم هجری مرحوم شیخ مفید (رحمه الله) می نویسد:

ما نمی توانیم قبرهایی را بطور مشـخص برای شـهیدان جاویدان کربلا تعیین کنیم اما یقین داریم که حائر شریف حسینی همهٔ آن ها را دربر می گیرد. رحمت و رضوان خداوندی بر آنان مستدام باد.» (2)

برخی گفته اند: افراد بنی اسد جسد شـریف حبیب بن مظاهر را به تنهایی در نزدیکی سـر امام (علیه السلام) دفن نمودند، چرا که او از قبیله بنی اسـد بود و نزد آنان احترامی فوق العاده داشت. همچنین پیکر پاک حر بن یزید توسط قبیله بنی تمیم به جایی انتقال یافت که هم اکنون مدفن او به شمار می رود. البته شیخ مفید این موضوع را در کتاب خود نیاورده ولی عمل مردم بدون مستند نیست.

در هر صورت، ابن سـعد بازماندگان امام (علیه السـلام) را که خاندان پیامبر خدا بودند، با شیوه ای زشت بصورت اسیر به کوفه آورد. مردم کوفه برای دیـدن اسـرا از شـهر خارج شـده و در کنار راه ایسـتاده بودند در این هنگام یکی از زنان کوفه پیش آمده گفت: «ای اسـیران شـما کیستید؟» پاسخ شنید: «ما اسیران آل محمد هستیم.» زن افسرده شده به خانه بازگشت و برای بانوان و دختران لباس و پوشش تهیه نمود.

1- مروج الذهب، ج 2، ص 63

2- ارشاد، ج 2، ص 126

راستی افّ براین مردم بی وفـا، ننگ بر این چهره های انسان نما، نفرین براین جیره خواران حکومت های سـتم روزگار چه ناپایـدار و متحوّل است! دیروز کوفه پایگاه حکومت امیرمؤمنان بود و دختران و خویشان حضـرتش با افتخار و شـکوه در این شـهر می زیستند و امروز زینب عقیله بنی هاشم و دیگر بانوان آل ابیطالب در حال اسارت به این شهر وارد می شوند. کار بدانجا کشیده که زنی از کوفیان برای ایشان لباس و چادر تهیه می کند تا بتوانند خود را از چشم نامحرم دور نگاه دارند.

روزگار خندان مباد، در حالی که فرزندان رسول خدا به ستم گرفتار شده و حقّشان پایمال گردیده است.

2- سخنرانی زینب کبری در کوفه

خزیم بن بشر اسدی گوید:

من در کوفه زینب را دیدم که برای مردم سـخن می گفت. بخدا سوگند تا آن لحظه زنی با شـرم و حیا را نمی شناختم که گویاتر و زبان آورتر از این بانوی سـتم کشـیده باشد؛ گویی کلمات امیرالمؤمنین علیه السّلام بود که از زبان او فرو می ریخت. مردم همهمه می کردند به آنان اشاره کرد که خاموش باشید نفس ها در سینه ها حبس شد و صدای زنگ کاروان ها فرو نشست آن گاه زینب فرمود:

سپـاس به درگـاه خـالق یکتا و درود بر پیامبر عظیم الشأن اسـلام و خانـدان پاک او. هان ای مردم کوفه ای انسان های نیرنگ باز بی وفا! آیا براین کشـتگان می گریـد؟ هرگز دیدگانت از اشک باز نایسـتد و ناله و شـیونتان خاموش نگردد. شـما به آن زنی می مانید که رشـته خود را محکم می بافت و سپس آن را باز می گشود شما سوگندهایتان را مایه فساد بین خودتان قرار دادید. در میان شما هیچ خصلتی جز لاف زنی خود پسـندی کینه توزی و دورویی، تملق و سـخن چینی وجود ندارد شـما بسان گیاهی هستید که در مزبله روئیده است شما شبیه نقره ای می باشید که زینت گور مرده ای شده است.

وای بر شما، چه بد توشه ای برای آخرت خویش اندوخته اید و خدا را بر خویشتن خشمگین نمودید، اما دیری نخواهد گذشت که به عذاب ابدی گرفتار خواهید آمد.

آیا پس از کشـتن انسان های بیگناه بر آن ها می گریید! سوگند بخدا که شـما برای گریه کردن سـزاوارید، پس بسـیار بگریید و کم بخندید که شما دامن خود را به عیب و ننگ ابدی آلوده کردید و دیگر هیچ آبی برای شستن آن سودمند نباشد.

راستی شـما به قتل رسانـدن جگر گوشهٔ خاتم پیامبران، سـرور جوانان بهشت، فریاد رس نیکوکارانتان پناه مصـیبت زدگانتان، چراغ فروزان راهتان و آموزگار معارف دینتان را با چه چیزی جبران خواهید نمود؟ آگاه باشید که بار سنگین گناه را بر دوش کشیدید پس هلاکت باد شما را بی ثمر باد کوشش هایتان بریده باد دست هایتان و زیان آور باد پیمان هایتان شما خود را در معرض خشم پروردگار قرار داده و رسوائی و خواری برای خویش آفریدید.

وای بر شما مردم کوفه! آیا می دانید چه جگری را از رسول خدا شکافتید؟ چه خاندان پاکی را از او از پرده بیرون افکندید؟ چه خونی را از او برزمین ریختیـد و چه حرمتی را از او شـکستید؟ شـما با این عمل زشت خود جنایتی جانکاه، دردآور، زشت، توانفرسا، ناسـتوده و بیچاره کننده انجام دادید و ننگ و عار آن زمین و آسـمان را فرا گرفت. آیا به شـگفت می آیید اگر آسـمان خون ببارد؟ پس بدانید که عذاب اخروی بمراتب سـخت تر و خوارکننـده تر است و در آن هنگام شـما یار و یاوری نخواهید داشت. هرگز به این مهلتی که ،دارید دلخوش نباشـید و بدانید که خداوند در سزادادن شتاب نمی فرماید و بیم ندارد که هنگام انتقام بگذرد و او همواره در کمین گنهکاران است.

خزیم گویـد: دختر علی لب فرو بست. بخـدا سوگنـد مردم را دیـدم که حیرت زده و مبهوت گریسـتند و دست ها را به دنـدان می گزیـدند پیرمردی در کنار من ایسـتاده بود و آن قـدر گریست که قطرات اشک بر روی ریشـش سـرازیر شد در حالی که می گفت پدر و مادرم فدای شما باد شـما خانـدانی هستید برگزیده؛ میانسالانتان بهترین میانسالان بانوانتان بهترین بانوان، جوانانتان بهترین جوانان و نژادتان بهترین نژاد است. رسوایی و شکست

ص: 304

درمیان شما جای ندارد.» (1)

3- خطابه امام زین العابدین علیه السّلام

بعـد از پایان یافتن سـخنان آتشـین عقیله بنی هاشم، یادگار علی و فاطمه زینب کبرای (علیه السـلام)، امام زین العابدین فرزند برومند امام حسین (علیه السلام) به مردم اشاره کرده و از آنان خواست تا آرام بگیرند، سپس به درگاه خدا شکر گزارده پروردگار یکتا را ستود و بر پیامبر اسلام آن گونه که شایسته بود، درود فرستاد. آن گاه فرمود:

ای مردم! هر کس مرا می شناسد که شناخته است و هر کس مرا نمی شناسد، اینک نام و نشان خود را برای وی می گویم.

من علی بن الحسـین بن علّی بن ابیطالب هسـتم. من پسـر کسـی هستم که با وی بی حرمتی کردند آن چه داشت ربودند، مال او را به یغما بردند و زنان و فرزندان او را اسیر کردند.

من پسر همان کسی هستم که او را در کنار رود فرات سربریدند، اما بدون آن که او خونی ریخته یا حقی را پایمال نموده باشد.

من پسر را همان کسی هستم که او را به قتل صبر کشتند و این افتخار برای ما کافی است.

ای مردم! شما را بخدا سوگند می دهم، آیا بیاد دارید که روزی به پدرم نامه ها نوشتید ولی به او نیرنگ زدید، عهد و پیمان خود را با او استوار نمودیـد و خود به جنـگ وی برخاسـته او را به شـهادت رساندیـد. پس هلاـکت باد بر شـما از این توشه ای که برای خود پیش فرسـتادید و رسوایی باد شـما را از این تـدبیر ناپسـندی که بر آن هم رأی گشتیـد فردای قیامت که به دیـدار رسول خـدا می شـتابید، با چه دیـده ای به او خواهید نگریست آن گاه که شـما را مخاطب ساخته بفرماید: «ای کسانی که فرزندان مرا کشتید و نسـبت به من بی حرمتی کردید، از امت من نیستید»!

1- بحـار الانوار، ج 45 ص 108 - 110، به نقـل از «الملهوف» سـیّد بن طاوس؛ در آن جا نام راوی «بشـیر بن خزیم» ذکر شـده و گفته است که در احتجاج «خذیم بن بشیر» آمده است (ص 113).

مردم کوفه دگرگون شدند، لبخند از چهره هایشان محو گردید، اشک در چشـمانشان حلقه زد و بالأخره صدای ناله از گوشه و کنار جمعیت بلنـد شـد. همه یکدیگر را سـرزنش می کردند و با خود می گفتند: «چه کار بدی کردید و خود را هلاک ساختید.» امام در میان اشک و آه مردم به سخنان خود ادامه داد:

خدا رحمت کند مردمی را که پند مرا بپذیرند و سـفارش مرا درباره خدا و رسول خدا و خاندان حضرتش بکار بندند زیرا بر ماست که پیامبر را الگوی خویش بدانیم و از او پیروی کنیم

انقلاب در مردم کوفه پدیـد آمد و فریادها از هر سو برخاست که ای فرزند رسول الله، ما همگی سـخنت را می شـنویم فرمانت را بکار می بنـدیم بر عهـد و پیمـان بـا تو ثابت می مانیم از تو روی بر نمی تابیم و به دیگری نمی گرویم پس هر چه خواهی فرمان ده که برای انجام آن آمـاده ایم بـا هر که نبرد کنی مـا نیز نبرد خواهیم کرد و با هر که سازگار باشـی سازگار خواهیم بود ما برای دسـتگیری یزیـد نیز دست بکار خواهیم شد و از مردمی که بر تو ستم روا داشتند بیزاریم.

امام از این سخنان بی محتوا آزرده شد، به خشم آمد و فریاد زد:

هرگز، هرگز، ای بی وفایان و نیرنگ بازان امید است که هیچ گاه کامروا نباشید. آیا می خواهید با من همان رفتاری را بنمائید که پیشتر از این با پدرانم انجام دادید؟ نه بخدا سوگند هنوز زخم دلم بهبود نیافته است و شهادت مظلومانه پدرم را در چند روز پیش از یاد نبرده ام هنوز داغ جانکاه رسول خدا و داغ پدر و برادرانم را فراموش نکرده ام اندوه این مصـیبت ها راه نفس را بر من بسـته، تلخی آن در کام من جای گرفته و غصه های رنج آور آن بر سینه و حلق من فشار می دهد.

اینک تنها خواسته من از شما این است که نه با ما باشید و نه بر ضدّ ما بشورید.

آن گاه امام با چند بیت شعر به گفتار هشداردهنده خود پایان دادند:

کشته شدن حسین بن علی شگفت آور نیست؛ مگر پدرش علی (علیه السلام) را که از او

بهتر و ارجمندتر بود به شهادت نرساندند؟ ای مردم کوفه از کشته شدن حسین شادمان نباشید و بدانید که قتل علی بن ابیطالب جانکاه تر از این بود

جانم فدای شهیدی باد که در کنار فرات به لقاء حق پیوست و کیفر کشندگان او دوزخ است.

آخرین کلام امام این بود: «امروز خرسندی ما از شما همین است که نه به ما بپیوندید و نه با ما نبرد کنید.» (1)

4- مجلس عبیدالله بن زیاد

سنان بن انس نخعی با چهره ای غرور آمیز نزد عبیدالله آمده و گفت:

تا پای رکاب اسب مرا از طلا یا نقره آکنده ساز که من آقایی پاکدامن را کشتم.

من کسی را کشتم که برگزیده ترین مردم از نظر پدر و مادر و نژاد بود.

عبیدالله به وی اعتنا نکرد.

گویند سنان بن انس این دو بیت شعر را در کربلا کنار خیمه عمر سعد سرود، ابن سعد با چوب بر او ضربه ای زده گفت: مگر تو دیوانه ای اگر ابن زیاد سخنان ترا بشنود گردنت را خواهد زد. برخی معتقدند که این شعر را شمر سروده است و بعضی دیگر می گویند این شعر را قاتل اصلی امام (علیه السلام) نزد یزید به زبان آورد. (2)

در هر صورت ابن زیاد در کاخ سلطنتی خود نشسته و بارعام داد. همچنین فرمان داد که سر مبارک امام را حاضر کنند. او با گستاخی تمام سر را مقابل خویش نهاده لبخند زد و سپس با چوبی که در دست داشت به دندان های پیشین امام ضربه وارد ساخت و گفت: «حسین بن علی را دندان هایی نیکو بوده است. ای حسین چرا به این زودی پیر شده ای؟» و

1- بحار الانوار، ج 45، ص 112 - 113.

2- طبری (ج 3 ص 335) شعر را به سنان نسبت می دهد که در کربلا نزد عمر سعد خواند و آن چه مؤلف نوشته در مناقب (ج 4، ص 113) نقل شده و به طبری نسبت داده شده است (مترجم).

بعد با خود زمزمه کرد این جنگ به جبران جنگ بدر صورت گرفت. (1)

انس بن مالک نزد او نشسته بود، تاب نیاورده گریست و گفت: او شبیه ترین فرد به رسول خدا بود. زید بن ارقم نیز که در کنار ابن زیاد نشسته بود از دیدن این منظره دلخراش به ستوه آمد و خطاب به عبیدالله اظهار داشت: «بر این دندان های پاک چوب مزن؛ بخدای بی همتا سوگند در موارد بسیار دیدم لب های رسول خدا را که بر این لب ها بوسه می زدند.» زید بن ارقم این بگفت و سخت گریست.

ابن زیاد به وی گفت: خدا چشم های تراگریان ،کند آیا از پیروزی ما افسرده شده و می گریی؟ بخدا قسم اگر نه این بود که پیرمرد گشته خرد خود را از دست داده ای هر آینه سر از بدنت جدا می کردم.

زید که چنین دید، برخاست و خطاب به مردم گفت: «ای مردم! شما بعد از این گرفتار و برده خواهید شد پسر فاطمه را کشتید و پسر مرجانه را فرمانروای خود کردید. بخدا سوگند او نیکان شما را به قتل خواهد رسانید و بدها را بنده خود خواهد نمود. نابود باد کسی که لباس ننگ و رسوایی بر تن پوشیده و از آن خرسند است. وی سپس رو به عبیدالله نموده گفت: ای ابن زیاد اینک برای تو حدیثی را بازگو می کنم که برخشم و غضبت بیفزاید من رسول خدا را ،دیدم در حالی که حسن بن علی را بر روی ران راست و حسین بن علی (علیه السلام) را بر روی ران چپ خود نشانده و دو دست مبارک را بر دوش این دو نوادهٔ دلبند قرار داده به درگاه خدا عرضه داشتند خداوندا من این دو نفر را به تو و مؤمنان نیکوکار می سپارم حال ای ابن زیاد تو بنگر که با امانت رسول الله چگونه رفتار می کنی.» (2)

1- حاکمان اموی کینه پیامبر خدا و یارانش را از جنگ بدر در دل داشتند و هر جا فرصتی می یافتند از انتقام خون کشته شدگان خود در جنگ بدر سخن می گفتند ،آری آنان هرگز به اسلام نگرویدند و جز سلطنت هدفی نداشتند. حتی عبیدالله هم که به ناروا به امویان پیوسته بود، خود را خونخواه کشته شدگان بدر می دانست (مترجم).

2- طبری (ج 3، ص 336)، مفید (ارشاد، ج 2، ص 114 - 115)، ابن اثیر (ج 4، ص 81) و ابن نما (مثیر الاحزان، ص 92) این گفتگو را به اختصار نقل کرده اند اما هیچ کدام به حضور انس بن مالک اشاره نکرده اند اما سبط ابن جوزی (ص 231) به نقل از بخاری گفته است که انس در این مجلس حضور داشت مجلسی (بحارالانوار، ج 45 ص 118) نیز به نقل از ابن نما این مطلب را آورده است (مترجم).

بالأخره زنان و فرزنـدان امام حسـین (علیه السـلام) را بر ابن زیاد وارد کردند. حضـرت زینب سـلام الله علیها در حالی که بی ارزش ترین پوشاک خود را برتن داشت، بطور ناشـناس داخل قصـر شد و در گوشه ای نشـست و بانوان دیگر او را در برگرفتند. ابن زیاد پرسید: «این زن کیست؟» جناب زینب پاسـخی نگفت برای مرتبهٔ دوم و سوم سـئوال را تکرار نمود اما باز هم پاسخی نشنید تا آن که بعضی از بانوان گفتند: «ایشان زینب دختر فاطمه و نواده رسول الله (صلی الله علیه و آله) می باشند.»

ابن زیاد به حضـرتش رو کرده و با زبانی شـماتت آمیز و زشت که حاکی از گستاخی بر خدا و پیامبرش بود و با پلیدی طینت وی سازگاری داشت، سخن گفت؛ گویی می خواست با این کلمات زنازادگی خود را بر همگان ثابت نماید. او گفت:

«شکر خدا را که شما را رسوا نمود مردانتان را بقتل رسانید و دروغتان را آشکار ساخت» حضرت زینب بیدرنگ فرمود:

«سپاس خداوندی را سزاست که ما را بوسیله انتساب به پیامبر عظیم الشأن خود محمّد بن عبدالله گرامی داشته از ناپاکی دور گردانید همانا افراد بدکردار رسوا می شوند آدم های پلید دروغ می گویند و آنان غیر از مایند.»

این سـخن بـانویی بود که به اسـارت گرفته شـده و اینـک در برابر خودکـامه ای سـتم پیشه قرار داشت برای زینب عظمت ظاهری ابن زیاد پشـیزی ارزش نـداشت تا واهمه ای بخود راه دهد یا هرزگی او را بی جواب گذارد اما ابن زیاد هرگز باور نمی کرد چنین سـخنی را از زینب بشنود و این گونه رسوا گردد لذا برای تسکین شکست روحی خود، سئوالات بعدی را مطرح نمود.

– کار خدا را با برادر و خویشانت چگونه دیدی؟

– من جز نیکی از خـدا ندیـده ام. اینان جماعتی بودنـد که پروردگار متعال شـهادت را برایشان مقدر فرموده بود آنان نیز با آغوش باز بسوی آرامگاه خود شتافتند و امید است که در آینده نزدیک خداوند ترا و ایشان را در مقام پرسش بازدارد و ایشان در محضر الهی با تو به احتجاج پرداخته حق خویش را طلب کنند؛ آن گاه خواهی دید که چه کسـی پیروز شده و کدام یک از شما رستگار گشته اید ای پسر مرجانه مادرت در عزایت بگرید.

ابن زیاد از این پاسخ دندان شکن بیشتر به خشم آمد دیگر تاب نیاورده و گویا قصد

آزار پاکشـتن شـیر زن کربلا را نمود عمرو بن حُرَیْث که انـدیشه پلید ابن زیاد دریافت به منظور پیشـگیری از این جنایت از در عذرخواهی برآمد که: «ای امیر او زن است و زنان را بخاطر گفتارشان مؤاخذه نشاید کرد و بخاطر اشتباهاتشان سرزنش نباید نمود.»

ابن زیاد ناچار از اقدام به قتل دست شـست و برای فرو نشاندن آتش کینه خود زبان به ناسزا گشود و کلماتی را بر لب آورد که خود سزاوارتر به آن بود. او گفت: «خداوند زخم مرا با کشتن برادر سرکش تو و همراهان آشوبگر از اهل بیتش شفا بخشید.» زینب دل شکسته شد، اشک از دیدگانش سـرازیر گردید و فرمود: «بخدا سوگند، بزرگ ما را به قتل رساندی، ریشه و شاخ و برگ خاندان ما را بریدی. حال اگر این کارها برای تو شفاست، پس بدان که شفا یافته ای.»

سپس ابن زیاد بسراغ حضرت علی بن الحسین رفت و پرسید:

- تو کیستی؟

- من علّی بن الحسین می باشم.

- مگر خداوند علی بن الحسین را نکشت؟

- برادری داشتم که نام او هم علی بود و مردم او را کشتند.

- نه، این طور نیست خدا او را کشته است.

- آری، درست است (الله یَتَوَفّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوتِها) (1)

عبیدالله به خشم آمد و نعره زد: «تو هنوز رمق داری که در جواب من ایستادگی کنی؟ او را ببرید و گردنش را بزنید.»

حضـرت زینب پریشـان و نگران شـد و به ابن زیـاد رو کرده فرمود: «ای ابن زیـاد! آن چه تـاکنون از خون هـای ما ریخته ای برای تو کافی است.» سـپس برادرزاده را در آغـوش گرفته گفت: «بخـدا قسم، هرگز از او جـدا نمی شوم اگر می خواهی او را بکشـی مرا نیز بـا وی به قتل رسان» اما امام چهارم با آرامش خاطر از عمهٔ خود تقاضا کرد که خاموش باشد. آن گاه به عبیدالله فرمود:

آیا مرا از کشته شدن می ترسانی؟ مگر نمی دانی که عادت ما کشته شدن است و افتخار ما شهادت می باشد

1- قرآن سوره زمر، آیه 42: خداوند جان ها را در هنگام مرگ می ستاند.

این گفتگوها در همین جا پایان گرفت چرا که ادامهٔ آن جز رسوایی و ذلّت عبیدالله و دستگاه سلطنت اموی ثمر دیگری نداشت. (1) عبیدالله فرمان داد که کاروان اسیران را در منزلی نزدیک مسجد جامع جای دهند زینب فرمود هیچ کس جز کنیزان و بردگان بدیدار ما نیاید چرا که آن ها و ما هر دو اسیر هستیم. (2)

روز بعد عبیدالله دستور داد که سر مبارک امام را در کوچه های کوفه و میان قبایل گردش دهند. این کار انجام شد و سر را به قصر بازگرداندند. آن گاه به امر عبیدالله همه سرهای شهداء بر بالای چوب نصب گردید و پس از حضرت مسلم بن عقیل، این نخستین مرتبه ای بود که سرکسی را برفراز چوب نصب می کردند. (3)

5- مژدهٔ عبیدالله به یزید و عمرو بن سعید

*مژدهٔ عبیدالله به یزید و عمرو بن سعید (4)

ابن زیاد در نامه ای برای یزید گزارش کشتن حضرت حسین بن علی (علیه السلام) و اسارت خاندانش را به وی داد. همچنین عبدالملک بن حارث سلمی را روانه مدینه کرد و به او سفارش نمود که مژده قتل حسین بن علی را فقط برای عمر و بن سعید بگو و در رفتن شتاب نما تا کسی در نشر این خبر بر تو پیشی نگیرد.

عبد الملک گوید: «من بر مرکب خود سوار شده بسوی مدینه حرکت کردم. در بین راه مردی از قبیله قریش مرا دید و از اخبار پرسید گفتم خبرها را نزد امیر خواهم گفت مرد بی اختیار استرجاع نموده گفت: بخدا سوگند، حسین به شهادت رسید. چون به عمرو

1- طبری، ج 3، ص 336 - 337؛ کامل بن اثیر، ج 4، ص 81 - 82 با مختصری تفاوت بحار الانوار، ج 45، ص 117 - 118.

2- بحار الانوار، همان جلد، ص 118

3- ابن اثیر (کامل، ج 4، ص 83) بعد از نقل این ماجرا نوشته است اولین سری که بر فراز نیزه شد سر عمرو بن حمق خزاعی بود (مترجم)

4- سید بن طاوس بنابر نقل مجلسی (بحارالانوار ، ج 45 ص 121 - 122) مطالب این فصل را به تفصیل آورده است اما طبری (ج 3، ص 341) و مفید (ارشاد، ج 2، ص 123) بدون ذکر نامه نگاری ابن زیاد برای یزید از فرستادن پیک به سوی مدینه سخن گفته و فقط اشاره کرده اند که عمرو بن سعید برای مردم سخن گفت و خبر شهادت امام را به آن ها داد دیگر این که طبری و مجلسی نام این پیک را «عبدالملک بن ابی الحارث ثبت کرده اند اما در ارشاد عبدالملک بن ابی الحدیث» ضبط شده است.

ابن سـعید وارد شده و ماجرای کشـته شدن حسـین بن علی را به اطلاع وی رساندم، لبخندی زده با خوشـحالی گفت: این خبر را به آگاهی مردم برسان من این کار را انجام دادم زنان بنی هاشم چون این خبر را شـنیدند آن گونه شـیون کردند که من تا آن هنگام چنان شور و ماتمی ندیده بودم پس از ابلاغ خبر، نزد عمر و بازگشتم او با خوشحالی می خندید و شعری را از عمرو بن معدیکرب زُبیدی زمزمه می کرد.

آن گاه عمرو گفت: این شیون هایی که امروز بنی هاشم می کنند در مقابل شیون هایی است که در هنگام قتل عثمان از بنی امیه شنیده می شد. (1) سپس به مسجد رفته برای مردم سخن گفت:

«ای مردم! خونریزی با خونریزی دفع می شود و هر کس صـدمه زنـد صـدمه خواهد دید. راستی روزگار چه پند آموز و عبرت دهنده اسـت حکمت های بالغه الهی یکی پس از دیگری و انـدرزهای خداونـدی پی در پی می آینـد ولی چه سود که این همه ثمری نمی بخشـند بخدا قسم من دوست می داشـتم که حسـین زنده می ماند و سـر از بدنش جدا نمی گردید؛ گاهی او ما را دشـنام می داد و ما در ثناگستریش می کوشـیدیم، او با ما پیونـد خویش را می بریـد و ما خود به او بیشتر می پیوستیم این عادت دیرینه ما بود، اما چه کنیم با کسـی که شمشـیر بر روی ما کشید و اراده قتل ما را نمود در این لحظه ما به دفاع از خود

1- در این جا عمرو بن سـعید شـعری را از عمرو بن معـدیکرب خوانـد که به یکی از جنگ های قبیله ای اشاره دارد. عَجّتْ نِساءُ بَنی زیادٍ عَجّةٌ *** کعجیج نِسْوَتِنا غَداةَ الأَرنَبِ زنان بنی زیاد شـیون سـردادند، آن گونه که در واقعهٔ آرنب، زنان ما شیون می کردند. به گفته طبری (ج 3 ص 342) واقعه ارنب، جنگی بود بین بنی زُبیـد و بنی زیـاد، هر دو از شاخه های بنی حارث بن کعب آن چه این گزارش نشان می دهد خشم امویان از اهل بیت رسول خدا و در حقیقت از اسـلام است. امویان خاندان رسول خدا را مظاهر اسلام می دانستند و چون ناگزیر از قبول دین اسـلام شده بودند تنها راه برای آن ها آزار رساندن و کشـتن خاندان پیامبر بود. آن ها در سایه حکومت عثمان بار دیگر جان گرفته بودند که با قیام مردم مصر و نقاط دیگر آرزوهایشان برباد رفت، از این رو همواره در صدد انتقام از کسانی بودند که مردم آن ها را نمایندگان اسـلام می شـمردند و رفتـار و گفتـار ایشان نیز همین حقیقت را اثبات می کرد. نکته قابل دقت این است که اموی ها اساساً می کوشـیدند ماجرای مخالفت خود را با اسـلام زیر پوشـش نزاع دو قبیله یا دو خانواده عملی کنند و سخنرانی های افشاگرانه امام حسین (علیه السلام) و پیام آوران کربلا، امام سجاد و حضرت زینب دقیقاً همین نقشهٔ مزوّرانه را خنثی کرد (مترجم).

برخاستیم و او را کشتیم (همین و بس).»

عبدالله بن سائب که در مجلس نشسته بود از این سخنان دروغ و لاف زنی های مزوّرانه به خروش آمد، برخاست و گفت: «اگر امروز فاطمه سلام الله علیها زنده بود و سر بریده فرزند خود حسین را نظاره می کرد چشمش گریان می شد.»

عمرو پاسخ داد: «اولاً ما از تو به فاطمه نزدیک تریم و برای دفاع از او و فرزندانش، سزاوارتر. پدر او عموی ماست همسر او برادر ما و فرزند او فرزند ماست. ثانیاً اگر فاطمه زنده بود دیدگانش از اشک پر می شد و جگرش می سوخت، اما هرگز قاتل فرزندش را سرزنش نمی فرمود چرا که این قاتل، در حقیقت از جان و مال خود دفاع نموده است.» (1)

6- بسوی شام

یزید به محض این که نامهٔ عبیدالله را دریافت داشت برای وی پیغام داد که هر چه زودتر سر مطهر امام و سایر شهیدان را همراه اسیران به شام منتقل نماید. ابن زیاد ابتدا سرها را بوسیله زحر بن قیس روانه کرد، در حالی که ابابردة بن عوف الازدی و طارق بن ابی ظبیان و گروهی از مردم کوفه او را همراهی می نمودند. سپس دستور داد که زنان و کودکان آماده حرکت شوند و امر کرد که حضرت علی بن الحسین را بر مرکب سوار نموده زنجیر به گردن حضرتش بیفکنند در روایت دیگر آمده که دست های امام را نیز با زنجیر بستند. بدین گونه کاروان اسیران زیر نظر مُحَفّر بن ثعلبة عائذی و شمر بن ذی الجوشن سوار بر چهارپایان با شتاب بسیار مانند کافران به جانب شام حرکت کردند، تا به سرهای مقدس رسیدند.

در طول راه امام زین العابدین (علیه السلام) کم ترین سخنی با گماشتگان حکومت به میان نیاورد تا به شام رسیدند. هنگامی که نزدیک قصر یزید آمدند، محفّر بن ثعلبه بانگ زد: «این مُحَفّر بن ثعلبه است که به خدمت امیرالمؤمنین یزید شتافته و انسان های بدکاره پست فطرت را با خود آورده است.»

1- بی شرمی و گستاخی را بنگرید؛ امام را از مدینه آواره کردن و اینک مدعی شدن که او بر ما شمشیر کشید!

سکوت جایز نبود و امام بی درنگ با کلام قاطع خود بر دهان این ناجوانمرد کوبیدند: «فرزندانی که مادر مُحَفّر زائیده است پلیدتر و پست ترند» (یعنی ای مُحَفّر خاموش باش که تو انسانی بی شخصیت و فرومایه هستی.) (1)

زهری گوید: هنگامی که سرها را وارد شام کردند یزید در قصر جَیْرون نشسته و از منظر آن به بیرون می نگریست او به محض این که سرها را از دور دید دو بیت شعر .سرود در این شعر گستاخانه به رسول الله اهانت نموده و اظهار داشت که من حسین بن علی (علیه السلام) را به جبران کشته شدگان جنگ بدر از بنی امیه به قتل رساندم. بدون تردید گوینده چنین شعری از اسلام تبری جسته و کفر پیشه کرده است. (2)

نویسنده کتاب جواهر المطالب پس از نقل این دو بیت به نقل از برخی مورخان می گوید این شعر کفری است آشکار که هیچ اقرار کننده ای به نبوت حضرت محمد بن عبدالله (صلی الله علیه و آله) آن را بر زبان نمی آورد

نوشته اند: در نزدیکی های دمشق امّ کلثوم نزد شمر آمد و گفت: «خواسته ای دارم». این بانوی محترم فرمود: «هنگامی که ما را به شهر وارد می کنی، از دروازه ای ببر که تماشاگران اندک باشند. همچنین این سرها را از بین کاروانیان دورگردان، تا مردم متوجه آن ها شده از نظاره ما چشم بپوشند چراکه ما از این نگاه های بسیار به ستوه آمده ایم.» شمر در اجابت این خواسته فرمان داد که سرها را میان کاروان قرار داده و اسیران را از مراکز پر جمعیت عبور دهند تا مردم آنان را نیک بنگرند. (3) او این کار را فقط بمنظور

1- طبری ج 3 ص (338 و ابن اثیر (کامل، ج 4، ص 84) این جمله را به یزید نسبت داده و هر دو کیفیت انتقال اسرا و سرهای شهدا را گزارش کرده اند (مترجم)

2- لَمّا بَدَتْ تِلْكَ الْحُمول وَ أَشْرَقَتْ *** تلك الشُّمُوسُ عَلَى رُبى جَيْرُونِ نَعَبَ الْغُرَابُ فَقُلْتُ صِحْ أَوْلَا تَصِحْ *** فَلَقَدْ قَضَيْتُ مِنْ الغَريم دُيُونی در کتاب جواهر الطالب نوشته ابوالبرکات شمس الدین محمّد الباغندی که نسخه خطّی آن در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است، چنین ،آمده چون یزید از ورود اسیران آگاهی یافت به دیدن آن ها رفت و با زنان و فرزندان خاندان رسول الله روبرو شد که زیر سایه سرنیزه حرکت می کردند. آن گاه این شعر را سرود: لَمّا بَدَتْ تِلْكَ الحمول و اشرقت *** تلك الرؤسُ علی رُبی جَیْرُونِ نَعَبَ الغُراب فقلتُ قُلْ اولاتَقُلْ *** فَلَقَدْ قَضَیْتُ من الرسول دیونی

3- بحار الانوار، ج 45 ص 127 (به نقل از لهوف سید بن طاوس)

نشان دادن پست فطری و فرومایگی خود انجام داد و می پنداشت که بدینوسیله دختر علی را بیشتر رنجیده خواهد نمود.

کاروان وارد دمشق شد و کنار مسجد جامع شهر به جایگاه اسیران منتقل گردید. در این موقعیت نیز برای امام سجاد فرصت مناسبی پیش آمد تا پیام شهیدان را به امت اسلامی ابلاغ نماید یکی از پیرمردان شام خود را به ایشان رسانده با لحنی خشن اظهار داشت: «خدا را سپاس که شما را کشت نابودتان ساخت، شاخ و برگ فتنه را سوزاند، مردم را از آشوبگری شما آسوده کرد و امیرالمؤمنین (یزید) را بر شما چیرگی بخشید.» امام از رنج سفر و بیماری خسته و افسرده بود و از طرفی خاطره رویداد عاشورا را همواره به یاد می آورد، اما بدون درنگ لب به سخن گشود و پاسخ روشنی به پیرمرد داد. امام هرگز خشمگین نشد گله نکرد دشنام نداد و حتی سخنی درشت بر زبان نیاورد، بلکه با آوایی ملکوتی و چهره ای رئوف پیرمرد را مخاطب ساخت:

- ای مرد آیا قرآن خوانده ای؟

- بلی.

- آیا آیه (قُل لّا أَسْأَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْرًا إِلّا الْمَوَدّةَ فِي الْقُرْبَیٰ) (1) را بخاطر داری؟

- بلی، این آیه را بارها تلاوت کرده ام

- ای مرد ما قُربی» هستیم.

- آیا آیه (وَ اعْلَمُوا أَنّما غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْ ءٍ فَأَنّ لِلّهِ خُمُسَهُ وَ لِلرّسُولِ وَ لِذِي الْقُرْبی) (2) را خوانده ای؟

- بلی

- ای مرد، مراد از «قُربی» در این آیه مائیم.

- آیا آیه (إِنّما یُرِیدُ اللّهُ لِیُذْهِبَ عَنْکُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَیْتِ وَ یُطَهِّرَکُمْ تَطْهِیراً) (3) را تلاوت کرده ای؟

- بلی

- ای مرد بدان که مائیم آن اهل بیت که خدا ایشان را به عصمت و طهارت اختصاص داده است.

1- قرآن: سوره شوری آیه 23: بگو از شما پاداش و مزدی نمی طلبم، جز آن که با «نزدیکان من» دوستی کنید.

2- قرآن، سوره انفال، آیه 41

3- قرآن، سوره احزاب، آیه 33

پیر مرد از گفته خود پشیمان شد و عرض نمود:

- ترا بخدا سوگند می دهم آیا شما همان هستید که بیان کردی؟

- بلی، چنین است.

اشک از دیدگان وی سرازیر شد و عمامه از سر برگرفت و سر به آسمان بلند کرده و گفت: «بارالها من از دشمنان آل محمّد از جنّ و انس بسوی تو بیزاری می جویم.» آن گاه از امام زین العابدین پرسید: «آیا تو به من پذیرفته است؟» حضرت فرمودند: «بلی، اگر توبه کنی، خدا توبهٔ ترا می پذیرد و تو به ما خواهی پیوست.» مرد گفت من توبه کردم.

یزید از این ماجرا آگاهی یافت فرمان قتل پیرمرد را صادر کرد، بدین امید که در قلوب مردم وحشت و هراس بیفکند. (1)

7- در برابر یزید

یزید، سرمست از پیروزی خود و سرکوب قیام کربلا فرمان داد که مردم شام در مجلس او حاضر شوند. سپس دستور داد که بازماندگان امام حسین بن علی (علیه السلام) و دیگر شهیدان کربلا را نزد او بیاورند امام زین العابدین علیه السّلام را در حالی که به زنجیر بسته شده بود، در کنار دیگران اسیران در بند وارد مجلس یزید کردند. به محض این که آنان در برابر یزید ایستادند امام با سخنانی کوبنده وی را خطاب نموده فرمود:

- ای یزید، ترا بخدا سوگند می دهم چه گمان می بری اگر پیغمبر خدا ما را به این حال بنگرد؟ در اثر این جمله کوتاه هر کس آن جا بود منقلب شد و گریست. یزید ناگزیر دستور داد که زنجیر را از گردن امام برگرفته و دستبند اسیران را باز کنند. (2)

چند لحظه بعد سر مبارک امام را آوردند و آن را در مقابل یزید قرار دادند زنان را پشت سر وی نشاندند تا نگاه آن ها به سر نیفتد. دو دختر دل شکسته امام حسین (علیه السلام) فاطمه و سکینه می کوشیدند که سر بریده پدر را بنگرند و یزید در صدد پنهان کردن سر، از آن دو کودک بود اما زنان با دیدن سرتاب نیاورده گریستند و شیون کردند، تا بدانجا که دختران معاویه نیز به ولوله افتاده از این منظره دلخراش افسرده شدند. فاطمه دختر

1- بحار الانوار، ج 45 ص 129 (به نقل از لهوف).

2- پیشین، ص 131 - 132 (به نقل از لهوف)

امام به یزیـد رو کرده فرمود: «آیا فرزنـدان، رسول الله را اسـیر و آواره کرده ای؟» مردم و همـهٔ افراد دربار یزیـد اشک می ریختنـد تا آن که صدای ناله از همه سو برخاست. (1)

زینب سـلام الله علیها با دیدن سـر برادر زبان به سخن گشود، آوایی حزین و رقت بار داشت و با خود زمزمه می کرد: یا حُسَیْناه، یا حَبیبَ رَسُولِ اللهِ یا بْنَ مَکَّة وَ مِنی، یَا بْنَ فاطمة الزهراء سیّدة النّساء، یَا بْنَ بِنْتِ المُصْطَفی.

همه می گریستند و یزید حیرت زده و مبهوت ساکت نشسته بود زنی از طایفه بنی هاشم در خانه یزید می زیست. او نیز در سوگ امام زبان به ندبه گشود: «ای آقای اهل بیت، ای مایه دلخوشـی بیوه زنان و یتیمان ای کشـته شده بدست زنازادگان، ای محمّد بن عبدالله و ای حبیب مولای ما.» با شنیدن این عبارات همه زنان آه و ناله سردادند. (2)

یزید، در موقع ورود سر مقدس همراه با سایر سرهای شهیدان کربلا، به شعری از حُصَیْن بن حمام مری تمثّل جست:

ما صبر و شـکیبایی پیشه کردیم و شـکیبایی شـیوهٔ دیرینه ماست، شمشـیرهای ما سـرها و دست ها را از بـدن ها جدا می کنند قوم ما از راه انصاف با ما رفتار نکردند و بنابراین شمشـیر بران که خون ها را می ریخت، بسود ما عمل نمود. اینک ما سرهای انسان هایی بزرگ را بریده ایم، گرچه این انسان های بزرگ، با ما دشمنی داشتند. (3)

این مردک خودکـامه هنوز کینه توزی و غضـبش نسـبت به امام (علیه السـلام) پایان نگرفته بود و با آن که بازتاب رفتار وحشـیانه خود را در میان مردم مشاهده می کرد، عبرت نگرفته پست فطرتی خود را بیشتر آشـکار می ساخت وی دسـتور داد چوبی از نی آوردند و این چوب را بر دندان های امام زده به گونه ای غرور آمیز اظهار داشت: این کارها به انتقام روز بدر است.

ابو برزهٔ اسلمی نزد وی نشسته بود. از دیدن این منظره آزرده شد و خطاب به او

1- طبری، ج 3، ص 340

2- پیشین، صفحه 132

3- تذکرة الخواص، ص 235؛ او به نقل از ابن ابی الـدنیا آورده است که بر اثر این شـعر همه او را سـرزنش کرده و از وی بـدگویی کردند (مترجم) .

گفت: «ای یزید آیا بر دندان ها و لب پسر فاطمه چوب می زنی؟ من خود با دیدگانم مشاهده کردم که رسول الله (صلی الله علیه و آله) بر دندان های او و برادرش بوسه می زد و می فرمود: شما دو نفر آقای جوانان بهشت هستید خدا قاتل شما را بکشد از رحمتش دور کند و او را به عذاب ابدی گرفتار سازد یزید از این کلمات خشمگین شد و او را از مجلس خود راند. (1)

باغندی در کتاب جواهر المطالب نوشته است: هنگامی که مردم کوفه (گماشتگان عبید الله) کاروان اسراء را همراه با سرهای شهیدان به شام وارد کردند، مروان بن حکم نزدشان شتافت و درباره حوادث کربلا اطلاعاتی بدست آورد، سپس برادر او یحیی بن حکم گزارش ماجرا را پرسید و پس از شنیدن پاسخ گفت: «شما با این کارهایتان خود را از رسول خدا در روز قیامت محجوب نمودید.» هم او در مجلس یزید شعری را بر زبان آورد که یزید بر سینه اش کوبید و گفت: آرام گیر. شعر او این بود:

همانا سرهای بریده شده در سرزمین طف، کم ارجتر از ابن زیاد بدسرشت می باشند.

عجبا سمیه بدکاره به شماره ریگ های بیابان فرزند دارد ولی فرزندان دختر رسول خدا به قتل می رسند.

در روایت دیگر آمده که یزید به وی گفت: «سبحان الله آیا در این موقعیت چنین شعری را می خوانی؟ چرا سکوت را رها کرده ای؟»

باغندی به نقل از حافظ بن عساکر می نویسد پس از آن که سر مطهر امام را در برابر یزید نهادند، او اشعاری را از ابن زبعری بر زبان آورده دو بیت به آخر آن افزود. سبط ابن جوزی نیز این داستان را آورده است. البته بنظر می رسد که بیت دوم نیز از افزوده های یزید باشد اگر چه در روایت سبط ابن جوزی نقل نشده است:

ای کاش پدران من که در جنگ بدر کشته شدند، اینک فغان قبیله خزرج را در نبرد احد از تیزی نیزه و برش شمشیر شاهد بودند.

آن گاه به هلهله و شادی پرداخته به من می گفتند: دست مریزاد ای یزید!

1- بحارالانوار، ج 45 ص 133؛ طبری ج 3، ص 341.

آری ما امروز بزرگان این قوم را کشتیم و انتقام روز بدر را گرفتیم.

بنی هاشم به نام دین با سلطنت بازی کردند و الا نه خبری از غیب آمده و نه و حیی نازل شده است، اگر من از فرزندان احمد (رسول خدا) انتقام نگیرم از نسل خندف نخواهم بود. (1)

8- خطابه زینب (سلام الله علیها)

پس از آن که یزید با خواندن این اشعار، کفر و بی اعتقادی خود را صریحاً اظهار نمود؛ زینب دختر علی و پیام آور کربلا بپا خاست و برای جمع حاضرین سخنرانی فرمود:

شکر به درگاه پروردگار جهانیان می گزارم و بر پیامبر و خاندان پاکش درود می فرستم.

خداوند یکتا راست فرمود آن جا که در قرآن می خوانیم فرجام کار کسانی که به زشتی روی آوردند و مرتکب گناه شدند آنست که نشانه های خداوندی را تکذیب کرده حقایق الهی را استهزاء می کنند.

ای یزید! آیا می پنداری اینک که زمین و آسمان را بر ما تنگ کردی و بسان بردگان با ما رفتار نموده ای ما در پیشگاه خدا خوار شده ایم و تو در آستان ربوبی کرامت یافته جایگاهی ارجمند بدست آورده ای؟ از این رو برخود بینی خویش افزوده ای و شاد و مغرور بر تخت پادشاهی تکیه زده ای که دنیا به کامت می گردد و حکومت ما به دست تو افتاده است. نه چنین است ای یزید، لختی بخود آی و نادانی را واگذار.

آیا سخن خدای سبحان را در قرآن از یاد برده ای که می فرماید: «کافران چنین گمان نکنند که مهلت دادن ما به آن ها برایشان سودمند است؛ همانا ما به آن ها مهلت می دهیم تا برگناهان خود بیفزایند و (در عالم آخرت) عذابی دردناک در انتظارشان است.»

ای فرزند آزاد شدگان بدست رسول الله! (2) آیا این از عدل است که تو زنان و

.2

1- تذکرة الخواص، ص 235

2- ابوسفیان و معاویه، پس از فتح مکه همراه دیگر مردم، به فرمان رسول الله آزاد شدند و کسی به آنان تعرض ننمود.

کنیزان خود را در پرده بپوشانی و دختران رسول خدا را اسیر و در بدر نموده بی حرمتشان سازی پوشش های آن ها را برگیری چهره هایشان را بر ملاکنی ایشان را همراه با دشمنان از این منزل به آن منزل کوچ دهی و هر انسان دور و نزدیکی را در گذرگاه ها به نظاره اینان فراخوانی در حالی که از محافظین کسی را با خود نداشته و هیچ مردی به سرپرستی آن ها نیامده است. آری چگونه امید می رود که فرزند فردی از ما مراقبت کند که جگر نیکان را به دندان می خائید و گوشتش از خون شهیدان روئیده بود؟ چگونه در دشمنی با ما درنگ خواهد کرد کسی که کینه ما را از غزوهٔ بدر و احد در دل دارد و پیوسته با دیده دشمنی به ما نگریسته است!

اما اکنون تو بدون آن که جرم و گناهی برای خود بشماری، شعری بدین زشتی را می خوانی که:

لاَ هَلّوا وَاسْتَهَلّوا فَرَحاً *** ثُمّ قالوا یا یَزیدُ لاتَشَلّ

و با چوب دستی بر دندان های ابو عبدالله می زنی همان جا که بوسه گاه رسول الله (صلی الله علیه و آله) بوده است.

بلی، چرا این بیت را نخوانی در حالی که زخم بر دل ما زدی و ریشه ما را قطع کردی خون فرزندان پیامبر خدا و ستارگان زمین از آل عبدالمطلب را ریختی و حال پدرانت را ندا می کنی و گمان می زنی ندای ترا می شنوند. ولی بدان که بزودی به آنان خواهی پیوست و در آن هنگام آرزو می کنی که ای کاش لنگ و گنگ بودی و خود را به این کردار زشت و گفتار پست نمی آلودی.

خداوندا حقّ ما را بگیر و از جفا کاران بر ما انتقام کش و خشم و غضب خود را بر هرکس که به ما ستم روا داشت و حامیان ما را به قتل رساند، فرود آر.

ای یزید! بخدا سوگند تو نشکافتی مگر پوست خود را و نبریدی مگر گوشت خود را و دیری نگذرد که بر رسول خدا وارد شوی، در حالتی که بار سنگین گناه فرزندان او و هتک حرمت خاندان وی را بردوش می کشی در آن روز خداوند قهار پراکندگی ایشان را گرد می آورد و حقشان را باز می ستاند. قرآن می فرماید:

«کسانی را که در راه خدا به شهادت رسیدند مرده مپندارید، بلکه اینان

زنده اند و در جوار رحمت حقّ روزی می خورند.»

ای یزید! خدا برای داوری، رسول خدا برای دادخواهی و جبرئیل برای پشتیبانی و یاری آن حضرت نسبت به کارهای تو کافی است. بزودی خواهی دانست که آن کسی که ترا به این جایگاه رساند و برگردهٔ مسلمانان استیلا بخشید خود چه نکوهیده جانشینی برای ستمکاران بود و آن گاه خواهید یافت که کدامین کس ناتوان تر و بیچاره تر است.

اگر امروز مصیبت ها و رویدادهای تلخ روزگار مرا به سخن گفتن با تو واداشته، بدان که من برای تو ارزشی قائل نیستم و سرزنش ترا بزرگ شمرده و از توبیخ تو ابا دارم، ولی چه می توان کرد که دیده ها گریان و سینه ها سوزان است. شگفتا از روزگار که حزب الله پاکدل بدست حزب الشیطان آزاد شده به شهادت می رسند در حالی که خون ما از چنگ ایشان می چکد و گوشت ما از دهانشان می ریزد و آن پیکرهای پاک در اختیار گرگ های بیابان قرار گرفته بوسیله مادران کفتار بچگان بخاک مالیده می شوند.

ای یزید! اگر تو امروز کشتن ما را برای خود غنیمت دانستی، دیری نگذرد که این غنیمت موجب غرامت تو گردد و در آن هنگام چیزی جز آن چه را از پیش فرستادی، نیابی خداوند بر بندگان خود ستم روا نمی دارد و ما به درگاه او شکایت می کنیم و تنها پایگاهمان اوست. بنابراین هر نیرنگ که خواهی بزن و هر تلاش که خواهی بنما و در کینه توزی نسبت به ما کوتاهی مکن. بخدا سوگند هرگز یاد ما را نابود نتوانی کرد پیام الهی وحی را خاموش نتوانی نمود دوران ما را در نخواهی یافت و ننگ و عار این جفا را از خود دور نتوانی ساخت. رأی تو دروغ و دوران پادشاهی تو اندک است و اطرافیان تو پراکنده خواهند شد در روزی که منادی همگان را فراخواند. نفرین خدا بر ستمکاران.

خدا را سپاس که آغاز کار ما را با نیکبختی و آمرزش گشود و پایان کار ما را شهادت و رحمت قرار داد از پروردگار می خواهم که پاداش اخروی خود را بر شهیدان تکمیل کند، بر ثوابشان بیفزاید و ما را جانشینان نیکوی ایشان قرار دهد همانا او مهربان و ودود است و برای ما بهترین وکیل می باشد.

ص: 321

یزید پاسخی نداشت و ناگزیر شعری را بر زبان آورد:

یا صیحةٌ تُحْمَدُ مِنْ صَوائح *** ما أهْوَنَ الْمَوْتَ عَلی النّوائح

کنایه از این که من کار خود را کرده ام و این سخنان چندان اثری ندارد. (1)

با پایان گرفتن سخنان آتشین زینب، یزید ضربه ای رسواکننده نوش جان کرد، ولی هنوز رمقی در خود می دید و هنوز آرزوی رسوایی سالار شهیدان و یاران و فرزندانش را در سر می پروراند، گویا باور نکرده بود که گور خود را کنده و با پای خویش به سوی مرگ شتافته است لذا به امام زین العابدین رو کرده گفت:

– ای پسر حسین! پدر تو پیوند خود را با من برید حق مرا نادیده گرفت و برای رسیدن به سلطنت بجنگ با من برخاست. اینک تو می بینی که خدا با او چه کرد و بر سر او چه آورد.

– نه، آن چه خدا می فرماید سزاوارتر است (مَا أَصَابَ مِنْ مُصِیبَهٍ فِی الْأَرْضِ وَلَا فِی أَنْفُسِکُمْ إِلَّا فِی کِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ وَاللّهُ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ) (2)

یزید از فرزند خود خواست که جواب امام را بدهد خالد از جواب ناتوان ماند آن گاه یزید گفت:

– آن چه مصیبت برشما وارد شود بخاطر کارهای خودتان است و خداوند از بسیاری خطاهای شما می گذرد.

– ای پسر معاویه و هند و صخر، نیای من علی بن ابیطالب بوده که در غزوهٔ بدر و اُحد و احزاب لوای رسول الله را در دست داشت اما پدر و جد تو پرچم کفر را در دست گرفته بودند.

امام به سخن خود ادامه دادند:

1– این خطبه را مجلسی (بحار، ج 45 ص 133 – 135) آورده است.

2– قرآن، سوره حدید آیه 23، 24: هیچ رویدادی در زمین و جان های شما به وقوع نپیوندند، مگر آن که قبل از آفرینش ،آن در کتابی ثبت شده باشد این کار برای خداوند آسان است تا شما دربارهٔ آن چه از دست می دهید افسرده نباشید و بر آن چه بدست می آورید شادی نکنید خدای یگانه انسان های خودبین و فخرفروش را دوست ندارد

وای بر تو، ای یزیـد! اگر می فهمیـدی که چه عمل زشتی مرتکب شدی و چه خطایی کردی و نسـبت به پدر و برادر و عموها و خاندان من چه جفایی روا داشتی سـر به کوه ها می گـذاشتی بر شـنزارها می خفتی و نابودی و نیستی برای خود آرزو می کردی هیـچ می دانی که سـر مطهر حسـین پسـر علی و فـاطمه بر دروازه شـهر شـما آویخته شـده در حالی که این امانت پیامبر خـدا در میان شـماست؟ پس چشم براه پشیمانی و رسوایی باش. (1)

ابن شهر آشوب گوید: در این روزها امام زین العابدین در مسجد زندانی شده بود. (2) ابن عساکر می نویسد مسجد دمشق معروف است و به نام «مشهد علی» در جامع دمشق خوانده می شود.

یزید به مشورت با اطرافیان پرداخت و درباره نحوه رفتار با اسـیران نظرخواهی نمود. بعضـی از آن ها پاسخ زشتی دادند که ذکر آن مناسـب نیست و منظورشان آن بود که همه بازماندگان را از دم تیغ بگذراند.

نعمان بن بشیر که در مجلس یزید حاضر بود پیشنهاد نمود که تو همان روشی را در مورد ایشان بکار بر که پیامبر عمل می فرمود. (3)

9- اقامت در شام

یزید دستور داد که پیام آوران کربلا را در خانه ای نزدیک کاخ سلطنت وی اسکان دهند. آنان در طول مدت اقامت به یاد شهیدان سوگواری می کردند. (4) بنابر نقل باغندی و دیگران سر مطهر امام در دمشق سه روز آویخته شد. ابولهیعه از ابوالاسود محمد بن عبدالرحمن روایت می کند که یکی از چهره های سرشناس یهود مرا دید و زبان

1- بحار الانوار، ج 45، ص 135 - 136.

2- جمله ابن شهر آشوب (مناقب، ج 4، ص 173) این است: «محلّ زندانی شدن امام زین العابدین (علیه السلام) امروز مسجد است». از این جمله بر نمی آید که آن حضرت در مسجد زندانی بوده اند (مترجم)

3- بحار الانوار ج 45 ص 135

4- طبری (ج 3، ص 339) او افزوده است که تمام زنان خانوادهٔ معاویه در این سوگواری شرکت کردند (مترجم).

به سـرزنشم گشود. او گفت: بخدا قسم بین من و حضـرت داود هفتاد پدر فاصله است و مردم یهود مرا بزرگ شمرده به دیدارم می آیند؛ اما شما نواده پیامبرتان را که تنها با آن حضرت یک پدر فاصله دارد به قتل رسانده اید. (1)

از امام زین العابدین نقل شده که وقتی سـر امام حسین را برای یزید آوردند، او پیوسته در بزم های عیش و نوش خود این سر را در برابر خود می نهاد و شراب می نوشید. (2)

روزی امام سـجّاد از قرارگاه خود خارج شـده در بازار دمشق به قـدم زدن پرداخت. منهال بن عمرو نزد حضـرتش آمده پرسـید: «ای پسـر رسول خـدا چگونه روز را بسـر آورده ایـد؟» امـام فرمودنـد: «در همـان حالتی روز خود را گذرانـدم که بنی اسـرائیل در میان فرعونیان می زیستند؛ فرعونیان فرزندان ایشان را سر می بریدند و زنانشان را زنده نگاه می داشتند. ای منهال! امروز عرب بر عجم فخر می فروشد چرا که پیامبر خـدا عرب است؛ قریش بر سایر قبائل عرب برتری می جویـد بـدلیل آن که رسول الله از قبیله قریش می باشد؛ ولی ما خاندان پیامبر خدا کشته ،آواره طرد شده و مورد خشم این و آن واقع شده ایم ای منهال، باید از این وضع ما استرجاع کرد و به درگاه حقّ پناه برد.»

آفرین بر مهیار دیلمی که چنین سرود:

ایـنـان چوب هـای منبر پیامبر را بزرگ شـمرده از آن ها مراقبت می کننـد در حالی که فرزنـدان آن پیشوای برجسـته زیر دست و پای همین فریبکاران سرکوب و لگد مال شده اند

آخر شما با کدام حکم و داوری، از فرزندان رسول الله انتظار پیروی و اطاعت دارید در حالی که تنها افتخار شما همنشینی با اصحاب آن

1- بحارالانوار، ج 45، ص 141 (به نقل از لُهوف)؛ نام شـخص یهودی در این روایت «رأس الجالوت» آمده است مجلسـی علاوه براین روایت کرده است (ص 139) که در مجلس یزید دانشـمندی یهودی نشسته بود از اصل و نسب امام زین العابدین و پدرش پرسید و چون به او گفتند که حضرت حسین (علیه السلام) نوادهٔ رسول اکرم بوده با شگفتی گفت اگر موسی نواده اش را در میان بر جای گذاشته بود گمان می کردیم که باید او را بپرستیم؛ اما شـما دیروز پیامبرتان از دنیا رخت بربسـته است و امروز نواده اش را کشته اید شما چه بد امّتی !هستید یزید دسـتور داد او را به بند کشـیدند. مرد برخاست و گفت: هر کار می خواهید بکنید مرا بزنید یا بکشید؛ ولی بدانید در تورات آمده است که قاتل فرزندان پیامبران تا ابد نفرین شده است و دوزخ جایگاه اوست (مترجم).

2- بحار الانوار ، ج 45، ص 141) (به نقل از لهوف).

حضرت است. (1)

روزی یزید دستور داد که منبری آماده کردند خطیب را فراخواند و به او دستور داد که بر فراز منبر رود و دربارهٔ حسین و پدرش زبان به ناسزا بگشاید خطیب، این مهره خود فروخته دنیا، پرست به وظیفهٔ خود درباره او عمل کرد و از منبر بالا رفت. نخست شکر به درگاه خداگزارد و مقام ربوبیش را ستود.

آن گاه به بدگویی از امام علی بن ابیطالب و حسین بن علی (علیه السلام) پرداخت و در مدح و ثنای معاویه و یزید داد سخن داد و آن چه می خواست گفت. امام علی بن الحسین که ناظر این صحنه جانکاه بود، بانگ زد و فرمود:

وای بر تو ای سخنران که از راه به خشم آوردن آفریدگار در مقام خوشنود ساختن آفریده ای برآمده ای پس آمادهٔ دوزخ باش. (2)

یزید دریافت که هر چه بازماندگان عاشورا بیشتر در کربلا بمانند، بر رسوایی او افزوده خواهد شد و تنها چاره ای که دارد تکریم و تجلیل و تعظیم این عزیزان است.

وی در یکی از روزها امام علی بن الحسین و عمرو بن الحسین علیهم السلام (کذا) را طلبید. عمرو کودکی بود که در حدود یازده سال داشت. یزید به وی رو کرد می گفت: آیا با پسر من حاضر به نبرد هستی و تمایل به کشتن وی داری؟ عمر و پاسخ گفت: نخست دشنه ای به من و دشنه ای به او بده، سپس از من بخواه که با وی بجنگم یزید غرق شگفتی شد و گفت: «گویی این نوجوان قطعه گوشتی است که از پدر خود جدا شده، آری از مار جز مار زائیده نشود.» (3)

1- پیشین، ص 143 (به نقل از لهوف).

2- پیشین، ص 137 (به نقل از مناقب و سایر منابع)؛ در آن جا آمده است که سپس امام از یزید اجازه خواست تا چند جمله ای صحبت کند یزید امتناع می ورزید اما پافشاری حاضران موجب شد که امام به منبر رفته، خطابه ای آتشین آغاز کند. مؤلف دانشمند به این خطابه هیچ گونه اشاره ندارد و ما علت این مسأله را نمی دانیم اما برای تکمیل فایده ترجمه آن را در پایان همین جلد می آوریم.

3- هدف یزید از ذکر این مثل آن بود که فرزندان علی بن ابیطالب در شجاعت و صراحت لهجه به حضرتش شبیه می باشند (شیر را بچه همی ماند بدو) این داستان را طبری (ج 3، ص 339) آورده ولی آن را به عمر بن حسن فرزند امام مجتبی (علیه السلام)) نسبت داده همو که به گفته طبری (ص 343) به خاطر خردسالی از کشته شدن رست. به نظر می رسد این درست تر است البته ابن شهر آشوب (مناقب، ج 4 ص 173) این گفتگو را به امام سجاد نسبت داده است اما نقل مؤلف با روایت سیّد بن طاوس در لهوف (بحار، ج 45 ص 143) مطابقت دارد (مترجم)

روزی که امام را به مجلس یزیـد آوردند یزید به آن حضـرت وعده داد که سه خواسـته ایشان را برآورد اینک به امام رو کرده گفت: خواسـته هـایت را بگو تا انجام دهم امام فرمودنـد: «اول این که سـرآقا و مولا و پـدر من حسـین بن علی (علیه السـلام) را در اختیار من گـذاری تا زیـارتش کنم از او توشه برگیرم و بـا وی خـداحافظی کنم. دوم این که آن چه از ما به غارت رفته بازگردانی سوم آن که اگر قصـد کشـتن مرا داری، با این زنان شخص امینی را گسیل داری تا آن ها را به حرم جدشان برساند.»

یزید گفت: «اما در مورد خواسـته اوّل بدان که هرگز سـر پدر را نخواهی دید. اما در مورد خواسته سوم من از کشتن تو صرف نظر کرده ام و زنان را کسـی جز تو به مـدینه باز نخواهد گرداند. اما خواسـته دوم یعنی اموال به غارت رفته؛ من دو برابر قیمت آن ها را خواهم پرداخت.» امام فرمودنـد: من از مال تو چیزی نمی خواهم و آن را به خودت وا می گذارم. اگر من اموال خودمان را می خواهم بدلیل آن است که بافته فاطمه دختر رسول الله، مقنعه، گلوبند و پیراهن این بانوی بانوان در بین آن هاست.»

یزید ناگزیر فرمان داد که این اموال را مسترد دارند و خود نیز دویست دینار به آن افزود امام سـجاد (علیه السلام) فوراً آن مبلغ را بین فقراء و مستمندان تقسیم نمودند. (1)

10- بازگشت به مدینه

سرانجـام یزیـد چاره را در آن دیـد که هر چه زودتر پیام آوران عاشورا را از مرکز حکومت دور کنـد، چرا که در شام، ارتباط با نماینـدگان و سفرای کشورهای دیگر، بازرگانان داخلی و خارجی و مردمی که از سایر شهرها می آمدند، امکان بیشتری داشت. لذا دستور داد این چهره های رنـج کشـیده و مقاوم با احترام و شـکوه به مـدینه بازگردانده شوند نعمان بن بشـیر انصاری با چند نفر دیگر کاروان آنان را همراهی می کردند. برخی نوشته اند کاروانیان از وی خواستند که در راه بازگشت از کنار مزار

1- بحار الانوار، ج 45، ص 144

شهیدان بگذرند، تا با این عزیزان تجدید پیمان نمایند. (1)

کاروان پس از چند روز حرکت به مدینه نزدیک شد. بشیر بن جَذلَم گوید:

«چون به نزدیکی های مدینه رسیدیم امام زین العابدین درنگ کردند، از همه کاروانیان خواستند که پیاده شوند و خیمه ها را بر پاکنند. سپس بمن فرمودند ای بشیر، خدا پدر تو را بیامرزد او شعر نیکو می سرود آیا تو هم در شعر دست داری؟ عرض کردم بلی، ای پسر رسول خدا من شاعرم فرمودند: «پس به مدینه داخل شو و مردم را از شهادت امام ابو عبدالله الحسین آگاه کرده در رثای آن شهید اشعاری بسرای». من بر اسب خویش نشسته شتابان خود را به داخل شهر رساندم و یکسره به مسجد النبی رفتم، در حالی که با آوای حزین اشعاری را می خواندم:

ای مردم یثرب، دیگر ماندن شما در این شهر ارزشی ندارد، حسین به شهادت رسید، پس پیوسته از دیدگان اشک بارید پیکر پاک او در کربلا لگدکوب سم ستوران شده است و سر مطهرش بر نیزه از این شهر به آن شهر می گردد.

سپس فریاد زدم: «ای مردم مدینه اینک علی بن الحسین با خواهران و عمه های خود نزدیک شهر فرود آمده اند و من پیک اویم برای شما تا شما را به اقامتگاهش راهنمایی نمایم.»

1- سیّد بن طاوس در لهوف و به نقل از او مجلسی در بحارالانوار (ج 45، ص 146) نوشته اند که زنان و فرزندان امام در بازگشت از شام به کربلا رفته چند روزی در آن جا به عزاداری پرداختند. روز ورود آنان به کربلا مصادف با بیستم صفر (اربعین شهیدان) بود که همزمان با ایشان، جابر بن عبدالله انصاری نیز با جمعی به زیارت مرقد سالار شهیدان آمده بود. آن گونه که برخی بزرگان محدثین شیعه و محققین و تاریخ نگاران می گویند این داستان به هیچ روی با ظواهر امر سازگار نیست اگر مدت اقامت اهل بیت را در کوفه و شام و نیز زمان لازم برای طی مسافت از کربلا تا کوفه کوفه تا شام و شام تا کربلا را محاسبه کنیم خواهیم دید که چنین جریانی نمی تواند صحت داشته باشد به ویژه این که ورود جابر به کربلا مسلماً در اربعین نخستین سالار شهیدان بوده است و دانشمندان بزرگ صحت آن را تأیید نموده اند. گفته اند که سیّد بن طاوس نیز بعدها در صحت این گزارش تردید کرده است در هر صورت این موضوع نیازمند بررسی و تعمق بیشتر است و برخی نویسندگان در این باره کتاب نوشته اند. با این همه آن چه باید در نظر داشت این است که این واقعه تاریخی ارتباطی به اهمیت و فضیلت زیارت اربعین و مراسم سوگواری در اربعین ندارد (مترجم).

بشـیر گوید: «بعد از این گفتار من در مدینه هیچ زن پوشـیده و پرده نشـینی نبود که سراسـیمه با صورت باز و گیسوی آشـفته از خانه خارج نشود. همگان آه و فغان سـردادند و بسوی امام براه افتادنـد هیـچ کس در مدینه نماند و من تا آن روز هیچ گاه چشـمانی را این چنین گریان ندیـده بودم به یقین بعـد از روز رحلت پیامبر خـدا این روز سـخت ترین و تلـخ ترین روز برای مردم مـدینه بود مردم ماتم زده از بیراهه و با شتاب خود را به بازماندگان حسـین بن علی رساندند و من که سوار بر اسب بودم از آنان دیرتر رسـیدم از میان انبوه اجتماع عبور نموده خود را به خیمه ها رسانـدم امام از خیمه خارج شدند دسـتمالی در دست داشـتند که با آنان قطرات اشک را از دیدگان می زدودند. خدمتگزاری که همراهشان بود صـندلی در دست داشت و آن را بر زمین نهاد تا امام بر بالای آن قرار گیرنـد و با مردم سـخن بگوینـد امام نمی توانسـتند گریه خود را نگاه دارند و مردم نیز به محض دیدار آن یادگار رسول خدا اشک ریختند و ناله سـردادند. صدای ضـجه مردم چنان بلند بود که گویی آن سـرزمین یکپارچه فریاد است. امام با اشاره دست مردم را به سکوت و آرامش فراخواندند صدای شیون مردم فرو نشست و آن گاه امام خطابه خود را آغاز کردند:

سپـاس و سـتایش ویژه پروردگار جهانیان است، خـدای رحمان رحیم خداونـدی که مالک روز جزاست و همـهٔ آفریـدگان را او خلق کرده است، آفریدگاری که از دسترس به دور است و برتر از آسمان هاست و در عین حال نزدیک است و زمزمه ها را می شنود ما خدا را در برابر مشـکلات بزرگ مصـیبت های توان فرسای روزگار، دردهای جانکاه مصـیبت های جگر سوز و دلخراش و رویـدادهای تلـخ سـپاس می گزاریم

ای مردم! خداوند یکتا که شـکرگزار اوییم – ما را با مصـیبتی بزرگ و شکافی عمیق که در اسلام پدید آمد، آزمود آری، ابو عبدالله و جوانان یارانش به شـهادت رسـیدند بازماندگانش از زن و فرزند به اسارت رفتند و سـر مطهرش از این شـهر به آن شهر بر فراز نیزه به گردش درآمد. این مصیبتی است که تاکنون مانند نداشته است.

راستی ای مردم کدام انسانی است که از شنیدن این رویداد عظیم دلشاد باشد؟ کدام قلبی است که پس از آگاهی از شهادت حسین بن علی اندوهگین

نشود و کدام دیده ای است که از گریه پرهیز نماید و اشک فرو نریزد؟

ای مردم! کدام قلب است که بیاد شـهادت نوادهٔ رسول خدا نفسـرد و کدام دلی است که به یاد او ننالد؟ و کدام گوش است که تاب شـنیدن این همه جنایت را داشته باشد؟

ای مردم! با ما چنین رفتار کردنـد، ما را از شـهر و دیارمان راندنـد جمعمان را پراکندند و در بیابان ها آواره مان نمودند، بدون آن که جرمی مرتکب شـده باشـیم یا کار زشتی از ما سـر زده باشد و یا شـکافی در اسـلام افکنده باشـیم هرگز چنین جنایتی در مورد پیشـینیان ما انجام نگرفت و این شـیوه زشتی بود که اینان برگزیدند. بخدا سوگند اگر پیامبر خدا به این جنایتکاران می فرمود که با ما بجنگند، هرگز بیش از این کـاری انجـام نمی دادنـد، و حـال آن که از آن بزرگوار فقـط درباره ما سـفارش رسـیده است و بس انالله و انا الیه راجعون در این مصـیبت خانمانسوز، دلخراش جانکاه توانفرسا دردناک و رنـج آور به خدای یکتا روی می آوریم و آن چه را بر ما وارد آمده در راه او بجان می خریم و می دانیم که خداوند توانا و انتقام گیرنده است. (1)

پس از این خطابه کوتاه که گزارش دقیق و فشـردهٔ حماسه کربلا را در بر داشت امام همراه مردم راهی مدینه شدند. دیگر مدینه آن شهر سابق نبود سـکوت و سـکون و مردگی از همه جای آن مشاهـده می شـد و هرگوشه ای جمعی به عزا و ماتم نشسـته بودند. شاید مردم هنوز باور نداشـتند که حسـین بن علی پاک ترین انسان روی زمین همراه با انسان هایی خداترس در صـحرای کربلا بدست ناجوانمردانی دنیا طلب و بی وفایانی هواپرست به بدترین شـکل به شـهادت رسیده اند شاید خود را سرزنش می کردند که چرا به یاری نواده رسول الله نشتافتند، چرا آن هنگام که امام از مدینه بسوی مکه روان شد، همراهیش نکردند و چرا تن به بیعت پست فطرتی زشت کردار چون یزید دادند. اما چه می توان کرد کـار پایـان گرفته و گوهر گران بهـای الهی از دست رفته بود. بـدینگونه پیـام شـهیدان با گردش بازمانـدگانشان در شـهرهای بزرگ اسلامی، به گوش

1- بحار الانوار، ج 45، ص 147 - 149

امت رسـید، همه دانسـتند که یزیـد چگونه کسـی است، بر همگان معلوم شـد که امویان هرگز به اسـلام نگرویده اند، مردم آگاه شدند که حسـین بن علی در چه راهی به شـهادت رسـید و از همه مهم تر تاریخ کربلا بدست اسـیران و بازماندگان رقم زده شد، سخنرانی های امام سجاد، زینب کبری، ام کلثوم و دیگر کاروانیان حقایق نهفته حماسه عاشورا را ثبت کرد و فرصت تحریف تاریـخ را از دست حکومتگران و مزدوران و نویسـندگان درباری گرفت؛ یزید می خواست با اسارت فرزندان حسین بن علی پایه های سلطنت خود را استوارتر کند دشمنان را سـرکوب نمایـد و بر سـطوت و قدرت خود بیفزاید، اما خداوند یکتا بدست خود او حکومت پوشالیش را لرزاند پیوند مردم را با حکومت گسست، قیام ها و شورش ها یکی پس از دیگری پی گرفت و یزید و دیگر پادشاهان اموی را از تخت سلطنت سرنگون کرد از همه مهم تر آن که با خون زلال بهترین فرزندان اسـلام نهال پژمرده اسلام آبیاری شد و با پیام کاروانیان شهادت، هرگونه کژی و ناراستی از ساحت پاک اسـلام زدوده شـد. درود بر سالار شـهیدان حسـین بن علی، درود بر برادران و فرزندان شـهیدش درود بر یاران جانباز و فداکارش درود بر بازماندگان و خاندانش، درود بر امام علی بن الحسین (علیه السلام) ، درود بر زینب و ام کلثوم و درود بر همه راهیان راه حسین

یزید و ابن زیاد را بهتر بشناسیم

در کتاب «جواهر المطالب» نوشـته ابو البرکات شـمس الدین محمد الباغندی که نسـخه خطی آن در کتابخانه آستان قدس رضوی موجود است، چنین می خوانیم: ابن فوطی در تاریخش می نویسد:

«یزیـد را میمونی بود که آن را «ابو قیس» نامیـده بود این میمون را همیشه در کنار خود می گـذاشت و از زیادی کاسه شـراب خود به او می نوشانیـد و می گفت این میمون یکی از پیر مردان بنی اسـرائیل است که در اثر گنـاه مسـخ شـده است این میمون را برگرده خر مـاده ای که جهت مسـابقه اسب دوانی تربیت شـده بـود سوار می کرد و همراه اسب هـا به اسب دوانی و مسـابقه می فرسـتاد یـک روز این میمون در مسابقه پیش افتاد، یزید شاد شد و شـعری در تشویق آن حیوان سرود شگفت آورتر آن که وقتی این میمون مرد، جناب پادشاه اموی سخت افسرده شد و دستور داد مردار میمون را تکفین و دفن کنند و مردم

شام برایش عزاداری نمایند.»

سبط ابن جوزی در کتاب «تذکرة الخواصّ» می نویسد: یزید پس از شهادت امام حسین (علیه السلام)، ابن زیاد را نزد خود فراخواند و به او بخشش فراوان و هدیه های بسیار عطا کرد، وی را نزد خود نشاند مقام و منزلتش را بالا برد به حرمسرای خویش راهش داد و ندیم و همدم خودش نمود شبی از شب ها بساط می گساری گسترده بود و آوازه خوان به رامشگری سرگرم بود یزید بالبهدیه این شعر را سرود:

جامی از شراب به من بنوشان که قلب مرا سیراب کند، سپس برگرد و این فاسق ابن زیاد را از همان جام بنوشان همان کسی که رازدار من است همان کسی که امین کار من است همان کسی که کار من و اساس خلافت من بدست او استوار شده است همان کسی که خروج کننده بر من، یعنی حسین بن علی را کشت و دشمنان و حسد ورزان را نابود و محو ساخت.

ابن عقیل گوید: در بعضی اشعاری که از یزید بدست ما رسیده، گواه روشن بر کفر و زندقه او وجود دارد چه رسد به آن که مستوجب لعن و نفرین گردد. او در برخی از اشعار خود آشکارا دم از الحاد ،زده پلیدی سرشت خود را بروز داده و ناراستی باورهای خود را آشکار نموده است از آن جمله است

ای «علیّه» پیش آی، آواز بخوان و آهنگ بنو از همانا من نجوا را دوست نمی دارم بیا و داستان ابوسفیان را که در گذشته بدان نام آور شد بازگو؛ همان ماجرای احد را می گویم که مردم را به عزا نشاند (1) بیا و مرا از آن می خوشبو سیراب نما همان می که دختران بی شوهر آن را تهیه کرده اند؛ اگر گذشته را بنگریم، می بینیم که نوشیدن شراب از همان آغاز همواره حلال بوده است ای زن، چون من مُردَم ازدواج کن و بعد از من درنگ نکرده عده نگاه ندار من می خواهم در روز حشر که به دیدار محمد می شتابم شرابی زرد رنگ که استخوان هایم را سیراب می کند در دست داشته باشم. (2)

1- اشاره به جنگ اُحد شهادت حضرت حمزه و شکست مسلمانان دارد.

2- تذکرة الخواص، ص 260 - 261

آری، برای امت اسلامی ننگ بود که کسی چون یزید برایشان حکمفرما باشد، تا بدانجا که ابو العلاء معری مسلمانان را نسبت به پذیرش بیعت یزید سرزنش کرده است:

روزگار را می نگرم که هر زشتی را مرتکب می شود، و من پیوسته بر شگفتی و حیرتم افزوده می گردد آیا این قریش نبود که حسین را به قتل رسانید و به حکومت یزید بن معاویه رضایت داد؟!

سبط ابن جوزی می گوید: جدّ من، ابوالفرج در بغداد بر فراز منبر در پیشگاه دانشمندان و بزرگان یزید را نفرین کرد، گروهی از جفاکاران برخاسته مجلس را ترک کردند، ولی او آیه قرآن را تلاوت کرد (آلا بُعْداً لِمَدْیَنَ کَمَا بَعُدَتْ ثَمُودُ) (= هلاکت باد بر قوم مَدیَن، همان گونه که قوم ثمود به هلاکت رسیدند)

او ادامه می دهد که برخی اساتید من نقل کردند که در آن روز از جد من درباره یزید پرسیدند او گفت: «درباره مردی که سه سال حکومت کرد، چه می توان گفت. در سال نخستین حکومتش حسین بن علی را به شهادت رساند در سال دوم مدینه را به آشوب کشید و در سال سوم خانه خدا را ویران کرد مردم گفتند: آیا ما می توانیم او را نفرین کنیم؟ پاسخ گفت: «بلی، او را نفرین کنید و بر او لعنت بفرستید.»

سبط ابن جوزی می افزاید: جدّ من در کتاب «الرّدُّ عَلی المُتَعَصّب العنید» نوشته است: «در احادیث ما کسانی که یکصدم کارهای زشت یزید را مرتکب شده باشند، مورد نفرین قرار گرفته اند. از آن جمله است روایاتی که بخاری و مسلم در کتب صحیح خود آورده اند. برای نمونه در حدیثی که ابن مسعود از پیامبر (صلی الله علیه و آله) نقل می کند می خوانیم که آن حضرت کسانی را که بر بدن خود نقش و نگار می کوبند نفرین فرمودند. ابن عمر نیز مانند این روایت را از پیامبر نقل نموده است جابر روایت می کند که رسول خدا (صلی الله علیه و آله) رباخوار و ربا گیرنده را لعنت کردند ابن عمر می گوید که شراب از ده جهت حرام و نفرین شده است. این حدیث در مسند احمد بن حنبل ذکر گردیده است. احادیث درباره این گناهان بسیار است که همه به مراتب فروتر از جنایت هولناک یزید در به شهادت رساندن پاره تن رسول الله حضرت حسین بن علی (علیه السلام) برادرانش خویشانش و یاران با وفایش می باشد به علاوه، یزید مدینه و مکه دو شهر مقدس اسلامی را با خاک یکسان نمود و آشکارا از کفر و زندقه دم زد.» او سپس برای آگاهی افزون تر به کتاب «الردّ علی

المتعصب العنید ارجاع داده است. (1)

چرا امام صلح نکرد؟

بسیاری می پرسند: «چرا امام حسین بن علی (علیه السلام) با زن و فرزند و خویشان از مدینه خارج شد، در حالی که دشمن او را از هر سو محاصره کرده بود؟ مگر امام فراموش کرده بود که مردم کوفه با پدر و برادرش چه رفتاری نمودند؟ به ویژه آن که امام (علیه السلام) زمانی به این اقدام دست یازید که همهٔ اندرزگویان و ناصحان حضرتش را از قیام بر ضد دستگاه اموی برحذر داشته ایشان را از کشته شدن بیم می دادند ابن عباس، ابن عمر محمد حنفیه و بسیاری از کسانی که امام را در بین راه ملاقات نمودند درباره عواقب این اقدام نکاتی را بازگو نمودند. اگر بپذیریم که مردم کوفه پیمان یاری و همکاری با حضرتش بسته بودند، چرا بعد از رسیدن خبر شهادت مسلم بن عقیل به مکه بازنگشتند و چرا از آن یاران اندک برای کارزار با سپاه اموی اجازه خواستند؟ آیا این عمل نوعی خویشتن را به هلاکت افکندن نیست؟ خلاصه کلام این که چه تفاوت هایی بین زمان امام مجتبی (علیه السلام) و امام حسین (علیه السلام) وجود داشت که چنین اختلاف روشی را موجب می شد؟»

دو تن از دانشمندان محقق و بزرگوار شیعی، مرحوم سید مرتضی علم الهدی و سیّد بن طاوس رحمة الله علیهما در پاسخ این پرسش مطالبی را بیان فرموده اند که نقل آن ها مناسب است.

سید مرتضی در کتاب ارزشمند تنزیه الانبیاء چنین می نگارد:

«امام گمان قوی پیدا کرده بود که می تواند خلافت را قبضه کند و بنابراین بر او واجب بود که در این باره اقدام نماید چهره های سرشناس قاریان و آموزگاران قرآن و افراد برجسته کوفه به آن حضرت نامه ها نوشته و از روی رغبت پیمان ها بسته و عده یاری داده بودند، اینان در زمان امام مجتبی (علیه السلام) و پس از شهادت ایشان نیز پیوسته با نامه های خود از امام تقاضای قیام می نمودند و امام جواب لازم را بیان می فرمود. مهم تر آن که آن هنگام مردم کوفه بر فرماندار خود استیلا یافته امکان هرگونه خودکامگی و قدرت نمایی را از وی گرفته بودند.

1- تذکرة الخواص، ص 261 - 262

آری، در آغاز امر، واقعیت همان بود که امام به آن معتقد بودند، نشانه های پیروزی بر یزید آشکار می شد و هر چه زمان پیش می رفت تعداد یاران و همراهان افزایش می یافت. اکثریت مردم با مسلم بن عقیل که نماینده امام در کوفه بود، بیعت کرده بودند و او در نامه ای برای حضرت گزارش گرایش عمومی مردم را نوشته بود. در همان روزی که عبیدالله بن زیاد برای عیادت شریک بن اعور به خانه هانی آمد، مسلم امکان کشتن مخفیانه وی را یافت و با دوستان همرزمش برنامه قتل را طراحی نمود اما پشیمان شد و عذر خواست و گفت اسلام کشتن غافلگیرانه را دوست نمی دارد. در زمانی که هانی در زندان عبیدالله بازداشت شده بود افراد قبیله وی قصر را محاصره کرده نزدیک بود کار را بر ابن زیاد یکسره کنند اما دریغا که برنامه ها تغییر یافت و زمینه های پیروزی از بین رفت و شد آن چه می دانیم.

مقایسه بین روش این دو امام همام نشان می دهد که این دو بر یک نسق حرکت می کرده اند امام مجتبی وقتی که دید یارانش به وی خیانت نمودند و در نامه های خود به معاویه وعده کشتن غافلگیرانه یا دستگیر نمودن حضرتش را داده اند و از طرفی دریافت که تنها شماره اندکی از یاران آماده جانبازی در رکاب او هستند؛ به منظور جلوگیری از هدر رفتن خون خود، خاندان و شیعیانش صلح با معاویه را پذیرفت اما امام حسین (علیه السلام) زمانی قیام را آغاز نمود که گمان قوی پیدا کرد که مکاتبه کنندگان و نامه نگاران به یاریش خواهند شتافت امام دید که طرفداران حق، توانا و طرفداران باطل رو به کاستی و ضعف نهاده اند؛ از این رو بر خود فرض دید که ندای حق طلبی را بلند کند. پس آن گاه که نشانه های بی وفایی آشکار گشت، تصمیم به بازگشت گرفت و اراده کرد که مانند برادرش امر حکومت را به دیگران واگذارد ولی متأسفانه پذیرفته نشد. امام بسیار کوشید که از جنگ و خونریزی جلوگیری بعمل آورد، اما افسوس که این تلاش و کوشش ثمری نبخشید. سرانجام خواستند خونش را بریزند، ناگزیر از خود دفاع کرد و سربلند بسوی بهشت و رضوان خداوند شتافت. (1)

این بود فشرده ای از بیان سید مرتضی علم الهدی که با اندکی تصرف نقل گردید.

1- نقل فشرده از «تنزیه الانبیاء» نگاشته سید مرتضی دانشمند شیعی در قرن چهارم هجرت، ص 175 - 179

همان گونه که دیـدیم پس از آن که بی وفایی و پیمان شـکنی مردم کوفه برملا شـد، امام از آن ها خواست که ایشان را واگذارند تا به جایگاه خود بازگردد. اما هرگز آنان تقاضای امام را اجابت نکرده بلکه برعکس کمر به جنگ این گروه اندک بستند.

این جرثومه های فساد نه تنها به امام اجازه برگشت ندادند، بلکه ابن زیاد خواستار تسلیم بی قید و شرط آن حضرت و یارانش شد در بعضی روایات آمـده که ابن زیاد از امام خواست که با یزیـد بیعت کند؛ تازه بعد از پذیرش این بیعت او در مورد نحوه رفتار خود با ایشان تصـمیم خواهـد گرفت. تردیـدی نیست که اگر امام این خواسـته وی را می پذیرفتنـد با خواری و خفت نزد او رفته بدست پلیدش کشـته می شدند. بدین گونه امام (علیه السلام) مرگ با عزّت را برکشته شدن همراه با خواری ترجیح دادند و حماسه عاشورا را آفریدند.

این جواب با ظواهر امر که از تاریـخ قیام امام بر می آید، سازگاری دارد و قبول آن برای هر کسـی که اندک آشـنایی نسـبت به این حادثه بی نظیر داشـته باشـد، آسـان است. البته ممکن است یک پرسـش باقی بمانـد و آن این که: «چرا پس از دریافت خبر شـهادت مسـلم و هانی کـاروان امام همچنان به راه خود ادامه داد در حالی که هیـچ نشانی از پیروزی در دست نبود؟» شایـد بتوان گفت هنوز برای امام قطعی نبود که مردم کوفه از حضـرتش دست بردارند و در برابرش ایستاده با وی نبرد کنند. گواه بر این مدعا آن که پس از آگاهی از شهادت مسلم، امام همهٔ یاران را گرد آورده و از آنان نظرخواهی فرمودند اکثریت اصـحاب نظرشان این بود که شـما با مسـلم تفاوت دارید و اگر خود را به کوفه برسانید، اوضاع شهر دگرگون شده و زمام امور بدست شما خواهد افتاد.

حال به بررسی پاسخی می پردازیم که سید بن طاوس در کتاب «اللّهوف علی قتلي الطُّفُوفِ» بیان فرموده است. این جواب به مراتب عمیق تر، دقیق تر و قابل قبولتر می باشد.

نگـاهی سـریع به چگونگی قیـام امـام (علیه السـلام) از آغاز تا پایان نشان می دهـد که این پیشوای الهی به هیـچ روی بیعت یزیـد را نمی پذیرفت و هرگز راضی نبود که حکومت جفاکارانه وی را به رسمیت بشناسد امام در این راه تا پای جان ایستاده بود و مقابله آشکار با یزید را بر خود فرض می دانست خواه در این مقابله به سلامت می ماند یا با خطر مرگ بلکه یقین به کشته شدن روبه رو می شد اگر ما می بینیم که امام مجتبی با معاویه صلح نمود، باید به اختلاف آشکار معاویه و یزید نیز توجه داشته باشیم. معاویه خود را مسلمان

می خواند و در ظاهر دم از اسلام می زد مردم او را صحابی رسول الله می دانستند و از نویسندگان وحی به شمار می آمد اما یزید جوانی شرابخوار، فاسق، قمار باز و بی اعتنا به احکام شرع بود و همان گونه که پیشتر خواندیم آشکارا نسبت به رسول خدا و دیانت اسلام اهانت کرده بر کفر و زندقه اصرار می ورزید اگر امام حسین (علیه السلام) بیعت یزید را برگردن می گرفتند، هرگز مردم نمی فهمیدند که یزید فردی بی دین و فاسق است؛ بلکه او را در شمار دیگر حکمرانان مسلمان پنداشته روش نادرستش را بکار می بردند امام (علیه السلام) با حرکت تاریخساز خود پایه های پوشالی حکومت یزید را لرزاندند و بی دینی و الحاد او را بر همهٔ مردم آشکار کردند. گرچه در این قیام شماری از بهترین فرزندان اسلام در کنار پیشوای بر حق خود به شهادت رسیدند و خاندان رسول الله (صلی الله علیه و آله) اسیر شدند، اما از انحراف بزرگی که ممکن بود برای همیشه امت اسلامی را از صراط مستقیم دور کند جلوگیری بعمل آمد و پایه های حکومت اموی متزلزل شد آیا چنین ثمره ارزشمندی را می توان انکار کرد و آیا از راه های دیگر امکان دستیابی به چنین نتایجی وجود داشت؟ مسلماً نه.

دانشمند مزبور در ادامه گفتار خود می افزاید کند و کاو در اخبار رسیده پیرامون قیام خونین کربلا بیانگر آن است که امام علیه السّلام از سرانجام کار خود آگاه بود، ولی با علم به کشته شدن باید به وظیفهٔ خویش عمل می نمود. وی سپس روایاتی را در این باره آورده و می نویسد: «شاید برخی از ساده اندیشان و دنیا باوران برای شهادت ارزشی قائل نبوده و از شرف کشته شدن در راه خدا آگاهی نداشته باشند. این افراد چنین می پندارند که خداوند متعال هرگز بنده خود را به فدا کردن جان فرا نخوانده است در حالی که قرآن می فرماید: (فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِندَ بَارِئِكُمْ) (1)

اینک اگر بخاطر آوریم که شهادت امام و یاران با وفایش موجب احیای دین رسوایی منافقین و بازداشتن مردم از تبعیت پست فطرتی چون یزید شد خواهیم پذیرفت که فدا شدن آنان و ریخته شدن خون های پاکشان به مراتب مهم تر از توبه بنی اسرائیل از راه

1- قرآن، سوره بقره، آیه 54: به درگاه آفریدگار خود توبه کنید، خویشتن را بکشید که این کار در پیشگاه خداوند بهتر است. این آیه اشاره به داستان بنی اسرائیل می کند که به فرمان خداوند متعال، برای پاک شدن از گناه یکدیگر را کشتند و آن گاه خداوند توبه ایشان را پذیرفت. تفصیل بیشتر را در کتب معتبر تفسیر بخوانید.

کشته شدن می باشد، چراکه این عمل در حقیقت جهاد در راه خدا به شمار می آید.

نکته دیگر آن که برخی از کوته نظران با استناد به آیه (وَلا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) (1) قیام امام را مورد انتقاد قرار داده اند. اینان نمی دانند که گذشتن از جان و اهداء خون در راه خدا نه تنها هلاک کردن خویش نیست بلکه برعکس رسیدن به نعیم ابدی و سعادت جاودانی است.

در فصل های گذشته به این مطلب تاریخی نیز اشاره نمودیم که امام در دیدار با عمر سعد سه پیشنهاد فرمود و ابن سعد پیشنهادهای حضرت را طی نامه ای به عبیدالله گزارش داد، ولی عبیدالله از پذیرش این پیشنهادها سرباز زده و فرمانده سپاه خود را به جنگ تشویق کرد. اما بنابر نوشته ابن اثیر در کتاب «الکامل فی التاریخ» امام چنان پیشنهادی را نکردند، بلکه ابن سعد به منظور جلوگیری از بروز جنگ نامه مزبور را به عبیدالله نوشت. ابن اثیر چنین می نویسد:

«عُقبة بن سمعان گوید: من از مدینه تا مکه و از مکه تا عراق پیوسته امام (علیه السلام) را همراهی می کردم و تا آخرین لحظه که حضرتش به شهادت رسید هرگز از ایشان جدا نشدم در طول این سفر آن چه را که امام بیان می فرمود و با این و آن گفتگو می کرد شنیدم بخدا سوگند او هرگز پیشنهاد رفتن نزد یزید و یا سکنی گزیدن در یکی از مرزهای کشور اسلامی را ارائه ننمود». (2)

عدّه ای می پرسند: «اگر امام یقین به کشته شدن خویش داشت، چرا پیوسته از این و آن استمداد می جست؟ چرا در قصر بنی مقاتل، عبدالله بن الحرّ الجعفی را با اصرار تمام به یاری خود فرا می خواند؟ چرا برای مردم بصره نامه نوشته آنان را در پیوستن به صف مخالفین تشویق می فرمود؟ ...»

پاسخ همه این پرسش ها آن است که امام (علیه السلام) می خواست عذر و بهانه را از افراد بگیرد تا آنان در پیشگاه خدا و رسولش ادعای ناآگاهی و بی اطلاعی نکنند.

آری، قرائن و شواهد بی شماری در دست است که دلالت بر آگاهی امام از شهادت خویش می کند. سخنرانی آن حضرت در مکه هنگام حرکت بسوی عراق که با عبارت

1- قرآن، سوره بقره، آیه 195

2- به این ترتیب تنها پیشنهاد امام آن بود که به مکه بازگردند و چنین پیشنهادی، هم از نظر ظاهری و هم از نظر اتمام حجت کاری شایسته وی بوده است.

(خُطَّ الْمَوْتُ علی وُلْدِ آدَمَ ...) آغاز می شود جملات بسیاری را دربر دارد که از آن ها بر می آید امام با علم به شهادت خود حرکت کرده اند. (1) افرادی چون عمر بن عبدالرحمن ابن هشام ابن عباس و محمد بن حنفیه که در ابتدای راه امام را از رفتن منع می کردند غالباً سخنانی می گفتند که گوئی گمان به کشته شدن امام دارند و پاسخ امام نیز حاکی از آگاهی امام نسبت به سرانجام این قیام بود.

آیا گفتگوی عبدالله بن جعفر را با امام بخاطر می آوریم؟ آیا دیدار فرزدق را با امام بیاد داریم؟ آیا جمله ای را که عبدالله بن عمر به آن حضرت عرض کرد، خوانده ایم؟ آیا سخنانی را که بین امام و عبدالله بن مطیع ردّ و بدل شد، فراموش نکرده ایم؟ آیا بیابان نشینان به امام نگفتند که راه ورود و خروج کوفه بسته است؟ آیا امام برای خواهر ،خود، زینب از رؤیای خویش در منزلگاه «ثعلبیّه» خبر ندادند؟ آیا امام به ابوهره نفرمودند: «گروه جفاپیشه مرا خواهند کشت» آیا هنگامی که خبر شهادت مسلم را دریافت داشتند، به برادران وی پیشنهاد برگشت ندادند؟ مگر نه این است که پاسخ برادران این بود که ما هرگز شما را تنها نخواهیم گذاشت؟ آیا امام بار دیگر که خبر شهادت پیک خویش را شنیدند یاران خود را گرد نیاورده و به آنان نفرمودند که شیعیان ما بی وفایی کرده ما را تنها گذاشته اند؟ آیا به آن ها پیشنهاد نکردند که پراکنده شده و به شهر و دیار خود بازگردند؟ آیا عمرو بن لوذان در دیدار با امام به ایشان عرض نکرد که سرنیزه ها و شمشیرهای بران در انتظار شمایند و بهتر است از همین جا بازگردید؟ آیا امام در پاسخ او نفرمودند: من از عاقبت کار آگاهم و بخدا سوگند آنان مرا رها می کنند تا آن که این گوشت آویزان را از اندرونم بیرون آورند؟ آیا امام هنگام حرکت به سوی عراق در نامه ای برای بنی هاشم ننوشتند: «هر کس به من ملحق شود، شهید می شود و کسی که ملحق نشود به پیروزی نمی رسد؟» (2)

1- متن کامل خطبه در کتاب «لهوف» نقل شده است؛ نیز رجوع شود به «کشف الغمّه» ج 2، ص 203 - 204.

2- در فصل های پیشین ،کتاب این نکته های تاریخی را به تفصیل آورده ایم اما نامه ای را که امام به بنی هاشم نوشته اند ذکر نکردیم این نامه را امام صادق علیه السّلام روایت کرده و فرمودند که چون امام از مکه رهسپار کوفه شدند در نامه ای برای بنی هاشم نوشتند: «بسم الله الرحمن الرحیم من الحسین بن علی إلی بَنی هاشم امّا بَعدُ فَإِنَّهُ مَنْ لَحِقَ بي مِنْكُمْ اسْتُشهد وَ مَنْ تَخَلَّفَ عَنِّی لَمْ یَبْلُغ الفتح. والسّلام» (بحارالانوار، ج 44، ص 330)

هر انسان متتبّع و با انصافی می پذیرد که این جملات به صـراحت یا از نظر ظاهر لفظ، گواه بر آگاهی امام از شهادت خود می باشد. نتیجه آن که امام وظیفه خود می دانست که در برابر یزید بایسـتد با وی مبارزه کند و با نثار خون خویش امت اسـلامی را از انحرافی بزرگ نجات دهد. البته این سخن بدان معنا نیست که امام حکومت اسلامی را حق خود نمی دانست و از پذیرش آن دریغ می ورزید. (1)

سر مطهر را کجا به خاک سپردند

درباره این که سر مطهر را کجا به خاک سپردند نظرات گوناگونی ابراز شده که ذیلاً به آن ها اشاره می شود:

الف- سـرامام را در نجف اشـرف، کنار قبر حضـرت علی بن ابیطالب، در طرف سـر آن حضرت دفن کرده اند. این نظر را برخی از علمای شیعه با اسـتناد به روایاتی که در کتاب کافی و تهذیب و منابع دیگر آمده پذیرفته اند. در یکی از این روایات می خوانیم امام صادق - سلام الله علیه - به فرزنـد خود اسـماعیل فرمودنـد که سـربریده امـام پس از بردن به ،شـام توسـط یکی از دوسـتداران مـا ربوده شـد و در جوار امیرالمؤمنین (علیه السلام) دفن گردید. این نظریه را قرائن دیگری نیز تأیید می کنند. از جمله آن که در زیارت بالای سر امیرالمؤمنین (علیه السلام) که از امامان شیعه بدست ما رسیده زیارت حضرت حسین بن علی (علیه السلام) نیز وارد شده است. (2)

ب- سـر امـام در کنار پیکر پاک حضـرتش بخاک سپرده شـده است. بنابر آن چه که در کتاب گران قـدر بحارالانوار ذکر شـده این نظر نزد عالمان امامیه مشـهور است و معتقدند که حضـرت علی بن الحسین سر را به کربلا بازگرداند. (3) سـیّد بن طاوس در کتاب «لُهوف» می فرماید: «سر مطهر امام به کربلا آورده شد و در کنار پیکر گلگون دفن گردید. سیره

1- از آن جا که هدف این نوشـتار بیان تاریخ زندگی پیشوایان دین می باشد بحث و بررسی دقیق تر این موضوع را به کتب ارزشمند عالمان بزرگ دینی واگذاشته مطالعهٔ چنین کتبی را به خوانندگان گرامی توصیه می کنیم.

2- کافی، ج 4، ص 571؛ بحار الانوار، ج 97، ص 241 - 251؛ کامل الزیارات، ص 34

3- بحار الانوار، ج 45 ص 145

طائفه شیعه نیز بر این نظر مستقر بوده است.» (1)

دانشمند مزبور در کتاب اقبال الاعمال نیز به این نظر متمایل می باشد. «ابن نما» می گوید قول مورد اعتماد در این باره آن است که سرامام را در شـهرها گرداندند، ولی سـرانجام به کربلا عودت داده شد و همراه جسد مطهر دفن گردید. سیّد مرتضی و شیخ طوسی نیز با این نظریه موافقت کرده اند. سـبط ابن جوزی معتقد است که سـر بریده امام همراه کاروان اسـیران از شام به مدینه آورده شد و سپس آن را از مدینه به کربلا برده در کنار جسد مقدّس حضرت بخاک سپردند. (2)

ج- شـیخ کلینی در کتاب ارزشمند کافی از امام صادق (علیه السلام) روایت می کند که سر مطهر سالار شهیدان بیرون کوفه نزدیک مرقد مطهر امیرالمؤمنین علیه السّلام مدفون است. (3)

د- سـر امام را در مـدینه نزد مرقـد مقـدّس مادرش فاطمه زهرا سـلام الله علیها به خاک سپرده اند این مطلب را سـبط ابن جوزی از کتاب «الطبقات الکبری» نقل می کند و می نویسد: یزید، سر امام را برای عمرو بن سعید بن عاص فرماندار مدینه گسیل داشت و او آن را در کنار قبر مادر امام دفن نمود مروان بن حکم که در آن روزگار در نزد معاویه بود، با دیدن سر مبارک امام شاد شد و [گویی آن را انتقام کشته شدن عثمـان می دانست که گفت] گویـا روزگار عثمان را می بینم. (4) ابوالبرکات شـمس الدین محمد الباغندي الشافعي نیز در کتاب «جواهر المطالب» همین نظر را پذیرفته و آنرا نظریه مشهور تاریخ نگاران و سیره نویسان می داند.

ه- مدفن سـرامام در دمشق است. سبط ابن جوزی به نقل از «ابن ابی الدّنیا» می نویسد: سر مطهر امام در خزانه یزید در دمشق یافته شد و پس از تکفین در «باب الفرادیس» بخاک سپرده شده. (5)

بلاذری و واقـدی نیز در کتاب های تاریـخ خود همین مطلب را نقل کرده اند. در کتاب جواهر المطالب به نقل از ابن ابی الدنیا چنین آمده که سر مقدس امام تا پایان سلطنت یزید

1- پیشین، ص 178 حدیث 29 (به نقل از کامل الزیارات)؛ کامل الزیارات، ص 36.

2- تذکرة الخواص، ص 238

3- کافی، ج 4، ص 572

4- تذکرة الخواص، ص 239

5- همان مدرک، همان صفحه

در خزانه حکومتی حفاظت می شـد و پس از هلاکت وی در «باب الفرادیس» دفن گردید. در روایت دیگر آمده که سـلیمان بن عبدالملک اموی آن را در خزانه یزید یافت و پس از آن که پنج قطعه دیبا بر آن پوشاند و با عده ای بر آن نماز گزارد، آن را بخاک سپرد.

در گزارش دیگری آمده است که چون سلیمان به حکومت رسید سرمبارک امام را که در خزانه یزید نگاهداری می شود طلب کرد آن را در سبـدی نهـاد و معطر کرد، سـپس پوشانـد، بر آن نماز گزارد و در مقابر مسـلمانان به خاک سپرد. ولی در زمان عمر بن عبـدالعزیز از آن جا منتقل گردید که به نظر برخی با توجه به دینداری عمر بن عبدالعزیز ظاهراً باید به کربلا آورده شده باشد.

حافظ بن عساکر، بنابر نقل جواهر المطالب گوید پس از آن که سر بریده امام را به دمشق آوردند، یزید فرمان داد که سه روز در برابر دیدگان مردم نصب گردد، سـپس آن را به جایگـاه اسـلحه انتقـال داد تـا آن که خود به هلاـکت رسـید. آن گاه سـلیمان اموی سـر را در گورسـتان مسلمانان به همان شیوه که گفته شد، بخاک سپرد.

ابن نما مؤلّف کتاب «مُثیر الاحزان» به نقل از منصور بن جمهور می نویسـد: پس از هلاکت یزیـد و گشوده شدن خزانه او به آن جا رفتم و ظرفی سـرخرنگ مخصوص جواهرات یافتم و با خود پنداشتم که در آن گنجی نهفته است. ظرف را به خدمتکار خود داده سفارش کردم که از آن مراقبت نماید. اما بعد از آن که بسراغ گنج رفتم با سر مبارک امام روبرو شدم بیدرنگ آن را کفن کرده در «باب الفرادیس» دفن کردم.

نگارنده این سـطور معتقد است مرکزی که امروز در دمشق به نام «مسجد رأس الحسین» یا «مقام رأس الحسین» یا «مشهد رأس الحسین» معروف بوده نزدیک جامع اموی می باشد، همان مدفنی است که تاریخ نگاران بیان کرده اند.

و- مسـجد شـهر رقه در نزدیکی فرات سـبط ابن جوزی در کتاب خود از عبـدالله بن عمر روّاق نقل می کنـد که یزید سـر مبارک امام را به جبران قتل عثمان نزد آل ابی معیط فرسـتاد که آنان در منطقه «رقه» می زیسـتند. این عده سـر را در خانه ای دفن نمودند که این خانه بعدها جزو مسجد جامع شد. گفته اند درخت کناری در کنار مدفن سر مطهر بود که رنگ برگ های آن به برکت آن سر هیچ گاه از بین نمی رفت. (1)

1- تذکرة الخواص، ص 239

ز- مصـر، همان جایی که اکنون «مشهد رأس الحسین» نامیده می شود و در کنار آن مسجد بزرگی وجود دارد نویسنده در سال 1321 آن جا را دیـده است خلفای فاطمی سـر را از باب الفرادیس دمشق ابتـدا به عسـقلان و سـپس به قاهره انتقال داده در آن جا بخاک سپردنـد این مطلب را سـبط ابن جوزی آورده است. (1) مورخین می نویسـند: یکی از خلفای فاطمی، فردی را به عسـقلان ناحیه ای بین مصـر و شام روانه کرد تا از آن جا سـری را که گفته می شد سـرامام حسین (علیه السلام) است از خاک درآورد. به دستور خلیفهٔ فاطمی این سر به مصر منتقل شده و در «مشهد الرأس» دفن گردید. البته در این مطلب تردیدی نیست که چنین عملی در زمان خلیفه فاطمی انجام گرفته است اما نمی توان قاطعـانه گفت که این سـر متعلق به امام (علیه السـلام) بوده است. در هر صورت امروزه «مشـهد الرّأس» زیارتگاه عمومی مردم بوده و آنان با علاقه بسیار به این مرکز رفت و آمد می کنند.

در پایان، یادآوری، این نکته ضروری است که چهار نظریهٔ اخیر را فقط دانشمندان اهل سنت ابراز نموده اند والله اعلم

مدفن سر دیگر شهیدان

در دمشق مقبره ای است به نام «مقبرة باب الصـغیر». بعـد از سال 1321 نگارنده این مقبره را مشاهده نمود بر سـر در مقبره سـنگی وجود داشت که بر آن این عبارت دیده می شد: این جا جایگاه سرهای مطهر عبّاس بن علی، علی بن الحسین الاکبر و حبیب بن مظاهر است.

چند سال بعد هنگام تجدید بنای مقبره، سـنگ مزبور را برداشـته و بجای آن ضریحی در داخل مقبره قرار دادند که بر روی آن نام بسیاری از شهیـدان کربلا نقش شده بود اما حقیقت آن است که این مقبره با توجه به تاریخچه ای که نقل شد، منسوب به همان سه بزرگواری است که نام بردیم.

البته در مورد صـحت چنین انتسابی با توجه به آن که یزید پس از ایجاد رعب و وحشت در دل مردم، چاره ای جز دفن سـر شهداء نداشت بعید بنظر نمی رسد که این سه

1- همان مدرک، همان صفحه

سر در مقبره مزبور بخاک سپرده شده و نام آن ها مضبوط مانده باشد.

ساختمان مزار امام (علیه السلام)

نخستین کسانی که مزار امام را بنا کردند افراد قبیله بنی اسد بودند. قبلاً اشاره کردیم که آنان در روز سوم شهادت امام و یارانش به کربلا آمده پیکرهای مطهر را بخاک سپردند.

در کتاب «کامل الزیارة» از امام زین العابدین چنین روایت شده که خداوند یکتا از جمعی از این امت پیمان گرفت و آنان اجزاء پراکنده اجساد به خون خفته شهیدان را گرد آورده و در سرزمین طف در دل خاک پنهان نمودند. ایشان را طاغوت های روزگار نمی شناختند اما فرشتگان آسمان دربارهٔ آن ها شناخت کامل داشتند. دفن کنندگان اجساد شهیدان برای مرقد امام (علیه السلام) نشانه ای قرار دادند که گذشت روزگار موجب نابودی و محو آن نگردد. (1)

سیّد بن طاوس نیز در کتاب «اقبال الاعمال» می نویسد: بنی اسد برای قبر امام (علیه السلام) نشانه ای برگزیدند، تا اهل حق پیوسته آن را بشناسند.

این مطلب با آن چه دربارهٔ توّابین نوشته اند، سازگاری دارد زیرا توّابین در سال هلاکت یزید، یعنی سه سال پس از قیام عاشورا به کربلا آمده در کنار مزار امام از گذشته خود اظهار پشیمانی نمودند. (2) بنابراین محل دفن پیکر مطهر حضرت معلوم بوده است.

گذشته از ساختمان اولیه مزار امام چندین بار نیز بارگاه با شکوهی برای آن حضرت بنا شده است. نخستین بار در زمان سلطنت امویان سقفی بر روی قبر و مسجدی در کنار آن ساخته شد و این ساختمان تا زمان حکومت هارون الرشید عباسی استمرار یافت.

سازنده اصلی بنا شناخته نشده است و زمان دقیق بنای آن نیز معلوم نیست. سید محمد بن ابیطالب در کتاب تسلیة المجالس و زینة المجالس که درباره شهادت امام حسین علیه السّلام است، گفته است که در کنار مرقد امام سوم، مسجدی ساخته شده بود که بعد از امویان و در زمان عباسیان نیز وجود داشت. خبری که سید علی بن طاوس در اقبال الاعمال از حسین بن ابی حمزه روایت کرده مؤید وجود سقف بر روی مزار امام

1- کامل الزیاره، ص 262

2- دربارهٔ قیام توّابین و هدف آن ها به کتب تاریخ از جمله طبری (ج 3، ص 390 - 397 حوادث سال 64) مراجعه فرمایید.

در اواخر دوره بنی امیه است. بر اساس روایتی که جابر جعفی از امام صادق (علیه السلام) نقل می کند آن حضرت به وی روش زیارت سرور شهیدان را فرا داده اند و جابر در سال 128 هجری در گذشته است یعنی چهار سال پیش از انقراض امویان بنابراین بارگاه امام (علیه السلام) قبل از سال 128 ساخته شده بوده است. (1)

از روایات چنین بر می آید که سقف مزبور دری به جانب مشرق داشته و درهای دیگر نیز در آن بنا شده بوده است. مثلاً ابن قولویه در کتاب کامل الزیاره از ابو حمزه ثمالی نقل می کند که امام صادق درباره چگونگی زیارت حضرت سیّد الشهداء (علیه السلام) به من فرمودند:

«هرگاه قصد زیارت امام ابو عبدالله الحسین را نمودی از دری که بجانب مشرق است وارد شو و بگو....» (2)

صفوان جمال نیز کیفیت زیارت امام حسین (علیه السلام) را از حضرت صادق (علیه السلام) این گونه نقل می کند: «چون به در مزار رسیدی لختی درنگ کن و با اشاره به قبر چنین بگو... سپس پای راست را داخل کن و پای چپ را به دنبال آن داخل نما و بگو... آن گاه به حائر حسینی وارد شده در کنار مزار بایست.» (3)

شیخ مفید در مزار خود، روایتی را پیرامون چگونگی زیارت سالار شهیدان آورده است که در بخشی از آن می خوانیم: «پس از رسیدن به در حائر درنگ کن و آن گاه وارد شده خود را به در قبه برسان. از آن جا به سمت بالای سر حرکت نما و پس از زیارت به طرف پائین پای علی بن الحسین روانه شو از آن جا بر دیگر شهداء درود بفرست و حرکت کن تا به مزار عبّاس بن علی نزدیک شده او را زیارت کنی.» (4)

بنا به نقل ابو حمزه ثمالی از ششمین پیشوای شیعه آن حضرت فرمودند که در موقع

1- این روایت را مجلسی (بحارالانوار، ج 98، ص 163) به نقل از کامل الزیاره (ص 205) آورده است.
2- بحار الانوار، ج 98، ص 173 - 190 (به نقل از کامل الزیارات) جمله مورد اشاره در ص 177 است؛ کامل الزیاره ص 228
3- این مضمون در روایتی که مفید (بنابر نقل مجلسی در بحار الانوار ج 98، ص 206-207) آورده، بچشم می خورد.
4- مجلسی این روایت را به نقل از مصباح آورده (ج 98، ص 197 - 202) و سپس گفته است که مفید نیز همین روایت را در مزار خود آورده است.

زیـارت جنـاب عبـاس بن علی کنـار در ساختمـان بـایست و بگو... آن گاه داخل شو.» (1) از این روایـات می تـوان به چگونگی تقریـبی نخستین بنای مزار سیّد الشهداء دست یافت.

این بنا تا زمان هارون الرشـید عبّاسـی بر جای ماند اما این پادشاه بیدادگر فرمان تخریب و جای آن را به کشتزار تبدیل کرد سـیّد محمّد بن ابیطالب الحسـینی الحائری در کتاب «تسلیة المجالس و زینة المجالس» چنین آورده است: «بر مزار امام حسین(علیه السلام) مسجدی بنا شد و تا زمان هارون الرشید برقرار ماند؛ اما وی این مسجد را ویران کرد و درختی را که نزدیک قبر بود از ریشه جدا کرده آن جا را به کشتزار بدل نمود. هم اکنون در صـحن جدید امام یکی از درهای ورودی به نام باب السدره (در درخت) نامگذاری شده است و گویا این درخت در کنار قبر یا نزدیک آن بوده است.

دومین بار که مزار امام تجدیـد بنا شـد دوران مأمون عباسـی بود بنابر نقل محمـد بن ابیطالب در کتابی که نام بردیم پس از هلاکت هارون الرشید، مأمون این بنا را از نو تجدید نمود

طبری در تاریخ خود می نویسد:

«در سال 236 هجری به امر متوکل، بارگاه امام حسـین بن علی (علیه السلام) و همهٔ خانه های اطراف آن ویران شد به کشتزار مبدل گردید مأموران حکومت به دسـتور خلیفه به شـدت از رو آوردن مردم به این منطقه ممانعت بعمل آورده و اعلام کردنـد هر کس را سه روز بعد از این در آن جا بیابنـد به سـیاهچال می افکنند.» (2) بـدین گونه برای دومین بار مرقـد مطهر امام مورد هجوم دشـمنان خـدا قرار گرفت و به منظور نابودی آثار آن کشت و زرع در آن جا انجام شـد. البته از عبارت طبری بر می آیـد که قبل از سال 236 در اطراف مزار آن حضرت، خانه ها و منازلی ساخته بوده اند.

شیخ طوسـی در کتاب «امالی» از ابن حشیش و او از ابوالمفضّل شیبانی و او از علی بن عبد المنعم بن هرون خدیجی اهل نیل (منطقه ای نزدیک کوفه) چنین نقل می کنـد: «جـدّ من قاسم بن احمد بن معمر اسدی کوفی که آگاهی بسـیار نسـبت به حوادث تاریخی داشت، می گفت: به متوکل جعفر بن معتصم گزارش دادند که شهرنشینان در منطقه نینوا

1- بحار الانوار، ج 98، ص 277 (به نقل از کامل الزیارة)؛ کامل الزیاره، ص 256

2- تاریخ طبری، ج 5، ص 312

گرد آمـده و تربت امام حسـین (علیه السـلام) را زیارت می کننـد و بدینوسـیله همواره در کنار مزار ایشان جمعیت انبوهی دیـده می شود. متوکل یکی از فرماندهان سـپاه خود را با شـماری از سـربازان بسوی نینوا فرستاد تا از آمدن مردم ممانعت بعمل آورند. این رویداد در سال 237 بوقـوع پیوست، ولی نه تنهـا مردم را از گرد این پناهگـاه معنوی پراکنـده نسـاخت، بلکه موجب شورش و خشم آن هـا گردیـد. مردم قاطعانه اعلام کردند که اگر دست به کشـتار ما نیز بزنید، دست از حضور در کنار مزار امام نخواهیم شـست سبب این شورش مردم آن بود که آن ها کرامات و معجزات بسـیاری را از بارگاه امام دیـده بودند. گماشـتگان متوکل دریافتند که این ادعا گزاف نیست موضوع را به خلیفهٔ عباسـی گزارش کردنـد و او در پاسخ نوشت از مردم دست بردارید و بجانب کوفه حرکت کنید به طوری که مردم گمان کنند شـما از آغاز به قصد کوفه و رسیدگی به امور اهالی آن منطقه گسیل شده اید. سپس راهی مصر شوید.

چنـد سالی گذشت تا آن که در سال 247 بار دیگر گزارش رسـید که گرایش مردم به زیارت تربت پاک سالار شـهیدان افزایش یافته است و بازاری در نزدیکی بارگاه امام بنا کرده انـد متوکل به خشم آمـده فرمانده دیگری با سـپاهی فزون از شـمار به جانب کربلا روانه کرد. آن گاه منادی نـدا داد که هر کس به زیارت مرقـد امام حسـین (علیه السـلام) برود، خونش هـدر خواهـد بود. در پی این اقدام جنایتکارانه گامی و حشـیانه تر برداشت و فرمـان ویرانی بارگاه و کشت کردن بجای آن را صادر نمود به این مرحله نیز اکتفا نکرده دسـتور داد هر که را از آل ابو طالب و شیعیان بیابند دستگیر کرده به قتل رسانند اما این خواسته او برآورده نشد و در همان سال هلاک شد. (1)

از این داستان دانسته می شود که متوکّل از سال 236 نسبت به زیارت مرقد امام (علیه السلام) سختگیری می نموده اما چون سختگیری ها سودی نبخشـیده در سال 247 آنرا ویران کرده است. متوکـل پادشـاهی سـتمگر بود و بـا خانـدان امیرالمؤمنین علیه السـلام کینه داشت و دوستان و شیعیان حضرتش را بسیار آزار می رساند.

بعد از قتل متوکل، پسـرش منتصر به خلافت رسید او شیوهٔ پدر را کنار گذاشت و با آل علی مهر می ورزید و هم او بود که مرقد مطهر امام (علیه السلام) را بازسازی نموده و به گفته

1- بحار الانوار، ج 45، ص 397 (به نقل از امالی طوسی).

مورّخان مردم را به زیارت این تربت پاک تشویق نمود. علامه مجلسی در کتاب بحار الانوار نوشته است که منتصر با خاندان امیرالمؤمنین نیکویی نمود و ترس و وحشت را از آنان دور ساخت بنایی که منتصر بر روی قبر امام ساخت بنا به نقل سید علی بن طاوس در کتاب «فرحة الغری» به سال 273 فرو شکست.

چهارمین بار که بارگاه امام تجدید بنا شد، بدست داعی صغیر محمّد بن زید بن الحسن ابن محمّد بن اسماعیل بن حسن بن زید الجواد بن الحسن بن علی بن ابیطالب علیهم السّلام بود او فرمانروایی طبرستان را در دست داشت و بعد از برادر خود حسن بن زید معروف به داعی کبیر بیست سال حکومت کرد به فرمان وی دو زیارتگاه بزرگ شیعه یعنی مزار امام علی بن ابیطالب و امام ابو عبدالله الحسین علیهما السّلام نوسازی شد. این اقدام در سال های بین 279 تا 289 هجری روی داده است. برخی گفته اند که این اقدام در سال 280 صورت اتمام پذیرفت.

عضدالدوله فنا خسروبن بویه الدیلمی نیز از تعمیرکنندگان بارگاه امام (علیه السلام) به شمار می رود. او که در فارس حکومت می کرد درباره تعظیم و بزرگداشت مقام حضرت حسین بن علی (علیه السلام) سخت می کوشید و خود در سال 371 برای عرض ادب به پیشگاه امام به کربلا آمد. در همان سال دستور داد که ساختمان های اطراف مزار را گسترش داده و مردم را به سکنی گزیدن در نزدیکی حرم شریف تشویق نمایند. همچنین در زمان او رواقی معروف به «رواق عمران» توسط عمران بن شاهین، بنا گردید.

ابن اثیر در نگارش رویدادهای مهم سال 407 هجری می نویسد در چهاردهم ربیع الاول سال 407 بارگاه امام حسین (علیه السلام) و رواق های آن بر اثر افتادن دو شمع بر روی پوشش های پارچه ای دچار آتش سوزی شد سپس حسن بن مفضّل بن سهلان رامهرمزی، وزیر سلطان الدوله دیلمی از پادشاهان آل بویه به تجدید بنای آن جا همت گماشت در کتاب «مجالس المؤمنین» به نقل از تاریخ ابن کثیر شامی آمده است که وزیر مذکور دیوار پیرامون حرم شریف «سور حائر الحسینی» را بنا کرد ابن ادریس از این سور در کتاب «سرائر» نام برده است و ابن بطوطه در سفرنامه معروف خود به این بنای شکوهمند که آن را به سال 727 دیدار کرده اشارت نموده است. این ششمین باری بود که مرقد مطهر حضرت حسین بن علی (علیه السلام) بازسازی می شد.

آخرین بار در سال 767 بارگاه امام(علیه السلام) بدست سلطان اویس ایلخانی نوسازی شد و

سپس بـدست فرزنـدش احمد بن اویس در سال 786 تکمیل گردیـد. تاریخ این نوسازی در قسـمت فوقانی محراب بالای سـر حک شده است.

از آن به بعد نیز پادشاهان و فرمانروایان شـیعی تغییرات و اصـلاحاتی در ساختمان این پناهگاه دلسوختگان بوجود آورده اند شاه اسماعیل صفوی در سال 930 صـندوقی با ساخت هنرمندانه برای روی قبر هدیه نمود. در سال 1048 سلطان مراد چهارم عثمانی گنبد را تحکیم و آن را گچکـاری کرد. در سال 1135 همسـر نادرشـاه مبالغی هنگفت برای نوسازی روضه مبارکه پرداخت و در سال 1232 فتحعلی شاه قاجار گنبد مطهر را طلاکاری نمود.

ناگفته نمانـد که در سال 1216 هجری بار دیگر حرم شـریف امام مورد تاخت و تاز حاکمان سـعودی قرار گرفت سـعود بن عبدالعزیز بن محمد بن مسـعود وهابی سـپاهی از بادیه نشـینان نجد را گرد آورد و با آنان به جانب کربلا روان شد برخی مورخان غربی شـمار مهاجمین ششـصد شتر سوار و چهارصد اسب سوار نوشـته اند. آن ها شهر را محاصره کردند و در روز هیجدهم ذی الحجه که بیشتر مردم به زیارت مرقد امام امیرالمؤمنین در نجف رفته بودند به زور وارد شـهر شدند مهاجمین از فرصت اسـتفاده کرده به چپاول حرم شریف پرداختند فرش ها و چراغ ها و اثاث آن جا را به غارت بردند ضـریح را از جا کندند ساختمان قبر را با خاک یکسان کردند صـحن مطهر را اصطبل اسبان و چهارپایـان خود قرار دادنـد بر ساکنـان شـهر رحم نیـاورده بین چهار هزار تا پنـج هزار نفر را به قتل رساندنـد، پیرمردان و زنان و کودکان را کشتند جمعی کثیر را بی خانمان نمودند و پس از این جنایات دلخراش به عربستان بازگشتند.

نگاهی به خطبه ها و سخنان گهربار امام

در فصـل هـای پیشـین این نوشـتار برخی از خطـابه هـای آتشـین امـام در راه مکه به عراق و در سـرزمین کربلاـ را آوردیم خطابه هایی که اندیشـمندان و سـخنوران را به شـگفتی واداشـته و گویندگان و سـرایندگان را مدهوش ساخته است خطابه امام در روز عاشورا چنان بود که درباره حضرتش گفتند: هرگز خطیبی به رسایی و گویایی امام دیده نشده است. جاذبه کلمات محکم و کوبنده امام آن گونه بود که ابن سعد فریاد برآورد: «ای سپاه، چرا ایستاده اید؟ به خدا سوگند اگر تا چند ساعت دیگر به سخنرانی خود ادامه دهد شما را از

نبرد منصـرف خواهد ساخت وای بر شـما پاسـخش را بگویید. راستی هر انسان با انصافی از خواندن این جملات فصـیح و بلیغ آن هم از بزرگمردی که بلا و گرفتاری از هر سو به او روی آورده و دشمن انبوه او را در برگرفته است انگشت تعجب به دندان می گزد.

از این امام بزرگوار خطابه های دیگری نیز در مناسبت های گوناگون نقل شده است که اینک ما برخی از آن ها را می آوریم:

1- خطابه در راه صفّین

نصر بن مُزاحِم مِنقَری در کتاب «وقعة الصفّین» می نویسد:

هنگامی که امام امیرالمؤمنین (علیه السـلام) آماده حرکت بسوی صـفین می شدند، برای مردم سـخنرانی کردند. این سـخنرانی در شـرایط آرامش و گشایش ایراد شـده با این همه سـخنرانی های آن حضـرت در کربلا که در تنگی و سـختی القا گردیـده، کم تر از آن نیست بعد از امیرالمؤمنین (علیه السـلام) دو فرزند ایشان حسن و حسـین علیهما السلام بترتیب برای مردم سخن گفتند سخنان حضرت حسین بن علی (علیه السلام) چنین بود:

ای مردم کوفه! شـما دوستانی گرامی و صمیمی هستید. (1) اینک بکوشـید تا این آتش افروخته را فرو نشانید و مشـکلی را که به شـما روی آورده آسان نمایید. هان آگاه باشید که بدی جنگ زیاد است و مزه اش ناگوار و نوشیدنیش زهر آلود.

بنـابر این هر کس خود را مهیای روبه رو شـدن با آن کرد و وسایل نبرد را آماده ساخت و بهنگام رسـیدن زخمش ناراحت نشـد پیروزی در جنگ را بدست آورده است و هر کس پیش از رسـیدن وقت مناسب و کوشـش آگاهانه به جنگ پرداخت، نه افراد سـپاهش نفعی از آن می برند و نه خود از آن نجات می یابد.

از خداوند می خواهیم که شما را با پیروزی بازگرداند. (2)

2- علی بن عیسی الإربلی در کتاب «کشف الغُمّه فی معرفة الائمّه» خطبه ای را با این

1- عبارت عربی این است: انتم الأحبّة الکرماء و الشعار دون الدثار

2- بحار الانوار، ج 32، ص 405 - 409 (به نقل از وقعة صفّین)

عبارت از آن حضرت نقل می کند:

بردباری زینت است؛ پایبندی بر پیمان جوانمردی است؛ پیوند با خویشان نعمت است؛ خود بزرگ بینی لاف زنی است؛ شتاب ورزیدن از کم خردی است؛ سفاهت از ناتوانی است؛ اغراق و گزاف گویی در گرداب هلاکت افتادن است؛ همنشینی با فرومایگان بدی است با بدکاران دمساز شدن نشان کژاندیشی است. (1)

3- دانشمند نامبرده در همان کتاب خطابه دیگری را چنین می آورد:

ای مردم! نسبت به امور ارزشمند رغبت داشته باشید؛ در بهره گیری از غنیمت ها شتاب ورزید در انجام کار نیک بکوشید؛ اخلاق پسندیده را به دست آورید و از افعال ناستوده اجتناب ورزید؛ هرگز خدمت به دیگران را ترک منمایید چرا که اگر کسی به دیگری خدمت کرد و او از شکرگزاری دریغ ورزید، به خاطر داشته باشد که خداوند سبحان پاداش خیر به وی خواهد بخشید؛ آری بخشش خداوندی بزرگ ترین و پرارج ترین بخشش هاست.

بدانید که نیاز مندی مردم به شما خود نعمتی است از جانب پروردگار، پس هشدارید که با روگرداندن از مردم این نعمت را از دست ندهید و آن را به نقمت مبدل نسازید بدانید که کار خوب، ستایش و ارج گزاری را در پی دارد و پاداش شایسته بدنبال می آورد. اساساً اگر کار خوب به صورت انسانی مجسّم می شد، شما او را مردی زیبا روی و بشاش می یافتید که دیدارش سرور آفرین است و اگر کار ناشایست در قالب انسانی دیده می شد شما آن را فردی زشت و ناخوشایند می یافتید که دل ها از آن می گریزند و دیده ها از آن روی می پوشند.

ای مردم! هر کس نیکی و دهش کند به آقایی رسد و هر کس بخل ورزد خوار گردد همانا بخشنده ترین مردمان آن کسی است که عطای او به فردی می رسد که هرگز از او امید قدردانی ندارد؛ با گذشت ترین مردم آن کسی است

1- کشف الغمّه، ج 2، ص 205

که در حال توانایی گـذشت کند؛ جدایی ها را آن کس بیشتر پیوند می دهد که با انسانی پیوند برقرار سازد که از او گسسـته است. ریشه های هر درخت از کشتزارش تغـذیه می شود و با شاخ و برگ خود رشد می یابد؛ بنابراین انسانی که در انجام نیاز برادر خود شـتاب می ورزد بی تردید عوض آن را بدست می آورد؛ هر کس در راه خدا نسـبت به برادر خود خدمتی نماید خداوند یکتا به هنگام حاجت پاداش وی را عطا می فرمایـد و گرفتـاری هـای دنیـا را بیش از آن چه خـدمت کرده از او دور می سازد؛ هر کس مشـکلی را از برادر خود بگشایـد، خـداوند مشـکلات دنیا و آخرت را برای او آسان می فرمایـد؛ و هر کس نیکی کند، پروردگار یکتا با او نیکی خواهد فرمود، همانا خداوند نیکوکاران را دوست دارد. (1)

گذشته از گفتارهای حکمت آمیز امام، سخنان کوتاه و نغز نیز از حضرتش بسیار شنیده شده است و ما فقط به منظور شناخت بیشتر با مقام و منزلت این رهبر آزادگان، چند نمونه از آن ها را از کتاب ارزشمند «تُحفُ الْعُقُول» (2) و برخی کتاب های دیگر نقل می نماییم:

1- مردی نزد امام بود و عرض کرد: نیکی کردن به افراد ناشایسته، چیزی جز هدر کردن مال نیست امام فرمودند اشتباه می کنی نیکی مانند باران فراوان است که دامنهٔ آن هم خوبان و هم بدان را در بر می گیرد.

2- امام به مردی که از دیگری غیبت می نمود فرمودند: از این کار دست بردار که غیبت، خورش سگان جهنّم است.

3- درباره عبادت کنندگان فرمودند:

(إنَّ قَوماً عَبَـدُوا اللّهَ رَغبَـةً فَتِلکَ عِبادَةُ التُّجّارِ، و إنَّ قَوماً عَبَـدُوا اللّهَ رَهبَةً فَتِلکَ عِبادَةُ العَبیدِ، و إنَّ قَوماً عَبَدُوا اللّهَ شُکراً فَتِلکَ عِبادَةُ الأَحرارِ؛ وهِیَ أفضَلُ العِبادَةِ.)

همانا گروهی خداونـد یکتا را به خاطر رغبت به بهشت می پرسـتند اینان سودا گرنـد؛ جمعی از روی ترس به درگاه خداونـدی عبادت می کنند اینان برده اند؛

1- همان ص 204 - 205.

2- تحف العقول، مترجم، ص 250 - 253.

گروهی از روی سپاسگزاری سر بر آستان ربوبی می نهند، اینان آزاده اند؛ و بهترین عبادت چنین عبادتی است.

4- به فرزند خود امام علیّ بن الحسین (علیه السلام) فرمودند:

(أيْ بُنَيّ ! ايّاكَ وَ ظُلْمَ مَنْ لا يَجِدُ عَلَيْكَ نَاصِراً إلّا اللّهَ جَلّ وَ عَزّ).

ای فرزندم! برحذر باش از ستم کردن به کسی که در برابر تو یاوری جز خداوند عزیز و بلند مرتبه نمی یابد.

5- و نیز فرمودند:

(إيّاكَ و ما تَعتَذِرُ مِنهُ فإنّ المُؤمِنَ لا يُسيءُ و لا يَعتَذِرُ و المُنافِقَ كُلّ يَومٍ يُسيءُ و يَعتَذِرُ).

بر حذر باش از ارتکاب آن چه موجب پوزش می شود. زیرا انسان با ایمان هرگز کار ناصواب انجام نمی دهد تا عذرخواهی کند ولی فرد منافق هر روز خطا کرده در پی آن پوزش می طلبد

6- درباره ارزش و اهمیت سلام چنین فرمودند:

(لِلسَّلاَمِ سَبْعُونَ حَسَنَةً تِسْعٌ وَ سِتُّونَ لِلْمُبْتَدِئِ وَ وَاحِدَةٌ لِلرَّادِّ).

سلام هفتاد حسنه دارد که شصت و نه تای آن به سلام کننده می رسد و دیگری را جواب دهنده سلام می برد.

7- (البخَيلُ مَنْ بَخِلَ بالسّلامِ).

انسان بخیل کسی است که از سلام کردن دریغ ورزد.

8- «یاقوت مستعصمی» در کتاب اسرار الحکماء روایت مذکور در زیر را از امام (علیه السلام) چنین نقل می کند:

خود را نسبت به انجام دادن کاری که توان آن را نداری به سختی میفکن آن چه را که بدست نتوانی آورد طلب منما؛ از آن چه بدان توانایی داری گام فراتر مگذار هزینهٔ خود را با درآمدت هماهنگ ساز؛ پاداش کار نیک را به

انـدازه کـاری که انجام داده ای بخواه خشـنودی تو فقط زمانی باشـد که در طاعت خـدا هستی و به چیزی دست بیاز که شایسـتگی خود را نسبت به آن احراز کرده ای.

- (شَرُّ خِصالِ الْمُلُوكِ: اَلْجُبْنُ مِنَ الاَعْداءِ، وَالْقَسْوَةُ عَلَى الضُّعَفاءِ وَالْبُخْلُ عِنْدَ الاِعْطاءِ.).

بدترین خصلت زمامداران ترس از دشمن سنگدلی نسبت به ناتوانان و بخل ورزیدن به هنگام بخشش است.

10- (صاحِبُ الحَاجَةِ لَمْ يُكْرِمْ وَجْهَهُ عَنْ سُؤالِكَ فَأَكْرِمْ وَجْهَكَ عَنْ رَبِّهِ).

کسی که به تو اظهار نیاز کرده آبروی خود را از دست داده است، اینک بر تو است که بر خویشتن ارج گزاری و خواسته او را برآورده سازی.

یکی دیگر از گنجینه هـای معـارف شـیعی که توسـط امامـان اهل بیت علیهم السـلام بـدست ما رسـیده است نیایش های شورانگیز و پر محتوایی می باشد که در کتاب های معتبر ثبت گردیده است. از امام ابو عبدالله الحسین (علیه السلام) نیز گذشته از دعاهایی کوتاه، نیایش معروفی به نام «نیایش عرفه» در اختیار می باشـد این نیایش را امام در بیابان عرفات با حالتی آکنده از بندگی و خضوع به درگاه خدا عرضـه داشـته انـد و معـارف گران قـدری را در قـالب کلمات نهفته انـد. اما از آن جا که آوردن این نیایش با اختصار این نوشـتار سازگاری نـدارد، خواننده را به مطالعه دقیق آن با بهره گیری از شروحی که نوشته شده، توصیه می کنیم.

از سرور شهیدان اشعاری نیز روایت شده است علی بن عیسی اربلی در کتاب «کشف الغمّه» می نویسد: راویان اشعاری را به آن حضرت نسـبت داده انـد از جمله شـعری به خط ابو عبدالله بن خشاب نحوی به دست من رسـید که در آن از ابو مخنف لوط بن یحیی نقل شده که بیشتر اشـعار منسوب به امام حسـین علیه السّلام در حقیقت از خود آن حضرت نیست بلکه امام در سخنان خود به آن ها تمثل جسته اند. وی سـپس گفته که برخی از اشـعار امام را از طریق افراد ثقه دست یافته و نیز یکی از اشـعار آن حضـرت را با بخشـش ردای خود به دست آورده است ترجمهٔ آن اشعار به قرار زیر است:

همه کسانی که دوستشان دارم دنیا را بدرود گفتند و من در جمع آدم هایی مانده ام که با ایشان دوست نیستم؛ همان ها که در پشت سر به من ناسزا می گویند و حاشا که من به آن ها ناسزا بگویم.

او تا می تواند تباهی مرا در سر می پروراند و من در اندیشه اصلاح امور اویم؛ او از روی کینه به سوی سختی ها می رود و این امری نیست که من خواستار آن باشم.

ناملایمات را می بیند که گرداگرد مرا گرفته اند ولی آن ها را از من دور نمی کند و آن هنگام که کینه دل ها فرو می نشیند او پیوسته در برافروختن شعله های آن می کوشد.

آیا عقل خود را بکار نمی گیرد؟ آیا خردش او را از این کار باز نمی دارد؟ آیا نمی داند که بازتاب کار او به خودش می رسد!

مرا خدایم از آن چه نسبت بدان بیمناکم بسنده است برای او نیز ستم کفایت می کند کم اند انسان هایی که مورد ستم قرار گیرند و خدا کفایتشان نکند. (1)

باغندی نیز در جواهر المطالب این شعر را از آن حضرت داشته است:

«با روی کردن به خالق از مخلوق بی نیاز شو، چه راستگویان و چه دروغ پردازان؛ از خدای رحمان روزی بطلب که جز او روزی دهنده ای نیست؛ هرکس گمان برد که مردم نیاز او را بر می آورند وثوق و اطمینان به خدای رحمان ندارد؛ و هر کس بپندارد که دارایی را خود او بدست می آورد، در حقیقت از بلندای کوه فرو افتاده است.

ابن کثیر در البدایة والنهایة روایت کرده که امام علیه السلام به زیارت قبور شهداء رفتند و این شعر را سرودند:

«ساکنان قبور را ندا دادم ولی پاسخم را نگفتند تا آن که خاک گور به جای آن ها مرا پاسخ داد و گفت: آیا می دانی با ساکنان خود چه کردم؟ گوشتشان را در هم کوبیدم و پوست آن ها را از هم دریدم و چشم های آن ها را که از خاری کوچک آزرده می شد از خاک انباشتم.

استخوان هایشان را در هم شکستم و مفاصل و اجزای مختلف را از هم

1- کشف الغمّه، ج 2، ص 209 - 210

گستم و آن ها را وا نهادم تا پوسیده شود».

اشعاری در رثای امام (علیه السلام)

در زمان بنی امیّه هیچ شاعری جرأت سرودن شعر در رثای امام را نداشت و جز اندکی از شاعران متعهد که پنهانی شعر می سرودند هیچ کس به خود اجازه ایستادگی در برابر جبّاران اموی را نمی داد امّا پس از انقراض بنی امیه و در آغاز کار بنی عباس و بعد از سقوط هر دو حکومت اشعاری بسیار در رثای حضرتش سروده شد البته در بخشی از دوره عباسیان نیز فشار و سختگیری مانند دوره اموی و چه بسا بدتر از آن بود. در هر صورت شاعران عرب و عجم با شور و شوقی زائد الوصف به ترسیم زیبایی های حماسه کربلا پرداختند و خود شاهکارها آفریدند. نخستین کسی که درباره قیام سرور شهیدان شعر سرود بنابر نقل سبط ابن جوزی، فردی به نام «عُقبة بن عَمْرِو السّهْمی» بوده است. (1) شیخ مفید نیز در کتاب «مجالس» خود از همین فرد نام برده و شعری از او را با این مطلع آورده است:

إِذَا الْعَيْنُ قَرّتْ في الحَياةِ وَ انتُمُ *** تَخَافُونَ فِي الدُّنيا فَاظْلَمَ نُورُها (2)

بنظر نگارنده اولین شاعری که برای شهیدان کربلا مرثیه سرود، «سلیمان بن قتّة العذوی التّیمی» بود. او در سومین روز شهادت جانبازان راه قرآن و اسلام به کربلا آمد و با دیدن آن منظره دلخراش و جانکاه بدون درنگ، چند بیتی سرود:

مَرَرْتُ عَلَى أَبْيَاتِ الِ محمّدٍ *** فَلَمْ أَرَهَا أَمْثَالُها يَوْمَ حَلَّتِ

البته برخی می گویند این شعر را «ابو راحج خُزاعی» گفته است و احتمال می رود که چند بیت آن از سلیمان و چند بیت آن از شاعر دیگر باشد. (3)

1- تذکرة الخواص، ص 242 (در این نسخه «عُقبة بن عمرو عبسی» ضبط شده است.)

2- بحار الانوار، ج 45 ص 242 به نقل از امالی و مجالس مفید؛ مناقب ابن شهر آشوب، ج 4، ص123.

3- مسعودی در مروج الذهب (ج 2، ص 64) اشعار را به سلیمان نسبت داده و ابن اثیر (ج 4، ص 91) آن ها را از تیم مرّه دانسته است اما آن چه جالب توجه است گزارش طبری (ج 3، ص 344) از اشعار عبیدالله بن الحرّ جُعفی در همان نخستین روزهای بعد از شهادت امام حسین (علیه السلام) می باشد. وی از اشراف کوفه بود که در ماجرای قیام مردم کوفه بر ضدّ حکومت اموی شهر را ترک کرد و در منزلگاه «قصر بنی مثقاتل» خیمه زد. وقتی امام (علیه السلام) به این نقطه رسیدند و دانستند که او در این جاست وی را نزد خود خواندند و از او خواستند با ایشان همراهی کند او عذر آورد و نپذیرفت. امام به او فرمودند پس دست کم با دشمنان ما همراهی نکن و او گفت که چنین نخواهد شد (طبری، ج 3، ص 309). بعد از شهادت امام (علیه السلام) ابن زیاد بزرگان کوفه را طلبید عبیدالله بن حرّ چند روز دیر آمد و گفت که بیمار بوده است. ابن زیاد سخن او را نپذیرفت و گفت که تو با مخالفان من همراه شده بودی در همین حال وی از غفلت ابن زیاد استفاده کرد و گریخت مأموران به او دست نیافتند و او به خانه یکی از دوستانش رفت. از آن جا با یاران خود راهی کربلا شد بر اجساد به خون خفته شهدا طلب مغفرت کرد و سپس به مدائن رفت. او در کربلا اشعاری نغز در رثای امام و یاران فداکارش سرود، با این مطلع يَقولُ أميرٌ غادِرٌ حَقَّ غادِرٍ *** ألا كُنتَ قاتَلتَ الشَّهيدَ ابنَ فاطِمَه فرمانروای نیرنگ باز به من می گوید *** آیا تو همراه پسر فاطمه که شهید شد، جنگ نکردی فَيا نَدَمی ألّا أكونَ نَصَرتُهُ *** الا كُلُّ نَفسٍ لا تُسَدَّدُ نادِمَه دریغا که من به یاری او نشتافتم *** آری، هرکس راه درست

نپوید، پشـیمان خواهد شد سـقی الله ارواح الدین تأزّرُوا *** عَلَی نَصْرِهِ سَقْیاً من الْغَیْثِ دائمةً خدا ارواح آنان را که بر یاری او همداستان شدند *** از باران (رحمت) خود همواره سیراب کند وَقَفْتُ عَلی أحْداثِهِمْ وَ مَجالِهِمْ *** فَکَادَ الْحَشَا یَنْفَضُّ وَالْعَیْنُ سَاحِمَة بر کنار پیکرها و میـدانگاه آنان درنگ کردم *** نزدیک بود درونم از هم فرو پاشـد و دیدگانم گریان شدند بنابراین می توان او را نخستین مرثیه سـرای امام (علیه السلام) دانست (مترجم)

در هر صورت، از آن جا که در مجموعه های بسیاری این اشعار گرد آمده اند و نگارنده نیز کتابی با عنوان «الدُّرُّ النّضید فی مراثی السبط الشّهید» تألیف کرده است؛ نیازی به ذکر اشعار و مراثی در این نوشتار نمی باشد.

***

سخن را با عرض ادب به پیشگاه سرور آزادگان و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین (علیه السلام) و با سلام به خاندان گرامی و یاران حماسه ساز آن بزرگوار به پایان می بریم و از درگاه احدیت خواستاریم که ما را از جمله پیروان و یاران ایشان قرار دهد.

ص: 356

ضمیمه

خطابه امام سجّاد در شام

پس از حماسه خونین عاشورا، جنایتکاران اموی که خود را پیروز می پنداشتند بمنظور تحکیم پایه های قدرت خود، بازماندگان حضرت حسین بن علی(علیه السلام) را در شهرهای بزرگ گرداندند و با بهره گیری از امکانات گوناگون کوشیدند که آنان را عناصری تفرقه افکن، آشوب طلب کفر پیشه و خائن بشناسانند. اما خطابه های آتشین دختر علی (علیه السلام) و فرزند حسین بن علی (علیه السلام) کوس رسوایی زورمداران اموی را بر سر هر کوی و برزن نواخت تاریخ کربلا به دقیق ترین صورت ثبت شد و از هرگونه تحریف و دستبرد در امان ماند.

در متن کتاب، گزارشی از سفر بازماندگان عاشورا را آوردیم و سخنان کوبنده و افشاگرانه ایشان را نقل کردیم و نیز یاد آور شدیم که نگارنده دانشمند از خطابه معروف امام در مسجد دمشق یاد نکرده و آن را از قلم انداخته است. از آن جا که این خطابه کوبنده ترین سخنانی بود که در طول این سفر ایراد شد و از موقعیت خاصی نیز برخوردار بود، بجاست ترجمه فارسی آن را در اختیار خواننده قرار دهیم: (1)

1- این خطبه را ابن شهر آشوب (مناقب، ج 4، ص 168 - 169)، مجلسی (بحارالانوار، ج 45، ص 137 - 139) و خوارزمی در مقتل خود (بنا به نقل معالم المدرستین، ج 3، ص 165 - 166) آورده اند.

خطیب به فرمان یزیـد بر فراز منبر رفت و با گفتارهای پوچ و بی اساس، فرزنـدان ابوسـفیان، یزید و معاویه را سـتود و پیشوایان پاک اسـلام امیرالمؤمنین و امام حسین علیهما السّلام را دشنام داد. امام سجّاد بپاخاسته به این مزدور دنیا پرست فرمودند:

وای بر تو ای گوینده که برای خشنودی مخلوق خالق خود را به خشم آوردی پس جای خود را در دوزخ آماده بدان.

این جمله حاضرین را به حیرت افکند چراکه آنان هرگز باور نمی کردند جوانی مصیبت دیده ستم کشیده و اسیر دست پادشاه اموی در برابر او خطیب رسمی حکومت را چنین آشکارا رسوا کند؛ امّا از فرزند علی و بازمانده حسین جز این انتظار نمی رفت.

بـدنبال این گفتار امام رو به یزیـد کرده فرمودنـد: یزید به من رخصت ده تا از این چوب ها بالا روم و سـخنی چند بر زبان آورم که خداوند خرسند گردد و حاضران به ثواب رسند.»

یزیـد که از سـرانجام این کار آگاه بود از قبول درخواست امام امتناع می ورزید، اما پافشاری حاضـران موجب شد که وی ناگزیر به این کار تن دهـد. امام از منبر بالا رفتنـد و پس از حمـد و ثنا به درگاه خالق یکتا و درود بر پیامبر عظیم الشّأن اسـلام به معرفی خویش پرداختنـد. برنـامه امام در این گفتار آن بود که تمام تبلیغات دروغین دسـتگاه حکومت را خنثی سازنـد و مردمی را که حماسه آفرینان عاشورا را مشتی آشوب گر و بدعت گذار تصور می کردند نسبت به خطایشان آگاه نمایند.

امام چنین فرمودند:

ای مردم! به ما شش ویژگی داده شده و به وسیلهٔ هفت فضیلت بر دیگران برتری یافته ایم. ما به زیور دانش، بردباری، بزرگواری، زبان آوری، دلیری و دوستی در دل اهل ایمان آراسته شده ایم. فضیلت ما آن است که پیامبر برگزیده خدا حضرت محمّد بن عبدالله (صلی الله علیه و آله) از ماست، صدیق امّت (علیّ مرتضی) از ماست جعفر بن ابیطالب که در بهشت با دو بال پرواز می کند از ماست، (حمزه) شیر خدا و رسولش از ماست حسن و حسین دو سبط این امت از مایند.

ای مردم! هر که مرا می شناسد که شناخته است هر که مرا نمی شناسد، اینک

نَسَب خود را برای او بازگو می کنم تا مرا بشناسد:

منم فرزنـد مکّه و مِنی منم فرزنـد زمزم و صـفا، منم فرزنـد آن کسـی که با گوشهٔ عبای خود برای مسـتمندان زکاة می بُرد منم فرزند بهترین کسـی که لباس بر تن کرد و ردا بر دوش گرفت، منم فرزنـد بهترین کسـی که کفش پوشـید و با پای برهنه راه رفت منم فرزنـد بهترین طواف کنندگان و ارجمندترین سـعی کنندگان منم فرزند نیکوترین کسی که مناسک حج را به جا آورد و در خانه خدا لبیک گفت منم فرزند کسی که او را بر براق سوار کردند، منم فرزند کسـی که او را (در شب معراج) تا مسـجد الاقصـی سیر دادند، منم فرزند کسی که تا سِدَرْة الْمُنْتَهی پیش رفت منم فرزند کسی که قرآن درباره اش می فرماید:

(ثُمَّ دَنِی فَتَدَلِی فَکَانَ قَابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أُدْنِی) (1) منم فرزند کسـی که خدای بزرگ به او وحی فرمود منم فرزند کسـی که فرشتگان با او نماز خواندند، منم فرزند آن کسی که خدای بزرگ به او وحی فرمود منم فرزند محمّد مصطفی، منم فرزند کسی که بینی کافران را به خاک مالید تا آوای لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ را سر دادند.

منم فرزند کسی که پیش روی رسول الله با دو شمشیر می جنگید، با دو نیزه هدف می گرفت، در دو هجرت حاضر بود دوبار با پیامبر بیعت نمود، در دو غزوهٔ بدر و حُنین قهرمانانه نبرد کرد و هرگز برای لحظه ای نیز به خالق خود کفر نورزید منم فرزند شایسـته ترین مؤمنان، وارث پیامبران کوبنده کفر پیشـگان پیشرو و راهبر مسلمانان روشنگر راه مجاهدان، زینت پرستشگران افسر تابناک گریه کنندگان (از خوف خدا)، شکیباترین شـکیبایان، برترین و پاینـده ترین فرد از آل یاسـین منم فرزند کسـی که جبرئیل پشتیبان او بود و میکائیل یاریش می کرد. همان کس که از حریم مسـلمین پاسداری فرمود، با ناکثین و قاسطین و مارقین (2) جنگید و دشمنان را سرنگون ساخت، هم او که ارجمندترین انسان از قریش بود که بر روی زمین گام می زد و نخستین کسی

1- اشاره به آیات اوّل سوره نجم، که بیان کننده کیفیت معراج حضرت رسول الله (صلی الله علیه و آله) است.

2- پیمان شکنان جنگ جمل را «ناکثین»، جفاکاران جنگ صفین را «قاسطین» و آشوب طلبان جنگ نهروان را «مارقین» نامیده اند.

بود که پیـام رسول خـدا را به گوش جـان خریـد و دیگران را به پـذیرش این پیـام فراخوانـد همان کسـی که نخستین مؤمن بود، سـتمگران و جفاپیشـگان را در هم می کوبید، مشرکان را از بین می برد تیری از ترکش های خداوندی بود که بر منافقان نشانه می رفت زبان گویای الهی بود، یـاور خسـتگی ناپـذیر دین خـدا به شـمار می آمـد ولی امر خـدا و بوسـتان حکمت حق و جایگاه علم ربوبی بود. او انسانی بزرگوار، بخشـنده، فرزانه، مهتر پاک، خشنود از رضای خدا، پیشرو و پیشاهنگ در راه خدا راد مرد شکیبا، روزه دار پاکدل و پایدار بود؛ هم او بود که پشت کافران را از هم دریـد و احزاب کفر را متلاشـی ساخت؛ از همـهٔ مردم اسـتوارتر و نیرومنـدتر بود؛ اراده ای پولادین داشت و در ظلم ستیزی از همگان کوشاتر بود؛ شـیری ژیان را می مانست که در جنگ ها آن هنگام که نیزه ها از هر سو به سـراغش می آمدند و لگام اسب ها او را در بر می گرفتند، دشمنان را چونان سنگ آسیا در هم می مالید و آنان را آن گونه می پراکند که باد، گیاه خشک را می پراکند. او شیر مرد عرب و پهلوان عراق بود؛ او در همه صـحنه ها حضور داشت در مکّه، مدینه، در مسجد خَیْف، در پیمان عقبه، جنگ بدر، احد، بیعت شجره و در هجرت. او سـرور عرب و شـیر میدان نبرد بود. او وارث دو مشـعر و پدر دو نواده رسول خدا، حسن و حسـین (علیهما السّلام) بود. او جد من علی بن ابیطالب بود.

من فرزند فاطمه زهرایم من فرزند خدیجه کبرایم من فرزند کسـی هستم که او را ظالمانه کشتند و از قفا سرش را بریدند منم فرزند کسی که در کربلا به خاک فرو افتاد منم فرزند کسی که بالب تشنه جان سپرد.

منم فرزند کسـی که عمامه از سـرش و ردا از تنش برگرفتند، منم فرزند کسـی که فرشـتگان آسمان بر او گریستند، منم فرزند کسی که طایفه جنّ و مرغان هوا بر او نوحه کردند، منم فرزند کسـی که سـرش بر نیزه از جایی به جایی هدیه برده می شود منم فرزند کسی که خاندانش از عراق تا شام به اسارت برده شده اند.

مسـجد یکپارچه خروش و فغان بود. یزیـد تاب نیاورد و برخود لرزید. از مؤذن خواست که اذان بگوید، بدان امید که فریاد حق طلبانه امام خاموش گردد و شورش مردم فرو

نشیند. مؤذّن بپا خاست: الله اکبر.

امام فرمودند: آری، الله اکبر، خداوند بزرگ تر و والاتر است.

اذان ادامه یافت اشهد ان لا اله الا الله امام فرمودند: بر این حقیقت، پوست و گوشت و استخوان من گواهی می دهند.

- اَشْهَدُ اَنّ محمداً رَسُولُ الله. امام فرمودند: ای یزید، بگو ببینم آیا این شخص که نام او را به عظمت می برند جدّ تو است یا جد من؟ اگر بگوئی جد تو است که دروغ گفته ای و اگر بگوئی جدّ من است چرا فرزندان او را کشتی و خاندانش را اسیر کردی؟

یزید پاسخی نداشت به نماز ایستاد و پس از اختتام مجلس به چاره جویی پرداخت و بعد از عذر خواهی بسیار امام سجاد را همراه دیگر بازماندگان کربلا به مدینه بازگرداند.

ص: 361

منابع کتاب

علاوه بر قرآن:

1- اختیار معرفة الرجال (رجال کشّی)، محمد بن حسن طوسی، چاپ حسن مصطفوی، مشهد، 1368 ش.

2- الارشاد، محمد بن محمد بن النعمان المفید، تحقیق مؤسسة آل البیت: قم، چاپ اول، 1413ق.

3- الاستیعاب في اسماء الاصحاب، ابو عمر یوسف بن عبد الله بن محمد بن عبدالبرّ، چاپ علی محمّد بجاری، لبنان، 1412.

4- أسدُ الغابه فی معرفة الصحابه، عزّ الدین علیّ بن محمد بن عبد الکریم الجَزَری (معروف به ابن اثیر)، داراحیاء التراث العربي، لبنان.

5- الاصابه في تمییز الصّحابه شهاب الدّین احمد بن علی الکناني (معروف به ابن حجر عسقلانی) قاهره، 1328 ق.

6- اصول حساب هندی، کوشیار گیلانی، ترجمه محمّد باقری، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران 1366 ش.

7- اعلام الوری بأعلام الهدی، امین الدین فضل بن الحسن الطبرسي، بیروت، دارالمعرفة، 1399 ق.

8- الأغاني، ابوالفرج الاصفهانی، لبنان، دار احیاء التراث العربي.

9- الامالی، محمّد بن الحسن الطوسی.

10- الامالی، محمّد بن علیّ بن بابویه القمی (معروف به صدوق)، لبنان، چاپ پنجم، 1400

ص: 362

ق.

11- الامامة والسيّاسة، ابو محمد عبد الله بن مسلم بن قتيبه الدينوري، مصر، 1967.

12- بحارالانوار، محمّد باقر بن محمد تقی (علامه مجلسی)، لبنان، 1403 ق.

13- برگزیده الاغانی، ترجمه، تلخیص و شرح از محمّد حسین مشایخ فریدنی، انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اوّل، 1368 ش.

14- پیکار صفین، مترجم پرویز اتابکی انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، تهران، 1366 ش.

15- تاریخ طبری (اخبار الرّسل و الملوک)، محمّد بن جریر الطبري، دار الکتب العلمیة، بیروت 1408

16- تحف العقول عن آل الرسول، ابو محمد الحسن بن علی بن الحسین بن شعبة الحرّاني، با ترجمه فارسی، تهران، 1400ق.

17- تدریب الراوی، جلال الدین السیوطی، چاپ احمد عمر هاشم دارالکتاب العربي، لبنان، 1414

18- تذکرة الخواصّ، سبط ابن الجوزی، بیروت، مؤسسهٔ اهل البیت، 1981.

19- تنزیه الانبیاء، ابو القاسم علی بن الحسین الموسوی (سید مرتضی علم الهدی)، قم، بصیرتي.

20- التّوحید، محمّد بن علیّ بن بابویه القمّی، چاپ سیّد هاشم حسینی، تهران 1398 ق.

21- الجامع الصحیح، ابو عبد الله محمّد بن اسماعیل بخاری، تحقیق الشیخ قاسم الرّفاعي، دار القلم، لبنان، 1407 ق.

22- خصائص امیرالمؤمنین، ابو عبدالرّحمن احمد بن شعیب النّسائي، لبنان، 1407.

23- السنن الکبری، احمد بن شعیب ،النسائی همراه با شرح سیوطی، بیروت.

24- سنن ترمذی (الجامع الصحیح)، چاپ ابراهیم عطوه عوض، لبنان.

25- شرح نهج البلاغه، عزّ الدین عبد الحمید، ابن ابی الحدید المدائنی چاپ محمّد ابوالفضل ابراهیم، سال 1379 ق.

26- صفة الصفوة، ابو الفرج ابن جوزی، تحقیق محمود فاخوری، لبنان، چاپ دوم، 1399 ق.

27- العُمدة فی محاسن الشعراء و آدابه، ابن رشیق لبنان، چاپ پنجم، 1401 ق.

28- عیون اخبار الرّضا، محمّد بن علی بن بابویه القمّی، چاپ سید مهدی لاجوردی، نوبت دوم، 1363 ش.

29- فتح الباری بشرح البخاری، ابن حجر عسقلانی، قاهره، چاپ اول، 1407

30- الفصول الهمّه، ابن صباغ مالکی، بیروت، اعلمی، 1408 ق.

31- قاموس الرجال، محمّد تقی شوشتری، چاپ انتشارات صدر.

32- الکافی، محمّد بن یعقوب کلینی، چاپ علی اکبر غفاری، لبنان، 1401.

33- الکامل فی التاریخ، ابن اثیر، بیروت، دار صادر، 1965.

34- کامل الزّیارات جعفر بن محمد بن قولویه، چاپ علّامه امینی. نجف، 1356 ق.

35- کشف الغمّه فی معرفة الائمّه، علی بن عیسی الاربلی، با ترجمه فارسی، تهران، 1381 ق.

36- لسان العرب، ابن منظور، لبنان، 1408ق.

37- المجازات النبویّه، شریف رضی، تحقیق طه محمد الزّینی. چاپ قم.

38- مجمع الامثال، ابو الفضل احمد بن محمّد بن احمد میدانی، چاپ محمد ابوالفضل ابراهیم، نوبت دوم، لبنان، 1407.

39- مختصر تاریخ دمشق، ابن منظور، دارالفکر، لبنان، 1405 ق.

40- مروج الذهب و معادن الجوهر، علی بن الحسین المسعودی، تحقیق محمد محیی الدین عبدالحمید، مصر، 1384

41- المستدرك علی الصحیحین، ابو عبدالله محمد بن عبدالله نیشابوری (معروف به حاکم نیشابوری)، لبنان، چاپ اول، 1411

42- مُسند احمد بن حنبل، استانبول، 1402.

43- مصابیح السّنه، حسین بن مسعود البغوی، تحقیق یوسف عبدالرحمن مرعشلی و دیگران، لبنان، 1407 ق.

44- معالم المدرستین، سید مرتضی عسکری، تهران، مؤسسه بعثت، 1405.

45- معانی الاخبار، محمد بن علی بن بابویه قمی، چاپ علی اکبر غفاری، قم، 1361 ش.

46- مقاتل الطالبیّین، ابو الفرج الاصفهانی، بیروت، اعلمی، 1987.

47- مناقب آل ابیطالب، ابو جعفر محمّد بن علی بن شهر آشوب مازندرانی، چاپ قم.

48- نَسَوی نامه، ابوالقاسم قربانی، بنیاد فرهنگ ایران، 1351.

49- نهـج البلاغه، ابوالحسن محمد بن الحسـین الموسوی (معروف به شـریف رضـی)، ترجمه سـید جعفر شـهیدی انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ چهارم، 1372

50- وافی، ملّا محسن فیض کاشانی، چاپ جدید.

51- وسائل الشیعه، محمد بن حسن حرّ عاملی، چاپ عبدالرحیم ربانی شیرازی، لبنان، 1403 ق.

52- وقعة الصّفّین، نصر بن مزاحم المنقری، چاپ عبد السلام محمد هارون، چاپ دوّم، 1382ق.

ص: 365

کتابشناسی

الارشاد في معرفة حجج الله على العباد، ابو عبد الله محمّد بن محمد بن نعمان المفيد، مؤسسه آل البيت، چاپ اول، قم، 1413 ه- .

معالم المدرستين، العلامه السيد مرتضى العسكرى، چاپ سوم، المجمع العلمى الاسلامي 1413

معانى الاخبار، محمد بن على بن بابويه قمى تصحيح على اكبر غفارى، چاپ قم 1361 ش. سنن نسائى (با شرح سيوطى)، بيروت، بى تا.

المستدرك على الصحيحين، ابو عبد الله محمّد بن عبدالله الحاكم النيشابورى، لبنان، 1411، چاپ اول.

الاستيعاب في معرفة الاصحاب، ابن عبدالبرّ، چاپ على محمّد بجاوى، لبنان، 1412؛ الجامع الصحيح (سنن ترمذى)، چاپ ابراهيم عطوه عوض، لبنان، مصابيح السنة، حسين بن مسعود بغوى، تحقيق دكتر يوسف عبدالرحمن مرعشلى و ديگران، لبنان، 1407

وقعة صفين، نصر بن مزاحم منقرى، تحقيق و شرح عبد السلام محمد هارون چاپ دوم 1382

خصائص اميرالمؤمنين على بن ابيطالب، ابو عبد الرحمن ،نسائى، لبنان، 1407.

العمره في محاسن الشعر و آدابه، ابن رشيق، لبنان، چاپ پنجم، 1401

تنزيه الانبياء سيد مرتضى علم الهدى، قم، بصيرتي.

ص: 366

فتح الباري شرح صحيح البخاری ،قاهره چاپ اول، 1407، دار الديّان للتراث.

مختصر تاریخ دمشق ابن عساکر ابن منظور تحقیق احمد راتب حمّوش و محمّد نساجی العمر، دارالفکر، لبنان، 1405.

الاغانی، ابوالفرج اصفهانی.

برگزیده الاغانی، ترجمه، تلخیص و شرح از محمد حسین مشایخ فریدنی شرکت انتشارات علمی و فرهنگی چاپ اوّل 1368، عیون اخبار الرضا، شیخ صدوق، تصحیح سیدمهدی لاجوردی، چاپ دوم، 1363 ش.

مجمع الامثال، ابو الفضل احمـد بن محمّـد بن احمـد بن ابراهیم میـدانی، تحقیق محمـد ابوالفضل ابراهیم، چاپ دوم، دارالجیل، لبنان، 1407.

ص: 367

درباره مرکز

بسمه تعالی

جَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملا مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیباني مي‌شود.

براي خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 88318722 ـ 021

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹